

तमसो मा ज्योतिर्गमय

SANTINIKETAN  
VISWA BHARATI  
LIBRARY

093

H 29

Vol 1

15577















**MÁNAVA-DHERMA-SÁSTRA;**

OR

**THE INSTITUTES OF MENU.**

EDITED BY

**GRAVES CHAMNEY HAUGHTON, M.A. F.R.S.**

*Śc. Śc. Śc.*

• PROFESSOR OF HINDU LITERATURE IN THE EAST-INDIA COLLEGE.



**VOLUME I.**

**SANSKRIT TEXT.**



**LONDON:**

**PRINTED BY COX AND BAYLIS, GREAT QUEEN STREET,  
LINCOLN'S INN FIELDS.**

**1825**



TO  
**T H E   K I N G .**

---

**S I R E :**

A COURSE of events, unparalleled in the history of mankind, has placed, among the subjects of the British Empire, a people renowned from the remotest antiquity for wisdom, civilization, and steadfast adherence to their peculiar religious opinions.

The INSTITUTES OF MENU are not only revered by this unvarying race of men, as they were by their primeval forefathers, but have moreover contributed to preserve, in pristine force, opinions, usages, and manners, which, by a law that reverses in the moral, what is observed in the material world, have only grown the stronger by the use of ages.

Security of life and property, and toleration of opinions, which are dearer to them than both these objects, are all that is asked by this blameless race of men, in return for willing obedience and devoted attachment to British rule. That an expectation, so reasonable in itself, and so much in harmony with the spirit of your Majesty's reign, will not be disappointed, could scarcely have received a more gracious assurance, than is derived from the permission, vouchsafed by your Majesty, to place your August Name at the head of this ancient Code of Hindu Laws.

That your Majesty may long continue to extend the influence of your happy reign over the British Empire and its Dependencics, is the earnest prayer of

**YOUR MAJESTY'S**

**Most faithful Subject,**

**and dutiful Servant,**

**G. C. HAUGHTON.**

*East-India College, Herts,  
20th June 1825.*

## P R E F A C E.

---

THE INSTITUTES OF MENU, whether regarded for their great antiquity and classic beauty, or for their importance, as being considered a divine revelation by nearly a hundred millions of people, who are mostly British subjects, must ever claim the attention of those who devote themselves to the study of the Sanscrit language, either from literary curiosity, or with the desire of fitting themselves for the Company's Service. Though inferior to the *Védas* in antiquity, they are held to be equally sacred ; and owing to their being more intimately connected with the business of life, have tended so much to mould the opinions of the Hindus, that it would be impossible thoroughly to comprehend the literature or local usages of India, without being master of their contents. Hence, independently of the literary curiosity of the work as a record of ancient opinions, and of existing laws, it must be made a subject of elementary study by every one who is desirous of any degree of intimacy



intimacy with Hindu ideas. The system of instruction at this College being one preparatory for practical application in India, these Institutes have been made a part of the course of Sanscrit study ; and it must be conceded, that a better work could scarcely have been selected for the purpose.

It appeared highly desirable to take advantage of the aid which Sir W. Jones' translation would afford the student for the comprehension of so difficult, as well as ancient a book, comprising in itself every subject, from the first principles of metaphysics, to the ultimate rewards and punishments of good and evil deeds done in this state of existence. His translation forms, in consequence, the second volume of the work ; and some few notes and illustrations have been added to it, where subsequent research and observation had rendered those subjects definite, which he had been obliged to express generally, or in the native terms.

To complete this work, so as to make it perfectly intelligible to scholars who study in private, the printing either the whole, or a selection of the admirable comment of CULLU'CA BHATTA would be of the highest utility. Such a plan the Editor has had in view ; but the state of his health forbids him making any promise

on the subject. Should he ever be able to accomplish his wish, it will form a third volume.

Mention will be found made in the Notes of valuable criticisms and other aid received from the kindness of friends, for which the Editor is happy to express his thanks ; but he feels these are more particularly due to his kind and estimable friend Mr. Charles Wilkins, for the most ready communication of his opinion, on any occasion, when difficulties required elucidation, or the sanction of higher authority than the Editor's own judgment.

It will be obvious that this work is not a publication according to the usual acceptation of the term ; but is one especially appropriated for the East-India Company's Service. It has not been edited with a view either to literary fame, or the desire of evincing superior critical knowledge ; but has resulted solely from the wants of the College.



श्री

मानवधर्मशास्त्रम्

भृगुप्रोक्तम्



श्रीयुद्धयेवसूटनेन

शुद्धकृतम्



लण्डनराजधान्याम्

मुद्रितम्



संवत्

१८८१



॥ ओं ॥

॥ नमोगणेशाय ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम्प्रथमोऽध्यायः ॥

मनुमेकायमासीनमभिगम्यमहर्षयः १

प्रतिपूज्ययथान्यायमिदं वचनमब्रुवन् ॥१॥

भगवन्सर्ववर्णानायथावदनुपूर्वशः १

अन्तरप्रभवानां च धर्मान्नो वक्तुमर्हसि ॥२॥

त्वमेकोलस्य सर्वस्य विधानस्य स्वयम्भुवः १

अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य कार्यतत्त्वार्थवित्प्रभो ॥३॥

सतैः पृष्ठस्तथा सम्यगमितौजामहात्मभिः १

प्रत्युवाचार्यतान्सर्वान्महर्षीन्ब्रूयतामिति ॥४॥

आसीदिदन्तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणम् १

अज्ञानवर्त्यः संहोयन्नुपनिषद्वदः ॥५॥

ततः स्वयम्भूर्भगवानयत्नोऽयं जयन्निदम् १

महाभूतादिवृत्तौजाः प्रादुरासीन्प्रेतदुदः ॥६॥

योऽसावतीन्द्रिययात्रः सूक्ष्मोऽन्यक्तः सनातनः १  
 सर्वभूतमयोऽचिन्त्यः स एव स्वयमुद्भवो ॥७॥  
 सोऽभिध्यायशरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः  
 अप एव ससर्ज्जीदौतासुवीजमवासृजत् ॥८॥  
 तदं उभभवद्वैमंसहस्रांशुसमप्रभम् १  
 तस्मिन् जज्ञे स्वयम्ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥९॥  
 आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः १  
 तायदस्यायनं पूर्वतेन नारायणः स्मृतः ॥१०॥  
 यत्तत्कारणमयत्कं नित्यं सदसदात्मकम् १  
 तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥११॥  
 तास्मेन्नं उद्भवगवानु ~~ब्रह्मा~~ एरिवत्सरम् १  
 स्वयमेवात्मनो ध्यानात् तदं उभकरो द्विधा ॥१२॥  
 ताभ्यां सशकलाभ्यां च दिवम्भूमिं च निर्ममे १  
 मध्ये योमदिशश्चाष्टावपां स्थानं च शाश्वतम् ॥१३॥  
 उद्भवहीतमनश्चैव मनः सदसदात्मकम् १  
 मनसश्चाप्यहंकारमभिमन्तारमीश्वरम् ॥१४॥  
 महान्तमेव चात्मानं सर्वाणि त्रिगुणानि च १  
 विषयाणां गहीतृणि शनैः पंचेन्द्रियाणि च ॥१५॥

तेषान्त्ववयवान्सूक्ष्मानूषणामप्यमितौजसाम् १  
 सन्निवेश्यात्ममात्रासुसर्वभूतानिनिर्ममे ॥१६॥  
 यत्सूक्ष्मस्तस्येमान्याश्रयन्तिषट् १  
 तस्माच्छरीरमित्याहुस्तस्यमूर्तिरितिः ॥१७॥  
 तदाविशन्तिभूतानिमहान्तिसहकर्मभिः १  
 मनश्चावयवैःसूक्ष्मैःसर्वभूतकृदवयम् ॥१८॥  
 तेषामिदन्तुसप्तानाम्पुरुषाणामहौजसाम् १  
 सूक्ष्माभ्योमूर्तिमात्राभ्यःसम्भवत्यवयवाद्ययम् ॥१९॥  
 आद्याद्यस्यगुणन्त्वेषामवाप्नोतिपरःपरः १  
 योयोयावतिथश्चैषांससतावद्गुणःस्मृतः ॥२०॥  
 सर्वेषान्तुसनामानिकर्माणिचपृथक्पृथक् १  
 वेदशब्देभ्यएवादौपृथक्संस्थाश्चनिर्ममे ॥२१॥  
 कर्मात्मनांचदेवानांसोऽसृजन्तश्चैवप्रभुः १  
 साध्यानांचगणंसूक्ष्मंयज्ञंचैवसनातनम् ॥२२॥  
 अग्निवायुरविभ्यस्तुत्रयम्ब्रह्मसनातनम् १  
 दुदोहयज्ञसिद्धर्थमृग्यजुःसामलक्षणम् ॥२३॥  
 कालंकालविभक्तीश्चनक्षत्राणियहांस्तथा १  
 सरितःसागरादौलक्षणानिचैवविष्णुमणिम् ॥२४॥



तपोवाचंरतिंचैवकामंचक्रोधमेवच १

मृष्टिससर्जचैवेमांस्त्रष्टुमिच्छन्निमाःप्रजाः ॥२५॥

कर्मणांचविवेकार्थंधर्माधर्मौथवेचयत् १

इंद्रैरयोजयच्चेमाःसुखदुःखादिभिःप्रजाः ॥२६॥

अण्योमात्राविनाशिन्योदशार्द्धीनान्तुयाःस्मृताः १

ताभिःसार्द्धमिदंसर्वसम्भवत्यनुपूर्वशः ॥२७॥

यन्तुकर्मणियस्मिन्सन्ययुंक्तप्रथमम्प्रभुः १

सतदेवस्वयम्भेजेमृज्यमानःपुनःपुनः ॥२८॥

हिंसाहिंसेमृदूकूरेधर्माधर्मावृतानृते १

यद्यस्यसोऽद्धात्सर्गेतत्तस्यस्वयमाविशेत् ॥२९॥

यथर्तुलिंगान्यृतवःस्वयमेवर्तुपर्यये १

स्वानिस्वान्यभिपद्यन्तेतथाकर्माणिदेहिनः ॥३०॥

लोकानान्तुविवृष्यर्थमुखवाहूरूपादतः १

बालाणंक्षत्रियंवैश्यंशूद्रंचनिरवर्तयत् ॥३१॥

द्विधाऽऽत्माऽऽत्मादेहमर्जेनपुरुषोऽभवत् १

अर्जेननारीतस्यांसविराजममृजत्प्रभुः ॥३२॥

तपस्तप्त्वाऽमृजद्यन्तुसस्वयंपुरुषोविराट् १

तंमांवितास्यसर्वस्यलृष्टारंद्विजसत्तमाः ॥३३॥

- अहंप्रजाःसिसृक्षुस्तुतपस्तप्त्वासुदुश्चरम् १  
 पतीन्प्रजानामसृजंमहर्षीनादितोदश ॥३४॥  
 मरीचिमत्र्यंगिरसौपुलस्त्यम्पुलहंक्रतुम् १  
 प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुन्नारदमेवच ॥३५॥  
 एतेमनूंस्तुसप्तान्यानसृजनभूरितेजसः १  
 देवान्देवनिकायांश्चमहर्षींश्चामितौजसः ॥३६॥  
 यक्षरक्षःपिशाचांश्चगंधर्वाप्सरसोऽमुरान् १  
 नागान्सर्पान्सुपर्णांश्चपितृणांचपृथग्गणान् ॥३७॥  
 विद्युतोऽशनिमेघांश्चोहितेन्द्रधनूंषिच १  
 उल्कानिधीतकेतूंश्चज्योतींष्युच्चावचानिच ॥३८॥  
 किन्नरान्वानरान्मत्स्यान्विविधांश्चविहंगमान् १  
 पशून्मृगान्मनुष्यांश्चबालांश्चोभयतोदतः ॥३९॥  
 कृमिकीटपतंगान्चयूकामक्षिकमत्कुण्म १  
 सर्वञ्चदशमशकंस्थावरञ्चपृथग्विधम् ॥४०॥  
 एवमेतैरिदं सर्वमनियोगात्प्राप्तात्मभिः १  
 यथाकर्मतपोयोगात्सृष्टंस्थावरजंगमम् ॥४१॥  
 येषांतुयादृशंकर्मभूतानामिहकीर्तितम् १  
 तत्तथावोऽभिधास्य ॥४२॥योगञ्चजन्मनि ॥४२॥

६

प्रथमोऽध्यायः

- पशवश्चमृगाश्चैव बालाश्चोभयतोदतः १  
रक्षांसि च पिशाचाश्च मनुष्याश्च जरायुजाः ॥४३॥  
अण्डजाः पक्षिणः सर्पान्क्रामत्याश्च कच्छपाः १  
यानि चैवं प्रकाराणि स्थलजान्योदकानि च ॥४४॥  
स्वेदजदंशमशकं यूकामक्षिकमत्कुणम् १  
उष्मणश्चोपजायन्ते यच्चान्यत्किञ्चिदीदृशम् ॥४५॥  
उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे वीजका उप्ररोहिणः १  
ओषध्यः फलपाकान्ता बहुपुष्पफलोपगाः ॥४६॥  
अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः १  
पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥४७॥  
गुच्छगुल्मंतु विविधन्तथैव तृणजातयः १  
बीजकाण्डरूहाण्येव प्रताना वल्ल्य एव च ॥४८॥  
तमसा बहुरूपेण वेष्टिताः कर्महेतुना १  
अन्तःसंज्ञा भवन्त्येते मुखदुःखसन्निवृत्ताः ॥४९॥  
एतदन्तास्तु गतयो ब्रह्माद्याः समुदाहृताः १  
घोरेऽस्मिन् भूतसंसा नित्यं सततया यिनि ॥५०॥  
एवं सर्वं सृष्ट्वेदं ॥५१॥ त्रिष्य पराक्रमः १  
आत्मन्यन्तर्दधेभूयः कालं कालेन पीडयन् ॥५२॥

यदस्तेष्वेवैतानि तदेतदेष्टे जगत् १  
 यदास्वपितिशान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति ॥५२॥  
 तस्मिन् स्वपितुमुत्थे कर्मात्मानः शरीरिणः १  
 स्वकर्मभ्यो निवर्तन्ते मग्नश्च लज्जितश्च ॥५३॥  
 युगपत्प्रलीयन्ते यदा तस्मिन् महात्मनि १  
 तदा न्यसर्वभूतात्मा सुखं स्वपिति निर्वृतः ॥५४॥  
 तमो न्यन्तु समाश्रित्य चिरन्ति षट्तिसेन्द्रियः १  
 न च स्वं कुरुते कर्म तदोत्क्रामति मूर्तितः ॥५५॥  
 यदा णुमात्रिको भूत्वा बीजं स्थासु च रिष्णु च १  
 समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्तिं विमुञ्चति ॥५६॥  
 एवं स जायतस्वप्नाभ्यामिदं सर्वं चराचरम् १  
 संजीवयति चाजस्रं प्रमापयति चाथ यः ॥५७॥  
 इदं शास्त्रन्तुकृत्वा सौमामेव स्वयमादितः १  
 विधिवद्वाहयामास मरीच्यादींस्त्वहं मुनीन् ॥५८॥  
 एतद्बोध्यं भृगुः शास्त्रं श्रावयिष्यत्यशेषतः १  
 एतद्धिमत्तो धिजगो सर्वमेषोऽखिलं मुनिः ॥५९॥  
 ततस्तथा स तेनोक्तो महर्षिर्मनुना भृगुः १  
 तान ब्रवीदृषीन्सर्वान्प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥६०॥

८

## प्रथमोऽध्यायः

- स्वायंभुवस्थास्यमनोःषड्विंश्यामनवोऽपरे १  
सृष्टवन्तःप्रजाःस्वाःस्वामहात्मानोमहौजसः ॥६१॥  
स्वारोचिषश्चौत्तमिश्चतामसोरैवतस्तथा १  
चाक्षुषश्चमहानेजाविवस्वत्सुतएवच ॥६२॥  
स्वायंभुवाद्याःसप्तैतेमनवोभूरितेजसः १  
स्वेस्वेऽन्तरेसर्वमिदमुत्पाद्यापुञ्चराचरम् ॥६३॥  
निमेषादशचाष्टौचकाष्टात्रिंशन्तुताःकला १  
त्रिंशत्कलामुहूर्तःस्यादहोरात्रन्तुतावतः ॥६४॥  
अहोरात्रेविभजनेसूर्योऽग्निरुषोऽहोऽहोऽहो १  
रात्रिःस्वप्नायभूतानाञ्चेष्टायैकर्मणामहः ॥६५॥  
पित्र्येरात्र्यहनीमासःप्रविभागस्तुपक्षयोः १  
कर्मचेष्टास्वहःकृत्स्नःशुक्लःस्वप्नायशर्वरी ॥६६॥  
दैवेरात्र्यहनीवर्षप्रविभागस्तयोःपुनः १  
अहस्तत्रोदगयनंरात्रिःस्यादक्षिणायनम् ॥६७॥  
बालस्यतुक्षपाहस्ययत्प्रमाणंसमासतः १  
एकैकशोयुगानान्क्रमशःसन्निवृत्त ॥६८॥  
चत्वार्याहुःसहस्राणोवर्षाणान्कृतंयुगम् १  
तस्यतावच्छ्रुतीसंध्यासंध्याशततथाविधः ॥६९॥

मानसधर्मशास्त्र

इतरेषुसमंध्येषुसमंध्यंशेषुत्रिषु ॥ १७० ॥  
 कापायेनवर्तन्तेसहस्राणिशतानिच ॥ १७० ॥  
 एतद्वाद्वादशसाहस्रन्देवानांयुगमुच्यते ॥ १७१ ॥  
 दैविकानांयुगानान्तुसहस्रम्परिमंख्यया ॥ १७१ ॥  
 ब्राह्ममेकमहर्षेयन्तावतीरात्रिरेवच ॥ १७२ ॥  
 तद्वैयुगसहस्रान्तम्ब्राह्मण्यमहर्विदुः ॥ १७२ ॥  
 रात्रिञ्चतावतीमेवतेहोरात्रावेदोजनाः ॥ १७३ ॥  
 तस्यसोहर्निशस्यान्तेप्रमुपःप्रतिबुध्यते ॥ १७३ ॥  
 प्रतिबुद्धश्चमृजतिमनःसदसदात्मकम् ॥ १७४ ॥  
 मनःसृष्टिंविकुरुतेचोद्यमानंसिमृक्षया ॥ १७४ ॥  
 आकाशञ्जायतेतस्मान्नस्यशब्दंगुणंविदुः ॥ १७५ ॥  
 आकाशानुविकुर्वणात्सर्वगोवहःसुचिः ॥ १७५ ॥  
 बलवान्जायतेवायुःसर्वैस्पर्शगुणोमतः ॥ १७६ ॥  
 वायोरपिविकुर्वणाद्विनेचिष्णुतमोनुदम् ॥ १७६ ॥  
 ज्योतिरुत्पद्यतेभास्वत्तद्रूपगुणमुच्यते ॥ १७७ ॥  
 ज्योतिषश्चविकुर्वणादापोरसगुणाःस्मृताः ॥ १७७ ॥  
 अद्भ्योगन्धगुणाभूमिरित्येषासृष्टिरिति ॥ १७८ ॥

- यत्प्राग्द्वादशसाहस्रमुदितं वैवेक्यगम् १  
 तदेकसप्ततिगुणम्वन्तरमिहोच्यते ॥७९॥  
 मन्वन्तराण्यसंख्यानिसर्गः संहार एव च १  
 व्रीडाः सैतद्विरुद्धे परमेष्ठी पुनः पुनः ॥८०॥  
 चतुष्पात्सकलो धर्मः सत्यञ्चैव कृते युगे १  
 नाधर्मेणागमः कश्चिन्मनुष्यान्प्रतिवर्त्तते ॥८१॥  
 इतरेष्वगमाद्धर्मः पादशस्त्ववरोपितः १  
 चौरिका नृत्तमायाभिर्धर्मश्चाप्येति पादशः ॥८२॥  
 अरोगाः सर्वा रेखाः सन्तुर्वर्षशतायुषः १  
 कृते त्रेतादिषु लक्षणमायुर्हसति पादशः ॥८३॥  
 वेदोक्तमायुर्मर्त्यानामाशिषश्चैव कर्मणाम् १  
 फलन्त्यनुयुगं लोके प्रभावश्च शरीरिणाम् ॥८४॥  
 अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे १  
 अन्ये कलियुगे नृणां युगहासानुरूपतः ॥८५॥  
 तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते १  
 द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दीनमेकं कलौ युगे ॥८६॥  
 सर्वस्यास्य तु सर्गस्य गुप्त्यर्थं समहाद्युतिः १  
 मुखबाहूरुपज्जानां पृथक् कर्मण्यकल्पयत् ॥८७॥

- अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनन्तथा १  
दानम्प्रतियहश्चैवब्राह्मणानामकल्पयत् ॥८८॥  
प्रजानांरक्षणन्दानमिज्याध्ययनमेवच १  
विषयेष्वप्रसक्तिरक्षत्रियस्यसमासतः ॥८९॥  
पशूनांरक्षणन्दानमिज्याध्ययनमेवच १  
वल्गेष्वथं बुद्धिर्दृष्ट्यैश्वर्यस्यकृषिमेवच ॥९०॥  
एकमेवतुशुद्रस्यप्रभुःकर्मसमादिशत् १  
एतेषामेववर्णानांशुश्रूणान्प्रवृत्तयया ॥९१॥  
उर्ध्वनाभेर्मेध्यतरःपुरुषःपरिकीर्तितः १  
तस्मान्मेध्यतमन्त्वस्यमुखमुक्तंस्वयम्भुवा ॥९२॥  
उत्तमांगोद्भवाज्ज्यैष्ठ्याद्ब्रह्मणश्चैवधारणात् १  
सर्वस्यैवांस्यसर्गस्यधर्मतोब्राह्मणःप्रभुः ॥९३॥  
तं हिस्वयम्भूःस्वादास्यात्तपस्तप्त्वादितोऽमृजत् १  
हव्यकथाभिवाद्यायसर्वस्यास्यचगुप्तये ॥९४॥  
यस्यास्येनसदाश्नन्तिहव्यानित्रिदिवौकसः १  
कथानिचैवपितरःकिम्भूतमधिकन्ततः ॥९५॥  
भूतान्तत्प्रमाणेनःश्रेष्ठाःप्राणिनांबुद्धिजीविनः १  
बुद्धिमत्सुनराःश्रेष्ठानरेषुब्राह्मणाःस्मृताः ॥९६॥



- ब्राह्मणेषु चावेदांसो विद्वत्सुकृतबुद्धयः १  
 कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवेदिनः ॥९७॥  
 उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती १  
 सहिधर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥९८॥  
 ब्राह्मणो जायमानो हि पृथिव्या मधि जायते १  
 ईश्वरः सर्वभूतानां धर्मकोषस्य गुप्तये ॥९९॥  
 सर्वस्वं ब्राह्मणस्येदं यत्किञ्च भूमीति गतम् १  
 श्रेष्ठेनाभिजनेनेदं सर्वं वै ब्राह्मणोऽर्हति ॥१००॥  
 स्वमेव ब्राह्मणो भुङ्क्ते स्वं वस्ते स्वन्ददाति च १  
 आनृशं स्याद्ब्राह्मणस्य भुञ्जते हीतरे जनाः ॥१०१॥  
 तस्य कर्मविवेकाऽऽशेषाणामनुपूर्वशः १  
 स्वायम्भुवो भूतान् जीषां चित्वाऽऽप्यल्पयत् ॥१०२॥  
 त्वेदुःखं ब्राह्मणेनेदं मध्ये तवम्प्रयत्नतः १  
 शिथेभ्यश्च प्रवक्तव्यं सम्यग्ज्ञान्येन केनचित् ॥१०३॥  
 इदं शास्त्रमधीगानो ब्राह्मणः शंसितव्रतः १  
 मनोवाग्देहजैर्नित्यं कर्मदोषैर्न लिप्यते ॥१०४॥  
 पुनाति पंक्तिं वंश्यांश्च सप्तसप्तपरावरान् १  
 पृथिवीमपि चैवेमां कृत्स्नामेकोऽपि सोऽर्हति ॥१०५॥

- इदंस्वस्त्ययनंश्रेष्ठमिदम्बुद्धिविवर्जनम् १
- इदंयशस्यमायुष्यमिदंनिःश्रेयसम्परम् ॥१०६॥
- अस्मिन्धर्मोऽखिलेनोक्तोगुणदोषौचकर्मणाम् १
- चतुर्णीमपि वर्णानामाचारश्चैवशाश्वतः ॥१०७॥
- आचारःपरमोधर्मःश्रुत्युक्तःस्मार्तैवच १
- तस्मादास्मिन्रायुक्तो नित्यंस्यादात्मवान्बुद्धिजः ॥१०८॥
- आचाराद्विच्युतोविप्रोनवेदफलमश्नुते १
- आचारेणतुसंयुक्तःसम्पूर्णफलभागभवेत् ॥१०९॥
- एवमाचारतोदृष्ट्वाधर्मस्यमुक्त्योपादेयम् १
- सर्वस्यतपसोमूलमाचारंजगद्गुरुःपरम् ॥११०॥
- जगतश्चसमुत्पत्तिंसंस्कारविधिमेवच १
- व्रतचर्योपचारंचस्नानस्यचपरंविधिम् ॥१११॥
- दाराधिगमनंचैवावेवाज्ञानांचलक्षणम् १
- महायज्ञविधानंचश्राद्धकल्पंचशाश्वतम् ॥११२॥
- वृत्तीनांलक्षणंचैवस्नातन्त्यज्यद्वयम् १
- भक्ष्याभक्ष्यंचशाचंचद्रव्याणांशुद्धिमेवच ॥११३॥
- स्त्रीधर्मयोगंतापस्यंमोक्षंसंन्यासमेवच १
- राज्ञश्चधर्ममखिलंकार्यीणांचविनिर्णयम् ॥११४॥

- साक्षिप्रश्नविधानंचधर्मस्त्रीपुंसयोरपि १  
 विभागधर्मद्यूतंचकंटकानांचशोधनम् ॥११५॥  
 वैश्यशूद्रोपचारंचसंकीर्णानांचसम्भवम् १  
 आपद्धर्मचवर्णानाम्प्रायश्चित्तविधिन्तथा ॥११६॥  
 संसारगमनंचैवत्रिविधंकर्मसम्भवम् १  
 निःश्रेयसंकर्मणांचगुणदोषपरीक्षणम् ॥११७॥  
 देशधर्मान्जातिधर्मान्कुलधर्माश्चशाश्वतान् १  
 पाषंडगणधर्माश्चशास्त्रेऽस्मिन्नुक्तवान्मनुः ॥११८॥  
 यथेदमुक्तवान्शास्त्रम्पुरापृष्ठोमनुर्मया १  
 तथेदंयूयमप्यद्यमत्सकाशान्निबोधत ॥११९॥

---

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ प्रथमोऽध्यायः ॥

---

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायां द्वितीयोऽध्यायः ॥

विद्वद्भिः सेवितः सङ्गिर्नित्यमद्वेषरागिभिः १  
 हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥ १ ॥  
 कामात्मतानप्रशस्तानचैवेहास्त्यकामता १  
 काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वैदिकः ॥ २ ॥  
 संकल्पमूलः कामो वै यज्ञाः संकल्पसम्भवाः १  
 व्रतानियमधर्माश्च सर्वे संकल्पजाः स्मृताः ॥ ३ ॥  
 अकामस्य क्रियाकातचेद्दृश्यते नेह कर्हिचित् १  
 यद्यद्विकुरुते किञ्चित्तत्त्वकामस्य चेष्टितम् ॥ ४ ॥  
 तेषु सम्यग्वर्तमानो गच्छत्यमरलोकताम् १  
 यथा संकल्पितांश्चेह सर्वांश्च कामान्समश्नुते ॥ ५ ॥  
 वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृतिशीले च तद्विदाम् १  
 आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥ ६ ॥  
 यः चाश्रित्वा स्य चिद्धर्मो भिनुनापारे कीर्तितः १  
 स सर्वोऽभिहितो वेदे सर्वज्ञानमयो हि सः ॥ ७ ॥

- सर्वतुसमवेक्ष्येदग्निखिलंज्ञानचक्षुषा १
- श्रुतिप्रमाणतोवेदान्स्वधर्मेनिविशेतवै ॥८॥
- श्रुतिस्मृत्युदितन्धर्मोऽनुष्ठानहिमानवः १
- इहकीर्तिमन्त्राद्योदेप्रेत्यचानुत्तमंमुखम् ॥९॥
- श्रुतिस्तुवेदोविज्ञेयोधर्मशास्त्रन्तुवैस्मृतिः १
- तेसर्वार्थेष्वमीमांस्येताभ्यान्धर्मोहिनिर्बभौ ॥१०॥
- योऽवमन्येततेमूलेहेतुशास्त्राश्रयाद्विजः १
- ससाधुभिर्वहिष्कार्योनास्तिकोवेदनिन्दकः ॥११॥
- वेदःस्मृतिःसदाचारःस्वस्यचप्रियमात्मनः १
- एतच्चतुर्विधम्प्राहुःसाक्षाद्धर्मस्यलक्षणम् ॥१२॥
- अर्थकामेष्वसक्तानान्धर्मज्ञानंविधीयते १
- धर्मजिज्ञासमानानाम्प्रमाणम्परमंश्रुतिः ॥१३॥
- श्रुतिद्वैधन्तुयत्रस्यातत्रधर्मीवुभौस्मृतौ १
- उभावपिहितौधर्मोसम्यगुक्तौमनोषिभिः ॥१४॥
- उदितेऽनुदितेवैवसमयाध्युषितेतथा १
- सर्वथावर्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रुतिः ॥१५॥
- निषेकादिश्मशानान्तोमंत्रैर्यस्योदितोविधिः १
- तस्यशास्त्रेऽधिकारोऽस्मिन्ज्ञेयोनान्यस्यकस्यचित् ॥१६॥

- सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् १  
तन्देवनिर्मितन्देशम्ब्रह्मावर्तम्प्रचक्षते ॥१७॥  
तस्मिन्देशेयआचारःपारम्पर्यक्रमागतः १  
वर्णानांसान्तरालानांससदाचारउच्यते ॥१८॥  
कुरुक्षेत्रंचमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनकाः १  
एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्तीदनन्तरः ॥१९॥  
एतद्देशप्रभूतस्यसकाशादयजन्मनः १  
स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन्पृथिव्यांसर्वमानवाः ॥२०॥  
हिमवद्विंध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि १  
प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशःप्रकीर्तितः ॥२१॥  
आसमुद्रान्तुवैपूर्वादासमुद्रान्तुपश्चिमात् १  
तयोरेवान्तरंगिर्योराय्यावर्तविदुर्बुधाः ॥२२॥  
कृष्णसारस्तुचरतिमृगोयत्रस्वभावतः १  
सज्ञेयोयज्ञियोदेशोभेच्छदेशस्त्वतःपरः ॥२३॥  
एतान्द्विजातयोदेशान्संश्रयेरन्प्रयत्नतः १  
शूद्रस्तुयस्मिन्कस्मिन्वानिवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥२४॥  
एषाधर्मस्यवोयोनिःसमासेनप्रकीर्तिता १  
सम्भवश्चास्यसर्वस्यवर्णधर्मान्निबोधत ॥२५॥

वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम् १  
 कार्यैः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥२६॥  
 गर्भेर्होमैर्जीतकर्मचौडमौजीनिबन्धनैः १  
 वैजिकंगार्भिकंचैनोद्विजानामपमृज्यते ॥२७॥  
 स्वाध्यायेन व्रतैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्यया सुतैः १  
 महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयं क्रियते तनुः ॥२८॥  
 प्राङ्नाभिवर्जनात्पुंसो जातकर्मविधीयते १  
 मंत्रवत्प्राशनं चास्य हिरण्यमधुसर्पिषाम् ॥२९॥  
 नामधेयन्दशम्यान्तुद्वादश्यावाऽस्य कारयेत् १  
 पुण्येतिथौ मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्विते ॥३०॥  
 मंगल्यं ब्राह्मणस्य स्यात्क्षत्रियस्य बलान्वितम् १  
 वैश्यस्य धनं च युतं युद्धस्य तु जुगुप्सितम् ॥३१॥  
 शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्याद्राक्षोरक्षासमन्वितम् १  
 वैश्यस्य पुष्टिं च युतं मूढस्य प्रैष्य संयुतम् ॥३२॥  
 स्त्रीणां मुखोद्यमक्रूरं विस्पष्टार्थमनोहरम् १  
 मंगल्यन्दीर्घवर्णान्तमाशीवीदाभिधानवत् ॥३३॥  
 चतुर्थे मासिकर्तव्यं शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् १  
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासियद्वेष्टं मंगलंकुले ॥३४॥

- चूडाकर्मद्विजातीनांसर्वेषामेवधर्मतः १
- प्रथमेन्दे तृतीयेवाकर्तव्यं श्रुतिचोदनात् ॥३५॥
- गर्भाष्टमेन्दे कुर्वीति ब्राह्मणस्योपनायनम् १
- गर्भादेकादशे राज्ञो गर्भान्तुद्वादशे विशः ॥३६॥
- ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे १
- राज्ञो बलार्थिनः षष्ठे वैश्यस्ये हार्थिनोऽष्टमे ॥३७॥
- आषोऽश्वान् ब्राह्मणस्य सावित्रीनातिवर्तते १
- आद्वाविंशात् क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥३८॥
- अतर्द्ध्वत्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः १
- सावित्रीपतिता ब्राह्म्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥३९॥
- नैतैरपूतैर्विधिवदापद्यपि हि कर्हिचित् १
- ब्राह्मणान्यौनांश्च सम्बन्धान्नचरेद्ब्राह्मणः सह ॥४०॥
- काष्ठीरौरववास्तानि च भीणि ब्रह्मचारिणः १
- वसीरन्नानुपूर्वेण शाणक्षौमाविकानि च ॥४१॥
- मौंजीत्रिवृत्समाशुक्ष्णाकार्या विप्रस्य मेखला १
- क्षत्रियस्य तु मौर्वी ज्यावैश्यस्य शणतान्तवी ॥४२॥
- मुंजालाभेतु कर्तव्याः कुशाश्मान्तकवत्त्वजैः १
- त्रिवृताग्रन्थिनैकेन त्रिभिः पंचभिरेषवा ॥४३॥



- कार्पीसमुपवीतंस्याद्विप्रस्योर्द्ध्ववृत्तंत्रिवृत् १  
 शणसूत्रमयंराज्ञोवैश्यस्याविकसौत्रिकम् ॥४४॥  
 ब्राह्मणोवैल्वपालाशौक्षत्रियोवाटखादिरौ १  
 पैलवौदुम्बरौवैश्योदंडानर्हन्तिधर्मतः ॥४५॥  
 केशान्तिकोब्राह्मणस्यदंडःकार्यःप्रमाणतः १  
 ललाटसंमितोराज्ञःस्यात्तुनासान्तिकोविशः ॥४६॥  
 ऋजवस्तेतुसर्वेस्युरव्रणाःसौम्यदर्शनाः १  
 अनुङ्गेगकरानृणांसत्वचोनाग्निदूषिताः ॥४७॥  
 प्रतिगृह्येप्सितदंडमुपस्थायचभास्करम् १  
 प्रदक्षिणम्परीत्याग्निंचरेद्भैक्षंयथाविधि ॥४८॥  
 भवत्पूर्वचरेद्भैक्षमुपनीतोद्विजोत्तमः १  
 भवन्मध्यन्तुराजन्योवैश्यस्तुभवदुत्तरम् ॥४९॥  
 मातरंवास्वसारंवामातुर्वीभगिनींनिजाम् १  
 भिक्षेतभिक्षाम्प्रथमंयाचैनंनावमानयेत् ॥५०॥  
 समाहृत्यतुतद्भैक्षंयावदर्थममायया १  
 निवेद्यगुरवेऽशनीयादाचम्यप्राङ्मुखःशुचिः ॥५१॥  
 आयुथम्प्राङ्मुखोभुंक्तेयशस्यन्दक्षिणामुखः १  
 श्रियम्प्रत्यङ्मुखोभुंक्तेऽऋतंभुंक्तेषुदङ्मुखः ॥५२॥

- उपस्पृश्यद्विजोनित्यमन्नमद्यात्समाहितः १
- भुक्त्वाचोपस्पृशेत्सम्यगद्विःखानिचसंस्पृशेत् ॥५३॥
- पूजयेदशनंनित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् १
- दृष्ट्वाहृथेत्प्रसीदेच्चप्रतिनन्देच्चसर्वशः ॥५४॥
- पूजितंलशनंनित्यंबलमूर्जचयच्छति १
- अपूजितन्तुतद्भुक्तमुभयंनाशयेदिदम् ॥५५॥
- नोच्छिष्टंकस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैवतथान्तरा १
- नचैवात्यशनंकुर्यान्नचोच्छिष्टःकुचिद्भजेत् ॥५६॥
- अनारोग्यमनायुथमस्वर्ग्यचातिभोजनम् १
- अपुण्यंलोकविद्विष्टन्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥५७॥
- ब्राह्मेणविप्रस्तोर्थेननित्यकालमुपस्पृशेत् १
- कायत्रैदशिकाभ्यांवानपित्र्येणकदाचन ॥५८॥
- अंगुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मन्तीर्थम्प्रचक्षते १
- कायमंगुलिमूलेऽग्रेदैवम्पित्र्यन्तयोरधः ॥५९॥
- त्रिराचामेदपःपूर्वद्विःप्रमृज्यात्ततोमुखम् १
- खानिचैवस्पृशेदद्विरात्मानंशिरएवच ॥६०॥
- अनुष्णाभिरफेनाभिरद्भिस्तोर्थेनधर्मवित् १
- शौचेप्सुःसर्वदाचामेदेकान्तेप्रागुदङ्मुखः ॥६१॥

हृद्गाभिः पूयते विप्रः कंठगाभिस्तु भूमिपः ॥ ६२ ॥

वैश्योऽङ्घ्रिः प्राशिताभिस्तु शूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥ ६३ ॥

उङ्गने दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते द्विजः ॥ ६४ ॥

सथे प्राचीन आवीती निवीती कण्ठसज्जने ॥ ६५ ॥

मेखलामजिनन्दं उमुपवीतं कमंडलुम् ॥ ६६ ॥

अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृहीतान्यानि मंत्रवत् ॥ ६७ ॥

केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते ॥ ६८ ॥

राजन्यबन्धोऽर्द्धाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः ॥ ६९ ॥

अमंत्रिका तु कार्येयं स्त्रीणामावृदशेषतः ॥ ७० ॥

संस्कारार्थं शरीरस्य यथाकालं यथाक्रमम् ॥ ७१ ॥

वैवाहिको विधिः स्त्रीणां संस्कारो वैदिकः स्मृतः ॥ ७२ ॥

पतिमेवागुरौ वा सो गृहार्थोऽग्निपरिक्रिया ॥ ७३ ॥

एष प्रोक्तो द्विजातीनामौपनायनिको विधिः ॥ ७४ ॥

उत्पत्तिबन्धकः पुण्यः कर्मयोगं निबोधत ॥ ७५ ॥

उपनीयगुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः ॥ ७६ ॥

आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव च ॥ ७७ ॥

अध्येयमाणस्त्वाचान्तो यथाशास्त्रमुदङ्मुखः ॥ ७८ ॥

ब्रह्मांजलि कृतोऽध्याप्यो लघुवासाजितेन्द्रियः ॥ ७९ ॥

- ब्रह्मारम्भेऽवसानेचपादौघातौगुरोःसदा १
- संहत्यहस्तावध्येयंसहिब्रह्मांजलिःस्मृतः ॥७१॥
- यत्यस्तपाणिनाकार्यमुपसंग्रहणंगुरोः १
- सथेनसद्यःस्पृष्टयोदक्षिणेनचदक्षिणः ॥७२॥
- अध्येथमाणन्तुगुरुर्नित्यकालमतन्द्रितः १
- अधीष्वभोइतिब्रूयाद्विरामोऽस्त्वितिचारमेत् ॥७३॥
- ब्राह्मणःप्रणवंकुर्यादादावन्तेचसर्वदा १
- स्वत्यन्तोऽकृतम्पूर्वम्परस्ताच्चविशीर्यते ॥७४॥
- प्राक्कूलान्पर्युपासीनःपवित्रैश्चैवपावितः १
- प्राणायामैस्त्रिभिःपूतस्ततओंकारमर्हति ॥७५॥
- अकारंचाप्युकारंचमकारंचप्रजापतिः १
- वेदत्रयान्निरदुहद्भुवःस्वरितीतिच ॥७६॥
- त्रिभ्यएवतुवेदेभ्यःपादम्पादमदूदुहत् १
- तदित्यूचोऽस्याःसावित्र्याःपरमेशीप्रजापतिः ॥७७॥
- एतदक्षरमेतांचजपन्ब्रूयाद्वृत्तिपूर्वकाम् १
- संध्ययोर्वेदविद्विप्रोवेदपुण्येनयुज्यते ॥७८॥
- सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्यवहिरेतत्त्रिकं द्विजः १
- महतोऽप्येनसोमासान्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥७९॥

- एतयर्चाविसंयुक्तःकालेचक्रिययास्वया १  
 ब्रह्मक्षत्रियविउयोनिर्गर्हणायातिसाधुषु ॥८०॥  
 ओंकारपूर्विकास्तिस्रोमहावाहृतयोऽध्याः १  
 त्रिपदाचैवसावित्रीविज्ञेयम्ब्रह्मणोमुखं ॥८१॥  
 योऽधीतेहन्यहन्येतांत्रीणिवर्षीण्यतन्द्रितः १  
 सब्रह्मपरमभ्येतिवायुभूतःखमूर्तिमान् ॥८२॥  
 एकाक्षरम्परम्ब्रह्मप्राणायामाःपरन्तपः १  
 सावित्र्यास्तुपरंनास्तिमौनात्सत्यंविशिष्यते ॥८३॥  
 क्षरन्तिसर्वावैदिक्योजुहोतियजतिक्रियाः १  
 अक्षरंदुष्करंज्ञेयम्ब्रह्मचैवप्रजापतिः ॥८४॥  
 विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः १  
 उपांशुःस्याच्छतगुणःसाहस्रोमानसःस्मृतः ॥८५॥  
 येपाकयज्ञाश्चत्वारोविधियज्ञसमन्विताः १  
 सर्वेतेजपयज्ञस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥८६॥  
 जप्येनैवतुमंसिद्वेद्ब्राह्मणोनात्रसंशयः १  
 कुर्यादन्यन्नवाकुर्यान्मैत्रोब्राह्मणउच्यते ॥८७॥  
 इन्द्रियाणांविचरतांविषयेष्वपहारिषु १  
 संयमेयत्नमातिष्ठेद्विद्वान्यन्नेववाजिनाम् ॥८८॥

- एकादशेन्द्रियाण्याहुर्यानिपूर्वेमनीषिणः १  
 तानिसम्यक्प्रवक्ष्यामियथावदनुपूर्वशः ॥८९॥  
 श्रोत्रन्त्वक्कुक्षीजिह्वानासिकाचैवपंचमी १  
 पायपस्थंहस्तपादंवाक्चैवदशमीस्मृता ॥९०॥  
 बुद्ध्यान्द्रियाणिपंचैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वशः १  
 कर्मेन्द्रियाणिपंचैषाम्पायवादीनिप्रचक्षते ॥९१॥  
 एकादशम्नोक्षेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् १  
 यस्मिन्जितेजितावेतौभवतःपंचकौगणौ ॥९२॥  
 दन्द्रियाणाम्प्रसंगेनदोषमृच्छत्यसंशयम् १  
 संनियम्यतुतान्येवततःसिद्धिंनियच्छति ॥९३॥  
 नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति १  
 हविषाकृष्णवर्त्मैवभूयएवाभिवर्द्धते ॥९४॥  
 यश्चैतान्प्राप्नुयात्सर्वान्यश्चैतान्केवलंस्त्यजेत् १  
 प्रापणात्सर्वकामानाम्परित्यागोविशिष्यते ॥९५॥  
 नतथैतानिशक्यन्तेसंनियन्तुमसेवया १  
 विषयेषुप्रजुष्टानियथाज्ञानेननित्यशः ॥९६॥  
 वेदास्त्यागश्चयज्ञाश्चनियमाश्चतपांसिच १  
 नविप्रदुष्टभावस्यसिद्धिं गच्छन्तिकर्हिचित् ॥९७॥

- श्रुत्वास्पृष्ट्वाचक्षुष्वभुक्त्वाग्रात्वाचयोनरः ।  
 नहृथतिग्लायतिवासविशेयोजितेन्द्रियः ॥९८॥
- इन्द्रियाणान्तुसर्वेष्वयद्येकंक्षरतीन्द्रियम् ।  
 तेनास्यक्षरतिप्रज्ञाद्वेत्तेःपादादिवोदकम् ॥९९॥
- वशेकृत्वेन्द्रिययामंसंयम्यचमनस्तथा ।  
 सर्वांसंसाधयेदर्थानक्षिण्वन्योगतस्तनुम् ॥१००॥
- पूर्वासंध्यांजपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमाःकदर्शनात् ।  
 पश्चिमान्तुसमासीनःसम्यग्गृक्षविभावनात् ॥१०१॥
- पूर्वासंध्यांजपंस्तिष्ठन्नैशमेनोव्यपोहति ।  
 पश्चिमान्तुसमासीनोमलंहन्तिदिवाकृतम् ॥१०२॥
- नतिष्ठतितुयःपूर्वानोपास्तेयश्चपश्चिमाम् ।  
 सशूद्रवद्वहिष्कार्यःसर्वस्माद्विजकर्मणः ॥१०३॥
- अपांसमीपेनियतो नैत्यकंविधिमास्थितः ।  
 सावित्रीमप्यधीयीतगत्वाऽरण्यंसमाहितः ॥१०४॥
- वेदोपकरणेचैवस्वाध्यायेचैवनैत्यके ।  
 नानुरोधोऽस्त्यनध्यायेहोममंत्रेषुचैवहि ॥१०५॥
- नैत्यकेनास्त्यनध्यायोब्रह्मसत्रंहिततस्मृतम् ।  
 ब्रह्माहुतिहुतम्पुण्यमनध्यायवषट्कृतम् ॥१०६॥

- यः स्वाध्यायमधीते ऋदं विधिनानियतः शुचिः १  
तस्य नित्यं क्षरत्येष पयोदधिघृतं मधु ॥१०७॥  
अग्नीन्धनम्भैक्षचर्यामधःशय्यांगुरोर्हितम् १  
आसमावर्तनात्कुर्यात्तृणोपनयनोद्देशः ॥१०८॥  
आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्ज्ञानेदो धार्मिकः शुचिः १  
आप्तः शक्तो र्थदः साधुः स्वोऽध्ययः स धर्मतः ॥१०९॥  
नापृष्टः कस्यचिद्भूयान्नचान्यायेन पृच्छतः १  
जानन्नपि हि मेधावी ज उ वल्लोक आचरेत् ॥११०॥  
अधर्मेण च यः प्राह्यश्चाधर्मेण पृच्छति १  
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥१११॥  
धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वाऽन्ये तद्विधा १  
तत्र विद्यानवप्लवा शुभं वीजमिवोषरे ॥११२॥  
विद्ययैव समं कामं मर्त्यं ब्रह्मवादिना १  
आपद्यपि हि घोरायां न त्वेनामिरिणे वपेत् ॥११३॥  
विद्या ब्राह्मणमेत्याह सेवधिस्ते स्मिरक्षमाम् १  
असूयकायमांसादास्तथास्थं वीर्यवत्तमा ॥११४॥  
यमेव तु शुचिं विद्यानियतं ब्रह्मचारिणम् १  
तस्मै मां ब्रूहि विप्राय निधिपायाप्रमादिने ॥११५॥



- ब्रह्मयस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् १
- मब्रह्मस्तेयसंयुक्तोनरकम्प्रतिपद्यते ॥११६॥
- लौकिकंवैदिकंवाऽपितथाध्यात्मिकमेवच १
- आददीतयतोज्ञानन्तम्पूर्वमभिवादयेत् ॥११७॥
- सावित्रीमात्रसारोऽपिवरंविप्रःसुयंत्रितः १
- नायंत्रितस्त्रिवेदोऽपिसर्वाशीसर्वविक्रयी ॥११८॥
- शय्यासनेऽध्याचरितेश्रेयसानसमाविशेत् १
- शय्यासनस्थश्चैवैनम्प्रत्युत्थायाभिवादयेत् ॥११९॥
- उर्ध्वम्प्राणालुक्क्रामन्तियूनःस्थविरआयति १
- प्रत्युत्थानाभिवादाभ्याम्पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥१२०॥
- अभिवादनशीलस्यनित्यंवृद्धोपसेविनः १
- चत्वारितस्यवर्द्धन्तेआयुर्विद्यायशोबलम् ॥१२१॥
- अभिवादात्परंविप्रोज्यायांसमभिवादयन् १
- असौनामाहमस्मीतिस्वंनामपरिकीर्तयेत् ॥१२२॥
- नामधेयस्ययेकेचिदभिवादंनजानते १
- तान्प्राज्ञोऽहमितिब्रूयात्स्त्रियःसर्वास्तथैवच ॥१२३॥
- भोःशब्दंकीर्तयेदन्तेस्वस्यनाम्नोऽभिवादाने १
- नाम्नांस्वरूपभावोहिभोभावऋषिभिःस्मृतः ॥१२४॥

- आयुष्मान्भवसौम्येतिवाचोविप्रोऽभिवादनम् १
- अकारश्चास्यनाम्नोऽन्तेवाचःपूर्वाक्षरःप्लुतः ॥१२५॥
- योनवेत्यभिवादस्यविप्रःप्रत्यभिवादनम् १
- नाभिवाद्यःसविदुषायथाशूद्रस्तथैवसः ॥१२६॥
- ब्राह्मणंकुशलम्पृच्छेत्क्षत्रबन्धुमनामयम् १
- वैश्यंक्षेमंसमागम्यशूद्रमारोग्यमेवच ॥१२७॥
- अवाचोदीक्षितोनाम्नायवीयानपियोभवेत् १
- भोभवत्पूर्वकंत्वेनमभिभाषेतधर्मवित् ॥१२८॥
- परपत्नीतुयास्त्रीस्यादसम्बन्धाचयोनितः १
- तांब्रूयाद्भवतीत्येवंसुभगेभगिनीतिच ॥१२९॥
- मातुलांश्चपितृयांश्चश्वशुरानृत्विजोगुरून् १
- असावहमितिब्रूयात्प्रत्युत्थाययवीयसः ॥१३०॥
- मातृष्वसामातुलानीश्वशूरथपितृष्वसा १
- सम्पूज्यागुरूपत्नीवत्समास्तागुरुभार्यया ॥१३१॥
- भ्रातुर्भार्योपसंयास्यासवणीःहन्यहन्यपि १
- विप्रोऽथतूपसंयास्याः॥१३२॥सम्बन्धियोषितः ॥१३२॥
- पितुर्भगिन्याम्भातुश्च॥१३३॥यस्यांचस्वसर्पापे १
- मातृवद्भ्रतिमातिष्ठेन्माताताभ्योगरीयसी ॥१३३॥

- दशाब्दाख्यम्पौरसख्यम्पंचाब्दाख्यंकलाभृताम् १  
 त्र्यब्दपूर्वश्रोत्रियाणांस्वल्पेनापिस्वयोनिषु ॥१३४॥  
 ब्राह्मणन्दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् १  
 पितापुत्रौविजानीयाद्ब्राह्मणस्तुतयोःपिता ॥१३५॥  
 वित्तम्बन्धुर्वयःकर्मविद्याभवतिपंचमी १  
 एतानिमान्यस्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरम् ॥१३६॥  
 पंचानांत्रिषुवर्षेषुभूयांसिगुणवन्तिच १  
 यत्रस्युःसोऽत्रमानार्हःशूद्रोऽपिदशमींगतः ॥१३७॥  
 चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः १  
 स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयोवरस्यच ॥१३८॥  
 तेषान्तुसमवेतानाम्मान्यौस्नातकपार्थिवौ १  
 राजस्नातकयोश्चैकस्नातकोनृपमानभाक् ॥१३९॥  
 उपनीयतुयःशिष्यंवेदमध्यापयेद्विजः १  
 सकल्पंसरहस्यंचतमाचार्यम्प्रचक्षते ॥१४०॥  
 एकदेशन्तुवेदस्यवेदांगान्यपिवापुनः १  
 योऽध्यापयतिवृत्त्यर्थमुपाध्यायःसउच्यते ॥१४१॥  
 निषेकादीनिकर्माण्यःकरोतियथाविधि १  
 सम्भावयतिचान्नेनसविप्रोगुरुरूच्यते ॥१४२॥

- अग्न्याधेयम्पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् १
- यःकरोतिवृतोयस्यसतस्यत्विगिहोच्यते ॥१४३॥
- यआवृणोत्यावेतथम्बलणाश्रवणाभौ १
- समातासपिताज्ञेयस्तन्नदुष्टेत्कदाचन ॥१४४॥
- उपाध्यायान्दशाचार्याचार्याणांशतम्पिता १
- सहस्रन्तुपितृन्मातागौरवेणातिरिच्यते ॥१४५॥
- उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदःपिता १
- ब्रह्मजन्महिविप्रस्यप्रेत्यचेहचशाश्वतम् ॥१४६॥
- कामान्मातापिताचैनंयदुत्पादयतोमिथः १
- सम्भूतिन्तस्यतांविद्याद्यद्योनावभिजायते ॥१४७॥
- आचार्यस्त्वस्ययांजातिंविधिवद्देदपारगः १
- उत्पादयतिसावित्र्यासासत्यासाजरामरा ॥१४८॥
- अल्पंवाबहुवायस्यश्रुतस्योपकरोतिथः १
- तमपीहगुरुंविद्याच्छ्रुतोपक्रिययातया ॥१४९॥
- ब्राह्मस्यजन्मनःकर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता १
- बालोऽपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मतः ॥१५०॥
- अध्यापयामासपितृन्शिशुरांगिरसःकविः १
- पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥१५१॥

तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यवः ।

देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंवःशिशुरुक्तवान् ॥१५२॥

अज्ञोभवतिवैबालःपिताभवतिमंत्रदः ।

अज्ञंहिबालमित्याहुःपितेत्येवतुमंत्रदम् ॥१५३॥

नहायनैर्नपलितैर्नवित्तेननबन्धुभिः ।

ऋषयश्चक्रिरेधर्मयोऽनूचानःसनोमहान् ॥१५४॥

विप्राणांज्ञानतोज्यैष्ठ्यंक्षत्रियाणान्तुवीर्यतः ।

वैश्यानान्धान्यधनतःशूद्राणामेवजन्मतः ॥१५५॥

नतेनवृद्धोभवतियेनास्यपलितंशिरः ।

योवैयुवाऽप्यधीयानस्तन्देवाःस्थविरंविदुः ॥१५६॥

यथाकाष्ठमयोहस्तीयथाचर्ममयोमृगः ।

यश्चविप्रोऽनधीयानस्त्वयस्तेनामबिश्रति ॥१५७॥

यथाषढोऽफलःस्त्रीषुयथागौर्गविचाफला ।

यथाचाक्षेऽफलन्दानंतथाविप्रोऽनृचोऽफलः ॥१५८॥

अहिंसयैवभूतानांकार्यंश्रेयोऽनुशासनम् ।

वाक्चैवमधुराऽह्णान्द्व्योऽज्याधर्ममिच्छता ॥१५९॥

यस्यवाङ्मनसीशुद्धेसम्यग्गुप्तेचसर्वदा ।

सवैसर्वमवाप्नोतिवेदान्तोपगतंफलम् ॥१६०॥

नारुन्तुदःस्यादात्तोऽपिनपरद्रोहकर्मधीः १

ययाऽस्योद्विजतेवाचानालोक्यान्तामुदीरयेत् ॥१६१॥

सम्मानाद्ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेतविषादिव १

अमृतस्येवचाकांक्षेदवमानस्यसर्वदा ॥१६२॥

सुखंलवमतःशेतेसुखंचप्रतिबुध्यते १

सुखंचरतिलोकेऽस्मिन्नवमन्ताविनश्यति ॥१६३॥

अनेनक्रमयोगेनसंस्कृतात्माद्विजःशनैः १

गुरौवसन्संचिनुयाद्ब्रह्माधिगमिकन्तपः ॥१६४॥

तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितैः १

वेदःकृत्स्नोऽधिगन्तव्यःसरहस्योद्विजन्मना ॥१६५॥

वेदमेवसदाभ्यस्येत्तपस्तप्यन्द्विजोत्तमः १

वेदाभ्यासोहिविप्रस्यतपःपरमिहोच्यते ॥१६६॥

आहैवसनखायेभ्यःपरमन्तप्यतेतपः १

यःस्रग्भ्यपिद्विजोऽधीतेस्वाध्यायंशक्तितोऽन्वहम् ॥१६७॥

योऽनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् १

सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वयः ॥१६८॥

मातुरयेऽधिजननंद्वितीयंमौजिवन्धने १

तृतीयंयज्ञदीक्षायांद्विजस्यश्रुतिचोदनात् ॥१६९॥

- तत्रयद्वलजन्मास्यमौजीबन्धनचिह्नितम् १
- तत्रास्यमातासावित्रीपितात्वाचार्यउच्यते ॥१७०॥
- वेदप्रदानादाचार्यम्पितरम्परिचक्षते १
- नद्यस्मिन्युज्यतेकर्मकिञ्चिदामौजिबन्धनात् ॥ १७१॥
- नाभियाहारयेद्वलस्वधानिनयनादृते १
- शूद्रेणहिसमस्तावद्यावद्देनजायते ॥१७२॥
- कृतोपनयनस्यास्यव्रतादेशनमिष्यते १
- ब्रह्मणोयहणंचैवक्रमेणविधिपूर्वकम् ॥१७३॥
- यद्यस्यविहितंचर्मयत्सूत्रयाचमेखला १
- योदंडोयच्चवसनन्ततदस्यव्रतेष्वपि ॥१७४॥
- सेवेतेभास्तुनियमान्ब्रह्मचारोगुरौवसन् १
- सन्नियम्येन्द्रियग्रामन्तपोवृद्ध्यर्थमात्मनः ॥१७५॥
- नित्यंस्नात्वाशुचिःकुर्याद्देवर्षिपितृतर्पणम् १
- देवताभ्यर्चनंचैवसमिधादानमेवच ॥१७६॥
- वर्जयेन्मधुमांसंचगन्धमाल्यंरसान्स्त्रियः १
- शुक्लानियानिसर्वाणिप्राणिनांचैवहिंसनं ॥१७७॥
- अभ्यंगमंजनंचाक्षोरूपानच्छत्रधारणम् १
- कामंक्रोधंचलोभंचनर्तनंगीतवादनम् ॥१७८॥

- द्यूतंचजनवाद्चपरिवादन्तथानृतम् १
- स्त्रीणांचप्रेक्षणालम्भमुपघातम्परस्यच ॥१७९॥
- एकःशयीतसर्वत्रनरेतःस्कन्दयेत्कूचित् १
- कामाद्विस्कन्दयन्नेतोहिनस्तिव्रतमात्मनः ॥१८०॥
- स्वप्नेसिक्त्वाब्रह्मचारीद्विजःशुक्रमकामतः १
- स्नात्वाऋक्मर्चयित्वात्रिःपुनर्मीमित्यृचंजपेत् ॥१८१॥
- उदकुम्भंसुमनसोगोशकृन्मृत्तिकाकुशान् १
- आहरेद्यावदार्थानिभैक्षंचाहरहश्चरेत् ॥१८२॥
- वेदयज्ञैरहीनानाम्प्रशस्तानांस्वकर्मसु १
- ब्रह्मचार्याहरेद्वैक्षंगृहेभ्यःप्रयतोऽन्वहम् ॥१८३॥
- गुरोःकुलेनभिक्षेतनज्ञातिकुलबन्धुषु १
- अलाभेत्वन्यगेहानाम्पूर्वम्पूर्वंविवर्जयेत् ॥१८४॥
- सर्ववाऽपिचरेद्दयाम्पूर्वोक्तानामसम्भवे १
- नियम्यप्रयतोवाचमभिशस्तांस्तुवर्जयेत् ॥१८५॥
- दूरादाहृत्यसमिधःसंनिदध्याद्विहायसि १
- सायम्प्रातश्चजुहुयात्ताभिरग्निमतन्द्रितः ॥१८६॥
- अकृत्वाभैक्षचरणमसमिध्यचपावकम् १
- अनातुरःसप्तरात्रमवकीर्णिव्रतंचरेत् ॥१८७॥



- भैक्षेणवर्तयेन्नित्यंनैकान्नादीभवेद्वृत्ती १
- भैक्षेणान्नंतेनोवृत्तिरूपवाससमास्मृता ॥१८८॥
- व्रतवद्देवदैवत्येपित्र्येकर्मण्यथर्षिवत् १
- काममभ्यर्थितोऽनीयाद्व्रतमस्यनलुप्यते ॥१८९॥
- ब्राह्मणस्यैवकर्मेतदुपदिष्टंमनीषिभिः १
- राजन्यवैश्ययोस्त्वेवंनैतत्कर्मविधीयते ॥१९०॥
- चोदितोगुरुणानित्यमप्रचोदितएववा १
- कुर्यादध्ययनेयत्नमाचार्यस्यहितेषुच ॥१९१॥
- शरारंचैववाचंचबुद्धीन्द्रियमनांसिच १
- नियम्यप्रांजलिस्तिष्ठेद्दीक्षमाणोगुरोर्मुखम् ॥१९२॥
- नित्यमुद्धृतपाणिःस्यात्साध्वाचारःसुसंयतः १
- आस्यतामितिचोक्तःसन्नासीताभिमुखंगुरोः ॥१९३॥
- हीनान्नवस्त्रवेषःस्यात्सर्वदागुरुसन्निधौ १
- उत्तिष्ठेत्प्रथमंचास्यचरमंचैवसंविशेत् ॥१९४॥
- प्रतिश्रवणसम्भाषेशयानोनसमाचरेत् १
- नासीनोनचभुंजानोनातेष्ठन्नप्राङ्मुखः ॥१९५॥
- आसीनस्यस्थितःकुर्यादभिगच्छंस्तुतिष्ठतः १
- प्रत्युद्गम्यत्वाव्रजतःपश्चाद्वावंस्तुधावतः ॥१९६॥

- पराङ्मुखस्याभिमुखोदूरस्थस्यैत्यचान्तिकम् १
- प्रणम्यतुशयानस्यनिदेशेचैवतिष्ठतः ॥१९७॥
- नीचंशय्यासनंचास्यसर्वदागुरुसन्निधौ १
- गुरोस्तुचक्षुर्विषयेनयथेष्टासनोभवेत् ॥१९८॥
- नोदाहरेदस्यनामपरोक्षमपिकेवलम् १
- नचैवास्यानुकुर्वीतगतिभाषितचेष्टितम् ॥१९९॥
- गुरोर्यत्रपरीवादोनिन्दावापिप्रवर्तते १
- कर्णोतित्रापिधातुः श्रोत्रं यन्मवाततोऽन्यतः ॥२००॥
- परीवादात्खरोभवतिश्वावैर्भवतिनिन्दकः १
- परिभोक्ताकृमिर्भवतिकीटोभवतिमत्सरी ॥२०१॥
- दूरस्थो नार्चयेदेनं न क्रुद्धो नान्तिवेष्टितः १
- यानासनस्थश्चैवैनमवरूढाभिवादयेत् ॥२०२॥
- प्रतिवातेऽनुवानेचनासीतगुरुणासः १
- असंश्रवेचैवगुरोर्नकिंचिदपिकीर्तयेत् ॥२०३॥
- गोऽश्वोऽश्वयानप्रासादप्रस्तरेषुकटेषुच १
- आसीतगुरुणासार्धं श्रोत्रं शूलदण्डं धनुः ॥२०४॥
- गुरोर्गुरोसन्निहितेगुरुवङ्गानेभाचरेत् १
- नचानिमृष्टोगुरुणास्वान्गुरूनभिवादयेत् ॥२०५॥

विद्यागुरुष्वेतदेवनित्यावृत्तिः स्वयोनिषु १

प्रतिषेधत्सुचाधर्माद्वित्तंचोपदिशत्स्वपि ॥२०६॥

श्रेयःसुगुरुवद्भूतिं नित्यमेव समाचरेत् १

गुरुपुत्रेषुचार्येषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥२०७॥

बालः समानजन्मा वा शिथो वा यज्ञकर्मणि १

अध्यापयन् गुरुमुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥२०८॥

उत्सादनं च गात्राणां स्नानं च तन्नेष्टुभोजने १

न कुर्याद्गुरुपुत्रस्य पादयोश्चावने जनम् ॥२०९॥

गुरुवत्प्रतिपूज्याः स्युः सवर्णा गुरुर्योषितः १

असवर्णास्तु मंजूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥२१०॥

अभ्यंजनं स्नापनं च गात्रोत्सादनमेव च १

गुरुपत्न्या न कार्या णिकेशानां च प्रसाधनम् ॥२११॥

गुरुपत्नी तु युवतिर्न्याभिवाद्येह पादयोः १

पूर्णविंशतिवर्षेण गुणदोषो विजानता ॥२१२॥

स्वभावदृष्टनारीणां नराणां भिक्षुष्वपि १

अतोऽर्थान्नप्रमाद्यान्तप्रमदासु विवर्जितः ॥२१३॥

अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वापुनः १

प्रमदाद्युत्पथं नेतुं कामक्रोधवशानुमम ॥२१४॥

- मात्रास्वत्वादुहित्रावानविविक्तासनोभवेत् १
- बलवानिन्द्रियशक्तोविद्वांसमपिकर्षति ॥२१५॥
- कामन्तुगुरूपत्नीनांयुवतीनांयुवाभुवि १
- विधिवद्वन्दनंकुर्यादसावहमितिब्रुन् ॥२१६॥
- विप्रोथपादयहणमन्वहंचाभिवादनम् १
- गुरदारेषुकुर्वीतसतान्धर्ममनुस्मरन् ॥२१७॥
- यथाखननूखनित्रेणनरोवार्यधिगच्छति १
- तथागुरगतांविद्यांशुश्रूषुरधिगच्छति ॥२१८॥
- मुंडोवाजटिलोवास्यादथवास्याच्छिखाजटः १
- नैनंयामेभिनिम्नलोचेत्सूर्योनाभ्युदियात्कृचित् ॥२१९॥
- तंचेदभ्युदियात्सूर्यःशयानंकामचारतः १
- निम्नलोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥२२०॥
- सूर्येणत्वभिर्लोकेषुशयानोभ्युदितश्चयः १
- प्रायश्चित्तमकुर्वीणोयुक्तःस्यान्महतैनसा ॥२२१॥
- आचम्यप्रत्यतोलेत्यमुभेसंध्येसमाहितः १
- शुचौदेशेजपन्जप्यमुपासीतयथाविधि ॥२२२॥
- यदिस्त्रीयद्यवरजःश्रेयःकिंचित्समाचरेत् १
- तत्सर्वमाचरेद्युक्तोयत्रवास्यरमेन्मनः ॥२२३॥

धर्मीधीवुच्यतेऽथेयः कामार्थो धर्म एव च १

अर्थ एवेवाथेयः । स्त्रेवर्ग इति तु स्थितिः ॥ २२४ ॥

आचार्योऽपि पितामूर्तिः प्रजापतेः १

मातापृथिव्यामूर्तिस्तुः । आत्मनः ॥ २२५ ॥

आचार्यश्च पिता चैव माता भ्राता च पूर्वजः १

नार्तेनाप्यवमन्तया ब्राह्मणेन विशेषतः ॥ २२६ ॥

यं मातापितरौ क्लेशं सहेते सम्भवे नृणाम् १

न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ २२७ ॥

तयोर्नित्यमिप्रयंकुर्यादाचार्यस्य च सर्वदा १

तेष्वेव त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ २२८ ॥

तेषां त्रयाणां शुश्रूषा परमन्तप उच्यते १

न तैरभ्यननुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥ २२९ ॥

त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः १

त एव हि त्रयो वेदास्त एवोक्तास्त्रयोऽग्नयः ॥ २३० ॥

पिता वै गार्हपत्योऽग्निर्माताऽग्निर्दक्षिणः स्मृतः १

गुरुराहवनीयस्तु साऽग्नित्रेता गरीयसी ॥ २३१ ॥

। त्रेष्वप्रमाऽग्नेनेषु त्रीन् लोकांश्च विधाते १

दीप्यमानः स्ववपुषा देववद्विविमोदते ॥ २३२ ॥



नाब्राह्मणेगुरौशिष्योवासमात्यन्तिकं वसेत् १  
 ब्राह्मणेचाननूचानेवांक्षुब्धजातेमनुत्तमाम् ॥२४२॥  
 यदित्वात्यन्तिकं वासं रोचयेत् गुरोः कुले १  
 युक्तः परिचरेदेनमाशरीरावेभोक्षणात् ॥२४३॥  
 आसमाप्तेः शरीरस्य यस्तु शुश्रूषते गुरुम् १  
 स गच्छत्यंजसा।वे प्रोब्रह्मणः स ब्रह्मशाश्वतम् ॥२४४॥  
 न पूर्वगुरवे किं। वेदुर्गुर्वीति धर्मवित् १  
 स्नास्यंस्तु गुरुणा ज्ञप्तः शक्त्या गुर्वर्थमाहरेत् ॥२४५॥  
 क्षेत्रं हिरण्यंगामश्वं कुत्रोपानहमासनम् १  
 धान्यं शाकं च वासांसि गुरवे प्रीतिमावहेत् ॥२४६॥  
 आचार्ये तु खलु प्रेते गुरुपुत्रे गुणान्विते १  
 गुरुदारे सायं देवाः सुवदन्ते भ्रातरेत् ॥२४७॥  
 एतेष्वविद्यमानेषु स्थानासनविहारवान् १  
 प्रयुं जानोऽग्निशुश्रूषां साधयेद्देहमात्मनः ॥२४८॥  
 एवं चरति यो वे प्रोब्रह्मचर्यमविप्लुतः १  
 स गच्छत्युत्तमं स्थानं न चेहाजायते नः ॥२४९॥

॥ इति तेम न वे धर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायां ॥

॥ द्वितीयोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंज्ञितायाः ॥ ३ ॥ तीयाध्यायः ॥

- षट्त्रिंशदाब्दिकंचर्यगुरौत्रैवेदिकंव्रतम् १  
तदर्द्धिकम्पादिकंवाग्रहणान्तिकमेववा ॥१॥  
वेदानधीत्यवेदौवावेदंवापियथाक्रमम् १  
अविप्लुतब्रह्मचर्योगृहस्थाश्रमभावसेत् ॥२॥  
तम्प्रतीतंस्वधर्मेणब्रह्मदायहरम्पितुः १  
स्वाग्वेणन्तल्पजासीनमर्हयेत्प्रगल्भम् ॥३॥  
गुरुणाऽनुमतःस्नात्वासमावृत्तोयथाविधि १  
उद्वहेतद्विजोभार्यासवर्णीलक्षणान्नेक्तम् ॥४॥  
असपिंडाचयामातुःसगोत्राचयापितुः १  
साप्रशस्तः॥५॥जातीनान्दारकर्मणिमैथुने ॥५॥  
महांत्यपिसमृद्धानिगोऽजाविधनधान्यतः १  
स्त्रीसम्बन्धेऽथैतादिविदुर्लभादिपरिवर्जयेत् ॥६॥  
हीनक्रियंनिष्पुरुषंनिश्चन्दोरोमशार्शसम् १  
क्षय्यामयावपस्मारेऽश्वित्रिःशुद्धिदुर्लभनिच ॥७॥



- नोद्धेत्कपिलांकन्यानाधिकाङ्गीनरोगिणीम् १  
 नालोमिकांनान्तिलोमं नवाचाटानपिंगलाम् ॥८॥  
 नक्षवृक्षनदीनाम्नीनान्त्यपर्वतः ॥९॥  
 नपक्ष्यहिप्रेथनाम्नीनचभीषणनामिकाम् ॥१०॥  
 अथङ्गाङ्गीसौम्यनाम्नीहंसवारणगामिनीम् १  
 तनुलोमकेशदशनामृङ्गीमुद्धहेत्त्रियम् ॥१०॥  
 यस्यास्तुनभवेद्वातानविज्ञायेतवापिता १  
 नोपयच्छेतताम्प्राज्ञःपुत्रिकाधर्मशंकया ॥११॥  
 सवर्णाभ्येद्विजातीनाम्प्रशस्तादारकर्मणि १  
 कामतस्तुष्टवृक्षः ॥१२॥  
 शूद्रैवभार्याशूद्रस्यसाचस्वाचविशःस्मृते १  
 तेचस्वाचैवराज्ञश्चताश्चस्वाचायजन्मनः ॥१३॥  
 नब्राह्मणः ॥१४॥  
 कस्मिंश्चिदपिवृत्तान्तेशूद्राभार्योपदिश्यते ॥१५॥  
 हीनजातिंस्त्रियंमोहादुद्धहन्तोद्धेजातः १  
 कुलान्येवनयन्त्याशुससन्तानानिशूद्रताम् ॥१६॥  
 शूद्रावेदीपतत्यत्रैतदध्यतनयस्यच १  
 शौनकस्यमुत्तमस्त्यक्तदपत्यतयाभृगोः ॥१७॥

- शूद्रांशयनमारोप्यब्राह्मणोयात्यधोगतिम् १
- जनयित्वासुतन्तस्याम्ब्राह्मण्यादेवहीयते ॥१७॥
- दैवपित्र्यातिथेयानितत्प्रधानानियस्यतु १
- नाशनन्तिपितृदेवास्तन्नचस्वर्गसगच्छति ॥१८॥
- वृषलोफेनपीतस्यनिःश्वासोपहतस्यच १
- तस्यांचैवप्रसूतस्यनिष्कृतिर्नविधीयते ॥१९॥
- चतुर्णीमपिवर्णीनाम्प्रेत्यचेहहिताहितान् १
- अष्टाविमान्समासेनस्त्रीविवाहान्निबोधत ॥२०॥
- ब्राह्मोदैवस्तथैवार्षःप्राजापत्यस्तथासुरः १
- गान्धर्वोराक्षसश्चैवपैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥२१॥
- योयस्यधर्म्योवर्णस्यगुणदोषौचयस्ययौ १
- तद्वःसर्वम्प्रवक्ष्यामिप्रसवेचगुणागुणान् ॥२२॥
- षडानुपूर्व्याविप्रस्यक्षत्रस्यचतुरोऽचरान् १
- विद्रुद्रयोस्तुतानेवविद्याद्धर्म्यान्नराक्षसान् ॥२३॥
- चतुरोब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयोविदुः १
- राक्षसंक्षत्रियस्यैकमासुरंवैश्यशूद्रयोः ॥२४॥
- पंचानान्तुत्रयोधर्म्याद्वावधर्म्योस्मृताविह १
- पैशाचश्चासुरश्चैवनकर्तव्यौकदाचन ॥२५॥

- पृथक्पृथग्वाभिश्चौवाविवाहौपूर्वचोदितौ १  
 गान्धर्वोराक्षसश्चैवधर्म्योऽक्षत्रस्यतौस्मृतौ ॥२६॥  
 आह्राद्यचार्ययित्वाचश्रुतेशी नवतेस्वयम् १  
 आहूयदानं कन्याया ब्राह्मो धर्मः प्रकीर्तितः ॥२७॥  
 यज्ञे तु वितते सम्यगृत्विजे कर्म्म कुर्वते १  
 अलंकृत्य सुतादानन्दैव न्धर्मम्प्रचक्षते ॥२८॥  
 एवं लोभेऽभ्युद्वेवावरादादाय धर्मतः १  
 कन्याप्रदानं विधिवदार्षो धर्मः स उच्यते ॥२९॥  
 सहोभौ चरतान् धर्ममिति वाचा न्नुभाष्य च १  
 कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥३०॥  
 ज्ञातिभ्योऽद्रविणन्दत्वा कन्या गै वैदिकः १  
 कन्याप्रदानं स्वाच्छं द्यादासुरो धर्म उच्यते ॥३१॥  
 इच्छया न्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च १  
 गान्धर्वः स तु वैदिकेऽभ्युन्यः कामसम्भवः ॥३२॥  
 हत्वा हि वैदिकं भित्वा च क्रोशन्तीं रुदतीं गृहान् १  
 प्रसूय कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥३३॥  
 सुप्तं मत्तां प्रमत्तां वारगेयत्रोपगच्छति १  
 स पापिष्ठो विवाहानामप्येषा च षष्ठमध्यायः ॥३४॥

अङ्गिरेवाङ्गेजाम्यल्लंकन्यादानंविशिष्यते १

इतरेषान्तुवर्णीनामितरेतरकाम्यया ॥३५॥

योयस्यैषांविवाहानांमनुनाकीर्तितोगुणः १

सर्वशृणुततंविप्राःसर्वकीर्तयतोमम ॥३६॥

दशपूर्वान्परान्द्वंद्व्यानात्मानंचैकविंशकम् १

ब्राह्मीपुत्रःसुकृतकृन्मोचयेदेनसःपितृन् ॥३७॥

दैवोढाजःसुतश्चैवसप्तसप्तपरावरान् १

आर्षोढाजःसुतस्त्रीस्त्रीनूषट्षट्कायोढजःसुतः ॥३८॥

ब्राह्मादिषुविवाहेषुचतुर्ष्वेवानुपूर्वशः १

ब्रह्मवर्चस्विनःपुत्राजायन्तेशिष्टसंमताः ॥३९॥

रूपसत्त्वगुणोपेताधनवन्तोयशस्विनः १

पर्याप्तभोगाधर्मिष्ठाजीवान्तेचशतंसमाः ॥४०॥

इतरेषुतुशिष्टेषुनृशंसानृतवादिनः १

जायन्तेदुर्विवाहेषुब्रह्मधर्मद्विषःसुताः ॥४१॥

अनिन्दितैःस्त्रीविवाहैरनिंद्याभवतिप्रजा १

निन्देद्दुर्विवाहैरनिन्दितानृषःपुत्रान्निंद्यान्विवर्जित् ॥४२॥

पाणियहणसंस्कारःस-पाणियहणसंस्कारे १

असवर्णास्वयंज्ञेयोविधिरुद्राहकर्मणि ॥४३॥

शरःक्षत्रिययामाह्वःप्रतो गोवैश्यकन्यया १  
 वसनस्यदशामाह्वामूद्रयोत्कृष्टवेदने ॥४४॥  
 ऋतुकालाभिगामीस्यात्स्वदारनिरतःसदा १  
 पर्ववर्ज्ज्वजेच्चैनान्तद्वतोरतिकाम्यया ॥४५॥  
 ऋतुःस्वाभाविकःस्त्रीणांरात्रयःषोडशस्मृताः १  
 चतुर्भिरितरैःसार्द्धमहोभिःसद्विगर्हितैः ॥४६॥  
 तासामाद्याश्चतस्रस्तुनिन्दितैकादशीचया १  
 त्रयोदशीचशेषास्तुप्रशस्तादशरात्रयः ॥४७॥  
 युग्मासुपुत्राजायन्तेस्त्रियोऽयुग्मासुरात्रिषु १  
 तस्माद्युग्मासुपुत्रार्थीसंविशेदार्तवेस्त्रियम् ॥४८॥  
 पुमाम्पुंसोऽधिकेशुक्लेस्त्रीभवत्यधिकेस्त्रियाः १  
 समेऽपुमाम्पुंस्त्रियौवाक्षीणेल्लेचविपर्ययः ॥४९॥  
 निंद्यास्वष्टासुचान्यासुस्त्रियोरात्रिषुवर्ज्जयन् १  
 ब्रह्मचार्येवभवतियत्रतत्राश्रमेवसन् ॥५०॥  
 नकन्यायाः ॥५१॥ ॥५२॥ ॥५३॥ ॥५४॥ ॥५५॥ ॥५६॥ ॥५७॥ ॥५८॥ ॥५९॥ ॥६०॥ ॥६१॥ ॥६२॥ ॥६३॥ ॥६४॥ ॥६५॥ ॥६६॥ ॥६७॥ ॥६८॥ ॥६९॥ ॥७०॥ ॥७१॥ ॥७२॥ ॥७३॥ ॥७४॥ ॥७५॥ ॥७६॥ ॥७७॥ ॥७८॥ ॥७९॥ ॥८०॥ ॥८१॥ ॥८२॥ ॥८३॥ ॥८४॥ ॥८५॥ ॥८६॥ ॥८७॥ ॥८८॥ ॥८९॥ ॥९०॥ ॥९१॥ ॥९२॥ ॥९३॥ ॥९४॥ ॥९५॥ ॥९६॥ ॥९७॥ ॥९८॥ ॥९९॥ ॥१००॥  
 गृह्णन्नुल्कंहिलोभेनस्यान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥५१॥  
 स्त्रीधनानितुयेमोहादु ॥५२॥ ॥५३॥ ॥५४॥ ॥५५॥ ॥५६॥ ॥५७॥ ॥५८॥ ॥५९॥ ॥६०॥ ॥६१॥ ॥६२॥ ॥६३॥ ॥६४॥ ॥६५॥ ॥६६॥ ॥६७॥ ॥६८॥ ॥६९॥ ॥७०॥ ॥७१॥ ॥७२॥ ॥७३॥ ॥७४॥ ॥७५॥ ॥७६॥ ॥७७॥ ॥७८॥ ॥७९॥ ॥८०॥ ॥८१॥ ॥८२॥ ॥८३॥ ॥८४॥ ॥८५॥ ॥८६॥ ॥८७॥ ॥८८॥ ॥८९॥ ॥९०॥ ॥९१॥ ॥९२॥ ॥९३॥ ॥९४॥ ॥९५॥ ॥९६॥ ॥९७॥ ॥९८॥ ॥९९॥ ॥१००॥  
 नापीयानानिवस्त्रंवातेपापायान्त्यधोगतिम् ॥५२॥

- आर्षेगोमिथुनंशुल्कंकेचिदाहुर्मृषैवतत् १  
 अल्पोऽप्येवंमहान्वापिविक्रयस्तावदेवसः ॥५३॥  
 यासांनाददतेशुल्कंज्ञातयोनसविक्रयः १  
 अर्हणन्तत्कुमारीणामानृशंस्यंचकेवलम् ॥५४॥  
 पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताःपतिभिर्देवरैस्तथा १  
 पूज्याभूषयितव्याश्चबहुकल्याणमीप्सुभिः ॥५५॥  
 यत्रनार्थस्तुपूज्यन्तेरमन्तेतत्रदेवताः १  
 यत्रैतास्तुनपूज्यन्तेसर्वीस्तत्राफलाःक्रियाः ॥५६॥  
 शोचन्तिजामयोयत्रविनश्यत्याशुतत्कुलम् १  
 नशोचन्तितुयत्रैतावर्द्धनेतद्विसर्वदा ॥५७॥  
 जामयोयानिगेहानिशपन्त्यप्रतिपूजिताः १  
 तानिकृत्याहतानीवविनश्यन्तिसमन्ततः ॥५८॥  
 तस्मादेताःसदापूज्याभूषणाह्लादनाशनैः १  
 भूतिकामैर्नरैर्नित्यंसत्कारेष्णुसवेषुच ॥५९॥  
 सन्तुष्टोभार्ययाभर्त्रीभर्त्रीभार्यातथैवच १  
 यस्मिन्नेवकुलेनित्यंकल्याणन्तत्रवैधुवम् ॥६०॥  
 यदिहिस्त्रीनरोचेतपुमांसंनप्रमोदयेत् १  
 अप्रमोदात्पुनःपुंसःप्रजनंनप्रवर्त्तते ॥६१॥

- स्त्रियान्तुरोचमानायांसर्वन्तद्रोचतेकुलम् १  
 तस्यान्त्वरोचमानायांसर्वमेवनरोचते ॥६२॥  
 कुविवाहैःक्रियालोपैर्वेदानध्ययनेनच १  
 कुलान्यकुलतांयान्तिब्राह्मणातिक्रमेणच ॥६३॥  
 शिल्पेनव्यवहारेणशूद्रापत्यैश्चवेवलैः १  
 गोभिरश्वैश्चयानैश्चकृपाराजोपसेवया ॥६४॥  
 अथाड्ययाजनैश्चैवनास्तिक्येनचकर्मणाम् १  
 कुलान्याशुविनश्यन्तियानिहीनानिमंत्रतः ॥६५॥  
 मंत्रतस्तुसमृद्धानिकुलान्यल्पधनान्यपि १  
 कुलसंख्यांचगच्छन्तिकर्षन्तिचमहद्यशः ॥६६॥  
 वैवाहिकेऽग्नौकुर्वीतगृह्यंकर्मयथाविधि १  
 पंचयज्ञविधानंचपत्तिंचान्वाहिकींगृही ॥६७॥  
 पंचसूनागृहस्थस्यचुह्नीपेषण्युपस्करः १  
 कंडनीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥६८॥  
 तासांचक्रमेणसर्वासानिष्कृत्यर्थमहर्षिभिः १  
 पंचकृप्तामहायज्ञाःप्रत्यहंगृहमेधिनाम् ॥६९॥  
 अध्यापनम्ब्रह्मयज्ञःपितृयज्ञस्तुतर्पणम् १  
 होमोदैवोबलिर्भोतोनृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥७०॥

- पंचैतान्योमहायज्ञान्नहापयतिशक्तितः १
- सगृहेऽपिवसन्नित्यंसूनादोषैर्नलिप्यते ॥७१॥
- देवताऽतिथिभृत्यानाम्पितृणामात्मनश्चयः १
- ननिर्वपतिपंचानामुच्छ्वसन्नसजीवति ॥७२॥
- अहुतंचहुतंचैवतथाप्रहुतमेवच १
- ब्राह्म्यंहुतम्प्राशितंचपंचयज्ञान्प्रचक्षते ॥७३॥
- जपोऽहुतोऽहुतोहोमःप्रहुतोभौतिकोबलिः १
- ब्राह्म्यंहुतं द्विजाभ्याचीप्राशितंपितृतर्पणं ॥७४॥
- स्वाध्यायेनित्ययुक्तःस्याद्देवेचैवेहकर्मणि १
- देवेकर्मणियुक्तोहिबिभर्तीदिंचराचरम् ॥७५॥
- अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते १
- आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नन्ततःप्रजाः ॥७६॥
- यथावायुंसमाश्रित्यवर्तन्तेसर्वजन्तवः १
- तथागृहस्थमाश्रित्यवर्तन्तेसर्वआश्रमाः ॥७७॥
- यस्मान्नयोऽप्याश्रमिणोज्ञानेनान्नेनचान्वहम् १
- गृहस्थेनैवधार्यन्तेतस्माज्ज्येष्ठाश्रमोगृही ॥७८॥
- ससन्धार्यःप्रयत्नेनस्वर्गमश्नत्यनेच्छता १
- मुखंचेहेच्छतानित्यंयोऽधार्योर्दुर्बलेन्द्रियैः ॥७९॥



- ऋषयःपितरोदेवाभूतान्यतिथयस्तथा १
- आशासतेकुटुम्बिभ्यस्तेभ्यःकार्यविजानता ॥८०॥
- स्वाध्यायेनार्चयेदृषीन्होमैर्देवान्यथाविधि १
- पितृन्प्राञ्चैश्चनृन्नेर्भूतानिबलिकर्मणा ॥८१॥
- कुर्यादहरहःप्राञ्चमन्नाद्येनोदकेनवा १
- पयोमूलफलैर्वापिपितृभ्यःप्रीतिमावहन् ॥८२॥
- एकमप्याशयेद्विप्रम्वित्रर्थेपांचयज्ञिके १
- नचैवात्राशयेत्कंचिद्वैश्वदेवम्विजम् ॥८३॥
- वैश्वदेवस्यसिद्धस्यगृह्येऽग्नौविधिपूर्वकम् १
- आभ्यःपुर्याद्देवनाभ्योब्राह्मणोहोममन्वहम् ॥८४॥
- अग्नेःसोमस्यचैवादौतयोश्चैवसमस्तयोः १
- विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योधन्वन्तरयएवच ॥८५॥
- कुर्वैचैवानुमत्यैचप्रजापतयएवच १
- सहयावापृथिव्योश्चतथाश्विष्टकृतेऽन्ततः ॥८६॥
- एवंसम्यग्घविर्हुत्वासर्वदिक्षुप्रदक्षिणम् १
- इन्द्रान्तकाप्पतींदुभ्यःसानुगेभ्योबलिंहरेत् ॥८७॥
- मरुद्भ्यस्तितुडारिक्षिपेदप्स्वद्भ्यस्त्यपि १
- वनस्पतिभ्यस्त्येवंमुसलोलूखलेहरेत् ॥८८॥

- उच्छीर्षकेऽश्रियैकुर्याद्भद्रकाल्यैचपादतः १  
 ब्रह्मवास्तोःपतिभ्यान्तुवास्तुमध्येबलिंहरेत् ॥८९॥  
 विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्योबालेमाकाशउत्तिपेत् १  
 दिवाचरेभ्योभूतेभ्योनक्तंचारेभ्यएवच ॥९०॥  
 पृष्ठवास्तुनिकुर्वन्निष्कालेऽन्तर्वीर्यात्मभूतये १  
 पितृभ्योबलिशेषन्तुसर्वदक्षिणतोहरेत् ॥९१॥  
 शुनांचपतितानांचश्वपचान्पावरोगेणाम् १  
 वायसानांकृमीणांचशनकैर्निर्वपेद्भुवि ॥९२॥  
 एवंयःसर्वभूतानिब्राह्मणोनित्यमर्चति १  
 सगच्छति॥९३॥नन्तेजोमूर्तिःपथर्जुना ॥९३॥  
 कृत्वैतद्वलिकर्मेवमतिथिम्पूर्वमाचरेत् १  
 भिक्षांचभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ॥९४॥  
 यत्पुण्यफलमाप्नोति॥९५॥दत्त्वाविधिवद्भुरोः १  
 तत्पुण्यफलमाप्नोतिभिक्षान्दत्त्वाद्विजोगृही ॥९५॥  
 भिक्षामप्युदपात्रंवासत्कृत्यविधिपूर्वकम् १  
 वेदतत्त्वार्थविदुषेब्राह्मणायोपपादयेत् ॥९६॥  
 नश्यन्तिह्यकथानिनामानामावेजानताम् १  
 भस्मीभूतेषुविप्रेषुमोहाद्वतानिदानृभिः ॥९७॥

- विद्यातपःसमृद्धेषु हतं विप्रमुखाग्निषु १  
 निस्तारयति दुर्गाच्च महतश्चैव किल्बिषात् ॥९८॥  
 सम्प्राप्ताय त्वतिथये प्रदद्यादासनोदके १  
 अन्नं चैव यथाशाक्ते सत्कृत् विधिपूर्वकम् ॥९९॥  
 शिलानप्युच्छन्ते ते तस्य चान्दाग्नीनपि जुह्वतः १  
 सर्वमुकृतमादत्ते ब्राह्मणोऽन्नं चितो वसन् ॥१००॥  
 तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता १  
 एतान्यपि सतांगे हेनोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥१०१॥  
 एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः १  
 अनित्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥१०२॥  
 नैक्यामीणमतिथिं विप्रं सांगतिकन्तथा १  
 उपस्थितं गृहे विद्याद्भार्याय त्राग्नयोऽपि वा ॥१०३॥  
 उपासते ये गृहस्थाः परपाकमबुद्धयः १  
 तेन ते प्रेत्य पशुतां व्रजन्त्यन्नादिदायिनाम् ॥१०४॥  
 अप्रणोद्योऽतिथिः सायं सूर्योऽङ्ग गृहमेधिना १  
 काले प्राप्तस्त्वकाले वानास्यानश्नन् गृहे वसन् ॥१०५॥  
 न वै स्वयन्तदश्नीयादतिथिं यन्नभं ज्ञात्वेत् १  
 धन्यं यशस्य मायुष्यं स्वर्ग्यं चातिथिपूजनम् ॥१०६॥

- आसनावसथौशय्यामनुव्रज्यामुपासनम् १
- उत्तमेषूत्तमंकुर्याद्धीनेहीनंसमेसमम् ॥१०७॥
- वैश्वदेवेतुनिर्वृत्तेयद्यन्योऽतिथिराव्रजेत् १
- तस्याप्यन्नंयथाशक्तिप्रदद्यान्नबलिंहरेत् ॥१०८॥
- नभोजनार्थंस्वेविप्रःकुलगोत्रानेवेदयेत् १
- भोजनार्थंहितेशंसनवान्ताशीत्युच्यतेबुधैः ॥१०९॥
- नब्राह्मणस्यत्वतिथिर्गृहेराजन्यउच्यते १
- वैश्यशूद्रौसखाचैवज्ञातयोगुरुरेवच ॥११०॥
- यदित्वतिथिधर्मेणक्षत्रियोगृहमाव्रजेत् १
- भुक्तवत्सूक्तविप्रेषुकामन्तमपिभोजयेत् ॥१११॥
- वैश्यशूद्रावपिप्राप्तौकुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ १
- भोजयेत्सहभृत्यैस्तावानृशंस्यम्प्रयोजयन् ॥११२॥
- इतरानपिसख्यादीन्सम्प्रीत्यागृहमागतान् १
- सत्कृत्यान्नंयथाशक्तिभोजयेत्सहभार्यया ॥११३॥
- सुगन्धैर्गन्धैर्गन्धैर्गन्धैर्गन्धैर्गन्धैर्गन्धैः १
- अतिथिभ्योऽग्रैर्वैतान्भोजयेदविचारयन् ॥११४॥
- अदत्त्वातुयएतेभ्यःपूर्वभुङ्क्तेऽविचक्षणः १
- सभुञ्जानोनजानातिश्वगृध्रैर्जग्धिमात्मनः ॥११५॥

भुञ्जीयातातः पश्चादवशिष्टान्तुदम्पती १

भुञ्जीयातातः पश्चादवशिष्टान्तुदम्पती ॥११६॥

देवानृषीन्मनुष्यांश्च पितृन्गृह्याश्च देवताः १

पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥११७॥

अद्यं स केवलम्भुंक्तेयः पचत्यात्मकारणात् १

यज्ञशिष्टाशनं ह्येतत्सतामन्नं विधीयते ॥११८॥

राजर्त्विक्स्नातव्युत्तरेण्यष्टशुरमातुलान् १

अर्हयेन्मधुपर्केण परिसंवत्सरात्पुनः ॥११९॥

राजा च आत्रियश्चैव यश्चार्मण्युपस्थितौ १

मधुपर्केण सम्पूज्यौ न त्वयज्ञ इति स्थितिः ॥१२०॥

सायन्त्वन्नस्य सिद्धस्य पत्न्यमंत्रम्बलिं हरेत् १

वैश्वदेवं हिनामैतत्सायम्प्रातर्विधीयते ॥१२१॥

पितृयज्ञान्तु निर्वर्त्य वेप्रश्चंद्रादयेऽग्नेमान् १

पिण्डान्वाहार्यकंश्चाजंकुर्वीतः ॥१२२॥

पितृणां मासिकंश्चाजमन्वाहार्यं विदुर्बुधाः १

तच्चाभिषेण कर्त्तव्यमप्रशस्तेन प्रयत्नतः ॥१२३॥

तत्र ये भोजनीयाः स्युर्ये च वज्र्या द्विजोत्तमाः १

यावन्तश्चैव यैश्चान्नेस्तान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१२४॥

- द्वौदेवेपितृकार्येत्रीनेकैकमुभयत्रवा १
- भोजयेत्सुसमृद्धोऽपिनप्रसज्जेतविस्ते ॥१२५॥
- सत्क्रियान्देशकालौचशौचम्ब्राह्मणम्पदः १
- पंचैतान्विस्तररोहन्तितस्मान्नेहेतविस्तरम् ॥१२६॥
- प्रथिताप्रेतकृत्यैषापित्र्यंनामविधुक्षये १
- तस्मिन्युक्तस्यैतिनित्यम्प्रेतकृत्यैवलौकिकी ॥१२७॥
- श्रोत्रियायैवदेयानिहयकथानिदातृभिः १
- अर्हन्मायविप्रायतस्मैदत्तंमहाफलम् ॥१२८॥
- एकैकमपिविद्वांसन्दैवेपित्र्येचभोजयेत् १
- पुष्कलम्फलमाप्नोतिनामंत्रज्ञानबहूनपि ॥१२९॥
- दूरादेवपरीक्षेतब्राह्मणंवेदपारगम् १
- तीर्थन्तद्द्वयकथानाम्प्रदानेसोऽतिथिःस्मृतः ॥१३०॥
- सहस्रंहिसहस्राणामनृचांयत्रभुंजते १
- एकस्तान्मंत्रचित्प्रीतःसर्वानर्हतिधर्मतः ॥१३१॥
- ज्ञानोत्कृष्टायदेयानिकथानिचहवींषिच १
- नहिहस्तावसृग्दिग्धोरुधिरेणैवशुध्यतः ॥१३२॥
- यावतोयसतेयासान्हयकथेष्वमंत्रवित् १
- तावतोयसतेप्रेत्येतिपशूलर्ष्ययोग्यः ॥१३३॥

- ज्ञाननिष्ठाद्विजाः केचित्तपोनिष्ठास्तथापरे १
- तपःस्वाध्यायनिष्ठाश्च कर्मनिष्ठास्तथापरे ॥१३४॥
- ज्ञाननिष्ठेषु कथानि प्रतिष्ठाप्या नियन्तः १
- हयानितु यथान्यायं सर्वेष्वेव चतुर्ष्वपि ॥१३५॥
- अश्रोत्रियः पितायस्य पुत्रः स्याद्वेदपारगः १
- अश्रोत्रियो वा पुत्रः स्यात्पिता स्याद्वेदपारगः ॥१३६॥
- ज्यायं समनयोर्विद्याद्यस्य स्यात् श्रोत्रियः पिता १
- मंत्रसम्पूजनार्थन्तु सत्कारमितरोऽर्हति ॥१३७॥
- नश्चाद्वेभोजयेन्मित्रन्धनैः कार्योऽस्य संग्रहः १
- नारिं न मित्रं यं विद्यात्तं श्राद्धेभोजयेद्विजम् ॥१३८॥
- यस्य मित्रप्रधानानां श्राद्धानि च हविर्विच १
- तस्य प्रेत्य फलं नास्ति श्राद्धेषु च हविःषु च ॥१३९॥
- यः संगतानि कुरुते मोहाच्छ्राद्धेन मानवः १
- स स्वर्गाच्च्यवते लोकाच्छ्राद्धमित्रो द्विजाधमः ॥१४०॥
- सम्भोजनो साभिहितापैशाचीदक्षिणाद्विजैः १
- इहैवास्ते तु सालोके गौरन्धेवैकवेशमनि ॥१४१॥
- यथेरिणे बीजमुत्त्वानवकालं भते फलम् १
- तथा नृचे हविर्दत्त्वानदातालं भते फलम् ॥१४२॥

दातृन्प्रतियहीतृंश्चकुरुतेफलभागिनः १

विदुषेदक्षिणान्दत्त्वाविधिवत्प्रेत्यचेहच ॥१४३॥

कामंश्चाद्धेर्चयेन्मित्रं नाभिरूपमपित्वरिम् १

द्विषताहिहविर्भुक्तम्भवतिप्रेत्यनिष्फलम् ॥१४४॥

यत्नेनभोजयेच्छ्राद्धेबहुचंवेदपारगम् १

शाखान्तगमथाध्वर्युर्छन्दोगन्तुःसप्तैकम् ॥१४५॥

एषामन्यतमोयस्यभुंजीतश्चाद्धमर्चितः १

पितृणाञ्जितृप्तिःस्याच्छाश्वतीसाप्तपौरुषी ॥१४६॥

एषवैप्रथमःकल्पःप्रदानेह्यकथयोः १

अनुकल्पस्त्वयंज्ञेयःसदासद्भिरनुष्ठितः ॥१४७॥

मातामहंमातुलंचस्वस्त्रीयंश्वशुरंगुरुम् १

दौहित्रंविद्रुपतिम्बन्धुमृत्विग्याज्यौचभोजयेत् ॥१४८॥

नब्राह्मणम्परीक्षेतदैवेकर्मणिधर्मवित् १

पित्र्येकर्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतः ॥१४९॥

येस्तेनपतितक्लीवायेचनास्तिकवृत्तयः १

तानूह्यकथयोर्विप्राननहीन्मनुरब्रवीत् ॥१५०॥

जटिलंचानधीयानन्दुर्बलंकितवन्तथा १

राज्यान्तेत्येपूगांस्तांश्चाद्धेनभोजयेत् ॥१५१॥



- चिकित्सकान्ते वलकान्भासविक्रायेणस्तथा १
- विपणेनचजीवन्तोवज्यीःस्युर्हयकवयोः ॥१५२॥
- प्रेथोयामस्यराज्ञश्चकुनखीश्यावन्तकः १
- ग्रन्थिः॥१५३॥पुण्येवैवत्यज्ञाग्निर्वीर्द्धुषिस्तथा ॥१५३॥
- यक्ष्मीचपशुपालश्चपावेत्ताः॥१५४॥कृतिः १
- ब्रह्मद्विदपरिवित्तिश्चगणाभ्यन्तरएवच ॥१५४॥
- कुशीलवोन्वकीर्णीचवृषलीपतिरेवच १
- पौनर्भवश्चकाणश्चयस्यचोपपतिर्गृहे ॥१५५॥
- भृतकाध्यापकोयश्चभृतकाध्यापितस्तथा १
- शूद्रशिथोगुरुश्चैववाग्दुष्टःकुण्डगोलकौ ॥१५६॥
- अकारणपरित्यक्तामातापित्रोर्गुरोस्तथा १
- ब्राह्मेर्योनैश्चसम्बन्धैःसंयोगंपतितैर्गतः ॥१५७॥
- अगारदाहीगरदःकुण्डाशीसोमश्चैवत्यु १
- समुद्रयायीवन्दीचतैलिकःकूटकारकः ॥१५८॥
- पित्राविवदमानश्चकितवोमद्यपस्तथा १
- पापरोग्यमिशस्तश्चदाम्भिकोरसावेक्रयि ॥१५९॥
- धनुःशराणांकर्त्ताचयश्चायेदिधिषूपतिः १
- मित्रधुग्द्यूतवृत्तेः॥१६०॥स्तथैवच ॥१६०॥

- भ्रामरीगण्डमालीचशिवत्र्यथोपिशुनस्तथा १  
 उन्मत्तोऽन्धश्चवज्जयीःस्युर्वेदनिन्दकएवच ॥१६१॥  
 हस्तिगोश्वोष्ट्रदमकोनक्षत्रैर्यश्चजीवति १  
 पक्षिणाम्पोषकोयश्चयुद्धाचार्यस्तथैवच ॥१६२॥  
 स्तोतसाम्भेदकोयश्चतेषांचावरणे रतः १  
 गृहसंवेशकोदूतोवृक्षारोपकएवच ॥१६३॥  
 श्वक्रीडीश्येनजीवीचकन्यादूषकएवच १  
 हिंस्रोवृषलवृत्तिश्चगणानांचैवयाजकः ॥१६४॥  
 आचारहीनःक्लृवश्चनित्यंयाचनकस्तथा १  
 कृषिजीवीश्लीपदीचसद्भिर्निन्दितएवच ॥१६५॥  
 औरभ्रिकोमाहिषिकःपरपूर्वापतिस्तथा १  
 प्रेतनिर्यातकश्चैववर्जनीयाःप्रयत्नतः ॥१६६॥  
 एतान्विगर्हिताचारानपांक्त्यान्द्विजाधमान् १  
 द्विजातिप्रवरोविद्वानुभयत्रविवर्जयेत् ॥१६७॥  
 ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्तृणाग्निरिवशाम्यति १  
 तस्मैहथ्यंनदातथ्यंनहिभस्मनिहूयते ॥१६८॥  
 अपांक्तपदानेयोदातुर्भवित्यूर्ध्वम्फलोदयः १  
 दैवेहविषिपित्र्येवातत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥१६९॥

- अवतैर्यद्विजैर्भुक्तम्परिवेत्तादिभिस्तथा १  
 अपांक्तेर्यैर्यदन्यैश्चतद्वैरक्षासिभुंजते ॥१७०॥  
 दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोऽयजेस्थिते १  
 परिवेत्तासविज्ञेयःपरिवित्तिस्तुपूर्वजः ॥१७१॥  
 परिवित्तिःपरिवेत्ताययाचपरिविद्यते १  
 सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपंचमाः ॥१७२॥  
 भ्रातुर्मृतस्यभार्यायांयोऽनुरज्येतकामतः १  
 धर्मेणापिनियुक्तायांसज्ञेयोदिधिषूपतिः ॥१७३॥  
 परदत्तेषुष्टायेनेद्वीसुतौकुण्डगोलकौ १  
 पत्यौजीवन्तेकुण्डःस्यान्मृतेभर्तारिगोलकः ॥१७४॥  
 तौतुजातौपरक्षेत्रेप्राणिनौप्रेत्यचेहच १  
 दत्तानिहयकथानेनाशयेतेप्रदायिनाम् ॥१७५॥  
 अपांक्तयोयावतःपांक्त्यान्भुंजानाननुपश्यति १  
 तावतांनफलम्प्रेत्यदाताप्राप्नोतिबालिशः ॥१७६॥  
 वीक्ष्यान्धोनवतेःकाणःषष्ठेःशिवत्रीशतस्यतु १  
 पापरोगीसहस्रस्यदातुर्नाशयतेफलम् ॥१७७॥  
 यावतःसंपृशेदंगैर्ब्रीलणान्मूद्रयाजकः १  
 तावतांनभवेद्दातुःफलन्दानस्यपौर्त्तिकम् ॥१७८॥

वेदविच्चापिविप्रोऽस्यलोभात्कृत्वाप्रतियहम् १

विनाशं व्रजति क्षिप्रमामपात्रमिवाम्भसि ॥१७९॥

सोमविक्रयिणे विष्ठाभिषजे पूयशोणितम् १

नष्टन्देवलके दत्तमप्रतिष्ठन्तु वार्द्धिषौ ॥१८०॥

रह्नुः ॥ ७९ ॥ वेत्तं नेहनामुत्र तद्भवेत् १

भस्मनीव हुतं ह्यन्तथा पीनर्भवेद्विजे ॥१८१॥

इतरेषु त्वपांक्त्युपयथोद्दिष्टेष्वसाधुषु १

मेदोऽमृद्भ्रमांसमज्जास्थिवदन्यन्नमनीषिणः ॥१८२॥

अपांक्त्योपहतापंक्तिः पायते यैर्द्विजोत्तमैः १

तान्निबोधत कात्स्नर्येन द्विजाभ्यान्पंक्तिपावनान् ॥१८३॥

अभ्याः सर्वेषु वेदेषु सर्वप्रवचनेषु च १

श्रोत्रियान्वयजाश्चैव विज्ञेयाः पंक्तिपावनाः ॥१८४॥

त्रिणाचिकेतः पंचाग्निस्त्रिसुपर्णः षडंगवित् १

ब्रह्मदेयात्मसन्तानोऽज्येष्ठसामगएव च ॥१८५॥

वेदार्थवित्प्रवक्ता च ब्रह्मचारी सहस्रदः १

शतायुः ॥ ८५ ॥ ब्राह्मणाः पंक्तिपावनाः ॥१८६॥

पूर्वेद्युरपरेद्युर्वीश्राद्धकर्मण्युपस्थिते १

निमंत्रयेत त्र्यवरान्सम्यग्विप्रान्यथोदितान् ॥१८७॥

निमंत्रितो द्विजः पित्र्ये नियतात्मा भवेत्सदा ।  
 न च छन्दस्यधीयीत यस्य श्राद्धं च तद्भवेत् ॥१८८॥  
 निमंत्रितान् हि पितरुपतिष्ठन्ति तान् द्विजान् ।  
 वायुवच्चानुगच्छन्ति तथा सीनानुपासते ॥१८९॥  
 केतितस्तु यथान्यायं हव्यकथे द्वे जोतमः ।  
 कथंचिदप्यतिक्रामन् पापः शूकरतां व्रजेत् ॥१९०॥  
 आमंत्रितस्तु यः श्राद्धे वृषत्या सह मोदते ।  
 दातुर्यद्विष्कृतं किंचित् तत्सर्वं प्रतिपद्यते ॥१९१॥  
 अक्रोधनाः शौचपराः सततम् ब्रह्मचारिणः ।  
 न्यस्तशस्त्रा महभागाः पितरः पूर्वदेवताः ॥१९२॥  
 यस्मादुत्पत्तिरेतेषां सर्वेषामप्यशेषतः ।  
 ये च ये रूपचर्याः स्युर्नियमैस्तान्निबोधत ॥१९३॥  
 मनोर्हेरण्यगर्भस्य ये मरीचादयः सुताः ।  
 तेषामृषीणां सर्वेषाम् पुत्राः पितृगणाः स्मृताः ॥१९४॥  
 विरादसुताः सोमसदः साध्यानां पितरः स्मृताः ।  
 अग्निष्वात्ताश्च देवानां मारीचालोकविश्रुताः ॥१९५॥  
 दैत्यदानवयक्षणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।  
 सुपर्णा केनराणां च स्मृता बर्हिषदोऽत्रिजाः ॥१९६॥

- सोमपानामविप्राणांक्षत्रियाणांहविर्भुजः १
- वैश्यानामाज्यपानामशूद्राणान्तुमुकालिनः ॥१९७॥
- सोमपास्तुकवेःपुत्राहविष्मंतोऽगिरःसुताः १
- पुलस्त्यस्याज्यपाःपुत्रावशिष्टस्यमुकालिनः ॥१९८॥
- अग्निदग्धानग्निदग्धान्काथान्वर्हिषदस्तथा १
- अग्निष्वान्तांश्चसौम्यांश्चविप्राणामेवनिर्दिशेत् ॥१९९॥
- यएतेतुगणामुख्याःपितृणाम्परिकीर्तिताः १
- तेषामपीहविज्ञेयम्पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥२००॥
- ऋषिभ्यःपितरोजाताःपितृभ्योदेवदानवाः १
- देवेभ्यस्तुजगत्सर्वचरंस्थाण्वनुपूर्वशः ॥२०१॥
- राजतैर्भाजनैरेषामथोवाराजतान्वितैः १
- वार्यपिश्रद्धयादत्तमक्षयायोपकल्पते ॥२०२॥
- देवकार्याद्विजातीनाम्पितृकार्यंविशिष्यते १
- दैवंहिपितृकार्यस्यपूर्वमाप्यायनंस्मृतम् ॥२०३॥
- तेषामारक्षभूतन्तुपूर्वदैवंनियोजयेत् १
- रक्षांसिहिविलुम्पन्तिश्राद्धमारक्षन्ते ॥२०४॥
- दैवाद्यन्तन्तदीहेतपित्राद्यन्तंनतद्भवेत् १
- पुत्राद्यन्तन्तन्वीहमानःक्षिप्रंनश्यन्तेसान्वयः ॥२०५॥

६६

तृतीयोऽध्यायः

शुचिन्देशं विविक्षं च गोमयेनोपलेपयेत् १

दक्षिणाप्रवणं चैव प्रयत्नेनोपपादयेत् ॥२०६॥

अवकाशेषु चोऽङ्गुलीतिरेषु चैव हि १

विविक्षेषु च तु यन्ति दत्तेन पितरः सदा ॥२०७॥

आसनेषूपकृप्तेषु बर्हिष्मत्सु पृथक् पृथक् १

उपस्पृष्टोदकान्सम्याग्रेव प्रांस्तानुपवेशयेत् ॥२०८॥

उपवेश्य तु तान्विप्राणासनेष्वङ्गुप्सितान् १

गन्धमाल्यैः सुरभिभिरर्चयेद्देवपूर्वकम् ॥२०९॥

तेषामुदकमानीय सपवित्रं ॥२१०॥ तानपि १

अग्नौ कुर्यादनुज्ञातो ब्राह्मणो ब्राह्मणैः सह ॥२१०॥

अग्नेः सोमयमाभ्यां च कृत्वा प्यायनमादितः १

हविर्दानेन विधिवत्पञ्चात्सन्तर्पयेत्पितॄन् ॥२११॥

अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत् १

योऽग्निः स द्विजो विप्रैर्मन्त्रदर्शिभिरुच्यते ॥२१२॥

अक्रोधनान्सुप्रसादान्वदन्त्येतान् पुरातनान् १

लोकस्याप्यायने युक्तान् श्राद्धदेवान् द्विजोत्तमान् ॥२१३॥

अपसव्यमग्नौ कृत्वा सर्वमावृत्य विक्रमम् १

अपसव्येन हस्तेन निर्वपेदुदकम्भुवि ॥२१४॥

- त्रांस्तुतस्माद्विःशेषात्पण्डित्वासमाहितः १
- औदकेनैवविधिनानिर्वपेद्दक्षिणामुखः ॥२१५॥
- न्युप्यपिण्डांस्ततस्तांस्तुप्रयतोविधिपूर्वकम् १
- तेषुदर्भेषुतंहस्तंनिमृज्यास्त्रेपभागिनाम् ॥२१६॥
- आचम्योदकपानायम्यशनैरसूनु १
- षडृतूंश्चनमस्कुर्यात्पितृनेवचमंत्रवित् ॥२१७॥
- उदकंनिनयेच्छेषंशनैःपिण्डान्तिकेपुनः १
- अवजिघ्रेच्चतान्पिण्डान्यथान्युप्तान्समाहितः ॥२१८॥
- पिण्डेभ्यस्त्वल्पिकांमात्रांसमादायानुपूर्वशः १
- तानेवविप्रानासीनान्विधिवत्पूर्वमाशयेत् ॥२१९॥
- ध्रियमाणेतुपितरिपूर्वेषामेवनिर्वपेत् १
- विप्रवद्वापितंश्राद्धेस्वकम्पितरमाशयेत् ॥२२०॥
- पितायस्यतुवृत्तःस्याज्जीवेच्चापिपितामहः १
- पितुःसनामसंकीर्त्यकीर्तयेत्प्रपितामहम् ॥२२१॥
- पितामहोवातच्छ्राद्धंभुंजीतेत्यब्रवीन्मनुः १
- कामंवासमनुज्ञातःस्वयमेवसमाचरेत् ॥२२२॥
- तेषान्दत्त्वातुहस्तेषुसपवित्रन्तिलोदकम् १
- तत्पिण्डायम्प्रयच्छेतस्वधैषामस्त्वितिब्रुवन् ॥२२३॥



६८

तृतीयोऽध्यायः

पाणिभ्यान्तूपसंगृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धितं १

विप्रान्तिकेपितृन्ध्यायनशनकैरूपनिक्षिपेत् ॥२२४॥

उभयोर्हस्तयोर्मुक्तंयदन्नमुपनीयते १

त ~~ह्ये~~ ~~गृह्य~~ ~~पुण्य~~ ~~पुण्य~~ सुराःसहसादुष्टचेतसः ॥२२५॥

गुणांश्चमूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतम्भु १

विन्यसेत्प्रयतःपूर्वम्भूमावेवसमाहितः ॥२२६॥

भक्ष्यम्भोज्यंचविविधंमूलानिचफलानिच १

हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच ॥२२७॥

उपनीयतुतत्सर्वशनकैःसुसमाहितः १

परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥२२८॥

नास्त्रमापातयेज्जातुनकुप्येन्नानृतंवदेत् १

नपादेनस्पृशेदन्नंनचैतदवधूनयेत् ॥२२९॥

अन्नंगमयतिप्रेतान्कोपोऽरीननृतंशुनः १

पादस्पर्शस्तुरक्षांसिदुष्कृतीनवधूननम् ॥२३०॥

यद्यद्रोचेतविप्रेभ्यस्तत्रहृद्यादमत्सरः १

ब्रह्मोद्याश्चकथाःकुर्यात्पितृणामेतदीप्सितम् ॥२३१॥

स्वाध्यायंश्रावयेत्पित्र्येधर्मशास्त्राणिचैवहि १

आख्यानानीतिहासांश्चपुराणानिखिलानिच ॥२३२॥

- हर्षयेद्बालाणांस्तुष्टोभोजयेच्चशनैःशनैः १
- अन्नाद्येनासकृच्चैतान्गुणैश्चपरिचोदयेत् ॥२३३॥
- व्रतस्थमपिदौहित्रंश्राद्धेयत्नेनभोजयेत् १
- कुतपंचासनंदद्यात्तिलैश्चविकिरेन्महीम् ॥२३४॥
- त्रीणिश्राद्धेपवित्राणिदौहित्रःकुतपस्तिलाः १
- त्रीणिचात्रप्रशंसन्तिशौचमक्रोधमत्वराम् ॥२३५॥
- अत्युष्णंसर्वमन्नंस्याहुंजीरंस्तेचवाग्यताः १
- नचद्विजातयोब्रूयुर्दात्रापृष्टाद्देव्याणां ॥२३६॥
- यावदुष्णम्भवत्यन्नंयावदश्नन्तिवाग्यताः १
- पितरस्तावदश्नन्तियावन्नोक्ताहविर्गुणाः ॥२३७॥
- यद्वेष्टितशिराभुंक्तेयहुंक्तेदक्षिणामुखः १
- सोपानत्कश्चयहुंक्तेतद्वैरक्षांसिभुंजते ॥२३८॥
- चाण्डालश्चवराहश्चकुक्कुटःश्वातथैवच १
- रजस्वलाचषण्डश्चनेक्षेरन्नश्नतोद्विजान् ॥२३९॥
- होमेप्रदानेभोज्येचयदेभिरभिवीक्ष्यते १
- दैवेकर्मणिपित्र्येवातद्गच्छत्ययथातथम् ॥२४०॥
- घ्राणेनशूकरोहन्तिपक्षवातेनकुक्कुटः १
- श्वातुदृष्टिनिपातेनस्पर्शेनावरवर्णजः ॥२४१॥

- खंजोवायदिवाकाणोदातुःप्रेथोऽपिवाभवेत् ॥ १
- गिनातिरिक्तगात्रोवातमप्यपनयेत्पुनः ॥ २४२ ॥
- ब्राह्मणमभिक्षुकंवाऽपिभोजनार्थमुन्मथयेत् ॥ १
- ब्राह्मणैरभ्यनुज्ञातःशक्तितःप्रतिपूजयेत् ॥ २४३ ॥
- सार्ववर्णिकमन्नाद्यंसन्नीयाप्लाव्यवारिणा ॥ १
- समुत्सृजेद्भुक्तवतामयतोविकिरनूभुवि ॥ २४४ ॥
- असंस्कृतप्रमीतानान्त्यागिनांकुलयोषिताम् ॥ १
- उच्छिष्टंभागधेयंस्याद्दर्भेषुविकिरश्चयः ॥ २४५ ॥
- उच्छेषणम्भिगतमाजेहस्याशठस्यच ॥ १
- दासवर्गस्यतत्पित्र्येभागधेयमप्रचक्षते ॥ २४६ ॥
- अस्त्राणिहस्त्यस्त्राणिचर्मद्विजातेःसंस्थितस्यतु ॥ १
- अदैवम्भोजयेच्छ्रद्धांश्चण्डकेकन्तुनिर्वपेत् ॥ २४७ ॥
- सहपिण्डक्रियायान्तुकृतायामस्यधर्मतः ॥ १
- अनयैवावृताकार्यमपिण्डनिर्वपणंमुतैः ॥ २४८ ॥
- श्राद्धंभुक्तायउच्छिष्टंवृषलायप्रयच्छति ॥ १
- समूढोनरकंयातिकालमूत्रमवाक्शिराः ॥ २४९ ॥
- श्राद्धभुग्वृषलीतल्पन्तदहयोर्धिगच्छति ॥ १
- तस्याःपुरीषेतन्मासमपितरस्तस्यशेरते ॥ २५० ॥

पृष्ठास्वदितमित्येवन्तृप्तानाचामयेत्ततः १

आचान्तांश्चानुजानीयादभितोरभ्यतामिति ॥२५१॥

स्वधाऽस्त्वित्येवतंब्रूयुर्ब्राह्मणास्तदनन्तम् १

स्वधाकारःपरात्वाशीःसर्वेषुपितृकर्मसु ॥२५२॥

ततोभुक्तवतान्तेषामन्नशेषंनिवेदयेत् १

यथाब्रूयुस्तथाकुर्वीदनुज्ञातस्ततोद्विजैः ॥२५३॥

पित्र्येस्वदितमित्येववाचंगोष्ठेतुमुश्रुतम् १

सम्पन्नमित्यभ्युदयेदैवेरुचितमित्यपि ॥२५४॥

अपराहूस्तथादभीवास्तुसम्पादनंतिलाः १

सृष्टिर्मृष्टिर्द्विजाश्चाग्न्याःश्राद्धकर्मसुसंपदः ॥२५५॥

दर्भाःपवित्रंपूर्वीहोहविथाणिचसर्वशः १

पवित्रंयच्चपूर्वोक्तिंविज्ञेयाहयसम्पदः ॥२५६॥

मुन्यन्नानिपयःसोमोमांसंयच्चानुपस्कृतम् १

अक्षारलवणंचैवप्रकृत्याहविरुच्यते ॥२५७॥

विमृज्यब्राह्मणांस्तांस्तुनियतोवाग्यतःशुचिः १

दक्षिणादिशमाकांक्षन्याचेतेमान्वरान्पितृन् ॥२५८॥

दातारोनोभिवर्द्धतांवेदाःसन्ततिरेवच १

श्रद्धाचनोमायगमइहृदेयंचनोऽस्त्विति ॥२५९॥

- एवंनिर्वपणंकृत्वापिण्डांस्तास्तदनन्तरम् १  
 गांविप्रमजमग्निंवाप्राशयेदप्सुवाक्षिपेत् ॥२६०॥  
 पिण्डनिर्वपणंकेचित्पुरस्तादेवकुर्वते १  
 वयोभिःखादयन्त्यन्येप्रक्षिपन्त्यनलेप्सुवा ॥२६१॥  
 पतिव्रताधर्मपत्नीपितृपूजनतत्परा १  
 मध्यमन्तुततःपिण्डमद्यात्सम्यक्सुतार्थिनी ॥२६२॥  
 आयुष्मन्तंसुतंसूतेयशोमेधासमन्वितम् १  
 धनवन्तंप्रजावन्तंसात्त्विकन्धार्मिकन्तथा ॥२६३॥  
 प्रक्षाल्यहस्तावाचम्यज्ञातिप्रायंप्रकल्पयेत् १  
 ज्ञातिभ्यःसत्कृतन्दत्वावान्धवानपिभोजयेत् ॥२६४॥  
 उच्छेषणंतुततिष्ठेद्यावद्विभ्राविसिद्धेतिः १  
 ततोगृहबलिकुर्यादितिधर्मोयिवस्थितः ॥२६५॥  
 हविर्यच्चिररात्राययच्चानन्त्यायकल्पते १  
 पितृभ्योविधिवद्दत्तन्तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥२६६॥  
 तिलैर्व्रीहियवैर्भाषैरद्भिर्मूलफलैश्च १  
 दत्तेनमासन्तृप्यन्तिविधिवत्पितरोनृणाम् ॥२६७॥  
 द्वौमासौमत्स्यमासे-  
 औरभ्रेणाथचतुरःशाकुनेनाथपंचवै ॥२६८॥

- षण्मासांछागमांसेनपार्षतेनचसप्तवै १  
 अष्टावेणस्यमांसेनरौरवेणनवैवतु ॥२६९॥  
 दशमासांस्तुतृप्यन्तिवराहमहिषामिषैः १  
 शशकूर्मयोस्तुमांसेनमासानेकादशैवतु ॥२७०॥  
 संवत्सरन्तुगव्येनपयसापायसेनच १  
 वाह्नीणसस्यमांसेनतृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥२७१॥  
 कालशाकंमहाशल्काःखड्गलोहामिषंमधु १  
 आनन्त्यायैवकल्पन्तेमुन्यन्नान्निचसर्वशः ॥२७२॥  
 यत्किञ्चिन्मधुनामिश्रम्प्रदद्यात्तुत्रयोदशीम् १  
 तदप्यक्षयमेवस्याद्वर्षीसुचमघासुच ॥२७३॥  
 अपिनःसंकुलेजायाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीम् १  
 पायसंमधुसर्पिर्भ्यीम्प्राक्छायेकुंजरस्यच ॥२७४॥  
 यद्यद्दातिविधिवत्सम्यक्श्रद्धासमन्वितः १  
 तत्तत्पितृणाम्भवतिपरत्रानन्तमक्षयम् ॥२७५॥  
 कृष्णपक्षेदशम्यादौवर्जयित्वाचतुर्दशीम् १  
 श्राद्धेप्रशस्तास्तिथयोयथैतानतथेतराः ॥२७६॥

- युशुकुर्वन्दिनर्क्षेषुसर्वीन्कामान्समश्नुते १  
 अयुशुतुपितृन्सर्वीन्प्रजांप्राप्नोतिपुष्कलाम् ॥२७७॥  
 यथाचैवापरःपक्षःपूर्वपक्षाद्विशिष्यते १  
 तथाश्राद्धस्यपूर्वीह्लादंपराह्लोविशिष्यते ॥२७८॥  
 प्राचीनावीतिनासम्यगपसथमतन्द्रिणा १  
 पित्र्यमानिधनात्कार्यविधिवद्भपाणिना ॥२७९॥  
 राज्ञोऽश्राद्धंनकुर्वीतराक्षसीकोर्निताहिसा १  
 संध्ययोरुभयोश्चैवसूर्येचैवाचिरोदिते ॥२८०॥  
 अनेनविधिनाश्राद्धंत्रिरब्दस्येहनिर्वपेत १  
 हेमन्तशीष्मवर्षासुपांचयज्ञिकमन्वहम् ॥२८१॥  
 नपैतृयज्ञियोहोमोलौकिकेऽग्नौविधीयते १  
 नदर्शेनविनाश्राद्धमाहिताग्नेर्द्विजन्मनः ॥२८२॥  
 यदेवतर्पयत्यद्विःपितृन्स्नात्वाद्विजोत्तमः १  
 तेनैवकृत्स्नमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलम् ॥२८३॥  
 वसून्वदन्तितुपितृन्सूद्राश्चैवपितामहान् १  
 प्रपितामहांस्तथादित्यान्श्रुतिरेषासनातनी ॥२८४॥

विघसाशीभवेन्नित्यं नित्यं वाऽमृतभोजनः १

विघसोभुक्तशेषन्तु यज्ञशेषन्तथाऽमृतम ॥२८५॥

एतद्वोऽभिहितं सर्वं विधानम्पांचयज्ञिकम् १

द्विजातिमुख्यवृत्तीनां विधानं श्रूयतामिति ॥२८६॥

॥ इति मानवेधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायाम् ॥

॥ तृतीयोऽध्यायः ॥

---



॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांचतुर्थोऽध्यायः ॥

चतुर्थमायुषोभागमुषित्वाद्यंगुरौद्विजः ॥ १

द्वितीयमायुषोभागंकृतदारोगृहेवसेत् ॥ ११ ॥

अद्रोहेणैवभूतानामल्पद्रोहेणवापुनः ॥ १

यावृत्तिस्तांसमास्थायविप्रोजीवेदनापदि ॥ २ ॥

यात्रामात्रप्रसिद्धार्थस्वैःकर्मभिरगर्हितैः ॥ १

अक्लेशेनशरीरस्यकुर्वीतधनसंचयम् ॥ ३ ॥

ऋतामृताभ्यांजीवेत्तुमृतेनप्रमृतेनवा ॥ १

सत्यानृताभ्यामपिवानश्ववृत्त्याकदाचन ॥ ४ ॥

ऋतमुच्छशिलंज्ञेयममृतंस्यादयाचितम् ॥ १

मृतन्तुयाचितम्भैक्षम्प्रमृतंकर्षणंस्मृतम् ॥ ५ ॥

सत्यानृतन्तुवाणिज्यन्तेनचैवापिजीयते ॥ १

सेवाश्ववृत्तिराख्यातातस्मात्तामपरिवर्जयेत् ॥ ६ ॥

कुशूलधान्यकोवास्यात्कुम्भीधान्यकएववा ॥ १

त्र्यहैहिकोवापिभवेदश्वस्तनिकएववा ॥ ७ ॥

- चतुर्णामपिचैतेषां द्विजानां गृहमेधिनाम् १  
ज्यायान्परः परोक्षेयो धर्मतो लोकजित्तमः ॥८॥  
षट्कर्मैको भवत्येषां त्रिभिरन्यः प्रवर्तते १  
द्वाभ्यामेकश्चतुर्थस्तु ब्रह्मसत्रेण जीवति ॥९॥  
वर्तयन् ऋषेर्लोकं ह्यभ्यामग्निहोत्रपरायणः १  
इष्टीः पार्वीयणान्तीयाः केवलानिर्वपेत्सदा ॥१०॥  
न लोकवृत्तं वर्तेत वृत्तिहेतोः कथंचन १  
अजिह्मामशठां शुद्धां जीवेद्ब्राह्मणजीविकाम् ॥११॥  
सन्तोषम्परमास्थाय सुखार्थी संयतो भवेत् १  
सन्तोषमूलं हि सुखं दुःखमूलं विपर्ययः ॥१२॥  
अतोऽन्यतमया वृत्त्या जीवंस्तु स्नातको द्विजः १  
स्वर्गीयुष्यशस्यानिव्रतानीमानि धारयेत् ॥१३॥  
वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः १  
तद्विकुर्वन् यथा शक्तिं प्राप्नोति परमां गतिम् ॥१४॥  
ने हेतार्थान् प्रसंगेन नावेरुज्ज्वलार्मणा १  
न कल्पमानेष्वर्थेषु नात्थीमपियतस्ततः ॥१५॥  
इन्द्रियार्थेषु सर्वेषु न प्रसज्येत कामतः १  
अतिप्रसक्तिं चैतेषां मनसा सन्निवर्तयेत् ॥१६॥



- सस्यान्तेनवसस्येष्ट्यातथर्त्तन्तेद्विजोऽध्वरैः १  
 पशुनात्वयनस्याः सैमान्तेसौमिकैर्मखैः ॥२६॥  
 नानिष्ट्वानवसस्येष्ट्यापशुनाचाग्निमान्द्विजः १  
 नवान्नमद्यान्मांसंवादीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥२७॥  
 नवेनानर्चिताखस्यपशुहयेनचाग्नयः १  
 प्राणानेवान्तुमिच्छन्तिनवान्नामिषगर्द्धिणः ॥२८॥  
 आसनाशनशय्याभिरद्भिर्मूलफलेनवा १  
 नास्यकश्चिद्वसेद्देहेशक्तितोऽनर्चितोऽतिथिः ॥२९॥  
 पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् १  
 हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापेनार्चयेत् ॥३०॥  
 वेदविद्याव्रतस्नातान्श्रोत्रियान्गृहमेधिनः १  
 पूजयेद्भयकथेनविपरीतांश्चवर्जयेत् ॥३१॥  
 शक्तितोऽपचमानेभ्योदातयंगृहमेधिना १  
 संविभागश्भूतेभ्यःकर्तव्योऽनुपरोधतः ॥३२॥  
 राजतोधनमन्विच्छेत्संसीदनस्नातकःक्षुधा १  
 याज्यान्तेवासिनोर्वीणापेनत्वन्तइतिस्थितिः ॥३३॥  
 नसीदेत्स्नातकोविप्रःक्षुधाशक्तःकथंचन १  
 नजीर्णमिलवद्वासाभवेच्चविभवेसति ॥३४॥

कृप्तकेशनखश्मश्रुदीन्तःशुक्लावरःशुचिः १

स्वाध्यायेचैव युक्तः स्यान्नित्यमात्महितेषु च ॥३५॥

वैणवीन्धारयेद्यष्टिंसोदकंचकमण्डलुम् १

यज्ञोपवीतं वेदं च शुभे रौक्मे च कुण्डले ॥ ३६ ॥

नेमैतोहज्जम॥देत्यंनास्तंयान्तंकदाचन १

नोपसृष्टं नवारिस्थं नमध्यं नभसोगतम् ॥३७॥

नलंघयेद्वत्सतं त्रींनप्रधावेच्चवर्षति १

नचोदकेनिरीक्षेतस्वरूपमितिधारणा ॥३८॥

मृदंगान्दैवतंविप्रंघृतंमधुचतुष्पथम् 1

प्रदक्षिणानिकुर्वीतप्रज्ञातांश्चवनस्पतीन् ॥३९॥

नो गच्छेत्प्रमत्तोऽपिस्त्रियमार्तवदर्शने ।

समानशयनेचैवनशयीततयासह ॥४०॥

रजसाग्निप्लुतानारीनरस्यद्युपगच्छतः १

प्रज्ञातेजोबलंचक्षुरायुश्चैवप्रहीयते ॥४१॥

तांविवर्जयितस्तस्य रजसासमभिप्लुताम् ।

प्रज्ञातेजोबलंचक्षुरायुश्चैवप्रवर्द्धते ॥४२॥

नाशनीयाद्धार्ययासाद्धनैनामीक्षेतचाश्नतीम् १

सुवर्तीजृम्भमाणावानचासीनांयथासुखम् ॥४३॥

- नांजयन्तींस्वकेनेत्रेनचाभ्यक्तामनावृताम् १  
 नपश्येत्प्रसवन्तींचतेजस्कामोद्विजोत्तमः ॥४४॥  
 नान्नमद्यादेकवासाननग्नःस्नानमाचरेत् १  
 नमूत्रम्पथिकुर्वीतनभस्मनिनगोव्रजे ॥४५॥  
 नफालकृष्टेनजलेनचित्यांनचपर्वते १  
 नजीर्णदेवायतनेनवल्मीकेकदाचन ॥४६॥  
 नससत्त्वेषुगर्तेषुनगच्छेत्स्थितः १  
 ननदीतीरमासाद्यनचपर्वतमस्तके ॥४७॥  
 वाय्वग्निविप्रमादित्यमपःपश्यंस्तथैवगाः १  
 नकदाचनकुर्वीतावेण्मूत्रादिसर्जितः ॥४८॥  
 तिरस्कृत्योच्चरेत्काष्ठलोष्टपत्रतृणादिना १  
 नियम्यप्रयतोवाचंसंवीतांगोऽवगुंठितः ॥४९॥  
 मूत्रोच्चारसमुत्सर्गन्दिवाकुर्यादुदङ्मुखः १  
 दक्षिणाभिमुखोरात्रौसंध्योश्चयथादिवा ॥५०॥  
 छायायामन्धकारेवारात्रावहनिवा द्विजः १  
 यथासुखमुखःकुर्यात्प्राणाबाधभयेषुच ॥५१॥  
 प्रत्यग्निम्प्रातेसूर्यंचप्रतिसोमोदकावेजान् १  
 प्रतिगाम्प्रतिवातंचप्रज्ञानश्यतिमेहतः ॥५२॥

- नाग्निं सुखेनोपमेन्नानां नैतच्चवित्यय १
- नामेध्यमप्रक्षिपेदग्नौ न च पादाप्रतापयेत् ॥५३॥
- अधस्तान्नोपदध्याच्च न चैनमभिलंघयेत् १
- न चैनम्पादतः कुर्यान्न प्राणाबाधमाचरेत् ॥५४॥
- नाशनीयात्सन्धिवेलायां न गच्छेन्नापसंविशेत् १
- न खैवाग्नौ वेत्तुं पिपासया पहेत्स्वजम् ॥५५॥
- नाप्सु मूत्रम्पुरीषं वा ष्ठीवनं वा समुत्सृजेत् १
- अमेध्यलिप्तमन्यद्वा लोहितं वा विषाणि वा ॥५६॥
- नैकः स्वप्याच्छून्यगेहेशयानं न प्रबोधयेत् १
- नोदक्ययाभिभाषेत यज्ञं गच्छेन्न चावृतः ॥५७॥
- अग्न्यागारगवांगोष्ठे ब्राह्मणानां च सन्निधौ १
- स्वाध्याये भोजने चैव दक्षिणम्पाणि मुञ्चरेत् ॥५८॥
- न वारयेद्भान्धयन्तीं न चाचक्षीत कस्यचित् १
- न तदेकीन्द्रायुषं हृष्यात्तथा वेत्स्यति दुधः ॥५९॥
- ना धार्मिके वसेद्भामेनयाधिबहुलेभृशम् १
- नैकः प्रपद्येताध्वानं न चिरम्पर्वते वसेत् ॥६०॥
- न मूत्रं हृष्येत्तदेवैवाग्निमिदं नावृते १
- न पाषाणं उगणाक्रान्तेनोपगच्छेन्त्यजैर्नृभिः ॥६१॥

- नभुंजीतोद्धृतस्नेहं नातिसौहित्यमाचरेत् १
- नातेप्रगेन तिसायंनसायम्प्रातराशितः ॥६२॥
- नकुर्वीतवृथाचेष्टानवार्यजलिनापिवेत् १
- नोत्संगेभक्षयेद्भक्ष्यान्नजातुस्यात्कुतूहली ॥६३॥
- ननृत्येदथवागायेन्नवादित्राणिवादयेत् १
- नास्फोटयेन्नचक्ष्वडेन्नच क्तोविरावयेत् ॥६४॥
- नपादौधावयेत्कांस्येकदाचिदपिभाजने १
- नभिन्नभाण्डेभुंजीतनभावप्रतिदूषिते ॥६५॥
- उपानहौचवासश्चधृतमन्यैर्नधारयेत् १
- उपवीतमलंकारंस्त्रजंकरकमेवच ॥६६॥
- नाविनीतैर्व्रजेद्भुयैर्नचक्षुःश्लाघिपीडितैः १
- नभिन्नशृंगाक्षिखुरैर्नबालधिविरूपितैः ॥६७॥
- विनीतैस्तुव्रजेन्निःस्पृहैर्लक्षणांनितैः १
- वर्णरूपोपसम्पन्नैःप्रतोदेनातुदन्भृशम् ॥६८॥
- बालातपःप्रेतधूमोवर्ज्यभिन्नन्तथासनम् १
- नच्छिंद्यान्नखलोमानिदन्तेर्नोत्पाटयेन्नखान् ॥६९॥
- नमृत्लोष्टंविमृद्नीयान्नच्छिंद्यात्करजैस्तृणम् १
- नकर्मिनेष्फलंभुज्येन्नायत्याभिरुद्धोद्वेगः ॥७०॥



लाष्टम ~~नीतिणच्छेदीनएखादीवयोपः~~ १

सविनाशं व्रजत्याशुसूचकोऽशुचिरेव च ॥७१॥

नविगल्यकिथांकुर्याद्वहिमील्यं न धारयेत् १

गवांचयानं पृष्ठनसर्पयैव विगर्हितम् ॥७२॥

अद्वारेण च नातीयाद्वाभं वावेश्म वा वृंतम् १

रात्रौ च वृत्तमूलाने दूरतः परिवर्ज्येत् ॥७३॥

नाक्षैः क्रीडेत्कद ~~। खेहुर्ययं जोग~~ न हौहरेत् १

शयनस्थो न भुंजीत न पाणिस्थं न चासने ॥७४॥

सर्वचतिलसम्बद्धन्नाद्यादस्तमिते रवौ १

न च नग्नः शयीते ह न चोच्छिष्टः क्वचिद्वजेत् ॥७५॥

आर्द्रपादस्तु भुंजीत नार्द्रपादस्तु संविशेत् १

आर्द्रपादस्तु भुंजानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥७६॥

अचक्षुर्विषयंदुर्गनप्रपद्येत कर्हिचित् १

न विण्मूत्रमुदीक्षेत न बाहुभ्यां न दींतरेत् ॥७७॥

अधितिष्ठेन्न केशास्तु न भस्मास्थिकपालिकाः १

न कार्पीसास्थि न तुषान् दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥७८॥

न संवसेच्च पतितैर्न चाण्डालैर्न पुच्छैः १

~~। मूर्खैर्न चालेनैः प्राप्ते नीन्त्यावसायिभिः~~ ॥७९॥

- नक्षत्राणां तत्तद्दद्यान्मोक्षं न ह विष्कृतम् १
- न चास्यापदिशेद्धर्मन चास्य व्रतमादिशेत् ॥ ८० ॥
- यो ह्यस्य धर्ममाचष्टे यश्चैवादिशति व्रतम् १
- सोऽसंवृतं नाम तमः सह ते नैव मज्जति ॥ ८१ ॥
- न संहताभ्याम्पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः १
- न स्पृशेच्चैतदुच्छिष्टो न च स्नायाद्विना ततः ॥ ८२ ॥
- केशग्रहान्प्रहारांश्च शिरस्येतान् विवर्जयेत् १
- शिरःस्नातश्च तैलेन नाङ्गं किञ्चिदपि स्पर्शेत् ॥ ८३ ॥
- न राज्ञः शस्त्रेण हृत्पूजाद राजन्यप्रसूतितः १
- शूनाचक्रध्वजवतां वेशे नैव च जीवताम् ॥ ८४ ॥
- दशशूनासमं चक्रन्दशचक्रसमो ध्वजः १
- दशध्वजसमो वेशो दशवेशसमो नृपः ॥ ८५ ॥
- दशशूनासहस्राण्यो वाहयति शौनिकः १
- तेन तुल्यः स्मृतो राजा धोरस्तस्य प्रतियहः ॥ ८६ ॥
- यो राज्ञः प्रतिगृह्णाति लुब्धस्योच्छास्त्रवर्तिनः १
- स पर्यायेण यातीमान्न कानेकावैंशतिम् ॥ ८७ ॥
- तामिह मन्धतामिह मंहारौरवरौरवौ १
- नरकं कालसूत्रं च मग्नं नरकमेव च ॥ ८८ ॥

संजीवनं महावीचिन्तपनं सम्प्रतापनम् १

संगतंच सकाकोलंकुड्मलम्पूतिमृत्तिकम् ॥८९॥

लोहशंकुमृजीषंच पन्थानं शाल्मलीनदीम् १

उसिपत्रवनंचैव लोहदारकमेव च ॥९०॥

एतद्विदन्तो विद्वांसो ब्राह्मणा ब्रह्मवादिनः १

नराज्ञः २ तिगृह्णन्ते प्रेत्य श्रेयो भिकांक्षिणः ॥९१॥

ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्मीर्थो चानुचिन्तयेत् १

कायक्लेशाश्च तन्मुलान् वेदतत्त्वार्थमेव च ॥९२॥

उत्थाय अवश्यं कृत्वा कृतशौचः समाहितः १

पूर्वासंध्यां जपं स्तिष्ठेत् स्वकाले चापरांचिरम् ॥९३॥

ऋषयो दीर्घसंध्यत्वा दीर्घमायुरवाप्नुयुः १

प्रज्ञाय शश्वकीर्तिं च ब्रह्मवर्चसमेव च ॥९४॥

श्रावण्याम्प्रौष्ठपद्यावाप्युपाकृत्य यथाविधि १

युक्तं छन्दस्य धीयत मासान्विप्रो र्द्धपंचमान् ॥९५॥

पुथेतुच्छन्दसां कुर्याद्बहिरुत्सर्जनं द्विजः १

माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वीले प्रथमे हनि ॥९६॥

यथा शास्त्रन्तु कृत्वैव मुत्सर्गं छन्दसां वहिः १

विरमेत्पक्षिणीं २ ॥ ९७ ॥

- अतउद्ध्वन्तुच्छन्दंसिषुकेषुनियतःपठेत् १
- वेदं ॥१॥ सर्वानिकृष्णपक्षेषुसम्पठेत् ॥१८८॥
- नाविस्पष्टमधीयीतनशूद्रजनसन्निधौ १
- ननिशान्तेपरिश्रान्तोब्रह्माधीत्यपुनःस्वप्यात् ॥१८९॥
- यथोदितेनविधिनानित्यंछन्दः १
- ब्रह्मच्छन्दस्कृतंचैवाङ्गेऽष्टोत्तारोऽनापि ॥१९००॥
- इमान्नित्यमनध्यायानधीयानोविवर्जयेत् १
- अध्यापनंचकुर्वीणःशिष्याणांविधिपूर्वकम् ॥१९०१॥
- कर्णश्रवेऽनिलेरात्रौदिवापांसुसमूहने १
- एतौवर्षीस्वनध्यायावध्यायज्ञाःप्रचक्षते ॥१९०२॥
- विद्युत्स्तनितवर्षेषुमहोत्कानांचसंप्लवे १
- आकालिकमनध्यायमेतेषुमनुरब्रवीत् ॥१९०३॥
- एतांस्त्वभ्युदितांविद्याद्यदाप्रादुष्कृताग्निषु १
- तदाविद्यादनध्यायमनृतौचाभ्रदर्शने ॥१९०४॥
- निर्घातेभूमेचलनेज्योतिषांचोपसङ्गिने १
- एतानाकालिकान्देवादनध्यायानृतावपि ॥१९०५॥
- प्रादुष्कृतेष्वग्नेऽविद्युत्स्तनितनिस्वने १
- सज्योतिःस्यादनध्यायःशेषेरात्रायथाविधि ॥१९०६॥

- प्रत्याध्यायएवस्याद्वामेऽङ्गरेऽच १  
 धर्मनैपुण्यकामानाम्पूतिगन्धेचसर्वदा ॥१०७॥  
 अन्तर्गतिशवेयामेवृषलस्यचसन्निधौ १  
 अनध्यायोरुद्यमानेसमवायेजनस्यच ॥१०८॥  
 उदकेमध्य एवेवाऽऽमूत्रस्यविसर्जने १  
 उच्छिष्टःश्राद्धभुक्चैवमनसाऽपिनचिन्तयेत् ॥१०९॥  
 प्रतिगृह्यद्विजोविद्वानेकादिष्टस्यकेतनम् १  
 त्र्यहंनकीर्तयेद्ब्रह्मराशोरगहोऽमृतके ॥११०॥  
 यावदेकानुदिष्टस्यगन्धोलेपश्चतिष्ठति १  
 विप्रस्यविदुषोदेहेतावद्ब्रह्मनकीर्तयेत् ॥१११॥  
 शयानःप्रोढपादश्चकृत्वाचैवावसक्थिकाम् १  
 नाधीयीतामेवंऽग्ध्वासूतकान्नाद्यमेवच ॥११२॥  
 नीहारेवाणशब्देचसंध्ययोरेवचोभयोः १  
 अमावास्याचतुर्दश्योःपौर्णमास्यष्टकामुच ॥११३॥  
 अमावास्यागुरुंहन्तिशिथंहन्तिचतुर्दशी १  
 ब्रह्माष्टकापौर्णमास्यौतस्मात्ताःपरिवर्जयेत् ॥११४॥  
 पांचवर्षेदिशान्दाहेगामाऽविरुतेतथा १  
 श्वखरोष्ठेऽपिप्रांताऽऽप्यहेहिः ॥११५॥

- नाधीयीतश्मशानान्तेयामान्तेगोव्रजेऽपिवा १
- वसित्वामैथुनंवासःश्राद्धिकम्प्रतिगृह्यच ॥११६॥
- प्राणिवायदिवाऽप्राणियत्किञ्चिद्विच्छेदंभवेत् १
- तदालभ्याप्यनध्यायःपाण्यास्योहिद्विजःस्मृतः ॥११७॥
- चौरैरुपप्लुतेयामेसंभ्रमेचाग्निकारिते १
- आकालिकमनध्यायंविद्यात्सर्वीडुतेषुच ॥११८॥
- उपाकर्म्मणिचोत्सर्गेत्रिरात्रंक्षेपणंस्मृतम् १
- अष्टकासुत्वहोरात्रमृत्वन्तामुचरात्रिषु ॥११९॥
- नाधीयीताश्वमारूढोनवृक्षंनचहस्तिनम् १
- ननावंनखरंनोष्ट्रंनेरिणस्थोनयानगः ॥१२०॥
- नविवादेनकलहेनसेनायानसंगरे १
- नभुक्तमात्रेनाजीर्णेनवमित्वानसूतके ॥१२१॥
- अतिथिंचाननुज्ञाप्यमारूतेवातिवाभृशम् १
- रुधिरेचक्षुतेगात्राच्छस्त्रेणचपरिक्षते ॥१२२॥
- सामध्वनावृग्यजुषीनाधीयीतकदाचन १
- वेदस्याधीत्यवाभ्यन्तमारण्यकमधीत्यच ॥१२३॥
- ऋग्वेदोदेवदैवत्योयजुर्वेदस्तुमानुषः १
- सामवेदःस्मृतःपित्र्यस्तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः ॥१२४॥

- एतद्विन्तोविद्वांसस्त्रयीनेष्कषमेन्वहम् १
- क्रमशःपूर्वमभ्यस्यपञ्चाद्वेदमधीयते ॥१२५॥
- पशुमण्डूकमाजीरश्वसर्पनकुलाखुभिः १
- अन्तरागमनेविद्यादनध्यायमहन्निशम् ॥१२६॥
- नावेववर्जयेन्नित्यमनध्यायौप्रयत्नतः १
- स्वाध्यायभूमिंचाशुद्धासात्मानंचाशुचिंद्विजः ॥१२७॥
- अभावस्यामष्टमींचपौर्णमासींचतुर्दशीम् १
- ब्रह्मचारीभवेन्नित्यमप्यृतौस्नातकोद्विजः ॥१२८॥
- नस्नानमाचरेद्भुक्तानातुरोनमहानिशि १
- नवासोभिःसहाजस्रंनावेशतेजस्तपश्चये ॥१२९॥
- देवतानांगुरोराज्ञःस्नातकाचार्ययोस्तथा १
- नाक्रामेत्कामतश्छायांबभ्रुणोदीक्षितस्यच ॥१३०॥
- मध्यन्दिनेर्द्धत्रेचश्चाद्वभ्रुक्त्वाचसामिषम् १
- संध्योर्भयोर्यैवनसेवेतचतुष्पथम् ॥१३१॥
- उद्वर्तनमपस्नानंविष्णुर्देवह्यमेवच १
- श्लेष्मनिष्ठयूतवान्तानिनाधितिष्ठेतुकामतः ॥१३२॥
- वैरिणंनोपसेवेतसहायंचैववैरिणः १
- अधार्मिकन्तस्करंचपरस्यैवचयोषितम् ॥१३३॥

- नहीदृशमनाः खंलोके किंचनावेद्यते १
- यादृशम्पुरुषस्येहपरदारोपसेवनम् ॥१३४॥
- क्षत्रियंचैवसर्पंचब्राह्मणंचबहुश्रुतम् १
- नावमन्येतवैभूष्णुः कृशानपिकदाचन ॥१३५॥
- एतत्रयं। हे गुरुणां हि हे देवमानितम् १
- तस्मादेतत्रयं नेत्यं नावमन्येत बुद्धिमान् ॥१३६॥
- नात्मानमवमन्येतपूर्वाभिरसमृद्धिभिः १
- आमृत्योः श्रियमन्विच्छेन्नैनानामन्येतदुस्त्वभाम् ॥१३७॥
- सत्यं ब्रूयात्प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात्सत्यमप्रियः १
- प्रियंचनानृतं ब्रूयादेषधर्मः सनातनः ॥१३८॥
- भद्रम्भद्रमिति ब्रूयात्तदेत्येववावदेत् १
- शुष्कवैरं विवादंचनकुर्यात्केनचित्सह ॥१३९॥
- नातिवृत्त्यं नातेसायं नातिमध्यन्दिने स्थिते १
- नाज्ञातेन मंगच्छेन्नैकोनवृषलैः सह ॥१४०॥
- हीनांगानतिरिक्तांगान्विद्याहीनान्वयोऽधिकान् १
- रूपद्रव्यविहीनां जातिहीनां नाक्षिपेत् ॥१४१॥
- नस्पृशेत्पाणिनोच्छिष्टो विप्रो गोब्राह्मणानला- १
- नचापि पश्येदशुचिः सुस्थो ज्योतिर्गणान्दिवि ॥१४२॥



- स्पृष्टैतान्युचिर्नित्यमग्निः प्राणानुपस्पृशेत् १
- गात्राणि चैव सर्वाणि नाभिम्पाणितलेन तु ॥१४३॥
- अनातुरः स्वानि खानेन स्पृशेदनिमित्ततः १
- रोमाणि चरहस्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ॥१४४॥
- मंगलाचारयुक्तः स्यात्प्रयत्नात् स्तेन्द्रियः १
- जपेच्च जुहुयाच्चैव नित्यमग्निमतन्द्रितः ॥१४५॥
- मंगलाचारयुक्तानां नित्यं च प्रयत्नात्मनाम् १
- जपतां जुहुतां चैव विनिपातो न विद्यते ॥१४६॥
- वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं यथाकालमतन्द्रितः १
- तं ह्यस्याहुः परन्धर्ममुपधर्म्मोऽन्य उच्यते ॥१४७॥
- वेदाभ्यासेन सततं शौचेन तपसैव च १
- अद्रोहेण च भूतानां जातिं स्मरति पौर्विकीम् ॥१४८॥
- पौर्विकीं संस्मरन् जातिम् ब्रह्मैवाभ्यसते पुनः १
- ब्रह्माभ्यासेन चाजस्रमनन्तं सुखं लभ्यते ॥१४९॥
- सावित्राऽशान्तिहोमांश्च कुर्यात्पर्वसु नित्यशः १
- पितृंश्चैवाष्टकास्वर्चेन नित्यमन्वष्टकासु च ॥१५०॥
- दूरादावसथान्मूत्रं दूरात्पादावसेचनम् १
- उच्छिष्टान्नन्निषेकं च दूरादेव समाचरेत् ॥१५१॥

- भेत्तुं श्रद्धाधनं स्नानन्दन्तधावनमंजनम् १  
 पूर्वीरूपेण कुर्वीत देवतानां च पूजनम् ॥१५२॥  
 दैवतान्यभिगच्छेत्तु धार्मिकांश्च द्विजोत्तमान् १  
 ईश्वरं चैव रक्षार्थं गुरुमेव च पर्वसु ॥१५३॥  
 अभिवादयेद्बृह्दंश्च दद्याच्चैवासनं स्वकम् १  
 कृताञ्जलिरूपासीत गच्छतः पृष्ठतोऽन्वियात् ॥१५४॥  
 श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यङ्निबद्धं स्वेषु कर्मसु १  
 धर्ममूलं तेजोऽग्नेः सदाचारमतन्द्रितः ॥१५५॥  
 आचारात्स भते ह्ययुराचारादीप्सिताः प्रजाः १  
 आचाराद्धनमक्षय्यमाचारो हन्त्यलक्षणम् ॥१५६॥  
 दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः १  
 दुःखभागी च स ततं याधितोऽल्पायुरेव च ॥१५७॥  
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान् १  
 श्रद्धधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥१५८॥  
 यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्यत्नेन वर्जयेत् १  
 यद्यदात्मवशन्तु स्यात्तत्तस्मेवेतयत्नतः ॥१५९॥  
 सर्वम्परवशन्दुःखं सर्वमात्मवशं सुखम् १  
 एतद्विद्यात्समामेनलक्षणं सुखदुःखयोः ॥१६०॥

- यत्कर्मकुर्वतोऽस्यस्यात्पि तोषोऽन्तरात्मनः १  
 तत्प्रयत्नेन कुर्वीतावेप १ तन् वज्जयेत् ॥१६१॥  
 आचार्यं च प्रवक्तारं भेदतरम्भातं गुरुम् १  
 न हिंस्याद्ब्राह्मणान् ग्राह्यं सर्वं चैव तपस्विनः ॥१६२॥  
 नास्ति कथं वेदनिन्दां च देवतानां च कुत्सनम् १  
 द्वेषं दम्भं च मानं च क्रोधं तैक्ष्ण्यं च वज्जयेत् ॥१६३॥  
 परस्य दण्डं नोद्यच्छेत् क्षोभं न पिपासयेत् १  
 गज्यं पुष्टं चैव शान्तिं चैव न हरेत् ॥१६४॥  
 ब्राह्मणायावगुरुर्येव द्विजातिर्बधकाम्यया १  
 शतं वर्षाणि ताभेदेन केपरिवर्तते ॥१६५॥  
 ता उयित्वा तृणेनापि संरम्भान्मतिपूर्वकम् १  
 एतां विंशतमाजातीः पापयोनिषु जायते ॥१६६॥  
 अयुध्यमानस्योत्पाद्य ब्राह्मणस्याऽमृगंगतः १  
 दुःखं सुमहदाप्नोति प्रेत्या प्राज्ञतया नः ॥१६७॥  
 शोणितं यावत्तः पंशून्संगृह्णाति महीतलात् १  
 तावतोऽब्दान्मुत्रान्यैः शोणितोत्पादकोऽन्यते ॥१६८॥  
 न कदाचिद्विजेत स्माद्विद्वानवगुरेदपि १  
 न ता उये नृणां पि न गात्रात्स्वावयेदमृगं ॥१६९॥

- अधार्मिको नरो यो हियस्य चाप्यनृतन्धनम् १  
 हिंसारतश्च यो नित्यन्नेहासौ सुखमेधते ॥१७०॥  
 नसीदन्नपि धर्मेण मनोऽधर्मे नैव शयेत् १  
 अधार्मिकाणां भूपापानामाप् पश्यान्वै पार्थिवम् ॥१७१॥  
 नाधर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव १  
 शनैरावर्तमानस्तु कर्तुर्भूलानि कृन्तति ॥१७२॥  
 यदि नात्माने पुण्येषु द्युतेषु पुत्रेषु नृषु १  
 न त्वेव तु कृतोऽधर्मः कर्तुर्भविष्यति नैव शक्यः ॥१७३॥  
 अधर्मेणैधते तावन्नतो भद्राणि पश्यति १  
 ततः सपत्नान् जयति समूलस्तु विनश्यति ॥१७४॥  
 सत्यधर्मीर्य्यवृत्तेषु शौचे चैवारमेत्सदा १  
 शिष्यांश्च शिष्याद्धर्मेण वाग्बाहूदर संयतः ॥१७५॥  
 पतित्यजोऽर्थकामौ यौ स्यातान्धर्मवर्जितौ १  
 धर्मचाप्यसुखोदरकलोकविकृष्टमेव च ॥१७६॥  
 न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो नृजुः १  
 न स्याद्वाक्चपलश्चैव न परद्रोहकर्मधीः ॥१७७॥  
 येनास्य पितरो याता येन याताः पेताम गः १  
 तेन यायात्सतां मार्गन्ते न गच्छन् रियते ॥१७८॥

ऋत्वेकगुणोऽहिताचार्यैर्मातुलातिथिसंश्रितैः १

बालवृद्धातुरैर्वैद्यैर्ज्ञातिसम्बन्धिवान्धवैः ॥१७९॥

मातापितृभ्यांयामीभिर्भ्रात्रापुत्रेणभार्यया १

दुहित्रादासवर्गेणविवादंनसमाचरेत् ॥१८०॥

एतैर्विवादान्सन्त्यज्यसर्वपापैःप्रमुच्यते १

एभिर्जितैश्चजयतिसर्वान् लोकानिमानुगृही ॥१८१॥

उाचार्योब्रह्मलोकेशःप्राजापत्येपिताप्रभुः १

अतिथिस्त्यंद्गलोदेगोदेवालोकायचत्विजः ॥१८२॥

यामयोऽप्सरसालोकेवैश्वदेवस्यबान्धवाः १

रत्नदेवनोत्पालोकेपृथिव्यामातृमातुलौ ॥१८३॥

आकाशेशास्तुविज्ञेयाबालवृद्धकृशातुराः १

भ्राताज्येष्ठःसमःपित्राभार्यापुत्रःस्वकातनुः ॥१८४॥

छायास्वादासवर्गश्चदुहिताकृपणम्परम् १

तस्मादेतैरधिक्षिप्तःसहेतासंज्वरःसदा ॥१८५॥

प्रतियहसमर्थोऽपिप्रसंगन्तत्रवर्जयेत् १

प्रतियहेणस्यशुब्राह्मन्तेजःप्रशाम्यति ॥१८६॥

नद्रथाणामविज्ञायविधिन्धर्म्यम्प्रतियहे १

प्राज्ञःप्रतियहंकुर्यादवसीदन्नपिशुधा ॥१८७॥

- हिरण्यंभूमिमश्वंगामन्नंवासास्तैलान्नृतम् १  
 प्रतिगृह्णन्विद्वांस्तुभस्मीभवतिदारुवत् ॥१८८॥  
 हिरण्यमायुरन्नंचभूर्गोश्चाप्योषतस्तनुम् १  
 अश्वश्चक्षुस्त्वचंवासोघृतन्तेजस्तिलाःप्रजाः ॥१८९॥  
 अतपास्त्वनधीयानःप्रतियहरुचिर्द्विजः १  
 अम्भस्यश्मप्लवेनेवसहतेनैवमज्जति ॥१९०॥  
 तस्मादविद्वान्विभियाद्यस्मात्तस्मात्प्रतियहान् १  
 स्वल्पकेनाप्यविद्वान्हिपंकेगौरिवसीदति ॥१९१॥  
 नवार्यपिप्रयच्छेत्तुवैडालव्रतिकेद्विजे १  
 नवकव्रतिकेविप्रेनावेदविदिधर्मवित् ॥१९२॥  
 त्रिष्वप्येतेषुदत्तंहिविधिनाऽप्यजित्तिन्धनम् १  
 दातुर्भवत्यनर्थायपरत्रादातुरेवच ॥१९३॥  
 यथाप्लवेनौपलेननिमज्जत्युदकेतरन् १  
 तथानिमज्जतोऽधस्तादशौदातृप्रतीच्छकौ ॥१९४॥  
 धर्मध्वजीसदालुब्धश्चात्रिकोलोकदम्भकः १  
 वैडालव्रतिकोक्षेयोहिंस्रःसर्वाभिसन्धकः ॥१९५॥  
 अधोदृष्टिर्नैष्कृतिकःस्वार्थसाधनतत्परः १  
 शठोमिथ्याविनीतश्चवक्तुतचरोद्विजः ॥१९६॥

- येवकः तिनोविप्रायेचमाज्जीरलिंगिनः १  
 तेपतन्त्यन्धतामिस्तेतेनपापेनकर्मणा ॥१९७॥  
 नधर्मस्यापदेशेनपापंकृत्वाव्रतंचरेत् १  
 व्रतेनपापमप्रच्छाद्यकुर्वन्स्त्रीशूद्रदम्भनम् ॥१९८॥  
 प्रेत्येहचेदृशाविप्रागर्हन्तेब्रह्मवादिभिः १  
 छद्मनाश्वरेतयच्चव्रतंरक्षांसिगच्छति ॥१९९॥  
 अलिंगीलिंगिवेषेणयोवृत्तिमुपजीवति १  
 सलिंगिनांहरत्येनस्तिर्यग्योनौचजायते ॥२००॥  
 परकीयनिपानेषुनस्नायाच्चकदाचन १  
 निपानकर्तुःस्नात्वातुदुष्कृतांशेनलिप्यते ॥२०१॥  
 गानशय्यासनान्यस्यकूपोद्यानगृहाणिच १  
 अदत्तान्युपभुंजानएनसःस्यातुरीयभाक् ॥२०२॥  
 नदीषुदेवखातेषुतडागेषुसरःसुच १  
 स्नानंसमाचरेन्नित्यंगर्तप्रस्रवणेषुच ॥२०३॥  
 यमान्सेवेतरत्नतंजालेत्यंजिएमान्बुधः १  
 यमान्प्रत्यक्षुर्वीणोदेलपादकेवलान्भजन् ॥२०४॥  
 नाश्रोत्रेयतनेऽश्लेषामयाजिकृतेतथा १  
 स्त्रियाक्लीवेनचहुतेभुंजीतब्राह्मणःकृचित् ॥२०५॥

- अश्लीकमेतत्साधूनांयत्रजुह्वत्यमीहविः १  
 प्रतीपमेतद्देवानान्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥२०६॥  
 भक्तक्रुद्धातुराणांचनभुंजीतकदाचन १  
 केशकीटावपन्नंचपदास्पृष्टंचकामतः ॥२०७॥  
 भ्रूणघ्रावेक्षितंचैवसंस्पृष्टंचाप्युदक्यया १  
 पतत्रिणाश्वलीढंचशुनासंस्पृष्टमेवच ॥२०८॥  
 गवाचान्नमुपघ्रातंघुष्टान्नंचविशेषतः १  
 गणान्नंगणितान्नंचावेदुषांचजुगुप्सुषु ॥२०९॥  
 स्तेनगायनयोश्चान्नन्तक्ष्णोर्वीर्जुषिकस्यच १  
 दोक्षितस्यकदर्यस्यबद्धस्यनिगडस्यच ॥२१०॥  
 अभिशस्तस्यषण्डस्यपुंश्चल्यादाम्भिकस्यच १  
 शुक्तम्पर्युषितंचैवशूद्रस्योच्छिष्टमेवच ॥२११॥  
 चिकित्सकस्यमृगयोःक्रूरस्योच्छिष्टभोजिनः १  
 उग्रान्नंसूतिकान्नंचपर्याचान्तमनिर्देशं ॥२१२॥  
 अनर्चितंवृथामांसमवीरायाश्चयोषितः १  
 द्विषदन्नंनगर्यन्नम्पतितान्नमवक्षुतम् ॥२१३॥  
 पिशुनानृत्तिनोश्चान्नंक्रतुविक्रयिणस्तथा १  
 शैलूनामुज्ज्वलाद्यान्नंकृतघ्नस्यान्नमेवच ॥२१४॥



कम्भीरस्यनिषादस्यरंगावतारकस्यच १

सुवर्णकर्तुर्वैणस्यशस्त्रविक्रायिणस्तथा ॥२१५॥

श्ववतांशौण्डिकानांचचेलनिर्णेजकस्यच १

जकस्यनृशंसस्ययस्यचोपपत्तिर्गृहे ॥२१६॥

मृथन्तिचोपपत्तिंस्त्रीजितानांचसर्वशः १

अनिर्दशंचप्रेतान्नमतुष्टिकरमेवच ॥२१७॥

राजान्नन्तेजआदत्तेशूद्रान्नम्ब्रह्मवर्चसम् १

आयुःसुवर्णकारान्नंयशश्चमीवकर्तिनः ॥२१८॥

कारकान्नम्प्रजाहन्तिबलंनिर्णेजकस्यच १

गणान्नंगणिकान्नंचलोकेभ्यःपरिकृन्तति ॥२१९॥

पूर्यंचिकित्सकस्यान्नम्पुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियं १

विष्ठावार्जुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रायिणोमलं ॥२२०॥

यएभ्योऽन्येत्वभोज्यान्नाःक्रमशःपरिकीर्तिताः १

तेषान्त्वगस्थिरोमाणिवदन्त्यन्नमनीषिणः ॥२२१॥

भुक्त्वाऽतोऽन्यतमस्यान्नममत्याक्षपणंत्र्यहम् १

मत्याभुक्त्वाचरेत्कृच्छ्रंरेतोविण्मूत्रमेवच ॥२२२॥

नाद्याच्छूद्रस्य गृह्णात्तं विह निश्राद्धिनोद्विजः १

आददीताममेवास्मान्पुत्रावेवात्रकं ॥२२३॥

श्रोत्रियस्य कदर्यस्य वदान्यस्य च वार्जुषेः १  
 भीमांसित्वोभयन्देवाः सममन्नमकल्पयन् ॥२२४॥  
 तान् प्रजापतिराहैत्यमाकृद्विषमं समम् १  
 अज्जापूतं वदान्यस्य हतमश्नयेतरत् ॥२२५॥  
 अश्नयेष्टं च पूर्णं च नित्यं कुर्यादतन्द्रितः १  
 अज्जाकृते लक्षयेते भवतः स्वागतैर्जनैः ॥२२६॥  
 दानधर्म्मनिषेवेत नित्यमैष्टिकपौर्त्तिकम् १  
 परितुष्टेन भावेन पात्रमासाद्य शक्तितः ॥२२७॥  
 यत्किञ्चिदपि दातव्यं याचितेनानसूयया १  
 उत्पत्स्यते हितत्पात्रं यत्तारयति सर्वतः ॥२२८॥  
 वारिदस्तृप्तिमाप्नोति सुखमश्न्यमन्नदः १  
 तिलप्रदः प्रजामिष्टादीपदश्चक्षुरुत्तमम् ॥२२९॥  
 भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः १  
 गृहदोऽग्न्याणिवेश्मानिरूप्यदोरूपमुत्तमं ॥२३०॥  
 वासोदश्चन्द्रसालोक्यमश्विसालोक्यमश्वदः १  
 अनडुहः त्रियं पुष्टांगो दोब्रध्नस्य पिष्टपं ॥२३१॥  
 यानशय्याप्रदो भार्य्यामैश्वर्यमभयप्रदः १  
 धान्यदः शाश्वतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसार्ष्टिताम् ॥२३२॥

- सर्वेषामेवदानानाम्ब्रह्मदानंविशिष्यते १
- वार्यन्नगोमहीवासस्तिलकांचनसर्पिषाम् ॥२३३॥
- येनयेनतुभावेनयद्यद्दानंप्रयच्छति १
- तत्तत्तेनैवभावेनप्राप्नोतिप्रतिपूजितः ॥२३४॥
- योऽर्चितम्प्रतिगृह्णातिददात्यर्चितमेवच १
- तावुभौगच्छतःस्वर्गन्नरकन्तुविपर्यये ॥२३५॥
- नविस्मयेततपसावदेदिष्ट्वाचनानृतम् १
- नातोऽप्यपवदेद्विप्रान्नदत्त्वापरिकीर्तयेत् ॥२३६॥
- यज्ञोऽनृतेनक्षरतितपःक्षरतिविस्मयात् १
- आयुर्विप्रापवादेनदानंचपरिकीर्तनात् ॥२३७॥
- धर्मशनैःसंचिन्त्याद्वल्मीकामेवपुत्रिकाः १
- परलोकसहायार्थं सर्वभूतान्यपीडयन् ॥२३८॥
- नामुत्रहिसहायार्थं पिप्तामाताचतिष्ठतः १
- नपुत्रद ॥२३९॥ तेर्द्धर्मस्तिष्ठतिकेवलः ॥२३९॥
- एकःप्रजायतेजन्तुरेकएवप्रलीयते १
- एकोऽनुभुङ्क्तेसुकृतमेकएवचदुष्कृतम् ॥२४०॥
- मृतंशरीरमुत्सृज्यकाष्ठलोष्ठसमंक्षितौ १
- त्वेमुखाबांधवायान्तिधर्मस्तमनुगच्छाते ॥२४१॥

- तस्माद्धर्मसहायार्थंनित्यंसंचिनुयाच्छनैः १
- धर्मेणहिसहायेनतमस्तरातिदुस्त ॥ २४२ ॥
- धर्मप्रधानम्पुरुषन्तपसाहतकिल्बिषम् १
- परलोकन्नयत्याशुभास्वन्तंखशरीरिणम् ॥ २४३ ॥
- उत्तमैरुत्तमैर्नित्यंसम्बन्धानाचरेत्सह १
- निनीषुःकुलमुत्कर्षमधमानधमांस्त्यजेत् ॥ २४४ ॥
- उत्तमानुत्तमानगच्छन्हीनान्हीनांश्चवर्जयन् १
- ब्राह्मणःश्रेष्ठतामेतिप्रत्यवायेनशूद्रताः ॥ २४५ ॥
- दृढकारीमृदुदीन्तःक्रूराचारैरसंवसन् १
- अहिंसोदमदानाभ्यांजयेत्स्वर्गन्तथाव्रतः ॥ २४६ ॥
- एधोदकंमूलफलमन्नमभ्युद्यतंचयत् १
- सर्वतःप्रतिगृह्णीयान्मध्वथाभयदक्षिणाम् ॥ २४७ ॥
- आहृताभ्युद्यताम्भिक्षापुरस्तादप्रचोदिताम् १
- मेनेप्रजापतिर्यदुष्कृतकर्मणः ॥ २४८ ॥
- नाश्नन्तिपितरस्तस्यदशवर्षाणिपंचच १
- नचहयंवहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥ २४९ ॥
- शय्यांगृहान्कुशान्गंधानपःपुष्पमणीन्दधि १
- धानामत्स्यान्पयोमांसंशाकंचैवननिर्णुदेत् ॥ २५० ॥

- गुरून्भृत्यांश्चोद्भिहीर्षन्नर्चिथन्देवतातिथीन् १  
 सर्वतःप्रतिगृह्णीयान्नतुत्प्येत्स्वयन्ततः ॥२५१॥  
 गुरुषुत्वभ्यतीतेषुविनावातैर्गृहिवसन् १  
 आत्मनोवृत्तिमन्विच्छः गृह्णीयात्साधुतःसदा ॥२५२॥  
 आर्जिकःकुलस्त्रिंशत्पालोदासनापितौ १  
 एतेऽद्वेष्टेषुभोज्यान्नागश्चात्मानंनिवेदयेत् ॥२५३॥  
 यादृशोऽस्यभवेदात्मायादृशंचचिकीर्षितम् १  
 यथाचोपचरेदेनन्तथात्मानंनिवेदयेत् ॥२५४॥  
 योन्यथासन्तमात्मानमन्त्रथासत्सुभाषते १  
 सपापकृत्तमोलोकेस्तेनआत्मापहारकः ॥२५५॥  
 वाच्यथानियताःसर्वेवाङ्मूलावाग्विनिःसृताः १  
 तान्तुयःस्तेनयेद्वाचंससर्वस्तेयकृन्नरः ॥२५६॥  
 महर्षिपितृदेवानांगत्वानृण्यंयथाविधि १  
 पुत्रेसर्वसमासज्यवसेन्माध्यस्थमाश्रितः ॥२५७॥  
 एकाकीचिन्तयेन्नित्यंविविक्तेहितमात्मनः १  
 एकाकीचिन्तयानोहिपरंश्रेयोऽधिगच्छति ॥२५८॥  
 एषोऽदेतागृहस्थस्यवृत्तिर्विप्रसु शाश्वती १  
 स्नातकव्रतकल्पश्चसत्त्ववृद्धिकरःशुभः ॥२५९॥

अनेनविप्रोवृत्तेनवर्त्तयन्वेदशास्त्रवित् १

व्यपेतकल्मषो नित्यम्ब्रह्मलोकोमहीयते ॥२६०॥

---

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुस्मृत्युत्तरांशहेतायाम् ॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांपंचमोऽध्यायः ॥

श्रुत्वैतानृषयोधर्मान्स्नातकस्ययज्ञोदेहान् १

इदमूचुर्महात्मानमनलप्रभवम्भृगुम् ॥१॥

एवंयथोक्तंविप्राणांस्वधर्ममनुतिष्ठताम् १

कथंमृत्युःप्रभवतिवेदशास्त्रविदाम्प्रभो ॥२॥

सतानुवाचधर्मात्मा महर्षीन्मानवोभृगुः १

श्रूयतांयेनदोषेणमृत्युर्विप्रान्जिघांसति ॥३॥

अनभ्यासेनवेदानामाचारस्यचवर्जनात् १

आलस्यादन्नदोषाच्चमृत्युर्विप्रान्जिघांसति ॥४॥

लशुनंगृजनंचैवपलाण्डुंकवकानिच १

अभक्ष्याणि ज्ञातानाममेध्यप्रभवाणिच ॥५॥

लोहितान्वृक्षनिर्यासान्ब्रश्मनप्रभवांस्तथा १

श्लेष्मण्यं च तृणं च पाण्डुराण्येव विवर्जयेत् ॥६॥

वृथाकृसरसंयावम्पायसापूपमेवच १

अनुपाकृतमांसानिदेवान्नानिहवींषिच ॥७॥

अनिर्द्देशायागोःक्षीरमौष्ट्रमैकशफन्तथा १

आविकंसन्धिनीक्षीरंविवत्सायाश्चगोःपयः ॥८॥

आरण्यानांचसर्वेषांमृगाणांमाहिषंविना १

स्त्रीक्षीरंचैववज्र्यानिसर्वशुक्तानिचैवहि ॥९॥

दधिभक्ष्यंचशुक्तेषुसर्वंचदधिसम्भवम् १

यानिचैवाभिषूयन्तेपुष्पमूलफलैःशुभैः ॥१०॥

क्रत्यादानूशकुनीन्सर्वास्तथाग्रामनिवासिनः १

अनिर्दिष्टांश्चैकशफांष्टिदृढिभंचविवर्जयेत् ॥११॥

कलविंकंप्लवंहंसंचक्रांगंग्रामकुक्कुटम् १

सारसंरज्जुवालंचदात्यूहंशुकसारिके ॥१२॥

प्रतुदानूजालपादांश्चकोयष्टिनखविष्किरान् १

।नेमज्जतश्चमत्स्यादानूशौनंवल्हूरमेवच ॥१३॥

वकंचैवबलाकांचकाकोलंखंजरीटकम् १

मत्स्यादानूविड्वराहांश्चमत्स्यानेवचसर्वशः ॥१४॥

योयस्यमांसमश्नातिसतन्मांसादुच्यते १

मत्स्यादःसर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्जयेत् ॥१५॥

पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहथकथयोः १

राजीवान्सिंहतुण्डांश्चसशल्कांश्चैवसर्वशः ॥१६॥



- नभक्षयेदेकचरानज्ञातांश्चमृगा इजान् १  
 अक्षयेऽप्येसमुद्दिष्टान्सर्वान्पंचनखांस्तथा ॥१७॥  
 श्वाविधंशल्यकंगोधांखड्गकूर्मशशांस्तथा १  
 भक्ष्यान्पंचनखेष्वहुरनुष्टांश्चैकतोदतः ॥१८॥  
 ह्यत्राकंविद्वराहंचलशुनंयामकुक्कुटम् १  
 पलाण्डुंगृजनंचैवमत्याजग्ध्वापतेद्विजः ॥१९॥  
 अमत्यैतान्गृह्णन्गध्वाकृच्छ्रं सान्तपनंचरेत् १  
 यदिचान्द्रायणंवाऽपिशेषेषूपवसेदहः ॥२०॥  
 संवत्सरस्यैकमपिचरेत्कृच्छ्रं द्विजोत्तमः १  
 अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थंज्ञातस्यतुावेशेषत् ॥२१॥  
 यजार्थं ब्राह्मणेर्बध्याः प्रशस्तामृगपक्षिणः १  
 भृत्यानांचैववृत्त्यर्थमगस्त्योत्थाचरत्पुरा ॥२२॥  
 बभ्रुवुर्हिपुरोडाशाभक्ष्याणांमृगपक्षिणाम् १  
 पुराणेष्वपेयैरेष्टुष्टलह्यत्रसवेषुच ॥२३॥  
 यत्किंचित्स्नेहसंयुक्तम्भक्ष्यम्भोज्यमगर्हितम् १  
 तत्पर्युषितमप्याद्यंहविःशेषंचयद्भवेत् ॥२४॥  
 चि स्थितमापेत्वाऽमस्नेहात्तां द्विजातिभिः १  
 यवगोधूमाक्ष्ण्यं चैव विप्राश्चैव विक्रेयाः ॥२५॥

- एतदुक्तं द्विजातीनाम्भक्ष्याभक्ष्यमशेषतः १  
मांसस्यातःप्रवक्ष्यामि विधिम्भक्षणवर्जने ॥२६॥  
प्रोक्षितम्भक्षयेन्मांसम्ब्राह्मणानां च काम्यया १  
२ था विधिं नियुक्तस्तु प्राणानामेव चात्यये ॥२७॥  
प्राणस्यान्नमिदं सर्वं प्रजापतिरकल्पयन् १  
स्थावरं जंगमं चैव सर्वं प्राणस्य भोजनम् ॥२८॥  
चरणाद्यन्तःस्थानां च प्राणामप्यदंष्ट्रिणः १  
अहस्ताश्च सहस्तानां शूराणां चैव भीरवः ॥२९॥  
नात्तादुष्यत्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि १  
धात्रैव सृष्टास्त्राद्याश्च प्राणिनोऽन्तार एव च ॥३०॥  
यज्ञाय जग्धिर्मांसस्येत्येष दैवो विधिः स्मृतः १  
अतोऽन्यथा प्रवृत्तिस्तुराक्षसो विधिरुच्यते ॥३१॥  
क्रीत्वा स्वयं वाऽन्युत्पाद्य परोपकृतमेव वा १  
देवान्पितॄन्सर्वा यित्वा खादन्मांसं न दुष्यति ॥३२॥  
नाद्याद विधिना मांसं विधिज्ञोऽनापदि द्विजः १  
जग्ध्वाद्य विधिना मांसं प्रेत्य तैरुच्यते वशः ॥३३॥  
न तादृशं भवत्येनो मृगहन्तुर्जनार्थिनः १  
यादृशं भवति प्रेत्य वृथा मांसं नेखातः ॥३४॥

- नियुक्तस्तु यथान्यायं योमांसं नात्तिमानवः १
- ऋतेत्यप्युतायाति सम्भवानेकविंशतिम् ॥३५॥
- असंस्कृतं त्रैनीद्याद्विप्रः कदाचन १
- मंत्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥३६॥
- कुर्याद्दृतपशुं संगे कुर्यात्पिष्टपशुन्तथा १
- न त्वेव तु वृथा हन्तुं पशुमिच्छेत्कदाचन ॥३७॥
- यावान्तपशुं गेमाणि तावत्कृत्वोहमारणम् १
- वृथा पशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्य जन्म निजन्मनि ॥३८॥
- यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा १
- यज्ञोऽस्य भूत्यै सर्वस्य तस्माद्यज्ञे बधोऽबधः ॥३९॥
- ओषध्यः पशवो वृक्षास्तिर्यचः पक्षिणस्तथा १
- यज्ञार्थं निधनम् प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रिताः पुनः ॥४०॥
- मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि १
- अत्रैव पशवो हिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥४१॥
- एष्वर्थेषु न शून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः १
- आत्मानं च पशूंश्चैव गमयत् त्रुत्तमां गतिम् ॥४२॥
- गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः १
- ना वेदविहितां हिंसां मापद्यपि समाचरेत् ॥४३॥

- यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराचरे १
- अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्भर्माहिनिर्बभौ ॥४४॥
- योगहिंसकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छया १
- सजीवंश्चमृतश्चैवनक्वाचेत्सुखेप्सते ॥४५॥
- योबन्धनबधक्लेशान्प्रमाणेनान्नचिकीर्षति १
- ससर्वस्यहितप्रेप्सुःसुखमत्यन्तमश्नुते ॥४६॥
- यद्धप्रायतियत्कुरुतेरतिम्बध्नातियत्रच १
- तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकिंचन ॥४७॥
- नाकृत्वाप्राणिनांहिंसाम्मांसमुत्पद्यतेकूचिन् १
- नचप्राणिबधःस्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविबज्जयेत् ॥४८॥
- समुत्पत्तिंचमांसस्यबधबन्धौचदेहिनाम् १
- प्रसमीक्ष्यनिवर्तेतसर्वमांसस्यभक्षणात् ॥४९॥
- नभक्षयतियोमांसंविधिंहित्वापिशाचवन् १
- सलोकेप्रियतांयातिग्राधिभिश्चनपीड्यते ॥५०॥
- अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयविक्रयी १
- संस्कृतीचोपहृतीचखादकश्चेतिघातकाः ॥५१॥
- स्वमांसम्परमांसेनयोवर्द्धयितुमेच्छति १
- अनभ्यर्थ्यपितृनृदेवान्स्ततोऽन्योनास्त्यपुण्यकृत् ॥५२॥

वर्षेवर्षेऽश्वमेधेनयोयजेतशतंसमाः १

मांसानिचनखादेद्यस्तयोःपुण्यफलंसमम् ॥५३॥

फलमूलाशनैर्मेधैर्मुन्यन्नानांचभोजनैः १

नतत्फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्जनात् ॥५४॥

मांसभक्षयिताऽमुत्रयस्यमांसमिहाव्यहम् १

एतन्मांसस्यमांसत्वमप्रवदन्तिमनीषिणः ॥५५॥

नमांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने १

प्रवृत्तिरेषामूनाऽन्नानैवृत्तिस्तुमहाफला ॥५६॥

प्रेतशुद्धिम्प्रवक्ष्यामिद्रव्यशुद्धिन्तथैवच १

चतुर्णामापेवणीनांयथावदनुपूर्वशः ॥५७॥

दन्तजातेऽनुजातेचकृतचूडेऽङ्गुलिभ्योऽङ्गुलि १

अशुद्धाबान्धवाःसर्वेसूतकेचतथोच्यते ॥५८॥

दशाहं पादयोःपौर्वंऽङ्गुलिभ्योऽङ्गुलि १

आवीक्संचयनादस्थान्त्र्यहमेकाहमेवच ॥५९॥

सापेणुऽङ्गुलिपुरुषेसप्तमेविनिवर्तते १

समानोदकभावस्तुजन्मनाम्नोरवेदने ॥६०॥

गृध्रेऽङ्गुलिःपौर्वंऽङ्गुलिभ्योऽङ्गुलि १

जननेऽप्येवमेवस्यान्निगुणांशुद्धिमिच्छताम् ॥६१॥

- सर्वेषांशावमाशौचंमातापित्रोस्तुसूतकम् १  
 सूतकंमातुरेवस्यादुपस्पृश्यापेताचिः ॥६२॥  
 निरस्यतुपुमान्शुक्रमुपस्पृश्यैवशुध्यति १  
 वैजिकादभिसम्बन्धादनुसंध्यादधंत्र्यहम् ॥६३॥  
 अद्वाचैकेनरात्र्याचत्रि त्रैरेवचत्रिभिः १  
 शवस्पृशोविशुध्यान्तत्र्यह।दुःखात्वायिनः ॥६४॥  
 गुरोःप्रेतस्यशिष्यस्तुपितृमेधंसमाचरन् १  
 प्रेतहारैःसमन्तत्रदशरात्रेणशुध्यति ॥६५॥  
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिगर्भस्त्रावेविशुध्यति १  
 रजस्युपरतेसाध्वीस्नानेनस्त्रीरजस्वला ॥६६॥  
 नृणामकृतचूडानांविशुद्धिर्नैशिकीस्मृता १  
 निर्वृत्तचूडकानान्तुत्रैरात्राञ्छुद्धिरिच्यते ॥६७॥  
 उनद्विवार्षिकम्प्रेतन्निदध्युबीन्धवावहिः १  
 अलंकृत्यशुचौभूमावस्थिसंचयनादृते ॥६८॥  
 नास्यकार्योऽग्निःसंस्कारो नचकार्योदकक्रिया १  
 अरण्येकाष्टवत्यक्ताक्षपेयुस्त्यहमेवच ॥६९॥  
 नात्रिवर्षस्यकर्तव्याबान्धवैरुदकक्रिया १  
 जातदन्तस्यवाकुर्युर्न।पिकृतेसति ॥७०॥

- सब्रह्मचारिण्येकाहमतीतेक्षपणंस्तम् १
- जन्मन्येकोदकानान्तुत्रि त्राचकुक्षिरिथते ॥७१॥
- स्त्रीणामसंस्कृतानान्तुत्र्यहाचकुध्यन्तिबान्धवाः १
- यथोक्तेनैवकल्पेनशुध्यन्तितुसनाभयः ॥७२॥
- अक्षारलवणान्नाःस्युर्निर्मज्जेयुश्चतेत्र्यहम् १
- मांसाशनंचनाश्लीयुःशयारंशुण्यवकितौ ॥७३॥
- सन्निधावेषवैकल्पःशावाशौचस्यकीर्तितः १
- असन्निधावयंशेरोवेऽपिःसम्बन्धिवान्धवैः ॥७४॥
- विगतन्तुविदेशस्थंशृणुयाद्योस्त्रनिर्दशम् १
- यच्छेषन्दशरात्रस्यतावदेवाशुचिर्भवेत् ॥७५॥
- अतिक्रान्तेदशाहेच।त्रेरात्रमशुचिर्भवेत् १
- संवत्सरेयतीतेतुस्पृष्ट्वैवापोविशुध्यति ॥७६॥
- जिह्वांशुण्यवकितौ ॥७७॥
- सवासाजलमाप्लुत्यशुद्धोभवतिमानवः ॥७७॥
- बालेदेशज्जन्मस्थेवपुण्ये।पेण्डेचसांस्थते १
- सवासाजलमाप्लुत्यसद्यएवविशुध्यति ॥७८॥
- अन्तर्दशाहेस्यातांचतुर्दशैरणजन्मनी १
- तावत्स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तस्यादनिर्दशम् ॥७९॥

त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्य्येसंस्थितेसति १

तस्यपुत्रेचपत्न्यांचदिवारात्रमितिस्थितिः ॥८०॥

श्रोत्रियेतूपसम्पन्नेत्रिरात्रमशुचिर्भवेत् १

मातुलेपक्षिणींरात्रिंशिथत्विग्वान्धवेषुच ॥८१॥

प्रेतेराजानेसज्जोतिर्यस्यस्याद्विषयेस्थितः १

अश्रोत्रियेत्वहःकृत्स्नमनूचानेतथागुरौ ॥८२॥

शुध्येद्विप्रोदशाहेनद्वादशाहेनभूमिपः १

वैश्यःपंचदशाहेनशूद्रोमासेनशुध्यति ॥८३॥

नवर्द्धयेदघाहानिप्रत्यूहेन्नाग्निषुक्रियाः १

नचतत्कर्मकुर्वीणःसनाभ्योऽप्यशुचिर्भवेत् ॥८४॥

दिवाकीर्तिमुदक्यांचपतितंसूतिकान्तथा १

शवन्तत्स्पृष्टिनंचैवस्पृष्टास्नानेनशुध्यति ॥८५॥

आचम्यप्रयतो नित्यंजपेत्शुद्धिर्दृशने १

सौरान्मंत्रान्यथोत्साहम्पावमानीश्चशक्तितः ॥८६॥

नारंस्पृष्टास्थिसन्नेहंस्नात्वाविप्रोविशुध्यति १

आचम्यैवतुनिःस्नेहंगामालभ्यार्क्षमीक्ष्यवा ॥८७॥

आदिष्टीनोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात् १

समाप्तेतूदकंकृत्वात्रिरात्रेणैवशुध्यति ॥८८॥



- वृथासंकरजातानाम्प्रव्रज्यासुचतिष्ठताम् १  
 आत्मनस्त्यागिनांचैवनिवर्तेतोदकक्रिया ॥८९॥  
 पाषण्डमाश्रितानांचचरन्तीनांचकामतः १  
 गर्भभर्तृद्रुहांचैवसुरापीनांचयोः ॥९०॥  
 आचार्यस्वमुपाध्यायम्पितरम्मातरंगुरुम् १  
 निर्हृत्यतुव्रतीप्रेतान्नव्रतेनवियुज्यते ॥९१॥  
 दक्षिणेनभृतंशूद्रम्पुरद्वारेणनिर्हरेत् १  
 पश्चिमोत्तरपूर्वेस्तुयथायोगं द्विजन्मनः ॥९२॥  
 नराज्ञामघदोषोऽस्तिव्रतिनान्नचसत्रिणाम् १  
 ऐन्द्रंस्थानमुपासीनाब्रह्मभूताहितेसदा ॥९३॥  
 राज्ञोमाहात्मिकेस्थानेसद्यःशौचंविधीयते १  
 प्रजानाम् ॥९४॥ अर्थमासनंचान्नकारणम् ॥९४॥  
 । उम्ब । ज्वह । ॥९५॥ वैद्युतापार्थिवे ॥९५॥ १  
 गोब्राह्मणस्यचैवार्थेयस्यचेच्छ्रुतिपार्थिवः ॥९५॥  
 सोमाग्न्यकीनिलेन्द्राणांविज्ञाप्यत्योर्यमस्यच १  
 अष्टानांलोकपालानांवपुधीरयतेनृपः ॥९६॥  
 लोकेशाधिष्ठितोराजानास्याशौचंविधीयते १  
 शौचाशौचंहिमर्त्यानांलोकेशप्रभवाप्ययम् ॥९७॥

उद्यतैरक्षय्यभक्षैःक्षत्रधर्महतस्यच १

सद्यःसन्तिष्ठतेयज्ञस्तथाशां चमितिस्थितिः ॥९८॥

विप्रःशुध्यत्यपःस्पृष्ट्वाक्षत्रियोवाहनायुधम् १

वैश्यःप्रतोदं ह्यग्निंवायष्टिंशूद्रःकृतक्रियः ॥९९॥

एतद्वोभिहितंशौचंसपिण्डेषुजिज्ञोषमाः १

असपिण्डेषुसर्वेषुप्रेतशुद्धिंनिबोधत ॥१००॥

असपिण्डंद्विजम्प्रेतंविप्रोनिर्हृत्यबन्धुवत् १

विशुध्यतित्रिरात्रेणमातुराप्तांश्चबान्धवान् ॥१०१॥

यद्यन्नमत्तितेषान्तुदशाहेनैवशुध्यति १

अनदन्नन्नमद्वैवनचेत्तस्मिन्गृहेवसेत् ॥१०२॥

अनुगम्येच्छयाप्रेतंज्ञातिमज्ञातिमेववा १

स्नात्वासचैलःस्पृष्ट्वाग्नेंशूद्राश्चविशुध्यति ॥१०३॥

नविप्रंस्वेषुतिष्ठत्सुमृतंशूद्रेणनाययेत् १

अस्वर्ग्याह्वाहृतिःसास्याच्छूद्रसंस्पर्शदूषिता ॥१०४॥

ज्ञानन्तपोऽग्निराहारोमृन्मनोवार्युपांजनम् १

वायुःकर्माकालौचशुद्धेःकर्तृणिदेहिनाम् ॥१०५॥

सर्वेषामेवशौचानामर्थशांचम्पश्यन् १

योऽर्थेशुचिर्हिसशुचिर्नमृद्वारिशुचिःशुचिः ॥१०६॥

क्षान्त्याशुध्यन्तिविद्वांसोदानेनाकार्यकारिणः १

प्रच्छन्नपापाजप्येनतपसावेदवित्तमाः ॥१०७॥

मृत्तोयैःशुध्यतेशोऽन्नदीवेगेनशुध्यति १

जसास्त्रीमनोदुष्टासंज्ञासेनाद्वेजोत्तमः ॥१०८॥

आद्वेर्गात्राणिशुध्यन्तिमनःसत्येनशुध्यति १

न्येद्यास्तपोयाम्भूतात्माबुद्धेर्देवशुध्यति ॥१०९॥

एषशौचस्यवःप्रोक्तःशारीरस्यविनिर्णयः १

नानाविधानान्द्रव्याणांशुद्धेःशृणुतनिर्णयम् ॥११०॥

तैजसानांमणीनांचसर्वस्याश्मभयस्यच १

भस्मनाद्भिर्मृदाचैश्चुद्धेर्ज्ञानादपिदिग्भिः ॥१११॥

निर्लेपंकांचनम्भाण्डमद्भिरेवविशुध्यति १

अक्षमश्मभयंचैवराजतंचानुपस्कृतम् ॥११२॥

जपादप्येष्टसंयोगाद्देवार्थंचनिर्वभौ १

तस्मात्तयोःस्वयोन्यैवनिर्णेकोगुणवत्तः ॥११३॥

ताम्रायःकांस्यरेत्यानांत्रपुणःसीसकस्यच १

शौचंयथार्हकर्तव्यंक्षाराभूदेष्टव्यमिहः ॥११४॥

स्वाणामैवसर्वेषांशुद्धिस्तत्पदंमृत्तम् १

प्राक्षणसंहतानांचदारवाणांचितक्षणः ॥११५॥

- माज्जनियज्ञपात्राणाम्पाणिनायज्ञकर्मणि १
- चमसानांयहाणांचशुद्धिःप्रक्षालनेनतु ॥११६॥
- चरूणांस्तुकस्तुवाणांचशुद्धिरुष्णेनवारिणा १
- स्थशूपशकटानांचमुसलोलूखलस्यच ॥११७॥
- प्रक्षालनेनप्रोक्षणांश्चैवबहूनान्धान्यवाससाम् १
- प्रक्षालनेनत्वल्पानामग्निःशौचंविधीयते ॥११८॥
- चैलवच्चर्मणांशुद्धिर्वेदलानान्तथैवच १
- शाकमूलफलानांचधान्यवच्छुद्धिरिथते ॥११९॥
- कौशेयाविकयोरूषैःकुतपानामरिष्टकैः १
- श्रीफलैरंशुपट्टानांक्षौभाणांगौरसर्षपैः ॥१२०॥
- क्षौभवच्छंखंरुद्रंमस्थिदन्तमयस्यच १
- शुद्धिर्विजानताकार्यीगोमूत्रेणोदकेनवा ॥१२१॥
- प्रोक्षणात्तृणकाष्ठंचपलालंचैवशुध्यति १
- माज्जनोपांजनैर्वेश्मपुनःपाकेनमृन्मयम् ॥१२२॥
- मद्यैर्मूत्रैःपुरीषैर्वीष्टीवनैःपूयशोणितैः १
- संसृष्टंनैवशुध्येतपुनःपाकेनमृन्मयम् ॥१२३॥
- संमार्जनोपांजनेनसेकेनोत्सेखनेनच १
- गवांचपरिवासेनभूमिःशुध्यतिपंचभिः ॥१२४॥

पक्षिजग्धंगवाघ्रातमवधूतमवक्षुतम् ॥ १

दूषितं केशकीटैश्चमृत्प्रक्षेपेण शुध्यति ॥ १२५ ॥

यावन्नापैत्यमेध्याक्ताङ्गन्धोलेपश्चतत्कृतः ॥ १

तावन्मृद्वारिच्चादेयं सवीमुद्रयशुद्धिषु ॥ १२६ ॥

त्रीणि देवाः पवित्राणां ब्राह्मणानामकल्पन् ॥ १

अदृष्टमङ्घ्रिर्निर्णिक्तिं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥ १२७ ॥

आपः शुद्धाभूभिगता वै तृष्णयं यासु गोर्भवेत् ॥ १

अयास्ताश्चेदमेध्येन गन्धवर्णरिसान्विताः ॥ १२८ ॥

नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् ॥ १

ब्रह्मचारिगतभैक्ष्यं नित्यं मेध्यमिति स्थितिः ॥ १२९ ॥

नित्यमास्थं च चित्स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ॥ १

प्रत्नने च शुद्धेर्विद्वद्वः स्वामृगग्रहणेशुचिः ॥ १३० ॥

श्वभिर्हृतस्य यन्मांसं शुचितन्मनुरब्रवीत् ॥ १

क्रयाद्भिश्च हतस्यान्यैश्च ण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ॥ १३१ ॥

उर्ध्वनाभेर्यानि खानितानि मेध्यानि सर्वशः ॥ १

यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मलाभ्युताः ॥ १३२ ॥

मक्षिणा विपुष्पाश्च यौगैश्च सूर्यरश्मयः ॥ १

रजोभूवीयुरग्निश्च स्पर्शमेध्यानि जालिहेतु ॥ १३३ ॥

विण्मूत्रोत्सर्गशुद्ध्यर्थं मृद्वार्यादेयमर्थवत् १

दैहिकानां मलानां च शुद्धिषु द्वादशस्वपि ॥१३४॥

वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविद्रकर्णविण्मखाः १

श्लेष्माशुदूषिकास्वेदोद्वादशैते नृणां मलाः ॥१३५॥

एकालिंगे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करेदश १

उभयोः सप्तदातयामृदः शुद्धिमभीप्सता ॥१३६॥

एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् १

त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥१३७॥

कृत्वामूत्रम्पुरीषं वा खान्याचान्त उपस्पृशेत् १

वेदमध्येथमाणश्च अन्नमश्नंश्च सर्वदा ॥१३८॥

त्रिराचामेदपः पूर्वद्विः प्रभृज्यात्ततो मुखम् १

शारीरं शौचमिच्छन् हि स्त्री शूद्रस्तु सकृत् सकृत् ॥१३९॥

शूद्राणां मासिकं कार्यं वपनं न्यायवर्तिनाम् १

वैश्यवच्छौचकल्पश्च द्विजोच्छिष्टं च भोजनम् ॥१४०॥

नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्या विप्रुषोऽंगे पतन्ति याः १

नश्मश्नाणे गतान्गस्य न्नदन्तं प्रक्षालयेष्टितम् ॥१४१॥

स्पृशन्ति विन्दवः पादौ याचामयतः परान् १

भौमिकैस्ते समाज्ञेयान्तैरप्रयतो भवेत् ॥१४२॥

- उच्छिष्टेन संपृष्टोद्वहस्तः कथंचन १
- अनिधायैव तद्व्यवाचान्तः शुचिताभिर्यात् ॥१४३॥
- वान्तो विरिक्तः स्नात्वा तु घृतप्राशनमाचरेत् १
- आचामेदेव भुक्त्वा न्नं स्नानं भैशुनिनः स्मृतम् ॥१४४॥
- सुप्त्वा क्षुत्वा च भुक्त्वा च निष्ठीयोक्त्वा नृतानि च १
- पीत्वा पोऽथ्येथमाणश्च आचामेत्प्रयतोऽपि सन् ॥१४५॥
- एष शौचविधिः कृत्स्नोद्व्यशुद्धिस्तथैव च १
- उक्तो वः सर्ववर्णीनां स्त्रीणाम् धर्मान्निबोधत ॥१४६॥
- बाल्यावायुवत्यावा वृद्धयावाऽपि योषिता १
- न स्वातंत्र्येण कर्तव्यं किञ्चित् कार्यं गृहेष्वपि ॥१४७॥
- बाल्येऽपि तुर्वशेतिष्ठेत्पाणिग्रहाहस्ययौवने १
- पुत्राणाम्भर्तारिप्रेतेन भजेत्स्त्री स्वतंत्रताम् ॥१४८॥
- पित्रा भर्त्रा सुतैर्वीऽपि नेच्छेद्विरहमात्मनः १
- एषां हि विरहेण स्त्री गर्ह्यं कुर्यादुभेकुले ॥१४९॥
- सदा प्रदृष्ट्या भावं गृहकार्येषु दक्षया १
- मुसंस्कृतोपस्करया व्यये चामुक्तहस्तया ॥१५०॥
- यस्मै दद्यात्पिता त्वेनां भ्राता वा नुमतेऽपि तुः १
- तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितं च मृतं च ॥१५१॥

- मंगलार्थस्वस्त्ययनंयज्ञश्चासाम्प्रजापतेः १
- अधुज्ज्यतेदेवाहेषुप्रदानंस्वाम्यकारणम् ॥१५२॥
- अनृतावृतुकालेचमंत्रसंस्कारकृत्पतिः १
- सुखस्यनित्यन्दातेहपरलोकेचयोषितः ॥१५३॥
- विशीलःकामवृत्तोवागुणैर्वीपरिवर्जितः १
- उपचर्यःस्त्रियासाध्यासततन्देववत्पतिः ॥१५४॥
- नास्तिस्त्रीणाम्पृथग्यज्ञानंप्रतन्नाप्युपोषितम् १
- पतिंशुश्रूषतेयेनतेनस्वर्गेमहीयते ॥१५५॥
- पाणियाहस्यसाध्वीस्त्रीजीवतोवामृतस्यवा १
- पतिलोकमभीप्सन्तीनाचरेत्किंचिदप्रियम् ॥१५६॥
- कामन्तुक्षपयेद्देहम्पुष्पमूलफलैःशुभैः १
- नतुनामप्युत्पत्यौप्रेतेपरस्यतु ॥१५७॥
- आसीतामरणात्क्षान्ताःनेयताब्रह्मचारिणी १
- योधर्मैकपत्नीनांकांक्षन्तीतमनुत्तमम् ॥१५८॥
- अनेकानिसहस्राणिकुमारब्रह्मचारिणाम् १
- दिवंगतानिविप्राणामकृत्वाकुलसन्ततिम् ॥१५९॥
- मृतेभर्तारिसाध्वीस्त्रीब्रह्मचर्येथवस्थिता १
- स्वर्गगच्छत्यपुत्रापियथातेब्रह्मचारिणः ॥१६०॥



अपत्यलोभाद्यातुस्त्रीभर्तारमतिवर्तते १

मेहनिन्दामवाप्नोतिपतिलोकाच्चहीयते ॥१६१॥

नान्योत्पन्नाप्रजास्तीहनचाप्यन्यपरिग्रहे १

नद्वितीयश्चसाध्वीनांकूचिद्भर्तोपदिश्यते ॥१६२॥

पतिं हित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्ट्यानिषेवते १

निन्द्यैवसाभवेत्लोकेपरपूर्वेतिचोच्यते ॥१६३॥

यभिचारानुभर्तुःस्त्रीलोकेप्राप्नोतिनिन्द्यताम् १

ऽप्याल्लोनिभ्राप्नोतेपापरोगैश्चपीड्यते ॥१६४॥

पतियानाभिचरतिमनोवाग्देहसंयता १

साभर्तृलोकमाप्नोतिसद्भिःसाध्वीतिचोच्यते ॥१६५॥

अनेननारीवृत्तेनमनोवाग्देहसंयता १

इहाय्याकीर्तिमाप्नोतिपतिलोकम्परत्रच ॥१६६॥

ऽखंवृक्षांश्चवर्णास्त्रींश्चिजातिःपूर्वमारिणीम् १

दाहयेदग्निहोत्रेणयज्ञपात्रैश्चधर्मवित् ॥१६७॥

भार्यायैपूर्वमारिण्यैदत्वाऽनीनन्त्यधर्मिणि १

पुनर्दारक्रियांकुर्यात्पुनराधानमेवच ॥१६८॥

अनेनविधिनानित्यम्पंचयज्ञान्नहापयेत् १

द्वितीयमायुषोभागंकृतदारोगृहेवमेत् ॥१६९॥

---

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ शौचविधिःपंचमोऽध्यायः ॥

---

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांषष्ठोऽध्यायः ॥

एवंगृहाश्रमेस्थित्वाविधिवत्स्नातकोद्विजः १  
 वनेवसेतुनियतोयथावद्विजितेन्द्रियः ॥१॥  
 गृहस्थस्तुयदापश्येद्वलीपलितमात्मनः १  
 अपत्यस्यैवचापत्यन्तदारण्यंसमाश्रयेत् ॥२॥  
 सन्त्यज्यग्राम्यमाहारंसर्वंचैवपरिच्छदम् १  
 पुत्रेषुभार्यानिक्षिप्यवनंगच्छेत्सहैववा ॥३॥  
 अग्निहोत्रंसमादायगृहंचाग्निपरिच्छदम् १  
 ग्रामादरण्यन्निःसृत्यनिवसेन्नियतेन्द्रियः ॥४॥  
 मुन्यन्नेर्विविधैर्मेध्यैःशाकमूलफलेनवा १  
 एतानेवमहायज्ञान्निर्वपेद्विधिपूर्वकम् ॥५॥  
 वसीतचर्मचीरंवासायंस्नायात्प्रगेतथा १  
 जटाश्चबिभृत्यान्नित्यंश्मश्रुलोमनखानिच ॥६॥  
 यद्गक्ष्यंस्यात्ततोदद्याद्वलिम्बिक्षांचशक्तिः १  
 अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदाश्रमागतान् ॥७॥

स्वाध्याये ज्ञेय्युक्तः स्याद्द्वान्तोमैत्रः समाहितः १

दाता नेत् प्रजा ता सर्वभूतानुकम्पकः ॥८॥

वैतानिकं च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि १

दशमिस्कंदयनपर्वपौर्णमासंचयोगतः ॥९॥

ऋक्षेष्ट्यायायणंचैव चातुमीस्यानिचाहरेत् १

उत्तरायणंचक्रमशो दाक्षस्यायनमेव च ॥१०॥

वासन्तशारदैर्मध्येर्मुन्यन्नैः स्वयमाहृतैः १

पुरोडाशांश्चरुंश्चैव विधिवन्निर्वपेत् पृथक् ॥११॥

देवताभ्यस्तुतुत्वावन्यं मेध्यतरं हविः १

शेषमात्मनियुं जीतलवणंच स्वयंकृतम् ॥१२॥

स्थलजौदकशाकानि पुष्पमूलफलानि च १

मेध्यवृक्षोद्भवान्यद्यात्स्नेहांश्च फलसम्भवान् ॥१३॥

वर्जयेन्मधुमांसंच भौमानिकवकानि च १

भूस्तृणं शिमुकंचैव श्लेष्मातकफलानि च ॥१४॥

त्यजेदाश्वयुजे मासि मुन्यन्नम्पूर्वसंचितम् १

जीर्णानि चैव वासांसि शाकमूलफलानि च ॥१५॥

न फालकृष्टमग्नीयादुत्सृष्टमपिकेनचित् १

नयामजातान्यातर्तोऽपि मूलानि च फलानि च ॥१६॥

अप्येवमप्युवाच ॥ ११७ ॥ कृभुगेववा १

अश्मकुट्टोभवेद्वाऽपिदन्तोलूखलिकोऽपिवा ॥ ११७ ॥

सद्यःप्रसालतोवा ॥ ११८ ॥ न्माससंचयिकोऽपिवा १

षण्मासनिचयोवास्यात्समानिचयएववा ॥ ११८ ॥

नतंचान्नंसमश्नीयाद्दिवावाहृतः ॥ ११९ ॥

चतुर्थकालेऽतोवा ॥ १२० ॥ अथष्टमकालिकः ॥ ११९ ॥

चान्द्रायणविधानैवीशुकैकृष्णेचवर्तयेत् १

पक्षान्तयोर्वीऽप्यश्नीयाद्यवागूंकृथितांसकृत् ॥ १२० ॥

पुष्पमूलफलैर्वीऽपिकेवलैर्वर्तयेत्सदा १

कालपक्वैःस्वयंशीर्णैर्वैखानसमतेस्थितः ॥ १२१ ॥

भूमौविपरिवर्तेततिष्ठेद्वाप्रपदैर्दिनम् १

स्थानासनाभ्यांविहरेत्सवनेषूपयन्नपः ॥ १२२ ॥

शीष्मेपंचतपास्तुस्याद्वर्षीस्वभावकाशिकः १

आर्द्रवासास्तुहेमन्तेक्रमशोवर्द्धयंस्तपः ॥ १२३ ॥

उपस्पृशंस्त्रिषवणमपितृन्देवांश्चतर्पयेत् १

तपश्चरंश्चोयतरंशोषयेद्देहमात्मनः ॥ १२४ ॥

अग्नींश्चात्मनिवंतानान्समाऽप्ययथाविधि १

अनग्निरनिकेतःस्यान्मुनिर्मूलफलाशनः ॥ १२५ ॥

- अप्रयत्नःसुखार्थेषुब्रह्मचा पीधराशयः १  
 शरणेष्वममश्चैववृक्षमूलनिकेतनः ॥२६॥  
 तापसेष्वेवावेप्रेषुयमिच्छन्भैक्षमाहरेत् १  
 गृहमेधिषुचान्येषुद्विजेषुवनवासिषु ॥२७॥  
 यामादाहृत्यवाञ्छनीयादष्टौयासान्वनेवसन् १  
 प्रतिगृह्यपुटेनैवपाणिनाशकलेनवा ॥२८॥  
 एताश्चान्याश्चसेवेतदीक्षाविप्रोवनेवसन् १  
 विविधाश्चौपनिषदीरात्मसंसिद्धयेश्रुतीः ॥२९॥  
 ऋषिभिर्ब्रीहणैश्चैवगृहस्थैरेवसेविताः १  
 विद्यातपोविवृद्धयर्थंशरीरस्यचशुद्ध्यै ॥३०॥  
 अपराजितांवास्थायव्रजोद्दिशमजिह्वगः १  
 आनिपाताच्छरीरस्ययुक्तोवार्थानेलक्षणः ॥३१॥  
 आसामहर्षिचर्याणान्त्यक्त्वा न्यतमयातनुम् १  
 वीतशोकभयःप्रवेष्टोब्रह्मलोकेमहीयते ॥३२॥  
 ऋजेषुदुष्टिहृत्यैवन्तृतीयम्भागमायुषः १  
 चतुर्थमायुषोभागन्त्यक्त्वासंगान्परिव्रजेत् ॥३३॥  
 आश्रमादाश्रमंगत्वाहुतहोमोजिनेन्द्रियः १  
 भिक्षाबलिपरिश्रान्तःप्रव्रजन्प्रेत्यवर्द्धते ॥३४॥

- ऋणानित्रीण्यपाकृत्यमनोमोक्षेनिवेशयेत् १  
 अनपाकृत्यमोक्षन्तुसेवमानोव्रजत्यधः ॥३५॥  
 अधीत्यविधिवद्देवानपुत्रांश्चोत्पाद्यधर्मतः १  
 इष्ट्वाचशक्तितोयज्ञैर्मनोमोक्षेनिवेशयेत् ॥३६॥  
 अनधीत्यद्विजोवेदाननुत्पाद्यतथासुतान् १  
 अनिष्ट्वाचैवयज्ञैश्चमोक्षमिच्छन्ऽज्जत्यधः ॥३७॥  
 प्राजापत्यानिरूप्येष्टिसर्ववेदसदक्षिणाम् १  
 आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मणःप्रव्रजेद्गृहात् ॥३८॥  
 योदत्वासर्वभूतेभ्यःप्रव्रजत्यभयंगृहात् १  
 तस्यतेजोमयालोकाभवन्तिब्रह्मवादिनः ॥३९॥  
 यस्मादण्वपिभूत्॥४०॥देवाऽऽजोत्पद्यतेभयम् १  
 तस्यदेहाद्विमुक्तस्यभयन्नास्तिकुतश्चन ॥४०॥  
 आगारादभिनेष्वृक्षःपवित्रोपचितोमुनिः १  
 समुपोढेषुकामेषुनिरपेक्षःपरिव्रजेत् ॥४१॥  
 एकएवचरेन्नित्यंसिद्धयर्थमसहायवान् १  
 सिद्धिमेकस्यसम्पश्यन्नजहातिनहीयते ॥४२॥  
 अनग्निरनिकेतःस्थाद्राममन्नार्थमाश्रयेत् १  
 उपेक्षकोऽशंकुसुकोमुनिर्भावसमाहितः ॥४३॥

- कपालंवृक्षमूलानिकुचेलमस जायता १
- समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥४४॥
- नाभिनन्देतमरणन्नाभिनन्देतजीवितम् १
- कालमेवप्रतीक्षेतनिर्देशम्भृतकोयथा ॥४५॥
- दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंजलम्पिवेत् १
- सत्यपूतांवदेद्वाचंमनःपूतंसमाचरेत् ॥४६॥
- अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन १
- नचेमन्देहमाश्रित्यवैरंकुर्वीतकेनचित् ॥४७॥
- कुध्यन्तंनप्रतिकुध्येदाकुष्टःकुशलंवदेत् १
- सप्तद्वारावकीर्णाचनवाचमनृतांवदेत् ॥४८॥
- अध्यात्मरतिरासीनोनिरपेक्षोनिरामिषः १
- आत्मनैवसहायेनसुखार्थीविचरेदिह ॥४९॥
- नचोत्पातनिमित्ताभ्यांननक्षत्रांगविद्यया १
- नानुशासनवादाभ्याम्भिक्षालिप्सेतकर्हिचित् ॥५०॥
- नतापसैब्रीलणैवीवयोभिरपिवाश्वभिः १
- आकीर्णम्भिस्तु कैर्वीन्यैरागारमुपसंब्रजेत् ॥५१॥
- कृप्तकेशनखश्मश्रुःपात्रीदण्डीकुसुम्भवान् १
- विचरेन्नित्यतो नित्यंसर्वभूतान्यपीडयन् ॥५२॥



उत्तेजसानिपात्राणितस्यस्युर्निर्व्रणानिच १

तेषामद्भिःस्मृतंशौचंचमसानामिवाध्वरे ॥५३॥

अलाबुन्दारूपात्रंचमृन्मयंवैदलन्तथा १

एतानिपात्राणिमनुःस्वायम्भुवोब्रवीत् ॥५४॥

एककालंचरेद्वैक्षंनप्रसज्जेतविस्तरे १

भैक्षेप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जति ॥५५॥

विधूमेसन्नमुसलेयंगारेभुक्तवज्जने १

वृत्तेशरावसम्पातेभिक्षान्नित्यंगरेष्टेत् ॥५६॥

अलाभेनविषादीस्यात्लाभेचैवनहर्षयेत् १

प्राणयात्रिकमात्रःस्य ~~अहिनिर्गतः~~ निर्गतः ॥५७॥

अभिपूजितलाभांस्तुष्टुगुप्सेतैवसर्वशः १

अभिपूजितलाभैश्चयतिर्मुक्तोऽपिबध्यते ॥५८॥

अल्पान्नाभ्यवहारेणरहःस्थानासनेनच १

ह्रियमाणानिविषयैरिन्द्रियाणिनिवर्त्तयेत् ॥५९॥

इन्द्रियाणान्नरोधेन । गदेषक्षयेनच १

अहिंसयाचभूतानाममृतत्वायकल्पते ॥६०॥

अवेक्षेतगतीर्नृणांकर्मदाषसमुद्भवाः १

निरयेचैवपतनंयातनाश्चयमक्षये ॥६१॥

- विप्रयोगम्प्रियैश्चैवसंयोगंचतथाऽप्रियैः १
- जरयाचाभिभवनंयाधिभिञ्चोपपीडनम् ॥६२॥
- देहादुत्क्रमणंचास्मात्पुनर्गर्भंचसम्भवम् १
- योनिकोटिसहस्रेषुसृतीश्चास्यान्तरात्मनः ॥६३॥
- अधर्मप्रभवंचैवदुःखयोगंशरीरिणाम् १
- धर्मार्थप्रभवंचैवसुखसंयोगमक्षयम् ॥६४॥
- सूक्ष्मतांचान्ववेक्षेतयोगेनपरमात्मनः १
- देहेषुचसमुत्पत्तिमुत्तमेष्वधमेषुच ॥६५॥
- दूषितोऽपिचरेद्धर्मयत्रतत्राश्रमेरतः १
- समःसर्वेषुभूतेषुनलिंगन्धर्मकारणम् ॥६६॥
- फलंकतकवृक्षस्ययद्यप्यंबुप्रसादकम् १
- ननामग्रहणादेवतस्यवारिप्रसीदति ॥६७॥
- संरक्षणार्थंजन्तूनांरात्रावहनिवासदा १
- शरीरस्यात्ययेचैवसमीक्ष्यवसुधांचरेत् ॥६८॥
- अद्वारात्र्याचयान्जन्तून्हिनस्त्यज्ञानतोयतिः १
- तेषांस्नात्वाविशुद्ध्यर्थंप्राणायामानूषडांचरेत् ॥६९॥
- प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोऽपिविधिवत्कृताः १
- याहृतिप्रणवैर्युक्ताविज्ञेयम्परमन्तपः ॥७०॥

दत्तन्तेध्मायमानानां धातूनां हियथामलाः १

तथेन्द्रियाणां दत्तन्ते दोषाः प्राणस्य नियहात् ॥७१॥

प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषम् १

प्रत्याहारेण संसर्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥७२॥

उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयामकृतात्मभिः १

ध्यानयोगेन सम्पश्येद्भूतिमस्यान्तरात्मनः ॥७३॥

सम्यग्दर्शनसम्पन्नः कर्मभिर्न निबध्यते १

दर्शनेन विहीनस्तु संसारम् प्रतिपद्यते ॥७४॥

अहिंसयेन्द्रियासंगैर्वैदि कैश्चैव कर्मभिः १

तपसश्चरणैश्चोयैः साधयन्ती हतत्पदम् ॥७५॥

आस्थस्थूङ्गस्नायुयुतं मांसशोणितलेपनम् १

चर्मीवनद्धंदुर्गन्धिपूर्णमूत्रपुरीषयोः ॥७६॥

जराशोकसमाविष्टं रोगायतनमातुरम् १

रजस्वलज्ज्वलेत्संभूतावासामेमन्तरिक्षे ॥७७॥

नदीकूलं यथा वृक्षो वृक्षं वा शकुनिर्यथा १

तथा त्यजन्निमन्देहं कृच्छ्राद्वा हाद्विमुच्यते ॥७८॥

प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् १

वेदेषु च ध्यानयोगेन ब्रह्माभ्येति सनातनम् ॥७९॥

- यदाभावेनभवतिसर्वभावेषुनिःस्पृहः १
- तदामुखमवाप्नोतिप्रेत्यचेहचशाश्वतम् ॥८०॥
- अनेनविधिनासर्वास्त्यक्त्वासंगान्शनैःशनैः १
- सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तोब्रह्मण्येवावतिष्ठते ॥८१॥
- ध्यानिकंसर्वमेवैतद्यदेतदभिशब्दितम् १
- नखनध्यात्मवित्कश्चित्क्रियाफलमुपाप्नुते ॥८२॥
- अधियज्ञम्ब्रह्मजपेदाधिदैविकमेवच १
- अध्यात्मं त्वेदं तंवेदान्ताभिहितंचयत् ॥८३॥
- इदंशरणमज्ञानामिदमेवविजानताम् १
- इदं त्वेदं तंस्वर्गमिदमानन्त्यमिच्छताम् ॥८४॥
- अनेनक्रमयोगेनपरिव्रजतियोद्विजः १
- सविधूयेहपाप्मानम्परम्ब्रह्माधिगच्छति ॥८५॥
- एषधर्मोऽनुशिष्टोवोयतीनांनियतात्मनाम् १
- वेदसंन्यासिकानान्तुकर्मयोगन्निबोधत ॥८६॥
- ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा १
- एतेगृहस्थप्रभवाश्चत्वारःपृथगाश्रमाः ॥८७॥

सर्वेऽपि क्रमशस्त्वेते यथाशास्त्रं निषेविताः १

यथोक्तकारिणः विप्रं दत्तं देवमांगतिम् ॥८८॥

सर्वेषामपि चैतेषां वेदस्मृतिविधानतः १

गृहस्थ उच्यते श्रेष्ठः सत्रीनेतान्विभर्ति हि ॥८९॥

स्थानदीनदाः सर्वे सागरे यान्ति संस्थितिम् १

तथैवाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥९०॥

चतुर्भिरपि चैवैते र्नित्यमाश्रमिभिर्द्विजैः १

दशलक्षणकोधर्म्मः सेवितव्यः प्रयत्नतः ॥९१॥

धृतिः क्षमा दमोऽस्तेयं शौचमिन्द्रियनियमः १

धीर्विद्या सत्यमक्रोधो दशकन्धर्म्मलक्षणम् ॥९२॥

दशलक्षणान्धर्म्मस्य ये विप्राः समधीयते १

अधीत्य चानुवर्त्तन्ते ते यान्ति परमांगतिम् ॥९३॥

दशलक्षणकन्धर्म्ममनुतिष्ठन्समाहितः १

वेदान्तं विधिवच्छ्रुत्वा संन्यसेद नृणो द्विजः ॥९४॥

संन्यस्य सर्वकर्म्माणि कर्म्मदोषानपानुदन् १

नियतो वेदमभ्यस्य पुत्रैश्वर्ये सुखं वसेत् ॥९५॥

एवंसंन्यस्यकर्माणिस्वकार्यपरमोऽस्पृहः ।  
 संन्यासेनापहत्यैनःप्राप्नोतिपरमांगतिम् ॥९६॥  
 एषवोऽभिहितोधर्मोब्राह्मणस्यचतुर्विधः ।  
 पुण्योऽक्षयफलःप्रेत्यराज्ञान्धर्मनिबोधत ॥९७॥

---

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायाऽङ्गितायाम् ॥

॥ षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांसप्तमोऽध्यायः ॥

राजधर्मान्प्रवक्ष्यामियथावृत्तोभवेन्नृपः १

सम्भवश्चयथातस्यसिद्धिश्चपरमायथा ॥१॥

ब्राह्मप्राप्तेनसंस्कारं त्रियेणयथाविधि १

सर्वस्यास्ययथान्यायंकर्तव्यम्परिरक्षणम् ॥२॥

अराजकेहिलोकेऽस्मिन्सर्वतोविद्रुतेभयात् १

रक्षार्थमस्यसर्वस्यराजानमसृजत्प्रभुः ॥३॥

इन्द्रानिलयमार्काणामग्नेश्चवरुणस्यच १

चन्द्रवितेशयोश्चैवमात्रानिर्हृत्यशाश्वतीः ॥४॥

यस्मादेषांसुरेन्द्राणाम्मात्राभ्योनिर्मितोनृपः १

तस्मादभिभवत्येषसर्वभूतान्तेजोऽज्ञा ॥५॥

तपत्यादित्यवच्चैषचक्षूंषिचमनांसिच १

नचैनम्भुविशक्नोतिकश्चिदप्यभिवीक्षितुम् ॥६॥

सोऽग्निर्भवतिवज्रमुत्तमोऽर्कःसोमःसधर्मराट् १

सकुवेरःसवरुणःसमहेन्द्रःप्रभावतः ॥७॥

बालोऽपिनावमन्तथोमनुथइतिभूमिपः १

महतीदेवतास्त्रेषानरूपेणतिष्ठति ॥८॥

एकमेवदहत्यग्निर्नरंदुरूपसर्पिणम् १

कुलन्दहतिराजाग्निःसपशुद्रव्यसंचयम् ॥९॥

कार्यसोऽवेक्ष्यशक्तिंचदेशकालौचतत्त्वतः १

कुरुतेधर्म्मसिद्धर्थीवेश्वरूपमनुःपुनः ॥१०॥

यस्यप्रसादेपद्माश्रीर्विजयश्चपराक्रमे १

मृत्युश्चवः॥नेहोधेसर्वतेजोमयोहिंसः ॥११॥

तंयस्तुङ्गेष्टिसंमोहात्सविनश्यत्यसंशयम् १

तस्यत्याशुविनाशायराजाप्रकुरुतेमनः ॥१२॥

तस्माद्धर्मयमिष्टेषुसंयवस्येन्नराधिपः १

अनिष्टंचाप्यनिष्टेषुतन्धर्मनविचालयेत् ॥१३॥

तस्यार्थेसर्वभूतानांगोप्तारन्धर्ममात्मजम् १

ब्रह्मतेजोमयन्दण्डमसृजत्पूर्वमीश्वरः ॥१४॥

तस्यसर्वाणिभूतानेस्थाव णिचराणिच १

भयाद्भोगायकल्पन्तेस्वधर्मीन्नचलन्तिच ॥१५॥

तन्देशकालौशक्तिंचविद्यांचावेक्ष्यतत्त्वतः १

यथार्हितःसम्प्रणयेन्नरेष्वन्यायवर्तिषु ॥१६॥



- सराजापुरुषोदण्डःसनेताशासिताचसः १
- चतुर्णीमाश्रमाणांचधर्मस्यप्रतिभूःस्मृतः ॥१७॥
- दण्डःशास्तिप्रजाःसर्वादण्डएवाभिरक्षति १
- दण्डःसुप्तेषुजागर्तिदण्डन्धर्मविदुर्बुधाः ॥१८॥
- समीक्ष्यसधृतःसम्यक्सर्वारंजयतिप्रजाः १
- असमीक्ष्यप्रणीतस्तुष्टिःप्रणयतेऽर्चतः ॥१९॥
- यदिनप्रणयेद्राजादण्डन्दण्ड्येष्वतन्द्रितः १
- शूलेभक्त्यानिवापक्ष्यनूदुर्बलान्बलवत्तराः ॥२०॥
- अद्यात्काकःपुरोडाशंश्वाचालिङ्गाःविस्तथा १
- स्वाम्यंचनस्यात्कस्मिंश्चित्प्रवर्तेताधरोत्तरम् ॥२१॥
- सर्वोदण्डजितोलोकोदुर्लभोहिशुचिर्नरः १
- दण्डस्यहिभयात्सर्वजगद्भोगायकल्पते ॥२२॥
- देवदानवगन्धर्वीरक्षांसिपतगोरगाः १
- तेऽपिभोगायकल्पन्तेदण्डेनैःशस्त्रैःशिताः ॥२३॥
- दुष्टेयुःसर्वविणीश्वभिद्येरन्सर्वसेतवः १
- सर्वलोकप्रकोपश्चभवेद्दण्डस्यविभ्रमात् ॥२४॥
- यत्रश्यामोलोहिताक्षोदण्डश्चरतिपापहा १
- प्रजास्तत्रनमुहःप्रजताःस धुपश्यति ॥२५॥

तस्याहुःसम्प्रणेतां राजानंसत्यवाणिम १  
 समीक्ष्यकारिणम्प्राज्ञन्धर्मकामार्थकोविदम् ॥२६॥  
 तंराजाप्रणय-सत्यकात्रेवर्गेणाभिवर्द्धते १  
 कामात्माविषमःक्षुद्रोदण्डेनैवनिहन्यते ॥२७॥  
 दण्डोहिमुमहतेजोदुर्जरश्चाकृतात्मभिः १  
 धर्माद्विचलितंहन्तिनृपमेवसबान्धवम् ॥२८॥  
 ततोदुर्गचराष्ट्रंचलोकंचसचराचरम् १  
 अन्तरिक्षगतांश्चैवमुनीनदेवांश्चपीडयेत् ॥२९॥  
 सोऽसहायेनमूढेनलुब्धेनाकृतबुद्धिना १  
 नशक्योन्यायतोनेतुंसत्तेनान्वेद्येऽबुद्ध ॥३०॥  
 शुचिनासत्यसन्धेनयथाशास्त्रानुसारिणा १  
 प्रणेतुंशक्यतेदण्डःसुसहायेनधीमता ॥३१॥  
 स्वराष्ट्रेन्यायवृत्तःस्याद्दृशदण्डश्चशत्रुषु १  
 सुहृत्स्वजिह्वःस्निग्धेषुब्राह्मणेषुक्षमान्वितः ॥३२॥  
 एवंवृत्तस्यनृपतेःशिलोऽब्धेनापिजीवतः १  
 विस्तीर्यतिथशोलोकेतेलविन्दुरिवाम्भसि ॥३३॥  
 अतस्तुविपरीतस्यनृपतेरजितात्मनः १  
 सांक्षेप्यतेयशोलोकेघृतविन्दुरिवाम्भसि ॥३४॥

स्वेस्वेधर्मे निविष्टानां सर्वेषामनुपूर्वशः १

वर्णीनामाश्रमाणां च राजासृष्टोभिरक्षिता ॥३५॥

तेन यद्यत्समृत्येन कर्तव्यं रक्षता प्रजाः १

तत्तद्बोद्धुं प्रवक्ष्यामि यथा वदनुपूर्वशः ॥३६॥

ब्राह्मणान् पुर्युपासीत प्रातस्तथा पार्थिवः १

त्रैविद्यं ब्रह्मज्ञानं वेदेषु च त्रिष्टेतेषां च शासने ॥३७॥

वृद्धांश्च नित्यं सेवेत विप्रान् वेदविदः शुचीन् १

वृद्धसेवी हि स तं रक्षोभिरपि पूज्यते ॥३८॥

तेभ्योऽधिगच्छेद्विनयं विनीतात्माऽपि नित्यशः १

विनीतात्मा हि नृपतिर्न विनश्यति कर्हिचित् ॥३९॥

बहवो विनयान्नष्टराजानः स पारेच्छदः १

वनस्था अपि राज्यानि विनयात्प्रतिपेदिरे ॥४०॥

वेणो विनष्टो विनयान्नहुषश्चैव पार्थिवः १

सुदासो यवनश्चैव सुमुखो निमिरेव च ॥४१॥

पृथुस्तु विनयाद्वाज्यं प्राप्तवान् मनुरेव च १

कुवेरश्च धनैश्चर्य्यम्ब्राह्मण्यं चैव गाधिजः ॥४२॥

त्रैविद्येभ्यस्त्रयीं विद्यान्दुनीतिं च शाश्वतीम् १

आन्वीक्षिकीं चात्मावेद्यां वातीं भ्रातृलोकतः ॥४३॥

- इन्द्रियाणां जयेयोगं समातिष्ठेद्दिवानिशम् १
- जितेन्द्रियो हि शक्नोति वशं स्थापयितुं प्रजाः ॥४४॥
- दशकामसमुत्थानितथाऽष्टौ क्रोधजानि च १
- यस्य नानिदुःखानि प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥४५॥
- कामजेषु प्रसक्तो हि यस्य स तेषु महीपतिः १
- वियुज्यतेऽर्थधर्माभ्यां क्रोधजेष्व्वात्मनैव तु ॥४६॥
- मृगयाऽक्षादिवा स्वप्नः परिवारः स्त्रियो मदः १
- तौ र्थत्रिकं वृथाऽप्याच कामजो दशको गणः ॥४७॥
- पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्याऽभूयाऽर्थदूषणम् १
- वाग्दण्डजं च पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः ॥४८॥
- द्वयोरप्येतयोर्मूलं सर्वेकवयो विदुः १
- तं यत्नेन जयेत्सो भन्तज्जावेतावुभौ गणौ ॥४९॥
- पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमः १
- एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजो गणे ॥५०॥
- दण्डस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे १
- क्रोधजोऽपि गणे विना तत्कष्टमतत्रिकं सदा ॥५१॥
- सप्तकस्यास्य वर्गस्य सर्वत्रैवानुषंगिणः १
- पूर्वपूर्वगुरुतरं विद्याद्वयसनमात्मवान् ॥५२॥

यसनस्यचमृत्योश्चयसनंकष्टमुच्यते १

यसन्यधोऽधोव्रजतिस्वयीत्ययसनीमृतः ॥५३॥

मौलाञ्छास्त्रविदःशूरास्त्रब्धलक्षान्कुलोद्गतान् १

सचिवान्सप्तचाष्टौवाप्रकुर्वीतपरीक्षितान् ॥५४॥

अपियत्सुकरंकर्मतदप्येकैन्दुष्करम् १

विशेषतोऽसहायेनकिमुराज्यमहोदयम् ॥५५॥

तैःसार्द्धंचिन्तयेन्नित्यंसामान्यंसन्धावेयहम् १

स्थानंसमुदयंगुप्तिंलब्धप्रशमनानिच ॥५६॥

तेषांस्वंस्वमभिप्रायमुपलभ्यपृथक्पृथक् १

समस्तानांचकार्येषुविदध्याद्वितमात्मनः ॥५७॥

सर्वेषान्तुविशेषेनब्राह्मणेनविपश्चिता १

मंत्रयेत्परमंमंत्रंराजाषाड्गुण्यसंयुतम् ॥५८॥

नित्यंतस्मिन्समाश्वस्तःसर्वकार्याणिनिक्षिपेत् १

तेनसार्द्धंविनिश्चित्यततःकर्मसमारभेत् ॥५९॥

अन्यानापेप्रकुर्वीतगुचीनप्राज्ञानवस्थितान् १

सम्यगर्थसमाहृतुंमात्याः सुपरीक्षितान् ॥६०॥

निर्वर्तेतास्ययावद्भिरितिकर्तव्यतानृभिः १

तावतोऽन्तान्द्रतान्क्षान्प्रदुर्वीतविचक्षणान् ॥६१॥

- तेषामर्थेनियुं जीवश्रुताः ॥ १६१ ॥ १
- शुचीनाक कर्मन्तेभीरूनन्तर्निवेशने ॥ १६२ ॥
- दूतंचैवप्रकुर्वीतसर्वशास्त्रविशारदम् ॥ १
- अंगितादारवेष्टंशु चैव ॥ १६३ ॥ १
- अनुरक्तःशुचिर्दक्षःस्मृतिमान्देशकालवित् ॥ १
- वपुष्मानूवीतभीवीगमीदूतोरज्ञःप्रशस्यते ॥ १६४ ॥
- अमात्येदण्डआयत्तोदण्डेवैनयिकीक्रिः ॥ १
- नृपतौकोषराष्ट्रेचदूतेसन्धिविपर्ययौ ॥ १६५ ॥
- दूतएवहिसन्धतेभिनत्येवचसंहतान् ॥ १
- दूतस्तनूकुरुतेकर्मभिद्यन्तेयेनवानव ॥ १६६ ॥
- सविद्यादस्यकृत्येषुनिगूढेगितचेष्टितैः ॥ १
- आकारमिंगितंचेष्टांभृत्येषुचचिकीर्षितम् ॥ १६७ ॥
- बुद्धाचसर्वन्तत्त्वेनपरराजाचैकीर्षितः ॥ १
- तथाप्रयत्नमातेष्टेद्यथात्मानंनपीडेत् ॥ १६८ ॥
- जांगलंसस्यसम्पन्नमार्यप्रायमनाविलः ॥ १
- म्यमानतसामन्तंस्वाजीयन्देशमावसेत् ॥ १६९ ॥
- धनुर्दुर्गमहीदुर्गमब्दुर्गवार्क्षमेववा ॥ १
- नृदुर्गगिरिदुर्गवास्तथाष्टेत्यवसेत् ॥ १७० ॥

- सर्वेणतुप्रयत्नेनगिरिदुर्गसमाश्रयेत् ॥ १ ॥
- एषां हवाङ्मुख्येनगिदिर्गविशिष्यते ॥ १७१ ॥
- त्राण्योऽन्याश्रितास्त्वेषां गृह्यन्तीत्युक्तम् ॥ १ ॥
- त्रीण्युक्तानि शः प्लवंगमनरामराः ॥ १७२ ॥
- यथादुर्गाश्रितानेतान्नोपहिंसन्तिशत्रवः ॥ १ ॥
- तथाऽन्योनहिंसन्तिनृपदुर्गसमाश्रितम् ॥ १७३ ॥
- एकः शतं योधयाते प्राक्स्थोधनुर्धरः ॥ १ ॥
- शतन्दशसहस्राणितस्मादुर्गविधीयते ॥ १७४ ॥
- तत्स्यादागृधसम्पन्नन्धनधान्येनवाहनैः ॥ १ ॥
- ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्यत्रैर्यवसेनोदकेनच ॥ १७५ ॥
- तस्यमध्ये सुपरीप्तं कारयेद्ब्रह्मात्मनः ॥ १ ॥
- गुप्तं सर्वं कुक्कुम्भं जलवृक्षसमन्वितम् ॥ १७६ ॥
- तदध्यास्योद्ब्रह्मेद्वार्यासवर्णीत्युक्तम् ॥ १ ॥
- कुले महति सम्भूतां हृद्यारूपगुणान्विताम् ॥ १७७ ॥
- पुरो हेतं च त्र्यम्बकं देवचर्त्विजम् ॥ १ ॥
- तेऽस्य गृह्याणिकर्माणि त्र्यम्बकानि च ॥ १७८ ॥
- यजेतराजाक्रतुभिर्विविधैराप्तदक्षिणैः ॥ १ ॥
- धर्मार्थं चैव विप्रैर्भ्योऽर्धमागानूधनानि च ॥ १७९ ॥

- सांवत्सारेकमाप्तैश्चराष्ट्रादागरयेइलिम् १
- स्थाच्चाभ्नायाप णेलोकेवर्तेतपितृवन्नृषु ॥८०॥
- अध्यक्षान्विविधानकुर्यात्तत्रतत्रविपश्चितः १
- तेऽस्यसवोण्यवेक्षेरन्नृणांकार्याणिकुर्वताम् ॥८१॥
- आवृत्तानांगुरुकुलाद्विप्राणां पूजकोभवेत् १
- नपाणामक्षयोलेषनिधिर्ब्रीहोऽभिधीयते ॥८२॥
- नतंस्तेनानचामित्राहरन्तिनचनश्यति १
- तस्माद्राज्ञानिधातयोब्राह्मणेष्वक्षयोनिधिः ॥८३॥
- नस्कन्दतेनयथतेनविनश्यतिकहिंचित् १
- वरिष्ठमग्निहोत्रेभ्यः।ब्राह्मणस्यमुखेऽङ्गुष्ठम् ॥८४॥
- सममब्राह्मणेदानं।देगुण्यः।ब्राह्मणद्वये १
- प्राधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेदपारगे ॥८५॥
- पात्रस्यहिविशेषेणश्च धानतयैवच १
- अल्पंवाबहुवाप्रेत्यदानस्यावाप्यतेफलम् ॥८६॥
- समोत्तमाधमैराजात्वाहृतःपालयन्प्रजाः १
- ननिवर्तेतसंयामातक्षात्रन्धर्ममनुस्मरन् ॥८७॥
- संयामेष्वनिवार्तत्वम्प्र३।नांचैवपालनम् १
- शुश्रूषाब्राह्मणानांचराज्ञात्रेयस्करम्परम् ॥८८॥



- आहवेषुमिथोऽन्योऽन्यंजिघांसन्तोमहीक्षितः १  
 युध्यमानाःपंशत्पास्वर्गयान्त्यपराङ्मुखाः ॥८९॥  
 नकूटेरायुधैर्हन्याद्युध्यमानोरणेरिपून् १  
 नकर्णिभिनीपिदिग्धेभीग्निज्वलिततेजनैः ॥९०॥  
 नचहन्यात्स्थलारूढन्नक्लीवंनकृतांजलिम् १  
 नमुक्तकेशन्नासीनन्नतवांस्मीतिवादिनम् ॥९१॥  
 नमुप्तन्नविसन्नाहन्ननग्नन्ननिरायुधम् १  
 नायुध्यमानम्पश्यन्तन्नपरेणसमागतम् ॥९२॥  
 नायुधवसनप्राप्तन्नार्तिन्नातिपरिक्षितम् १  
 नभीतन्नपरावृत्तंसतान्धम्भेनुस्मरन् ॥९३॥  
 यस्तुभीतःपरावृत्तःसंयामेहन्यतेपरैः १  
 भर्तुर्यदुष्कृतंकिञ्चित्तत्सर्वम्प्राप्तेपद्यते ॥९४॥  
 यच्चास्यसुकृतंकिञ्चेदुद्दार्ष्ट्यपार्जितम् १  
 भर्तातत्सर्वमादत्तेपरावृत्तहतस्यतु ॥९५॥  
 रथाश्वंहस्तिनञ्छत्रन्धनन्धान्यम्पशून्स्त्रियः १  
 सर्वद्रव्याणिकुप्यंचयोयज्जयातेतस्यतत् ॥९६॥  
 राज्ञश्चदद्युरुद्धारमित्येषावैदिकीश्रुतिः १  
 राज्ञाचसर्वयोधेभ्योदातयमग्राप्रेजतम् ॥९७॥

- एषोऽनुपस्कृतः प्रोक्तो यो धर्मः सनातनः १  
 अस्माद्धर्मान्न च वेतक्षत्रियो घ्नन् रणे रिपून् ॥९८॥  
 अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेत्प्रयत्नतः १  
 रक्षितं वर्द्धयेच्चैव वृद्धम्पात्रेषु निक्षिपेत् ॥९९॥  
 एतच्चतुर्विधं विद्यात्पुरुषार्थप्रयोजनम् १  
 अस्य नित्यमनुष्ठानं सम्यक्कुर्यादतन्द्रितः ॥१००॥  
 अलब्धमिच्छेद्दण्डेन लब्धं रक्षेदवेक्षया १  
 रक्षितं वर्द्धयेद्दृष्ट्या वृद्धन्दानेन निक्षिपेत् ॥१०१॥  
 नित्यमुद्यतदण्डः स्यान्नित्यं विवृतपौरुषः १  
 नित्यं संवृतसंवार्यो नित्यञ्छिद्रानुसार्यरेः ॥१०२॥  
 नित्यमुद्यतदण्डस्य कृत्स्नमुद्विजते जगत् १  
 तस्मात्सर्वाणि भूतानि दण्डेनैव प्रसाधयेत् ॥१०३॥  
 अमाययैव वर्तेत न कथंचन मायया १  
 बुध्येतारिप्रयुक्ता च माया न्नित्यं स्वसंवृतः ॥१०४॥  
 नास्य छिद्रम्परो विद्याद्विद्याच्छिद्रम्परस्य तु १  
 गूहेत्कूर्म इवागानिरक्षेद्विवरमात्मनः ॥१०५॥  
 वक्वच्चिन्तयेदर्थी न सिंहवच्चपराक्रमेत् १  
 वृक्वच्चावलुम्पेत् शशवच्च विनिष्पतेत् ॥१०६॥

एवंविजयमानस्ययेऽस्यस्युःपरिपन्थिनः १

तानानयः शंसर्वीन्सामादिभिरुपक्रमैः ॥१०७॥

यदितेतुनतिष्ठेयुरूपायैः प्रथमैस्त्रिभिः १

दण्डेनैवप्रसन्नैताञ्छनकैर्वशमानयेत् ॥१०८॥

सामादीनामुपायानांचतुर्णामपिऽप्येताः १

सामदण्डौप्रशंसन्तिनित्यंराष्ट्राभिवृद्धये ॥१०९॥

यथोद्धरतिनिर्द्दिताकक्षन्धान्यंचरक्षति १

तथारक्षेन्नृपोराष्ट्रंहन्याच्चपरिपन्थिनः ॥११०॥

मोहाद्राजास्वराष्ट्रंयःकर्षयत्यनवेक्षया १

सोऽचिराद्भश्यतेराज्याज्जीविताच्चसबान्धवः ॥१११॥

शरीरकर्षणात्प्राणाःक्षीयन्तेप्राणिनांयथा १

तथाराज्ञामपिप्राणाःक्षीयन्तेराष्ट्रकर्षणात् ॥११२॥

राष्ट्रस्यसंयहेनित्यंविधानमिदमाचरेत् १

सुसंगृहीतराष्ट्रोहिपार्थिवःसुखमेधते ॥११३॥

द्वयोत्त्रयाणाम्पंचानांमध्येगुल्ममधिष्ठितम् १

तथायामशतानांचकुर्याद्राष्ट्रस्यसंयहम् ॥११४॥

यामस्याधिपतिंकुर्याद्दशयामपतिन्तथा १

अष्टमानीष्टानिष्टांचसहस्रपतिमेवच ॥११५॥

ग्रामेदोषान्समुत्पन्नान्यामिकःशनकैःस्वयम् १

शंसेद्ग्रामदशेशायदशेशोविंशतीशिनम् ॥११६॥

विंशतीशस्तुतत्सर्वशतेशायनिवेदयेत् १

शंसेद्ग्रामशतेशस्तुसहस्रपतयेस्वयम् ॥११७॥

यानिराजप्रदेयानिप्रत्यहंग्रामवासिभिः १

अन्नपानेन्धनादीन्यामिकस्तान्यवाप्नुयात् ॥११८॥

दशीकुलन्तुभुंजीतविंशीपंचकुलानिच १

ग्रामंग्रामशताध्यक्षःसहस्राधिपतिःपुरम् ॥११९॥

तेषांग्राम्याणिकार्याणिपृथक्कार्याणिवैवहिं १

राज्ञोऽन्यःसचिवःस्निग्धस्तानिपश्येदतन्द्रितः ॥१२०॥

नगरेनगरेचैकंकुर्यात्सर्वीर्यंन्तकम् १

उच्चैःस्थानंधोररूपंनक्षत्रं ॥१२१॥

सताननुपरिक्रामेत्सर्वानेवसदास्वयम् १

तेषांवृत्तम्परिणयेत्सम्यग्वाष्टेषुतच्चरैः ॥१२२॥

राज्ञोहिरक्षाधिकृताःपरस्वादायिनःशठाः १

भृत्याभवन्तिप्रायेणतेभ्योरक्षेदिमाःप्रजाः ॥१२३॥

येकार्यिकेभ्योऽर्थमेवगृह्णीयुःपापचेतसः १

तेषांसर्वस्वमादायराजाकुर्यात्प्रवासनम् ॥१२४॥

- राजकर्मसुयुक्तानांस्त्रीणाम्प्रेथजनस्यच १
- प्रत्यहंकल्पयद्भृतिंस्थानकर्म्मनिरूपतः ॥१२५॥
- पणोदेयोऽवकृष्टस्यषडुत्कृष्टस्यवेतनम् १
- षाण्मासिकस्तथाछादोधान्यद्रोणस्तुमासिकः ॥१२६॥
- व्रत्यवेप्रत्यभध्वानम्भक्तंचसपरिचयम् १
- योगक्षेमं च सन्नेक्ष्यद्गणेजोदापयेत्करान् ॥१२७॥
- यथाफलेनयुज्येत राजाकर्त्ताचकर्मणाम् १
- तथाऽवेक्ष्यन्पूराष्ट्रेकल्पयेत्सततंकरान् ॥१२८॥
- यथाऽल्पाल्पमदन्त्याद्यंवायुर्योकोवत्सषट्पदाः १
- तथाऽल्पाल्पोयहीतयोराष्ट्राद्राज्ञाऽब्दिकःकरः ॥१२९॥
- पंचाशद्भागआदेयोराज्ञापशुहिरण्ययोः १
- धान्यानामष्टमोभागःषष्ठोद्वादशएवचा ॥१३०॥
- आददीताथषड्भागन्द्रुमांसमधुसर्पिषाम् १
- गन्धौषधिरसानांचपुष्पमूलफलस्यच ॥१३१॥
- पत्रशाक्तृणानांचचर्मणांवैदलस्यच १
- मृन्मयानांचभाण्डानांसर्वस्याश्ममयस्यच ॥१३२॥
- अग्निं माणोऽन्याददीतनराजाश्चोत्रियात्करम् १
- नचक्षुधान्त्यसंसीदेच्छोत्रियोविषयेवसन् ॥१३३॥

- यस्यराज्ञस्तुविषयेश्रोत्रियःसीदतिक्षुधा १  
तस्यापिततृक्षुधाराष्ट्रमचिरेणैवसीदति ॥१३४॥  
श्रुतवृत्तेविदित्वाऽस्यवृत्तिन्धर्म्याम्प्रकल्पयेत् १  
संरक्षेत्सर्वतश्चैनाम्पतापुःमिवौरसम् ॥१३५॥  
संरक्ष्यमाणोराज्ञायंकुरुतेधर्ममन्वहम् १  
तेनायुर्वर्द्धतेराज्ञोद्रविणंराष्ट्रमेवच ॥१३६॥  
यत्किंचिदन्धेदमर्थस्यद्वन्द्वेत्करसंज्ञितम् १  
व्यवहारेणजीवन्तंराजाराष्ट्रेपृथग्जनम् ॥१३७॥  
कारुकाञ्छिल्पिनश्चैवशूद्राश्चात्मोपजीविनः १  
एकैकंकारयेत्कर्मभासिमासिमहीपतिः ॥१३८॥  
नोच्छिन्द्यादात्मनोमूलम्परेषांचातितृष्णया १  
उच्छिन्दन्स्वात्मनोमूलमात्मानन्तांऽप्युपेय ॥१३९॥  
तीक्ष्णश्चैवमृदुश्चस्यात्कार्य्यवीक्ष्यमहीपतिः १  
तीक्ष्णश्चैवमृदुश्चैवराजाभवतिसम्मतः ॥१४०॥  
अमात्यमुख्यन्धर्मज्ञम्प्राज्ञन्दान्तंकुलोद्गतम् १  
स्थापयेदासनेतस्मिन्खिन्नःकार्य्येक्षणेनृणाम् ॥१४१॥  
एवंसर्वविधायेदमितिकर्तव्यमात्मनः १  
युक्तश्चैवाप्रमत्तश्चपरिरक्षेदिमाऽप्रजाः ॥१४२॥

।वेक्रोशन्त्योयस्य ।ष्टाञ्छिप्ते ।भेःप्रजाः ॥ ११४३ ॥  
 संपश्यतःसभृत्यस्यभृतःसनतुजीवति ॥ ११४३ ॥  
 सात्रेयस्यप ।ोधर्मःप्रजानामेवपालनम् ॥ १  
 निर्दिष्टफलभोक्ताहिराजाधर्मेणयुज्यते ॥ ११४४ ॥  
 उत्थायपश्चिमेयामेकृतशौचःसमाहितः ॥ १  
 हुताग्निब्रीहणांश्चार्चय ।देवेत्समुभं ।सभाम् ॥ ११४५ ॥  
 तत्रस्थितःप्रजाःसर्वाःप्रतिपद्य ।देवः ।र्षयेत् ॥ १  
 विमृज्यचप्रजाःसर्वामंत्रयेत्सहमंत्रिभिः ॥ ११४६ ॥  
 गिरिपृष्ठं समास्त्य प्रासादं वारहोगतः ॥ १  
 अरण्ये निःशलाके वामंत्रयेद विभावितः ॥ ११४७ ॥  
 यस्यमंत्रं न जानन्ति समागम्य पृथग्जनाः ॥ १  
 सदृत्तं ।पृ ।ष्टे ।म्भुंक्ते कोषहीनो ।प ।पार्श्वः ॥ ११४८ ॥  
 जडमूकान्धबधिरास्तिर्य्यग्यो नान्वयो ।तिगान् ॥ १  
 स्त्रीम्लेच्छायाधितयंगान्मंत्रकाले ।पसारयेत् ॥ ११४९ ॥  
 भिन्दन्त्यवमतामंत्रन्तेर्य्यग्यो नास्तथैव च ॥ १  
 त्रियथैव विशेषेण तस्मात्तत्र ।ष्टो भवेत् ॥ ११५० ॥  
 मध्यन्दिने ।र्द्ध ।त्रेव ।विश्रान्तो विगतकुमः ॥ १  
 ।चेन्तये चर्मकामार्थी न ।र्द्धन्तैरेकहववा ॥ ११५१ ॥

परस्परविरुद्धानान्तेषांचसङ्गुण्यनिम् १

कन्यानांसम्प्रदानंचकुमाराणांचरक्षणम् ॥१५२॥

दूतसम्प्रेषणंचैवकार्यशेषन्तथैवच १

अन्तःपुरप्रचारंचप्रणिधीनांचवेष्टितम् ॥१५३॥

कृत्स्नंचाष्टविधंकर्मपंचवर्गंचतत्त्वतः १

अनुरागापरागौचप्रचारम्मण्डलस्यच ॥१५४॥

मध्यमस्यप्रचारंचविजिगीषोश्चवेष्टितम् १

उदासीनप्रचारंचशत्रोश्चैवप्रयत्नतः ॥१५५॥

एताःप्रकृतयोमूलम्मण्डलस्यसमासतः १

अष्टौचान्याःसमाख्याताद्वादशैवतुताःस्मृताः ॥१५६॥

अमात्यराष्ट्रदुर्गार्थदण्डाख्याःपंचचापराः १

प्रत्येकंकथिताखेताःसंक्षेपेणद्विसप्ततिः ॥१५७॥

अनन्तरमरिंविद्यादरिसेविनमेवच १

अष्टौचान्याःसमाख्याताद्वादशैवतुताःस्मृताः ॥१५८॥

अष्टौचान्याःसमाख्याताद्वादशैवतुताःस्मृताः १

यस्तैश्चैवसमस्तैश्चपौरुषेणनरेणच ॥१५९॥

सन्धिंचवियहंचैवगानमासनमेवच १

द्वैधीभावंसंश्रयंचषड्गुणांश्चिन्तयेत्सदा ॥१६०॥



उासनं चैव गानं च सान्धं विग्रहमेव च १

कार्यं विद्ध्य प्रयुंजीत द्वैधं संश्रयमेव च ॥ १६१ ॥

सन्धिन्तु द्विविधं विद्याद्राजा विग्रहमेव च १

उभेयानासने चैव द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ १६२ ॥

समानयानकर्मा च विपरीतस्तथैव च १

तदात्वायति संयुक्तः सन्धिर्ज्ञेयो द्विलक्षणः ॥ १६३ ॥

स्वयंकृतश्च कार्यार्थमकाले काल एव वा १

मेन्द्रियैश्चानुवृत्ते द्विविधो विग्रहः स्मृतः ॥ १६४ ॥

काकिनश्चात्यायेके कार्ये प्राप्ते यदृच्छया १

संहतस्य च मित्रेण द्विविधं यानमुच्यते ॥ १६५ ॥

क्षीणस्य चैव क्रमशो दैवात् पूर्वकृतेन वा १

भेदस्तु चानुरोधेन द्विविधं स्मृतमासनम् ॥ १६६ ॥

बलस्य स्वाभिनेनैव स्थितिः कार्यार्थसिद्धये १

द्विविधं कीर्त्यते द्वैधं चानुवृत्तं वेदिभिः ॥ १६७ ॥

अर्थसम्पादनार्थं चानुवृत्तं चानुवृत्तं च १

साधुषु च पदेशार्थं द्विविधः संश्रयः स्मृतः ॥ १६८ ॥

यदाऽवगच्छेदायत्यामाधिक्यं ध्रुवमात्मनः १

तदात्वे चाल्पिकां पीडयन्तदा सन्धिं समाश्रयेत् ॥ १६९ ॥

यदाप्रकृत्यामन्येतसदीक्षु प्रकृतीर्भृशम् १

अत्युच्छिन्नतन्तथात्मानन्तदाकुर्वीतवियहम् ॥१७०॥

यदामन्येतभावेनहृष्टम्पुष्टं बलंस्वकम् १

५ स्याविपरीतंचतदायायाद्विपुम्प्रति ॥१७१॥

यदातुस्यात्परिक्षीणोवाग्नेनबलेनच १

तदासीतप्रयत्नेनशनकैःसान्त्वयन्नरीन् ॥१७२॥

मन्येतारिंयदाराजासर्वथाबलवत्तरम् १

तदाद्विधाबलंकृत्वासाधयेत्कार्यमात्मनः ॥१७३॥

यदापरबलानान्तुगमनीयतमोभवेत् १

तदातुमंश्रयेत्क्षिप्रन्धाभिर्भिकंबलिनंनृपम् ॥१७४॥

नियहम्प्रकृतीनांचकुर्याद्योऽरिवलस्यच १

उपसेवेततन्नित्यंसर्वयत्नैर्गुर्यथा ॥१७५॥

यदितत्रापिसम्पश्येद्दोषंसंश्रयकारितम् १

सुयुज्येत्तद्वत् ॥ पेनिर्विशंकःसमाचरेत् ॥१७६॥

सर्वोपायैस्तथाकुर्यान्नीतिज्ञःपृथिवीपतेः १

यथास्याभ्यधिकानस्युर्मित्रोदासीनशत्रवः ॥१७७॥

आयतिंसर्वकार्याणान्तदात्वंचविचारयेत् १

अतीतानांचसर्वेषां गुणदोषांचतत्त्वतः ॥१७८॥

- आयत्यांगुणदोषज्ञस्तदात्वेक्षिप्रनिश्चयः १  
 अतीतेकार्यशेषज्ञःशत्रुभिर्नाभिभूयते ॥१७९॥  
 यथैनन्नाभिसन्दध्युर्मित्रोदासीनशत्रवः १  
 तथासर्वसंविदध्यादेशसामासिकोनयः ॥१८०॥  
 यदातुयानमातिष्ठेरिपुः १  
 तदान्नेनविधानेनयायादरिपुरंशनैः ॥१८१॥  
 मार्गशीर्षेषुभेमासियायाद्यात्रामहीपतिः १  
 फाल्गुनंवाश्विनंवाभासौप्रतियथाबलम् ॥१८२॥  
 अन्येष्वपितुकालेषुयदापश्येद्भुवंजयम् १  
 तदायायाद्विगृह्यैवसनेचोत्थितेरिपोः ॥१८३॥  
 कृत्वाविधानम्भूलेतुयात्रिंशत्तथावेधि १  
 उपगृह्यास्पदं चैवचारान्सम्यग्विधाय च ॥१८४॥  
 संशोध्यत्रिविधंमार्गंषड्विधंचबलंस्वकः १  
 साम्परायिककल्पेनयायादरिपुरंशनैः ॥१८५॥  
 शत्रुसेविनिमित्रेचगूढेयुक्ततरोभवेत् १  
 गतप्रत्यागतेचैवसहिकष्टतरोरिपुः ॥१८६॥  
 दण्डयूहेनतन्मार्गीयायानुशकटेनवा १  
 वराहमकराभ्यांवासूच्यावागरुडेनवा ॥१८७॥

- यतश्चभयमाशंकेत्ततोविस्तारयेद्वलम् १
- पद्मेनचैवयूहेननिविशेतसदास्वयम् ॥१८८॥
- सेनापतिबलाध्यक्षौसर्वदिक्षुनिवेशयेत् १
- यतश्चभयमाशंकेत्प्राचीन्तांक्ल्पयेद्दिशम् ॥१८९॥
- गुल्यं ॥१८९॥ पयेदाप्तान्कृतसंज्ञान्समन्ततः १
- स्थानेयुद्धेचकुशलानभीरूनविकारिणः ॥१९०॥
- संहतान्योधयेदल्पान्कामंविस्तारयेद्वहन् १
- सूच्यावज्जेणचैवैतान्यूहेनयूख्ययोधयेत् ॥१९१॥
- स्यन्दनाश्वैस्समेयुध्येदनूपेनौद्विपैस्तथा १
- वृक्षगुल्मावृतेचापैरसिचम्भीयुधैःस्थले ॥१९२॥
- कुरुक्षेत्रांश्चमत्स्यांश्चपंचालाञ्छूरसेनजान् १
- दीर्घास्त्रयूंश्चैवनरानयानीकेषुयोधयेत् ॥१९३॥
- प्रहर्षयेद्वलंयूख्यतांश्चसम्यक्परीक्षयेत् १
- चेष्टाश्चैवविजानीयादरीन्योधयतामपि ॥१९४॥
- उपरुध्यारिमासीतराष्ट्रंचास्योपपीडयेत् १
- दूषयेच्चास्यसततंरवसान्नोदकेन्धनम् ॥१९५॥
- भिन्द्याच्चैवतडागानिप्राकारपरिखास्तथा १
- समवस्कान्दयेच्चैनंरात्रौवित्रासयेत्तथा ॥१९६॥



- सहवाऽपिब्रजेद्युक्तःसन्धिकृत्वाप्रयत्नतः १
- मित्रंहिरण्यभूमिंवासम्पश्यंस्त्रिविधम्फलम् ॥२०६॥
- पार्ष्णिग्राहं च सम्प्रेक्ष्य तथा क्रन्दं च मण्डले १
- मित्रादथाप्य मित्राद्वायात्राफलमवाप्नुयात् ॥२०७॥
- हिरण्यभूमि सम्प्राप्त्या पार्थिवो न तथैधते १
- यथा मित्रन्धुवंलब्ध्वा कृशमप्यायति क्षमम् ॥२०८॥
- धर्मज्ञं च कृतज्ञं च तुष्टप्रकृतिमैव च १
- अनुरक्तं स्थिरारम्भं लघुमेत्रम्प्रशस्तं ते ॥२०९॥
- प्राज्ञं कुलीनं शूरं च दक्षन् दातारमेव च १
- कृतज्ञन्धृतिमन्तं च कष्टमाहुररिम्बुधाः ॥२१०॥
- आर्यतापुरुषज्ञानं शौर्यं करुणवेदिता १
- स्थौललक्ष्यं च सततमुदासीनगुणोदयः ॥२११॥
- क्षेम्यांसस्य प्रवृत्तिः शुवृद्धिकरीमपि १
- परित्यजेन्नृपो भूमिमात्मार्थमविचारयन् ॥२१२॥
- आपदर्थन्धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेन्नैरपि १
- आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥२१३॥
- सहसर्वाः समुत्पन्नाः प्रसमीक्ष्यापदोभृशम् १
- संयुक्तं धनं देयुक्तं धनं धर्मोपायान् सृजेद्बुधः ॥२१४॥

उपेता ॥ पेयंचसर्वोपायांश्चकृत्स्नशः ॥ १

एतत्तु यंसमाश्रित्य प्रतेतार्थासिद्धये ॥ २१५ ॥

एवंसर्वमिदं राजासः सन्मंत्र्यमंत्रिभिः ॥ १

आयाम्याप्लुत्य मध्याह्ने भोक्तुमन्तःपुरं विशेत् ॥ २१६ ॥

तत्रात्मभूतैः कालज्ञैरहार्यैः परिचारकैः ॥ १

सुषुप्तिं क्षेतमन्नाद्यमद्यान्मंत्रैर्विषापहैः ॥ २१७ ॥

विषघ्नैरगदैश्चास्यसर्वद्रव्याणियोजयेत् ॥ १

विषघ्नानि चरत्नानि नियतोधारयेत्सदा ॥ २१८ ॥

परीक्षिताः स्त्रियश्चैनं यजनोदकधूपनैः ॥ १

वेषाभरणसंशुद्धाः स्पृशेयुः सुसमाहिताः ॥ २१९ ॥

एवमप्रयत्नं कुर्वीत यानशय्यासनाशने ॥ १

स्नाने प्रसाधे चैव लंकारकेषु च ॥ २२० ॥

ऋक्त्वानावेहरे चैव स्त्रीभिरन्तःपुरे सह ॥ १

विहृत्य तु यथाकालम् पुनः कार्य्याणि चिन्तयेत् ॥ २२१ ॥

अलंकृतश्च सम्पश्येदायुधीयम् पुनर्जनम् ॥ १

वानानि च सर्वाणि शस्त्राण्याभरणानि च ॥ २२२ ॥

सन्ध्यांचापास्तुण्यदन्तर्वेश्मनि शस्त्रभृत् ॥ १

रहस्याख्यायिनां चैव प्रणिधीनां च वेष्टितम् ॥ २२३ ॥

गत्वाकक्षान्तरन्त्वन्यत्समनुज्ञाप्यतंजनम् १  
 प्रविशेन्नोजनार्थचस्त्रीवृतोन्तःपुरम्पुनः ॥२२४॥  
 तत्रभुक्त्वापुनःकिञ्चित्तूर्गोषैःप्रहर्षितः १  
 संविशेत्तुरग्यवात्पुनःप्रेक्ष्यन्तुमः ॥२२५॥  
 एतद्विधानमातिष्ठेद्रोगःपृथिवीपादेः १  
 अस्वस्थःसर्वमेतत्तुभृत्येषुविनियोजयेत् ॥२२६॥

---

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥  
 ॥ राजधर्मोनामसप्तमोऽध्यायः ॥

---



॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायामष्टमोऽध्यायः ॥

व्यवहारान्दिदृक्षुस्तुब्राह्मणेःसहपार्थिवः १

मंत्रज्ञैर्मन्त्रिभिश्चैवविनीतःप्रत्येकशेत्सभाम् ॥१॥

तत्रासीनःस्थितोवापिपाणिमुद्यम्यदक्षिणम् १

त्विनितिवेदभरणःपश्येत्कार्यीणिकार्यिणाम् ॥२॥

प्रत्यहन्देशदृष्टैश्शस्त्रदृष्टैश्चेहेतुभिः १

उप्राह्मण्युपागेषुनिबद्धानिपृथक्पृथक् ॥३॥

तेषामाद्यमृणादानन्निक्षेपोऽस्वामिविक्रयः १

सम्भूयचसमुत्थानन्दत्तस्यानपकर्मच ॥४॥

वेतनस्यैवचादानंसंविदश्चयत्तिक्रमः १

क्रयविक्रयानुशयोविवादःस्वामिपालयोः ॥५॥

॥६॥ विवादधर्मश्चपारुथेऽण्डवाचिके १

स्तेयंचसाहसंचैवस्त्रीसंग्रहणमेवच ॥६॥

स्त्रीपुन्धर्मोविभागश्चद्यूतमाद्वयएवच १

पदान्यष्टादशैतानिव्यवहारस्थितानिविह ॥७॥

- एतुःप्रदेष्टुंयिष्टंविवादंचरतानृणाम् १  
 धर्म्मोऽप्यतप्राप्तित्यदृष्टीत्कार्यविनिर्णयम् ॥८॥  
 यदास्वयन्ननुष्टीहृनृपातेःकार्यदर्शनम् १  
 तदानियुंज्याद्विद्वांसम्ब्राह्मणंकार्यदर्शने ॥९॥  
 सोऽस्यकार्याणिसम्पश्येत्सभ्यैरेवत्रिभिर्वृतः १  
 सभामेवप्रावेश्यप्राप्तामासीनःस्थितएववा ॥१०॥  
 यस्मिन्देशेनिषीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रयः १  
 राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभाविदुः ॥११॥  
 धर्म्मोविद्वस्त्वधर्म्मेणसभायत्रोपतिष्ठते १  
 शल्यंचास्यनवृत्तःपुनर्विज्ञास्तत्रसभासदः ॥१२॥  
 सभांवानप्रवेष्टव्यंवक्तव्यंवासमंजसम् १  
 अब्रुवान्वेब्रुवन्पुनरपिनरोभवतिकिल्बिषी ॥१३॥  
 यत्रधर्म्मोऽथधर्म्मेणसत्यंयत्रानृतेनच १  
 हन्यतेप्रेक्ष्यमाणानांहतास्तत्रसभासदः ॥१४॥  
 धर्म्मएवहतोहन्तिधर्म्मोरक्षतिरक्षितः १  
 तस्माद्धर्म्मोऽनहन्तयोमानोधर्म्मोहतोऽबधीत् ॥१५॥  
 वृषोहिभगवान्धर्मस्तस्ययःकुरुतेह्यलम् १  
 वृषलन्तंविदुर्देवास्तस्माद्धर्म्मन्नलोपयेत् ॥१६॥

- एकएवसुहृद्धर्मोनिधनेऽप्युपपादेयः १
- शरीरेणसमन्नाशंसर्वमन्यद्विगच्छति ॥१७॥
- पादोऽधर्मस्यकर्तारम्पादःसाक्षिणमृच्छति १
- पादस्सभासदस्सर्वान्पादोराजानमृच्छति ॥१८॥
- राजाभवत्यनेनास्तुमुच्यन्तेचसभासदः १
- एनोगच्छतिकर्तारन्निन्दार्होयत्रनिन्द्यते ॥१९॥
- जातिपादोऽप्युपादेयतामस्याद्वाक्ष्यणब्रुवः १
- धर्मप्रवक्तानृपतेर्नतुशूद्रःकथंचन ॥२०॥
- यस्यशूद्रस्तुकुस्तेराशोधर्मविवेचनम् १
- तस्यसीदतितद्राष्ट्रम्पकेगौरिवपश्यतः ॥२१॥
- यद्राष्ट्रंशूद्रभूयिष्ठंनास्तिकाक्रान्तमद्विजम् १
- एवेनशत्रुत्याश्रुतंनृपद्वारादुर्भिक्षयाधिपीडितम् ॥२२॥
- धर्मासनमधिष्ठायसंवीतांगःसमाहितः १
- प्रणज्जलेऽपालेभ्यःकार्यदर्शनमारभेत् ॥२३॥
- अर्थानर्थावुभौबुद्ध्याधर्मीधर्मोचकेवलौ १
- अण्डाद्येणःवीणिपश्येत्कार्याणिकार्यिणाम् ॥२४॥
- अर्थेर्ध्वावयेत्त्रिगैर्भीवमन्तर्गतंनृणाम् १
- स्वरवर्णौगेताकारैश्चदृष्टेनच ॥२५॥

आकारैरिङ्गितैर्गत्याचेष्टयाभाषितेनच १  
 नेत्रवक्त्रावेकारेण ह्यतेऽन्तर्गतम्भनः ॥२६॥  
 बालदायादिकंरिक्थन्तावद्राजानुपालयेत् १  
 यावत्सस्यात्समावृत्तोऽवच्चातीतशैशवः ॥२७॥  
 वशाऽपुत्रासुचैवंस्याद्रक्षणन्निष्कुलामुच १  
 पतिव्रतासुचस्त्रीषुविधवास्वातुरासुच ॥२८॥  
 जीवन्तीनान्तुतासांयेतद्वरेयुःस्वबान्धवाः १  
 ताऽऽप्येवमौचित्येण्डेनधार्मिकःपृथिवीपातेः ॥२९॥  
 प्रणष्टस्वामिकंरिक्थंराजात्र्यब्दन्निधापयेत् १  
 अर्वाक्त्र्यब्दाद्वरेत्स्वामीपरेणनृपतिर्हरेत् ॥३०॥  
 ममेदमितियोब्रूयात्सोऽनुयोज्योयथाविधि १  
 संवाद्यरूपसंख्यादीन्द्रियमर्हति ॥३१॥  
 अवेद्यानोनष्टस्यदेशं कालंचतत्त्वतः १  
 वर्णरूपम्प्रमाणंचतत्समन्दण्डमर्हति ॥३२॥  
 आददीताथषड्भागम्प्रणष्टाधिगतान्नृपः १  
 दशमन्दादशंवापिसतान्धर्ममनुस्मरन् ॥३३॥  
 प्रणष्टाधिगतन्द्रयन्तिष्ठेद्युक्तं धिष्ठितम् १  
 यांस्तत्रचोरान्गृहीयात्तान्नाजेभेनधातयेत् ॥३४॥

ममायमितियोब्रूयान्निधिंसत्येनमानवः १

तस्याददीतषड्भागंराजाद्वादशमेववा ॥३५॥

अनृतन्तुवदनदण्ड्यःस्वावेन्द्राणांमप्यष्टम् १

तस्यैववानिधानस्यसंख्यायाल्पीयसीकलाम् ॥३६॥

।वेडांस्तुब्राह्मणोदृष्ट्व पूर्वोपनिहितन्निधिम् १

अशेषतोऽप्याददीतसर्वस्याधिपतिर्हिंसः ॥३७॥

यन्तुपश्येन्निधिंराजापुराणंनिहितंक्षितौ १

तस्माद्विजेभ्योदत्वाऽर्द्धमर्द्धकोषेप्रवेशयेत् ॥३८॥

निधीनान्तुपुराणानान्धातूनामेवचक्षितौ १

अर्द्धमायक्षणाद्राजाभूमेरधिपतिर्हिंसः ॥३९॥

दातव्यंसर्ववर्णेभ्योराज्ञाचौरैर्हृतन्धनम् १

राजातदुपयुंजानश्चौरस्याप्नोतिकिल्बिषम् ॥४०॥

जातिजानपदान्धर्माञ्छ्रेणीधर्माश्चधर्मवित् १

समीक्ष्यकुलधर्माश्चस्वधर्मंभ्रान्तेषादह्येत् ॥४१॥

स्वानिकर्माणिकुर्वीणादूरेसन्तोऽपिमानवाः १

प्रियाभवन्तिलोकस्यस्वेस्वेकर्मण्यवस्थिताः ॥४२॥

नोत्पायेत्स्वयंकार्य्यंराजानाप्यस्यपूरुषः १

नचप्रापितमन्येनमसेदर्थकथंचन ॥४३॥

- यथानयत्यसृक्पातैर्मृगस्यमृगयुःपदम् १
- नयेत्तथाऽनुमानेनधर्मस्यनृपतिःपदम् ॥४४॥
- सत्यमर्थंचसम्पश्येदात्मानमथसाक्षिणः १
- देशंरूपंचकालंनव्यवहार।वेधौस्थितः ॥४५॥
- सद्भिराचरितंयत्स्याद्भार्मिकैश्चद्विजातिभिः १
- तद्देशकुलजातीनामविरुद्धमप्रकल्पयेत् ॥४६॥
- अधमणीर्थसिद्ध्यर्थमुत्तमर्णेनचोदितः १
- दापयेद्भनिकस्यार्थमधमणीद्विभावितम् ॥४७॥
- यैर्यैरूपायैरर्थस्त्वग्नाजुय।कुल।पिण्डः १
- तैस्तैरूपायैःसंगृह्यदापयेदधमर्णिकम् ॥४८॥
- धर्मेणव्यवहारेणच्छलेनाचरितेनच १
- प्रयुक्तंसाधयेदर्थमपंचमेनबलेनच ॥४९॥
- यःस्वयंसाधयेदर्थमुत्तमर्णोऽधमर्णिकात् १
- नसराज्ञाभियोक्तव्यःस्वकंसंसाधयन्धनम् ॥५०॥
- अर्थेऽपथयमानन्तुकरणेनविभावितम् १
- दापयेद्भनिकस्यार्थन्दण्डलेशंचशक्तिः ॥५१॥
- अपह्नवेऽधमर्णस्यदे।गीत्यु।व्य।संग।दे १
- अभियोक्तादिशेद्देश्यंकरणंवाऽन्यदुद्दिशेत् ॥५२॥

- अदेश्यं यश्च दिशति निर्दिश्यापद्भुते चयः १
- यश्चाधरोत्तरानर्थान् विगीतान्नावबुध्यते ॥५३॥
- अपदिश्यापदेश्यं च पुनर्यस्त्वपधावति १
- सम्यक्प्रणिहितं चार्थम्पृष्टः सन्नाभिनन्दति ॥५४॥
- असम्भाषे साक्षिभिश्च देशे सम्भाषते मिथः १
- निरुच्यमानम्प्रश्नं च नेच्छेद्यश्चापि निष्पतेत् ॥५५॥
- ब्रूहीत्युक्तञ्च न ब्रूयादुक्तं च न विभावयेत् १
- न च पूर्वापरं विद्यात्तस्मादर्थीत्सहीयते ॥५६॥
- साक्षिणः सन्ति मेत्युक्त्वादिशेत्युक्तो दिशेन्नयः १
- धर्मस्थः कारणैरेतैर्हानिन्तमपि निर्दिशेत् ॥५७॥
- अभियोक्तानचेद्ब्रूयाद्ब्रूयोदण्ड्यश्च धर्मतः १
- न चेन्निपक्षात्प्रब्रूयाद्भर्मप्रतिपराजितः ॥५८॥
- यो यावन्निद्रुवीतार्थमिथ्यायावति वावदेत् १
- तौ नृपेण स्वधर्मज्ञौ दाप्यौ तादृशं नृपः ॥५९॥
- पृष्टोऽप्ययमानस्तु कृतावस्थो धनैः खेण १
- त्र्यवरैः साक्षिभिर्भीयो नृप ब्राह्मणसन्नि ॥६०॥
- यादृशा धनिभिः कार्या व्यवहारेषु साक्षिणः १
- तादृशान्सम्प्रवक्ष्यामि यथावाच्यमृतं च तैः ॥६१॥

- गृहिणःपुत्रिणोमौलाःक्षत्रविद्वशूद्रयोनयः १
- अर्थ्युक्ताःसाक्ष्यमर्हन्तिनयेकेचिदनापदि ॥६२॥
- आप्ताःसर्वेषुवर्णेषुकार्य्याःकार्य्येषुसाक्षिणः १
- सर्वधर्मविदोऽलुब्धाविपरीतास्तुवर्जयेत् ॥६३॥
- नार्थसम्बन्धिनोनाप्तानसहायानवैरिणः १
- नदृष्टदोषाःकर्तव्यानव्याध्यातीनदूषिताः ॥६४॥
- नसाक्षीनृपतिःकार्य्योर्नकारूककुशीलवौ १
- नश्रोत्रियोनलिंगस्थोनसंगेभ्योविनिर्गतः ॥६५॥
- नाध्यधीनोनवक्तव्योनदस्युर्नविकर्मकृत् १
- नवृद्धोनशिशुर्नैकोनान्त्योनविकलेन्द्रियः ॥६६॥
- नातीर्नमत्तोनोन्मत्तोनक्षुनृष्णोपपीडितः १
- नश्रमातीर्नकामातीर्नक्रुद्धोनापितस्करः ॥६७॥
- स्त्रीणांसाक्ष्यंस्त्रियःकुर्य्युर्द्विजानांसदृशाद्विजाः १
- शूद्राश्चसन्तःशूद्राणामन्त्यानामन्त्ययोनयः ॥६८॥
- अनुभावीतुयःकश्चित्कुर्य्यात्साक्ष्यंविवादिनाम् १
- अन्तर्वेश्मन्यरण्येवाश्विनस्यपेचात्यये ॥६९॥
- स्त्रियाऽप्यसम्भवेकार्य्यम्बालेनस्थविरेणवा १
- शिथेणबन्धुनावाऽपिदासेनभृतकेनवा ॥७०॥



बालवृद्धातुराणांचसाक्ष्येषुवदताम्भृषा १

जानीयादस्मिन्मृतमृतसंज्ञकमनसान्तथा ॥७१॥

साहसेषुचसर्वेषुस्तेयसंग्रहणेषुच १

वाग्दण्डयोश्चपांश्चेनपरीक्षेतसाक्षिणः ॥७२॥

बहुत्वम्परिगृह्णीयात्साक्षिद्वैधेनराधिपः १

समेषुतुगुणोत्कृष्टांगुणिद्वैधेद्विजोत्तमान् ॥७३॥

समक्षदर्शनात्साक्ष्यंश्रवणाच्चैवसिध्यति १

तत्रसत्यंब्रुवन्साक्षीधर्मीर्थाभ्यान्नहीयते ॥७४॥

साक्षीदृष्टश्रुतादन्यद्विब्रुवन्नार्यसंसदि १

अवाङ्मरकमभ्येतिप्रेत्यस्वर्गाच्चहीयते ॥७५॥

यत्रानिबद्धोऽपीक्षेतशृणुयाद्वाऽपिकिंचन १

नृष्टस्तत्रापेतद्व्याद्यथादृष्टंयथाश्रुतम् ॥७६॥

एकोऽलुब्धस्तुसाक्षीस्याद्वत्यःशुचोऽपिनस्त्रियः १

स्त्रीबुद्धेरस्थिरत्वात्तुदोषैश्चान्येऽपियेवृताः ॥७७॥

स्वभावेनैवयद्व्युस्तद्वाखंथावहारिकम् १

उद्योतय ॥७८॥ दपार्थकम् ॥७८॥

सभान्तःसाक्षिणःप्राप्तानर्थिप्रत्यर्थिसन्निधौ १

प्राङ्निवाकोऽनुयुंजीतविधिनाऽनेनसान्त्वयन् ॥७९॥

यद्वयोरनयोर्वेत्यकार्येऽस्मिन्वेष्टितम्भिथः १  
 तद्भूतसर्वसत्येनयुष्माकंखत्रसाक्षिता ॥८०॥  
 सत्यंसाक्ष्येब्रुवन्साक्षीलोकानांनोतिपुष्कलान् १  
 इहचानुत्तमांकीर्तिंवागेषाब्रह्मपूजिता ॥८१॥  
 साक्ष्येऽनृतंवदन्पाशैर्बध्यतेवारुणैर्भृशम् १  
 विवशःशतमाजातीस्तस्मात्साक्ष्यंवदेदृतम् ॥८२॥  
 सत्येनपूयतेसाक्षीधर्मःसत्येनवर्द्धते १  
 तस्मात्सत्यंहिवक्तव्यंसर्ववर्णेषुसाक्षिभिः ॥८३॥  
 आत्मैवत्यात्मनःसाक्षीगतिरात्मातथात्मनः १  
 माऽवमंस्थाःस्वमात्मानंनृणांसाक्षिणमुत्तमम् ॥८४॥  
 मन्यन्तेवैपापकृतोनकश्चित्पश्यतीतिनः १  
 तांस्तुदेवाःप्रपश्यन्तिस्वस्यैवान्तरपूरुषः ॥८५॥  
 द्यौर्भूमिरापोहृदयंचन्द्रार्काग्नियमानिलाः १  
 रात्रिःसन्ध्येचधर्मश्चवृत्तज्ञाःसर्वदेहिनाम् ॥८६॥  
 देवब्राह्मणसान्निध्येसाक्ष्यमपृच्छेद्विद्वज्जान् १  
 उदङ्मुखान्प्राङ्मुखान्वापूर्वीलेवैशुचिःशुचीन् ॥८७॥  
 ब्रूहीतिब्राह्मणमपृच्छेत्सत्यम्ब्रूहीतिपार्थिवम् १  
 गोवीजकांचनैर्वैश्यंशूद्रं सर्वेस्तुपातकैः ॥८८॥

ब्रह्मघ्नोयेस्मृतालोकायेचस्त्रीबालशमस्तेनः १

मित्रद्रुहःकृतघ्नस्यतेतेस्युर्ब्रूयान्तोमृच्छन् ॥८९॥

जन्मप्रभृतियत्किञ्चित्पुण्यम्भद्रत्वयाकृतम् १

ततेसर्वशुनोगच्छेद्यदिब्रूयास्त्वमन्यथा ॥९०॥

एकोऽहमस्मीत्यात्मानंयत्त्वंकल्याणमन्यसे १

नित्यंस्थितस्तेहृद्येषपुण्यपापेक्षितामुनिः ॥९१॥

यमोवैवस्वतोदेवोयस्तवैषहृदिस्थितः १

तेनचेदविवादस्तेमागंगांमाकुरुनृगमः ॥९२॥

नग्नोमुण्डःकपालेनभिक्षार्थीक्षुत्पिपासितः १

अन्धःशत्रुकुलंगच्छेद्यःसाक्ष्यमनृतंवदेत् ॥९३॥

अवाकिशरास्तमस्यन्धेकिल्विषीनरकंव्रजेत् १

यःप्रश्नंवितथम्ब्रूयात्पृष्ठःसन्धर्मनिश्चये ॥९४॥

अन्धोमत्स्यानिवाग्नातेसनरःकंटकैःसह १

योभाषतेऽर्थवैकल्पमप्रत्यक्षंसमागतः ॥९५॥

यस्यविद्वान्हिवदतःक्षेत्रज्ञोनाभिशंकते १

तस्मान्नदेवाःश्रेयांसंलोकेऽन्यम्पुरुषंविदुः ॥९६॥

यावतोबान्धवान्यस्मिन्हन्तिसाक्ष्येऽनृतंवदन् १

तावतःसंख्ययातस्मिन्पुण्यदौर्म्यानुपूर्वशः ॥९७॥

पंचपश्वनृतेहन्तिदशहन्तिगवानृते १  
 शतमश्वानृतेहन्तिहस्रम्पुरुषानृते ॥९८॥  
 हन्तिजातानजातांश्चहिरण्यार्थेनृतंवदन् १  
 सर्वभूम्यनृतेहन्तिमास्मभूम्यनृतंवदीः ॥९९॥  
 अप्सुभूमिवदित्याहुःस्त्रीणामभोगेचमैथुने १  
 अक्षेषुचैवरत्नेषुसर्वेष्वशममयेषुच ॥१००॥  
 एतान्दोषानवेक्ष्यत्वंसर्वाननृतभाषणे १  
 यथाश्रुतंयथादृष्टंसर्वमेवाजसावद ॥१०१॥  
 गोरक्षकान्वाणिजिकांस्तथाकारुकुशीलवान् १  
 प्रैथान्वाहुषिकांश्चैवविप्रान्शूद्रवदाचरेत् ॥१०२॥  
 तद्वदन्धर्मतोऽर्थेषुजानन्नप्यन्यथानरः १  
 नस्वर्गाच्च्यवतेलोकाद्देवींवाचंवदन्तिताम् ॥१०३॥  
 शूद्रविद्वक्षत्रविप्राणायत्रर्तौक्तौभवेद्बधः १  
 तत्रवक्तव्यमनृतन्तद्विसत्याद्विशिष्यते ॥१०४॥  
 वाग्दैवत्यैश्चरुभिर्यजेरंस्तेसरस्वतीम् १  
 अनृतस्यैनसस्तस्यकुर्वीणानिष्कृतिम्पराम् ॥१०५॥  
 कूष्माण्डैर्वीऽपिजुहुयादृतमग्नौयथाविधि १  
 उदित्युचावावारुण्यात्र्युचेनाब्दैवतेनवा ॥१०६॥

त्रिपक्षाद्ब्रुवन्साक्ष्यः पुनरुक्तो गदः १

तद्यण्मप्राप्नुयात्सर्वन्दशबन्धंचसर्वतः ॥१०७॥

यस्य दृश्येत सप्ताहादुक्तवाक्यस्य साक्षिणः १

रोगोऽग्निर्ज्ञाते मरणमृणन्दाप्योदमंचसः ॥१०८॥

असाक्षिकेषु त्वर्थेषु मिथो विवदमानयोः १

अविन्दंस्तत्त्वतस्त्यंशपथेनापि लम्भयेत् ॥१०९॥

महर्षिभिश्च देवैश्च कार्यार्थं शपथाः कृताः १

वसिष्ठश्चापि शपथं शेपे पैयवने नृपे ॥११०॥

न वृथा शपथं कुर्यात्स्वल्पेऽप्यर्थेन रोबुधः १

वृथा हि शपथं कुर्वन् प्रेत्य चेह च नश्यति ॥१११॥

कामिनीषु विवाहेषु गवाम्भक्ष्येतथेन्धने १

ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ च शपथेनास्ति पातकम् ॥११२॥

सत्येन शापयेद्विप्रं क्षत्रियं वाहनायुधैः १

गोवीजकांचनैर्वैश्यांश्चूडं सर्वैस्तु पातकैः ॥११३॥

अग्निं वाहारयेदेनमप्सु चैनन्निमज्जयेत् १

पुत्रदारस्य वाऽप्येनं शिरांसि स्पर्शयेत् पृथक् ॥११४॥

यमिद्धो न दहत्यग्निं रापो नान्मज्जयन्ति च १

न चार्तिमृच्छति क्षिप्रं स ज्ञेयः शपथेषु चिः ॥११५॥

- वत्सस्यह्यभिशस्तस्यपुराभ्रात्रायवीयसा १
- नाग्निर्ददाहरोमापिसत्येनजगतःस्पृशः ॥११६॥
- यस्मिन्यस्मिन्निवादेत्तौट्साःसंस्तम्भवेत् १
- तत्तत्कार्यंनिवर्तेतकृतंचाप्यकृतम्भवेत् ॥११७॥
- लोभान्मोहाद्वयान्भैत्रात्तमात्क्रोधात्तथैवन्द १
- अज्ञानाद्बालभावाच्चसाक्ष्यंवितथमुच्यते ॥११८॥
- एषामन्यतमेस्थानेयःसाक्ष्यमनृतंवदेत् १
- तस्यदण्डविशेषांस्तुप्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ॥११९॥
- लोभात्सहस्रन्दण्ड्यस्तुमोहात्पूर्वन्तुसाहसम् १
- भयाद्बौमध्यमौदण्डौभैत्रात्पूर्वंचतुर्गुणम् ॥१२०॥
- कामाद्दशगुणम्पूर्वक्रोधात्तुत्रैगुणम्परम् १
- अज्ञानाद्द्वेशतेपूर्णेवालिश्याच्छतमेवतु ॥१२१॥
- एतानाहुःकौटसाक्ष्येप्रोक्तान्दण्डान्मनीषिभिः १
- धर्मस्यायमिचारार्थमधर्मनियमायच ॥१२२॥
- कौटसाक्ष्यंतुकुर्वीणास्त्रीन्वर्णीन्धार्मिकोनृपः १
- प्रवासयेद्दण्डयित्वाब्राह्मणन्तुविवासयेत् ॥१२३॥
- दशस्थानानिदण्डस्यमनुःस्वायम्भुवोब्रवीत् १
- त्रिषुवर्णेषुयाःनेत्युक्ततोब्राह्मणोव्रजेत् ॥१२४॥

उपस्थगुदं लिङ्गहस्तायादीवर्णयत् ॥ १ ॥

चक्षुर्नीसाचकर्णौ च धनन्दहस्तथैव च ॥ १२५ ॥

अनुबन्धम्परिज्ञाय शकालौ च तन्वतः ॥ १ ॥

सारापराग्नौ चालोऽयत् ण्डं दण्ड्येषु पातयेत् ॥ १२६ ॥

अधर्मदण्डं न लोके यशार्धं कीर्तिनाशनम् ॥ १ ॥

अस्वर्ग्यं च पात्रापितस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ १२७ ॥

अदण्ड्यान् ण्डयत् जालं ण्ड्यांश्चेवाप्यण्डयत् ॥ १ ॥

अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छति ॥ १२८ ॥

वाग्दण्डं प्रथमं कुर्वीत द्विग्दण्डं तदनन्तरम् ॥ १ ॥

तृतीयन्धनदण्डं तु बध्दण्डमतः परम् ॥ १२९ ॥

बधेनान्येयदत्त्वे तान् नियहीतुं न शक्नुयात् ॥ १ ॥

तदैषु सवमेत्येतत् प्रयुंजीत चतुष्टयम् ॥ १३० ॥

लोकसं व्यवहारार्थ्याः संज्ञाः प्रथिता भुवि ॥ १ ॥

ताम्ररूप्यसुवर्णानान्ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १३१ ॥

जालान्तं गते भानायत्सूक्ष्मन्दृश्यते जः ॥ १ ॥

प्रथमन्तत्प्रमाणानां त्रसरेणुम्प्रचक्षते ॥ १३२ ॥

त्रसरेण वोऽष्टौ विशयाः लिख्येकापि माणतः ॥ १ ॥

ताराजसर्षपस्तित्रस्तेत्रयोगौ सर्षपः ॥ १३३ ॥

- सर्षपाःषड्वयवोमध्यगद्वियवन्त्येवाकृष्णालः १
- पंचकृष्णलकोमाषस्तेसुवर्णस्तुषोडश ॥१३४॥
- पलंरुवणीश्चत्वारःपलानिधरणन्दश १
- द्वेकृष्णलेसमधृतेविज्ञेयोरौप्यमाषकः ॥१३५॥
- तेषोडशस्याद्धरणम्पु ॥णश्चैवराजतः १
- कार्षापणस्तुविज्ञेयस्त।म्रिकःकार्षिकःपणः ॥१३६॥
- धरणानिदशज्ञेयःशतमानस्तुराजतः १
- चतुःसौवर्णिकोनिष्कोवेज्ञेयस्तु॥णतः ॥१३७॥
- पणानान्द्वेशतेसार्धेप्रथमःसाहसःस्मृतः १
- मध्यमःपंचविज्ञेयःसहस्रन्त्वेवचोत्तमः ॥१३८॥
- ऋणेदेयेप्रतिज्ञातेपंचकंशतमर्हति १
- अपह्नवे॥३९॥॥३९॥॥नुशासनम् ॥१३९॥
- वसिष्ठविहितांवृद्धिंसृजेद्वित्तविवर्द्धिनीम् १
- अशीतिभागंगृह्णीयान्मासाद्वार्द्धिषिकःशते ॥१४०॥
- द्विकंशतंवागृह्णीयात्सतान्धर्ममनुस्मरन् १
- द्विकंशतंहिगृह्णानोनभवत्यर्थिः।त्विषी ॥१४१॥
- द्विकंत्रिकंचतुष्कंचपंचकंचशतंसमम् १
- गारायवृ॥३९॥॥३९॥॥नुशासनम् ॥१४२॥



- नत्वेवाधौसोपकारेऽपि विमानुयात् १
- नचाधेःकालसंरोधान्निसर्गोऽस्तिनविक्रयः ॥१४३॥
- नभोक्तयोबलादाधिर्भुजानोवृद्धिमुत्सृजेत् १
- मूढोऽप्येवमेवैवमधिस्तेनोन्यथाभवेत् ॥१४४॥
- आधिशोपनिधिशोभौनकालात्ययमस्तिः १
- अवहार्योभवेतान्तोऽर्धकालमवस्थितौ ॥१४५॥
- सम्प्रीत्याभुज्यमानोऽप्येवमिति १
- धेःरुद्रोवहन्नश्वोयश्चदम्यःप्रयुज्यते ॥१४६॥
- यत्किञ्चिद्दशवर्षाणिसन्निधौप्रेक्षतेधनी १
- भुज्यमानम्परैस्तूष्णीन्नसतस्तन्धुमर्हति ॥१४७॥
- अजउश्चेदपोगण्डोविषयेचास्यभुज्यते १
- भग्नन्तद्व्यवहारेणभोक्तातद्व्यमर्हति ॥१४८॥
- आधिःसीमाबालधनंनिक्षेपोपनिधिःस्त्रियः १
- राजस्वंश्रोत्रियस्वंचनभोगेनप्रणश्यति ॥१४९॥
- यःस्वामिनान्ननुज्ञातमाधिभुङ्क्तेऽविचक्षणः १
- तेनार्धवृद्धिर्मोक्त्यातस्यभोगस्यनिष्कृतिः ॥१५०॥
- कुसीद्वृद्धिर्द्विगुणंजायेतिसकृदाहृता १
- धान्यैसदेलवेवास्तेनातिक्रामतिपञ्चताम् ॥१५१॥

- कृता-सारादाधिकायातेऽतिमानसिध्यति १  
 कुसी पथमाहुस्तम्भं चकंशतमर्हति ॥१५२॥  
 नातेसावत्सरीं-द्विन्नचादृष्टाम्पुनर्हरेत् १  
 चक्रवृद्धिःकालवृद्धिःकातिताकायिकाचयः ॥१५३॥  
 ऋणन्दातुमशक्तोयःकर्तुं ऋणं नैवेत् १  
 सदत्वानिर्जिता-वृद्धिं नैवेत् ॥१५४॥  
 गृह्णीयंत्वातद्वै-रिण्यम्परिवर्तयेत् १  
 यावतीसम्भवेद्वा-धेस्तावतीन्दातुमर्हति ॥१५५॥  
 चक्रवृद्धिंसमारूढोदेशकालयवस्थितः १  
 अतिक्रामन्देशकालेनतत्फलमवाप्नुयान् ॥१५६॥  
 समुद्रयानकुशलादेशकालाथे-शिनः १  
 स्थापयन्तितुयां-द्विसातत्राधिगृह्णीते ॥१५७॥  
 योयस्यप्रतिभूस्तिष्ठेद्देशनाये-मानवः १  
 अदर्शयन्सतन्तस्यप्रयत्नेस्त्वधनादणम् ॥१५८॥  
 प्रातिभायं-थादानमाक्षिकंसौरिकंचयत् १  
 दण्डमुल्कावशेषंचनपुत्रोदातुमर्हति ॥१५९॥  
 दर्शनप्रातिभायेतुविधिःस्यात्पूर्वचोदितः १  
 दानप्रतिभुविप्रेतेदायादानपि-पयत् ॥१६०॥

- अदातरिपुनर्दीताविज्ञातप्रकृतावृणम् १
- पञ्चात्प्रतिभुविप्रेतेपरीप्सेत्केनहेतुना ॥१९१॥
- निरादिष्टधनश्चेत्तुप्रतिभूःस्यादलन्धनः १
- स्वधनादेवतद्दद्यान्निरादिष्टइतिस्थितिः ॥१९२॥
- मत्तोन्मत्तातीध्यधीनैर्बालेनस्थविरेणवा १
- असम्बद्धकृतश्चैवयवहारोनासध्यति ॥१९३॥
- सत्यानभाषाभवतियद्यपिस्यात्प्रतिष्ठिता १
- वहिश्चेद्वाथतेधर्मीन्नियताद्भावहारिकात् ॥१९४॥
- योगाधमन्त्रादेर्वातंयोगात्तन्प्रतियहम् १
- यत्रवाभ्युपधिम्पश्येत्तत्सर्वंविनिवर्तयेत् ॥१९५॥
- गृहीतायदिनष्टःस्यात्कुटुम्बार्थेकृतोययः १
- दातव्यम्बान्धवैस्तत्स्यात्प्रविभक्तैरपिस्वतः ॥१९६॥
- कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपियवहारंयमाचरेत् १
- स्वदेशेवाविदेशेवातंज्यायान्नविचालयेत् ॥१९७॥
- बलाद्भक्तम्बलाद्भुक्तम्बलाद्यच्चापिलोखेतम् १
- सर्वोन्मूलकृतानर्थानकृतान्मन्त्रादपि ॥१९८॥
- त्रयःपरार्थेक्लिश्यन्तिसाक्षिणःप्रतिभूःकुलम् १
- चत्वारस्तुपचीयन्तेविप्रआढ्योवणिङ्मृगः ॥१९९॥

- अनादेयन्नाददीतपरिक्षीणोऽपिपार्थिवः १
- नचादेयंसमृद्धोऽपिपार्थिवः ॥१७०॥
- अनादेयस्यचादानादादेःस्यचवर्जनात् १
- दोर्बल्यंखगप्यतेराज्ञःसप्रेत्येहचनश्यति ॥१७१॥
- स्वादानाद्वर्णसंसर्गादुर्बलानांचरक्षणात् १
- बलंसंजायतेराज्ञःसप्रेत्येहचवर्द्धते ॥१७२॥
- तस्माद्यमद्वस्वामीस्वयंहित्वाप्रियाप्रिये १
- वर्तेतयाम्ययावृत्त्याजितक्रोधोजितेन्द्रियः ॥१७३॥
- यस्त्वधर्मेणकार्याणिमोहात्कुर्यान्न तधिपः १
- अचिरात्तन्दुरात्मानंवशेकुर्वन्तिशत्रवः ॥१७४॥
- कामक्रोधौतुसंयम्ययोऽर्थीनधर्मेणपश्यति १
- प्रजास्तमनुवर्तन्तेसमुद्रमिवसिन्धवः ॥१७५॥
- यःसाधयन्तंछन्देनवेदयेच्चनिकंनृपे १
- सराज्ञातच्चतुर्भागन्दाप्यस्तस्यचतुर्जनः ॥१७६॥
- कर्मणागपेसमंनुर्याद्वानेकाराधमर्णिकः १
- समोऽवकृष्टजतिस्तुदद्याच्छ्रेयांस्तच्छ्रेणैः ॥१७७॥
- अनेनविधिनाह्येष्टोविद्वत्तान्मृणाम् १
- साक्षिप्रत्ययसिद्धानिकार्याणिसमतान्नयेत् ॥१७८॥

लज्जेवृत्तसम्पन्नधर्मज्ञेसत्यवाग्नि १

महापक्षेधनिन्याय्यनिक्षेपनिक्षिपेद् १ ॥ १७९ ॥

योयथानिधिपेक्षस्तेयमर्थयस्यमानवः १

सतथैवयतीतयोयथादायस्तथाग्रहः ॥ १८० ॥

योनिक्षेपंयाचमानोनिक्षेप्तुर्नप्रयच्छति १

सयाचः ॥ १८१ ॥ केनतन्निःक्षेप्तुरसन्निधौ ॥ १८१ ॥

साक्ष्यभावेप्रणिधिभिर्वयोरूपसमन्वितैः १

अपदेशैश्चसंन्यस्तैरिण्यन्तस्यतत्त्वतः ॥ १८२ ॥

सद्यदिप्रतिपद्येतयथान्यस्तं यथाकृतम् १

नतत्रविद्यतेकिञ्चिद्यत्परैर्भियुज्यते ॥ १८३ ॥

तेषान्नदद्यादित्तद्विरण्यंयथावेधि १

उभोनिगृह्यदाप्यःस्यादितिधर्मस्यधारणा ॥ १८४ ॥

निक्षेपोपनिधौनित्यंनदेयौप्रत्यनन्तरे १

नश्यतोविनिपातेतावनिपातेत्वनाशिनौ ॥ १८५ ॥

स्वयमेवतुयोऽद्याप्यप्रत्यप्रत्यप्रत्यरे १

नसराज्ञानियात्तथोननिक्षेपेऽबन्धुभिः ॥ १८६ ॥

अच्छलेनैवान्विच्छेत्तमर्थम्प्रीतिपूर्वकम् १

विचाय्यंतस्यवा ॥ १८७ ॥ नैवपरिसाधयेत् ॥ १८७ ॥

- निक्षेपेष्वेषु सर्वेषु विधिः स्यात्परिसाधने १
- समुद्रेनाप्नुयात्किञ्चिद्यदितस्मान्नसंहरेत् ॥१८८॥
- चौरैर्हृतं जलेनोढमग्निना दग्धमेव वा १
- नदद्याद्यदितस्मात्सनसंहरति किञ्चन ॥१८९॥
- निक्षेपस्यापहर्तारमनिक्षेप्तारमेव च १
- सर्वैरुपायैरन्विच्छेच्छपथेऽथैव वैदिकैः ॥१९०॥
- ५०॥ निक्षेपन्नार्पयति यश्चानि क्षिप्ययाचते १
- तावुभौ चौरवच्छास्यादाप्योवातत्समन्दमम् ॥१९१॥
- निक्षेपस्यापहर्तारन्तत्समन्दापयेद्दमम् १
- तथोपनिधिहर्तारमविशेषेण पार्थिवः ॥१९२॥
- उपधाभिश्चयः कश्चित्परद्रव्यं हरेन्नरः १
- ससहायः सहन्तयः प्रकाशं विविधैर्बधैः ॥१९३॥
- निक्षेपोयः कृतोयेन यावांश्चकुलसन्निधौ १
- तावानेव स विज्ञेयो विब्रुवनदण्डमर्हति ॥१९४॥
- मिथोदायः कृतोयेन गृहीतो मिथैव वा १
- मिथैव प्रदातव्यो यथादायस्तथाग्रहः ॥१९५॥
- निक्षिप्तस्य धनस्यैव म्प्रीत्योपनिहितस्य च १
- राजा विनिर्णीयं न्यादक्षिण्वन्यासधारेण ॥१९६॥

- विक्रीणीतेप स्यस्वंयोऽस्वामीस्वाम्यसम्मतः १  
 नतन्नयेतसाधन्तुस्तेऽन्यस्तेऽन्यमन्वेदम् ॥१९७॥  
 अवहाय्योभिवेच्चैवसान्वयःषट्शतन्दमम् १  
 नि न्वथोन्नपसरःप्राप्तःस्याच्चौरकित्विषम् ॥१९८॥  
 ७ स्वामिनाकृतोयस्तुदायोविक्रयएववा १  
 अकृतःसतुविज्ञेयोयवहारेयथास्थितिः ॥१९९॥  
 सम्भोगोदृश्यतेयत्रनदृश्येतागमःकूचित् १  
 आगमःकारणन्तत्रनसम्भोगइतिस्थितिः ॥२००॥  
 विक्रयाद्योधनंकिंचिद्दुर्लभंलसान्नेधौ १  
 क्रयेणसविशुद्धंहिन्यायतोलभतेधनम् ॥२०१॥  
 अथमूलमनाहार्यमप्रकाशक्रयशोधेतः १  
 अदण्ड्योमुच्यतेराज्ञानाष्टिकोलभतेधनम् ॥२०२॥  
 नदण्ड्यदन्येनसंसृष्टरूपंवेक्रयमर्हति १  
 नचासारंनचन्यूनन्नदूरेनतिरोहितम् ॥२०३॥  
 अन्यांचेदशयित्वाऽन्याबोदुःकन्याप्रदीयते १  
 उभेतेएकशुल्केनवहेदित्यब्रवीन्मनुः ॥२०४॥  
 नान्मन्त्रायानुष्ठितंनचयास्पृष्टमेषुना १  
 पूर्वदोषानभिख्याप्यप्रतितादण्डमर्हति ॥२०५॥

- ॥ त्वेग्यत्विज्ज्ञोऽहोस्वकर्मपरिहापयेत् ॥ १
- तस्य कर्म्मानुरूपेण देयोऽशः सहकर्तृभिः ॥ २०६ ॥
- दक्षिणामुचदत्तामुस्वकर्मपरिहापयन् ॥ १
- कृत्स्नमेवलभेतांशमन्येनैव चकारयेत् ॥ २०७ ॥
- यस्मिन्कर्मण्यस्तु स्युरुक्ताः प्रत्यंगदक्षिणाः ॥ १
- स एव ताजाददीत भजे न सर्व एव वा ॥ २०८ ॥
- रथं हरेत चाध्वर्युर्ब्रह्माधाने च वाजिनम् ॥ १
- होता वाऽपि हरेदश्वमुद्गाता चाप्यनः क्रये ॥ २०९ ॥
- सर्वेषामर्द्धिनो मुख्यास्तदर्द्धेनार्द्धिनोऽपरे ॥ १
- तृतीयिनस्तृतीयांशाश्चतुर्थांशाश्च पादिनः ॥ २१० ॥
- सम्भूय स्वानि कर्माणि कुर्वद्भिरिह मानवैः ॥ १
- अनेन विधियोगेन कर्त्तव्यांशप्रकल्पना ॥ २११ ॥
- धर्मार्थयेन दत्तं स्यात्कस्मै चिद्याचते धनम् ॥ १
- पञ्चाञ्चनतथा तत्स्यान्न देयन्तस्य तद्भवेत् ॥ २१२ ॥
- यदि संसाधयेत्तत्तु दर्पाक्षोभेन वा पुनः ॥ १
- राज्ञा दाप्यः सुवर्णं स्यात्तस्य स्तेयस्य निष्कृतिः ॥ २१३ ॥
- दत्तस्यैषोदिता धर्म्मा यथा वदनपक्रिया ॥ १
- अतश्चर्द्धिप्रवक्ष्यामिवेत् न स्यान्पात्रे क्रियाम् ॥ २१४ ॥



- भृतो नार्त्तौ न कुर्याद्योदपीत्कर्मयथोदितम् १
- सदण्डः स जालान्यष्टौ न देयं चास्य वेतनम् ॥२१५॥
- आर्त्तस्तु कुर्यात्सुस्थः स न्यथा भाषितमादितः १
- स दीर्घस्यापि कालस्य तत्सभेतैव वेतनम् ॥२१६॥
- यथोक्तमार्त्तः सुस्थो वायस्तत्कर्म न कारयेत् १
- न तस्य वेतनन्देयमल्पो न स्यापि कर्मणः ॥२१७॥
- एष धर्मोऽखिलेनोक्तो वेतनादानकर्मणः १
- अत उर्द्ध्वं प्रवक्ष्यामि धर्मसमयभेदिनाम् ॥२१८॥
- यो यामदेशसंधानां कृत्वा सत्येन संविदम् १
- विसंवदेन्नरो लोभात्तं राष्ठाद्विप्रवासयेत् ॥२१९॥
- निगृह्य दापयेच्चैनं समयथभिचारिणम् १
- चतुःसुवर्णं नृणां भेदाच्च तप्तानं च राजतम् ॥२२०॥
- एतज्जुविधिं कुर्याद्भार्मिकः पृथिवीपतिः १
- यामजातिसमूहेषु स भयथा भेचारिणाम् ॥२२१॥
- क्रीत्वा विक्रीय वा किंचिद्यस्येहानुशयो भवेत् १
- सोऽन्तर्दशाहात इव नन्दद्याच्चैवाददीत च ॥२२२॥
- परेण तु दशाहस्य न दद्यान्नापि दापयेत् १
- आददानोददच्चैव राज्ञा सदण्डः शतानि षट् ॥२२३॥

- यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायप्रयच्छति १  
 तस्यकुर्यान्नृपोदण्डंस्वयंषण्णवातंभ्रूणां ॥२२४॥  
 अकन्येति तु यः कन्याम्ब्रूयाद्वेषेण मानवः १  
 सशतम्प्राप्नुयाद्दण्डन्तस्यादोषमदर्शयन् ॥२२५॥  
 पाणिग्रहणिकामंत्राः कन्यास्वेवप्रतिष्ठिताः १  
 नाकन्यामुक्त्वचिन्नृणां लुप्तधर्मक्रियाहिताः ॥२२६॥  
 पाणिग्रहणिकामंत्रां नैव तन्दारलक्षणम् १  
 तेषां निष्ठातु विज्ञेया विद्वद्भिः सप्तमे पदे ॥२२७॥  
 २॥२२८॥ स्मिन्कृते कार्ये यस्येहानुशयो भवेत् १  
 तमनेन विधानेन धर्म्ये पथि निवेशयेत् ॥२२८॥  
 पशुषु स्वामिनां चैव पालनं स्वध्याते ब्रह्मे १  
 विवादं सम्प्रवक्ष्यामि यथावद्वर्त्मतत्त्वतः ॥२२९॥  
 दिवा वक्तव्यतापाले रात्रौ स्वामिनि तद्गृहे १  
 ३॥२३०॥ अन्यथा चेत्तु पालो वक्तव्यतामेयात् ॥२३०॥  
 गोपः क्षीरभृतो यस्तु सदुद्धादशतो वराम् १  
 गोस्वाम्यनुमते भृत्यः सास्यात्पाले भृते भृतिः ॥२३१॥  
 नष्टं विनष्टं कृमिभिः श्वहतां वेषमेभृतः १  
 हीनम्पुरुषकारेण प्रदद्यात्पालं वतु ॥२३२॥

विद्युथतुहृतंचौरैर्नपालोदातुमर्हति १

यदिदेशेचकालेचस्वामिनःस्वस्यशंसति ॥२३३॥

कर्णोचर्म ॥२३४॥ अवास्तेस्नायुंचरोचनाम् १

पशुषु ॥२३५॥ दद्यान्मृतेष्वंगानिदर्शयेत् ॥२३४॥

अजाविकेतुसंरुद्धेवृकैःपालेत्वनायति १

याम्प्रसन्नवृकोऽन्यात्पालेतत्कालेवषम्भवेत् ॥२३५॥

तासांचेदवरुद्धानांचरन्तीनाम्भिवोवने १

यामुत्प्लुत्यवृकोहन्यान्नपालः ॥२३६॥ दोल्विषी ॥२३६॥

धनुःशतम्परीहारोयामस्यस्यात्समन्ततः १

शम्यापातास्त्रयोवाऽपित्रिगुणोनगरस्यतु ॥२३७॥

तत्रापारिवृतन्धान्यंविहिंस्युःपशवोयदि १

नतत्रप्रणयेद्दण्डन्नृपतिःपशुरक्षिणाम् ॥२३८॥

वृत्तिन्तत्रप्रकुर्वीतयामुष्टोनविलोकयेत् १

छिद्रंचवारयेत्सर्वश्वशूकरमुखानुगम् ॥२३९॥

पथिक्षेत्रेपरिवृतेयामान्तीयेऽथवापुनः १

सपालःशतदण्डार्होविपालान्वारयेत्पशून् ॥२४०॥

क्षेत्रेष्वन्येषुतुपशुःसपादम्पणमर्हति १

सर्वत्रतुसदोदेयःक्षेत्रिकस्येतिधारणा ॥२४१॥

- अनिर्दिशाहंगांसूतांवृषान्देवपशूस्तथा १
- सपालान्वावेपालान्वानदण्ड्यान्मनुरब्रवीत् ॥२४२॥
- क्षेत्रेक्षेत्र्यत्ययेदण्डोऽप्युणोभवेत् १
- ततोर्ध्वदण्डोभृत्यानामज्ञानात्क्षेत्रिकस्यतु ॥२४३॥
- एतद्विधानमातेष्टेद्वार्मिनाः रूथिवीपातेः १
- स्वामिनांचपशूनांचपालानांचयतिक्रमे ॥२४४॥
- सीमाप्रतिसमुत्पन्नेविवादेयामयोर्द्वयोः १
- ज्यैष्ठेमासिनयेत्सीमांसुप्रकाशेषुसेतुषु ॥२४५॥
- सीमावृक्षांश्चकुर्वीतन्यग्रोधाश्वत्थकिंशुकान् १
- शाल्मलीन्सालतालांश्चक्षीरिणश्चैवपादपान् ॥२४६॥
- गुल्मान्वेणूंश्चविविधाञ्छमीवल्लीस्थलान्वेद १
- शरान्कुञ्जकगुल्मांश्चतथासीमाननश्यति ॥२४७॥
- तडागान्युदपानानिवाप्यः प्रस्रवणानिच १
- शिलासाधेषुकार्य्याणिदेवतायतनानिच ॥२४८॥
- उपच्छन्नानिचान्यानिंसीमालिंगानिकारयेत् १
- सीमाश्चत्वेनृणांश्चक्षेत्रेक्षेत्र्यंक्षेत्रेक्षेत्र्यंक्षेत्र्यं ॥२४९॥
- अश्मनोऽस्थीनिगोबालांस्तुषान्भस्मकपालिकाः १
- करीषमिष्टकांगाञ्चकीराबालकास्तथा ॥२५०॥

- यानिववम्प्रका गणिकाल इमिर्निभक्षयेत् १
- तानिसन्धिषुसीमायामप्रकाशानिकारयेत् ॥२५१॥
- एतैर्लिङ्गैर्नयत्सीमां राजाविवदमानयोः १
- पूर्वभुक्त्वाचसततमुदकस्यागमेनच ॥२५२॥
- यदिसंशयएवस्याल्लिङ्गानामपिदर्शने १
- साक्षिप्रत्ययएवस्यात्सीमावादविनिर्णयः ॥२५३॥
- यामीयककुलानांचसमक्षंसीम्निसाक्षिणः १
- प्रष्टव्याःसीमलिङ्गानितयोश्चैवविवादिनोः ॥२५४॥
- तेपृष्ठास्तुयथाब्रूयुःसमस्ताःसीम्निनिश्चयम् १
- निबध्नीयात्तथासीमांसर्वास्ताश्चैवनामत्तः ॥२५५॥
- शिरोभिस्तेगृहीत्वोर्वीत्त्रिविणोरक्तवाससः १
- सुकृतैःशापिताःस्वैःस्वैर्नयेयुस्तेसमंजसम् ॥२५६॥
- यथोक्तेननयन्तस्तेपूयन्तेसत्यसाक्षिणः १
- विप ~~इदं~~ ~~ए~~ न्तस्तुदाप्याःस्युर्द्विशतन्दमम् ॥२५७॥
- साक्ष्यभावेत् चत्वारामामाःसामन्तवासिनः १
- सीमाविनिर्णयंकुर्युःप्रयताराजसन्निधौ ॥२५८॥
- सामन्तानामभावेतुमालङ्ग्यंसीम्निस्साक्षिणाम् १
- इमानप्यनुयुंजीतपुरुषान्वनगोचान् ॥२५९॥

बाधाञ्छुनिकान्ग। पान्कैवर्तीन्मूलखानकान् १

बालयाहानुंच्छवृत्तीनन्यांश्चवनचारिणः ॥२६०॥

तेपृष्ठास्तुयथाब्रूयुःसीमासन्धिषुलक्षणम् १

तत्रथास्थापयेद्राजाधर्मेणयामयोर्द्वयोः ॥२६१॥

क्षेत्रकूपतडागानामारामस्यगृहस्यच १

सामन्तप्रत्ययोज्ञेयःसीमासेतुविनिर्णयः ॥२६२॥

सामन्ताश्चेन्मृषाब्रूयुःसेतौविवदतान् ॥१॥

सर्वेपृथक्पृथग्दण्ड्याराज्ञामध्यमसाहसम् ॥२६३॥

गृहन्तडागमारामंक्षेत्रंवाभीषयाहरन् १

शतानिपंचदण्ड्यःस्यादज्ञानाद्विशतोदमः ॥२६४॥

सीमायामविषद्यायांस्वयंराजैवधर्मवित् १

प्रदिशेद्भूमिमेतेषामुपकारादितिस्थितिः ॥२६५॥

एषोऽखिलेनाभिहितोधर्मःसीमाविनिर्णयि १

अतुर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिवाक्पारुष्यविनिर्णयम् ॥२६६॥

शतम्ब्राह्मणमाक्रुश्यक्षत्रियोदण्डमर्हति १

वैश्योऽप्यर्द्धशतंद्वाशूद्रस्तुबधमर्हति ॥२६७॥

पंचाशद्ब्राह्मणोदण्ड्यःक्षत्रियस्याभिशंसने १

वैश्येस्यादर्द्धपंचाशच्छूद्रेद्वादशकोदमः ॥२६८॥

सप्तर्षीर्देवाः त्रीनान्द्वादशैवयतिक्रमे १

वादेष्ववचनीयेषु तदेव द्विगुणम्भवेत् ॥२६९॥

एकजातिर्द्विजातींस्तु वाचादारूण्याक्षिपन् १

जिह्वायाः प्राप्नुयाच्छेदं जघन्यप्रभवो हि सः ॥२७०॥

नामजातियहन्त्वेषामभिद्रोहेण कुर्वतः १

निक्षेप्योऽयोमयः शंकुर्ज्वलन्नास्येदं शांगुलः ॥२७१॥

धर्मोपदेशन्दर्पेण विप्राणामस्य कुर्वतः १

तप्तमासेचयेत्तैलं वक्त्रेश्रोत्रे च पार्थिवः ॥२७२॥

श्रुतन्दे शं च जातिं च कर्म शारीरमेव च १

वितथेन ब्रुवन् दपीडाप्यः स्याद्विशतन्दमम् ॥२७३॥

काणं वाऽप्यथ वा खं जमन्यं वाऽपि तथा विधम् १

तथ्येनापि ब्रुवन् दाप्योदण्डं कार्षापणावरम् ॥२७४॥

मातरम्पितरं जायाम्भ्रातरन्तनयं गुरुम् १

आक्षारयञ्छतन्दाप्यः पन्थानं चाददद्गुरोः ॥२७५॥

ब्राह्मणक्षत्रियाभ्यान्तुदण्डः कार्योऽवेलाघता १

ब्राह्मणे साहसः पूर्वः क्षत्रिये त्वेव मध्यमः ॥२७६॥

देवद्वन्द्वयोरेवमेव स्वजातिम्प्रति सन्वतः १

छेदवजं प्रणयनन्दण्डयेति विदितव्यः ॥२७७॥

- एषदण्डविधिःप्रोक्तोवाक्पारुथस्यतत्त्वतः १
- अतडुर्द्ध्वप्रवक्ष्यामिदण्डपारुथनिर्णयम् ॥२७८॥
- येनकेनचिदंगेनहिंस्याच्चेष्टमन्त्यजः १
- छेत्तथन्तत्तदेवास्यतन्मनोरनुशासनम् ॥२७९॥
- पाणिमुद्यम्यदण्डंवात्पाणिच्छेदनमर्हति १
- पादेनप्रहरनूकोपात्पादच्छेदनमर्हति ॥२८०॥
- सहासनमभिप्रेप्सुरुत्कृष्टस्यापकृष्टजः १
- कट्यांकृतांकोनिर्वीस्यःस्फिचंवास्यावकर्तयेत् ॥२८१॥
- अवनिष्ठीवतोदपीद्वावोष्ठौछेदयेन्नृपः १
- अवमूत्रयतोमेद्रमवशर्जयतोगुदम् ॥२८२॥
- केशेषुगृह्णतोहस्तौछेदयेदविचारयन् १
- पादयोर्द्विद्विक्तयमन्त्यमन्त्ययंवृषणेषुच, ॥२८३॥
- त्वग्भेदकःशतन्दण्डयोगेनोहितस्यचदर्शकः १
- मांसभेत्तातुषणिष्कान्प्रवास्यस्त्वस्थिभेदकः ॥२८४॥
- वनस्पतीनांसर्वेषामुपभोगोयथायथा १
- तथातथादमःकार्योहिंसायामितिधारणा ॥२८५॥
- मनुथाणाम्पशूनांचदुःखायप्रहृतेसति १
- यथायथामहद्दुःखन्दण्डंकुर्यात्तथातथा ॥२८६॥



- अंगावपाउनायांचव्रणशोणितोस्तथा १  
 समुत्थानश्चयन्दाप्यःसर्वं पृथग्यत्नपेवा ॥२८७॥  
 द्रव्याणिहिंस्याद्यायस्यराज्येज्ञानतोऽपिवा १  
 सतस्योत्पादयेन्नुष्टिंराशोदद्याच्चतत्समम् ॥२८८॥  
 चर्मचार्मिकभाण्डेषुवाप्यपुष्पेषु १  
 मूल्यात्पंचगुणोऽण्डःपुष्पमूलफलेषुच ॥२८९॥  
 यानस्यचैवयातुश्चयानस्वामिनएवच १  
 दशातिवर्तनान्ताहुःशेषेदण्डोविधीयते ॥२९०॥  
 क्षिन्ननास्येभग्नयुगेऽन्त्येष्टिं प्राप्तेऽगुह्यगते १  
 अक्षभंगेचयानस्यचक्रभंगेतथैवच ॥२९१॥  
 छेदनेचैवयंत्राणांयोक्तरश्म्योस्तथैवच १  
 आक्रन्देचाप्यपैहीतिनदण्डम्मनुरब्रवीत् ॥२९२॥  
 यत्रापवर्ततेयुग्मंवैगुण्यात्प्राजकस्तु १  
 तत्रस्वामीभवेद्दण्ड्योहिंसायाःशतंशतं न्दमम् ॥२९३॥  
 प्राजकश्चपेदास्तःप्राजकोदण्डमर्हति १  
 युग्यस्थाःप्राजकेऽन्त्येष्टिसर्वेदण्ड्याःशतंशतः ॥२९४॥  
 सचेनुपथिसंरुद्धःपशुभिर्वीरथेनवा १  
 प्रमापयेत्प्राणभृतस्तत्रदण्डोऽविचारितः ॥२९५॥

मनुथमारणसिद्धिं वति त्विषम्भवेत् १

प्राणभृत्सुमहत्स्वर्द्धगागजोश्चहयादिः ॥२९६॥

शुद्धाणां धर्मान्तु सिद्धिः ॥२९७॥

पंचाशत्तुभवेद्दण्डः शुभे तु मृगपाक्षेषु ॥२९८॥

गर्दभाजाविकानान्तुदण्डः स्यात्पंचमाषिकः १

माषकस्तुभवेद्दण्डः श्वशूकरनिपातने ॥२९९॥

भार्यापुत्रश्चदासश्च शिथो भ्राता च सोदरः १

प्राप्तापि धास्ताऽद्याः स्यूरज्वावेणुदलेन वा ॥३००॥

पृष्ठतस्तुशरीरस्य नोत्तमांगे कथंचन १

अतो न्यथा तु प्रहरन् प्राप्ताः स्याच्चौरकिं त्विषम् ॥३०१॥

एषोऽखिलेनाभिहितो दण्डपात्यनिर्णयः १

स्तेनस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं दण्डविनिर्णये ॥३०२॥

पञ्चमं यत्नमातिष्ठेत् स्तेनानान्नियहेनृपः १

स्तेनानान्नियहादस्य यशोराष्ट्रं च वर्द्धते ॥३०३॥

अभयस्य हियो दाता स पूज्यः स ततन् नृपः १

स त्रं हि वर्द्धते तस्य सदैवाभयदाक्षेणः ॥३०४॥

सर्वतो धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षतः १

अधर्मादपि षड्भागो भवत्यस्य खरक्षतः ॥३०५॥

यदधीतेयद्यजतेयद्ददातियदर्वति १

तस्यषड्भागभायाजासम्यग्भवतिरक्षणात् ॥३०५॥

रक्षन्धर्मेणभूतान्तेराजावध्यांश्चघातयन् १

यजतेहरहर्यज्ञैःसहस्रशतदक्षिणैः ॥३०६॥

योऽरक्षन्मृत्युं दत्तेकरंशुल्कंचपार्थिवः १

प्रतिभागंचदण्डं ससद्योनरकंव्रजेत् ॥३०७॥

अराक्षेतारं राजानम्बलिषड्भागहारिणम् १

तमाहुःसर्वलोकस्यसमयमलारकम् ॥३०८॥

अनपेक्षितप्रयत्नं नास्तिकावेप्रलुम्बम् ॥३०९॥

अरक्षितारमतारंनृपंविद्यादधोगतिम् ॥३१०॥

अधार्मिकंत्रिभिर्न्यायैर्निगृह्णीयात्प्रयत्नतः १

निरोधनेनबन्धेनविविधेनबन्धेनच ॥३११॥

नियहेणहिपापानांसाधूनांसंयहेणच १

इवेज्याभिःपूयन्तेसततंनृपाः ॥३१२॥

क्षन्तयम्प्रभुणानित्यंक्षिपतांकार्थिणान्नृणाम् १

बालवृद्धातुराणांचदुष्टेनाहितमात्मनः ॥३१३॥

यःक्षिप्तोमर्षयत्यात्रैस्तेनस्वर्गेमहीयते १

यस्त्वैश्वर्यान्न दमतेनरकन्तेनगति ॥३१४॥

राजास्तेनेनगन्तव्योमुक्तकेशेनधावता १

आचक्षणेनतत्स्तेयमेवंकर्म्यास्मिशाधिमाम् ॥३१४॥

स्कन्धेनादायमुसलंलगुडंवा-पिखादिरम् १

शक्तिंचोभयतस्तीक्ष्णामायसन्दण्डमेववा ॥३१५॥

शासनाद्वाविमोक्षाद्वास्तेनःस्तेयाद्विमुच्यते १

अशासित्वातुतंराजास्तेनस्याप्नोतिकिल्बिषम् ॥३१६॥

अन्नादेभ्रूणहामार्ष्टिपत्यौभार्थ्या-पचारिणी १

गुरौशिथञ्चयाज्यञ्चस्तेनोराजनिकिल्बिषम् ॥३१७॥

राजनिर्द्धूतदण्डास्तुकृत्वापापानिमानवाः १

निर्मलाःस्वर्गमायान्तिसन्तःसुकृत्तिनोयथा ॥३१८॥

यस्तुरज्जुंघटंकूपाद्धरेद्भिन्द्याच्चयःप्रपाम् १

सदण्डम्प्राप्नुयान्माषन्तच्चतस्मिन्समाहरेत् ॥३१९॥

धान्यन्दशभ्यःकुम्भेभ्योहरतोभ्यधिकम्बधः १

शेषेभ्येकादशगुणन्दाप्यस्तस्यचतस्रनम् ॥३२०॥

तथाधरिममेयानांशतादभ्यधिकेबधः १

सुवर्णरजतादीनामुक्तमानांचवाससाम् ॥३२१॥

पंचाशतस्त्वभ्यधिकेहस्तच्छेदनमिथ्यते १

शेषेत्वेकादशगुणभूल्याण्डम्प्र-ल्पयेत् ॥३२२॥

- पुरुषाणां लीनानान्नारीणांचविशेषतः ॥ १ ॥  
 मुख्यानांचैव रत्नानां रणेवधमर्हति ॥ ३२३ ॥  
 महापद्मनाहरणेशस्त्राणामोषधस्यच ॥ १ ॥  
 कालमासाद्यकार्यचैदण्डं राजाप्रकल्पयेत् ॥ ३२४ ॥  
 गोषुब्राह्मणतंस्थानुहूतैकायाश्चभेदने ॥ १ ॥  
 पशूनांहरणेचैवसद्यःकार्योर्द्धपादिकः ॥ ३२५ ॥  
 सूत्रं तालं किण्वानांगोभयस्य गुडस्यच ॥ १ ॥  
 दध्नःक्षीरस्यतक्रस्यपानीयस्यतृणस्यच ॥ ३२६ ॥  
 वेणुवैदलभाण्डानांलवणानान्तथैवच ॥ १ ॥  
 मृन्मयानांचहरणेमृदोभस्मनएवच ॥ ३२७ ॥  
 मत्स्यानाम्पाश्यानांचैवतैलस्यचघृतस्यच ॥ १ ॥  
 मांसस्यमधुनचैवयक्षान्यः पशुसम्भवम् ॥ ३२८ ॥  
 अन्येषांचैवमादीनाम्भद्यानामोदनस्यच ॥ १ ॥  
 पक्वान्नानांचसर्वेषान्तप्लव्यः क्षुण्णोदः ॥ ३२९ ॥  
 पुष्पेषुहरितेधान्येगुल्मवत्त्वानगेषुच ॥ १ ॥  
 अन्येष्वपरिपूतेऽहोरात्रस्यात्पंचकृष्णलः ॥ ३३० ॥  
 परिपूतेषुधान्येषुशाकमूलफलेषुच ॥ १ ॥  
 ।नेरन्वयेशतः ण्डःसान्वयेर्द्धशतन्दमः ॥ ३३१ ॥

- स्यात्साहसन्त्वन्वयवत्प्रसभं-~~न~~कृतम् १
- निरन्वयम्भवेत्स्तेयंहृत्वा-पथयतेचयत् ॥३३२॥
- यस्त्वेतान्युपलुप्तानि~~पि~~स्तेनयेन्नरः १
- तमाद्यन्दण्डयेद्राजायश्चाग्निंचोरयेद्दहात् ॥३३३॥
- येनयेनयथा-ङ्गेनस्तेनोनृषुविचेष्टते १
- तत्रदेवहरेत्तस्यप्रत्यादेशायपार्थिवः ॥३३४॥
- पिताचार्यःसुहृन्माताभार्यापुत्रःपुरोहितः १
- नादण्ड्योनामराज्ञो-स्तियःस्वधर्मेनतिष्ठति ॥३३५॥
- कार्षीपणम्भवेद्दण्ड्योयत्रान्यःप्राकृतोजनः १
- तत्रराजाभवेद्दण्ड्यःसहस्रमितिधारणा ॥३३६॥
- अष्टापाद्यन्तुशूद्रस्यस्तेयेभवतिकिल्बिषम् १
- षोडशैवतुवैश्यस्यद्वात्रिंशत्क्षत्रियस्यच ॥३३७॥
- ब्राह्मणस्यचतुःषष्टिःपूर्णवा-पिशतम्भवेत् १
- द्विगुणावाचतुःषष्टिस्तद्दोषगुणविद्विसः ॥३३८॥
- वानस्पत्यम्भूलफलन्दार्वाग्न्यर्थन्तथैवच १
- तृणंचगोभ्योगासार्थमस्तेयम्भनुरब्रवीत् ॥३३९॥
- यो-दत्तादायिनोहस्तास्त्रिप्सेतब्राह्मणोधनम् १
- याजनाध्यापनेनापियथास्तेनस्तथैवसः ॥३४०॥

द्विजोऽश्वगःक्षीण- तिर्द्वाविक्षूड्रेचभूलके १

आददानःपरक्षेत्रन्नदण्डन्दातुमर्हति ॥३४१॥

असन्धितानांसन्ध्यातासन्धितानांचमोक्षकः १

दासाश्वरथहर्ताचंप्राप्तःस्याच्चौरकिल्बिषम् ॥३४२॥

अनेनविधिनाराजाकुर्वीणःस्तेननियहम् १

यशोऽस्मिन्प्राप्तुयाल्लोकेप्रेत्यचानुत्तमंसुखम् ॥३४३॥

हेन्द्रंस्थानमभिप्रेत्सुर्यशस्त्राक्षयमवययम् १

नोपेक्षेतक्षणमपिराजासाहसिकन्नरम् ॥३४४॥

वाग्दुष्टात्स्कराच्चैवदण्डेनैवचहिंसतः १

साहसस्यनरःकर्ताविज्ञेयःपापकृत्तमः ॥३४५॥

साहसेवर्तमानन्तुयोमर्षयतिपार्थिवः १

सविनाशं व्रजत्याशुविद्वेषं चाधिगच्छति ॥३४६॥

न मित्रकारणाद्राजाविपुलाद्वाधनागमात् १

समुत्सृजेत्साहसिकान्सर्वभूतभयावहान् ॥३४७॥

शस्त्रद्विजातिभिर्माल्यन्धर्मोयत्रोपरुध्यते १

द्विजातीनांचवर्णीनां विप्लवेकालकारिते ॥३४८॥

अपराधेऽप्यत्रोत्प्रेक्षितानांचसंगरे १

स्त्रीविप्राभ्युपपत्तौ च घ्नन् धर्मेण न दुष्यति ॥३४९॥

- गुरुंवाबालवृद्धंवाब्रह्मणंवाबहुश्रुतम् १
- आततायिद्वयं न्तंहन्यादेनास्तेस्वार्ह्यन् ॥३५०॥ १
- नाततायिवधेदोषोहन्तुर्भवतिकश्चन १
- प्रकाशंवाऽप्रकाशंवा मन्युस्तन्मन्युमृच्छति ॥३५१॥ १
- परदाराभिमर्षेषुप्रवृत्तान्नृन्महीपतिः १
- उद्वेजनकरैर्दण्डैश्चिद्वात्येत्वाप्रजासथेत् ॥३५२॥ १
- तत्समुत्थोहिलोकस्यजायतेवर्णसंकरः १
- येनमूलहरोऽधर्मःसर्वनाशायकल्पते ॥३५३॥ १
- परस्यपत्न्यापुरुषःसम्भाषांयोजयन्नरहः १
- पूर्वमाक्षारितोदोषैःप्राप्नुयात्पूर्वसाहसम् ॥३५४॥ १
- यस्त्वनमाक्षारितःपूर्वमभिभाषेतकारणात् १
- नदोषम्प्राप्नुयात्किञ्चिन्नहितस्यव्यतिक्रमः ॥३५५॥ १
- परस्त्रियंयोऽभिवदेत्तीर्थेऽरण्येवनेऽपिवा १
- नदीनांवाऽपिसम्भेदेससंयहणमाप्नुयात् ॥३५६॥ १
- उपचारक्रियाकेलिःस्पर्शोभूषणवाससाम् १
- सहस्रद्वासनंचैवसर्वसंयहणंस्मृतम् ॥३५७॥ १
- स्त्रियंस्पृशेददेशेयःऋग्वेदेऽर्धयेत्तया १
- परस्परस्यानुमतेसर्वसंयहणंस्मृतम् ॥३५८॥ १



अब्राह्मणः संयहणे प्राणान्तन्दण्डमर्हति १

चतुष्पीपायेवपीपायस्य तमाः सदा ॥३५९॥

भिष्णुकावन्दिनश्चैव दीक्षिताः कारवस्तथा १

सम्भाषणं स स्त्रीभिः कुर्युरप्रतिवारिताः ॥३६०॥

न सम्भाषाम्परस्त्रीभिः प्रतिषिद्धः समाचरेत् १

निषिद्धो भाषमाणस्तु सुवर्णन्दण्डमर्हति ॥३६१॥

नेष चाण्डालेषु विधिनीलोपजीविषु १

सज्जयन्ति हितेन सौम्यैर्द्यूतैश्च ॥३६२॥

किञ्चिदेव तु दाप्यः स्यात्सम्भाषान्ताभिराचरन् १

प्रेथासु चैकभक्तासुरहः प्रव्रजितासु च ॥३६३॥

योऽकामान्द्रूपयेत्कन्यां स सद्यो बधमर्हति १

स कामान्द्रूपयंस्तु ल्यो न बधम्प्राप्नुयान्नरः ॥३६४॥

कन्याम्भजन्ती भुङ्क्तेऽन्नं किञ्चिदपि दापयेत् १

जघन्यं सेवमानान्तु संयतां वा सयेद्बहे ॥३६५॥

उत्तमं सेवमानस्तु जघन्यो बधमर्हति १

शुल्कन्दद्यात्सेवमानः समामिच्छेत्पिताय दि ॥३६६॥

अभिषत्यतु यः कन्यां कुर्याद्दुर्पेण मानवः १

तस्याशु कर्त्येऽङ्गुल्यौ दण्डं चार्हति षट्शतम् ॥३६७॥

- सन्नामान्द्रूपयस्तुल्योनांगुलेच्छेदमाप्नुयात् १
- द्विशतन्तुदमन्दाप्यःप्रसंगविनिवृत्तये ॥३६८॥
- कन्यैवकन्यायाकुर्वीतस्याःस्याद्विशतोदमः १
- शुल्कंचद्विगुणन्दद्याच्छेफाच्चैवाप्नुयात् ॥३६९॥
- यार्कन्याम्प्रकुर्वीत्स्त्रीसासद्योभौण्ड्यमर्हति १
- अंगुल्योरेववाच्छेदंखरेणोद्वहनन्तथा ॥३७०॥
- भर्तारंलंघयेद्यातुस्त्रीज्ञातिगुणदर्पिता १
- तांश्वभिःखादयेद्राजासंस्थानेबहुसंस्थिते ॥३७१॥
- पुमांसन्दाहयेत्पापंशयनेतप्तआयसे १
- अभ्यादध्युश्चकाष्ठानितत्रदलेतपापकृत् ॥३७२॥
- संवत्सराभिश्चस्तस्यदुष्टस्यद्विगुणोदमः १
- व्रात्ययासहसंवासेचाण्डाल्यातावदेवतु ॥३७३॥
- शूद्रोगुप्तमगुप्तंवाड्वैजातंवर्णमावसन् १
- अगुप्तमंगसर्वस्वैर्गुप्तंसर्वेणहीयते ॥३७४॥
- वैश्यःसर्वस्वदण्डःस्यात्संवत्सरनि णेधतः १
- सहस्रंक्षात्रयोदण्डोऽप्यष्टयंक्षेत्रेणचार्हति ॥३७५॥
- ब्राह्मणीयद्यगुप्तान्तुगच्छेतांवैश्यपार्थिवौ १
- वैश्यम्पंचशतंकुर्वीत्क्षत्रियन्तुसहस्रिणम् ॥३७६॥

उभावपितृतावेवब्राह्मण्यागुप्तयासह ॥ १ ॥  
 विप्लुतोऽप्युदग्धयोवाकटाग्निना ॥ ३७७ ॥  
 सहस्रम्ब्राह्मणोदण्ड्योगुप्तांविप्राम्बलाद्ब्रजन ॥ १ ॥  
 शतानिपंचदण्ड्यःस्यादिच्छन्त्यासहसंगतः ॥ ३७८ ॥  
 मौण्ड्यम्प्राणान्तिकोऽब्राह्मणस्यावेधीयते ॥ १ ॥  
 इतरेषान्तुवर्णीनान्दण्डःप्राणान्तिकोभवेत् ॥ ३७९ ॥  
 नजातुब्राह्मणंहन्यात्सर्वपापेष्वपिस्थितम् ॥ १ ॥  
 राश्रादेनंवहिःकुर्यात्समयधनमक्षतम् ॥ ३८० ॥  
 नब्राह्मणबधाद्भूयानधर्मोविद्यतेभुवि ॥ १ ॥  
 तस्मादस्यबधंराजामनसाऽपिनचिन्तयेत् ॥ ३८१ ॥  
 वैश्यश्चेत्क्षत्रियांगुप्तांवैश्यांवाक्षत्रियोवजेत् ॥ १ ॥  
 योब्राह्मण्यामगुप्तायान्तावुभौदण्डमर्हतः ॥ ३८२ ॥  
 सहस्रम्ब्राह्मणोदण्ड्योऽप्योगुप्तेतुतेव्रजन ॥ १ ॥  
 शूद्राणां दण्ड्योऽप्युदग्धयोऽपि विप्रोऽपि ॥ ३८३ ॥  
 क्षात्रेयायामगुप्तायामवैश्येपंचशतन्दमः ॥ १ ॥  
 मूत्रेणमण्ड्यमिच्छेत्क्षत्रियोऽप्युदग्धयोऽपि ॥ ३८४ ॥  
 अगुप्तेक्षत्रियावैश्येऽप्युदग्धयोऽपि विप्रोऽपि ॥ १ ॥  
 शतानिपंचदण्ड्यःस्यात्सन्त्वन्यजास्त्रयम् ॥ ३८५ ॥

यस्यस्तेनःपुं नास्तिनान्यस्त्रीगोनदुष्टवाक् १

नसाहसिकदण्डघ्नोसराजाशक्रलोकभाक् ॥३८६॥

एतेषान्निगहोराज्ञःपंचानं॥विषयेस्वके १

साम्राज्यकृत्सजात्येषुलोकेचैवयशस्करः ॥३८७॥

ऋत्विजंयस्यजेद्याज्योयाज्यंचत्विंस्तथजेध- १

शक्तंकर्मण्यदुष्टंचतयोर्दण्डःशतंशतम् ॥३८८॥

नमातानपितानस्त्रीनपुत्रस्त्यागमर्हति १

त्यजन्नपतितानेतान्राज्ञादण्ड्यःशत॥३८९॥ ॥३८९॥ १

आश्रमेषुद्विजातीनांकार्येऽपि॥३९०॥ ॥३९०॥ १

नविब्रूयान्नृपोधर्मचिकीर्षं हितमात्मनः ॥३९०॥

यथार्हमेतानभ्यर्च्यब्राह्मणेःसहपार्थिवः १

सान्त्वेनप्रशमय्यादौस्वधर्ममप्रतिपादयेत् ॥३९१॥

प्रातिवेश्यानुवेश्यौचकल्पाणेविंशतिद्विजे १

अर्हाव॥३९२॥ ॥३९२॥ १

श्रोत्रियःश्रोत्रियंसाधुम्भूतिकृत्येष्वभोजय- १

तदन्नंद्विगुणन्दाप्योहिरण्यंचैवमाषकम् ॥३९३॥

अन्धोजडःपीठसर्पिसप्तत्यास्थवि ॥३९४॥ १

श्रोत्रियेषूपकुर्वन्नदाप्याःकेनचित्कार- ॥३९४॥

- श्रोत्रियंयाधितातौचवालवृद्धावकिंचनम् १  
 महाकुलीनमार्य्यचराजासम्पूजयेत्सदा ॥३९५॥  
 शाल्मलीफलकेऽलक्षणेनेनिज्यान्नेजकःशनैः १  
 नचवासांसिवासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥३९६॥  
 तन्तुवायोदशपलन्दद्यादेकपलाधिकम् १  
 अतोऽन्यथावर्तमानोदाप्योद्वादशकन्दमम् ॥३९७॥  
 शुल्कस्थानेषुकुशलाःसर्वपण्यविचक्षणाः १  
 कुर्य्युर्य्यथापण्यन्ततोऽप्यङ्गुणेहरेत् ॥३९८॥  
 राज्ञःप्रख्यातभाण्डानिप्रतिषिद्धानियानिच १  
 तानिनिर्हरतोलोभात्सर्वहारंहरेन्नृपः ॥३९९॥  
 शुल्कस्थानम्परिहरन्नकालेक्रयविक्रयी १  
 मिथ्यावादीचसंख्यानेदाप्योऽष्टगुणमत्ययम् ॥४००॥  
 आगमानेर्गमंस्तानन्तथावृद्धिक्षयावुभौ १  
 विचार्य्यसर्वपण्यानांकारयेत्क्रयविक्रयी ॥४०१॥  
 पंचरात्रेपंचरात्रेपक्षेपक्षेऽथवागते १  
 कुर्वीतचैषाम्प्रत्यहमर्घ्यसंस्थापनन्नृपः ॥४०२॥  
 तुलामानम्प्रतीमानंसर्वचस्यात्सुलक्षितम् १  
 षट्सुषट्सुचमासेषुपुनरेवपरीक्षयेत् ॥४०३॥

- पणंयानन्तरेदाप्यम्पौरुषोर्द्धपणन्तरे १  
 पादम्पशुश्रयोषिचपादार्द्धात्तक्तकःपुमान् ॥४०४॥  
 भाण्डपूर्णानियानानितार्थन्दाप्यानिसारतः १  
 रिक्तभाण्डानियत्किंचित्मांसश्चापरिच्छदाः ॥४०५॥  
 दीर्घाध्वनियथादेशंयथाकालन्तरोभवेत् १  
 नदीतीरेषुतद्विद्यात्समुद्रेनास्तिलक्षणम् ॥४०६॥  
 गर्भिणीतुद्विमासादिस्तथाप्रव्रजितोमुनिः १  
 ब्राह्मणालिंगिनश्चैवनदाप्यास्तारिकन्तरे ॥४०७॥  
 यन्नाविकिंचिद्दासानांविशीर्येतापराधतः १  
 तद्दासैरेवदातथंसमागम्यस्वर्तोऽशतः ॥४०८॥  
 एषनौयायिनामुक्तोयवहारस्यनिर्णयः १  
 दाशापराधतस्तोयेदैविकेनास्तिनियहः ॥४०९॥  
 दण्डाण्येज्यंकारयेद्वैश्यंकुशीदंकृषिमेवच १  
 पशूनांरक्षणंचैवदास्यंशूद्रंद्विजन्मनाम् ॥४१०॥  
 क्षत्रियंचैववैश्यंचब्राह्मणोवृत्तिकर्षितौ १  
 विभृयादानृशंस्येनस्वानिकर्माणिकारयन् ॥४११॥  
 दास्यन्तुकारयँत्सोभाद्ब्राह्मणःसंयुक्तानांवेजान् १  
 अनिच्छतःप्राभवत्याद्राज्ञादण्ड्यःशतानिषट् ॥४१२॥

- शूद्रन्तुकारयेद्दास्यं क्रीतमक्रीतमेव वा १  
 दास्यायैव हि सृष्टान्सा ब्राह्मणस्य स्वयम्भुवा ॥४१३॥  
 न स्वामिनानि सृष्टोऽपि शूद्रो दास्याद्विमुच्यते १  
 निसर्गजं हित तस्य कस्तस्मात्तदपोहति ॥४१४॥  
 ध्वजाहृतो भक्तदासो गृहजः क्रीतदत्रिमौ १  
 पैत्रिको दण्डदासश्च सप्तैते दासयो नयः ॥४१५॥  
 भार्यापुत्रश्च दासश्च त्रय एवाधनाः स्मृताः १  
 एते समाधे गच्छन्ते तथैतत्तत्तत्तद्धनम् ॥४१६॥  
 विस्रब्धम् ब्राह्मणः शूद्राद्वयोपादानमाचरेत् १  
 न तिस्रस्तस्मात्किञ्चित्स्वं भर्तृहार्यधनो हि सः ॥४१७॥  
 वैश्यशूद्रौ प्रयत्न न स्वानि न र्मीणिकारयेत् १  
 तौ हि श्रुताः दण्डार्थेभ्यः क्षोभयेत एते दंजयन् ॥४१८॥  
 अहन्यहन्यवेक्षेत कर्मीन्तान् वाहनानि च १  
 आययौ च नियतावाकराः कोषमेव च ॥४१९॥  
 एवं सर्वा निमान् राजा व्यवहारान्समापयन् १  
 यपोल्लुक्त्विषं सर्वम् प्राप्नोति परमां गतिम् ॥४२०॥

॥ इत्यष्टमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुगोतायांसंहितायानवमोऽध्यायः ॥

पुरुषस्यस्त्रियाश्चैव धर्म्येव त्मनितिष्ठतोः १  
 संयोगे विप्रयोगे च धर्मी न ह्यप्यपेक्ष्यताम् ॥ १ ॥  
 अस्वतंत्राः स्त्रियः कार्यीः पुरुषैः स्वैर्दिवानि शम् १  
 विषयेषु च सज्जन्त्यः संस्थाप्या आत्मनो वशे ॥ २ ॥  
 पितारक्षतिकौमारे भर्तारक्षतियौवने १  
 रक्षन्ति स्थाविरे पुत्राः पुत्रीस्तत्रैव मर्हति ॥ ३ ॥  
 काले दातापितृणां चानुपयनूपातेः १  
 मृते भर्तारि पुत्रस्तु वाच्यो मातुररक्षिता ॥ ४ ॥  
 सूक्ष्मेभ्योऽपि प्रसंगेभ्यः स्त्रियोरक्ष्या विशेषतः १  
 द्वयोर्हिकुलयोः शोकमावहेयुररक्षिताः ॥ ५ ॥  
 इमं च सर्ववर्णीनाम्पश्यन्तो धर्ममुत्तमम् १  
 यतन्ते रक्षितुम् भार्या भर्तारो दुर्बला अपि ॥ ६ ॥  
 स्वाम्प्रसूतिं च रित्रं च कुलमात्मानमेव च १  
 स्वंच धर्मं प्रयत्नं न जायं रक्षन् हि रक्षति ॥ ७ ॥



- पतिर्भीर्यासम्प्रावेशः गर्भोऽत्वेह जायते ॥ १ ॥
- जायायास्ताद्विजायात्वंयदस्यां जायते पुनः ॥ १८१ ॥
- यादृशम्भजते हिस्त्री सुतं सूते तथा विधम् ॥ १ ॥
- तस्मात्प्रजाविशुद्ध्यर्थं स्त्रियं क्षेत्रप्रयत्नतः ॥ १८२ ॥
- न कश्चिद्योषितः शक्तः प्रसूय परिरक्षितुम् ॥ १ ॥
- एते रूपाय योगैस्तु शक्यास्ताः परिरक्षितुम् ॥ १९० ॥
- अर्थस्य संयहे चैनां यथेव निगोजयेत् ॥ १ ॥
- शौचे धर्मेऽन्नपक्त्वां च पारिणास्यस्य चेक्षणे ॥ १९१ ॥
- अरक्षिता गृहे रुद्धाः पुरुषैराप्तकारिभिः ॥ १ ॥
- आत्मानमात्मनायास्तुरक्षेयुस्ताः सुरक्षिताः ॥ १९२ ॥
- पानन्दुर्ज्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽननम् ॥ १ ॥
- स्वप्नोऽन्यगेहवासश्च नारी सन्दूषणानिषट् ॥ १९३ ॥
- नैतारूपम्परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः ॥ १ ॥
- सुखं वा दुःखं वा रूपं वा पुमानित्येव भुंजते ॥ १९४ ॥
- पौत्रत्याच्च लचिताच्च नैस्नेयाच्च स्वभावतः ॥ १ ॥
- रक्षिता यत्नतोऽपीह भर्तृष्वेता विकुर्वते ॥ १९५ ॥
- एवं स्वभावं ज्ञात्वा साम्प्रजगत्पतिरित्येव ॥ १ ॥
- पश्यन्त्यप्यपि देवपुत्रास्तु नम्प्रति ॥ १९६ ॥

- शय्यासनमलंकारं कामं क्रोधमनाज्विम १  
 द्रोहभावं कुचर्याचस्त्रीभ्यो मनुरकल्पयत् ॥१७॥  
 नास्ति स्त्रीणां क्रियामंत्रैरिति धर्मैव स्थितः १  
 निरिन्द्रियाद्यमंत्राश्च स्त्रियोऽनृतमिति स्थितिः ॥१८॥  
 तथा च श्रुतयो बन्धो निगीतानि गमेष्वपि १  
 स्वालक्षण्यपरीक्षार्थं तासां शृणुत निष्कृतीः ॥१९॥  
 यन्मे माता प्रलुभे विचरन्त्यपतिव्रता १  
 तन्मे रेतः पिता वृद्धः ॥२०॥ तन्निदर्शनम् ॥२०॥  
 ध्यात्वा ॥२१॥ किंचित्पाणिग्रहाहस्यचेतसा १  
 तस्यैषथ भिन्ना ॥२२॥ निद्वयः सम्यगुच्यते ॥२१॥  
 याद्यगुणेन भर्त्री स्त्री संयुज्येत यथाविधि १  
 ताद्यगुणा सा भवति समुद्रेणे चानेन्नगा ॥२२॥  
 अक्षमालावाशेन संयुक्ता धमयो निजा १  
 शारंगीमन्दपालेन जगामाभ्यर्हणीयताम् ॥२३॥  
 एताश्चान्याश्च लोके ॥२४॥ कृष्टप्रसूतयः १  
 उत्कर्षयोषितः प्राप्ताः स्वैः स्वैर्भर्तृगुणैः शुभैः ॥२४॥  
 एतानि जालोदराद्यः ॥२५॥ जित्यंती पुंस्योः शुभा १  
 प्रेत्येह च सुखोदकी नृप्रजाधर्मीन्निबोधत ॥२५॥

प्रजनार्थम् भागाः पूजार्हा गृहदीप्तयः १

स्त्रियः श्रियश्च गेहेषु न विशेषोऽस्ति कश्चन ॥२६॥

उत्पादनमपत्यस्य जातस्य परिपालनम् १

प्रत्यहं लोकयात्रायाः प्रत्यक्षं स्त्री जलपानम् ॥२७॥

अपत्यन्धर्मकार्याणि शुश्रूषारतिरुत्तमा १

दाराधीनस्तथा स्वर्गः पितॄणामात्मनश्च ह ॥२८॥

पातं यान भिचरति मनोवाग्देहसंयता १

सामर्तृलोकानाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यते ॥२९॥

यभिचारान्नुभर्तुः स्त्रीलोके प्राप्नोति निन्द्यताम् १

गृहाहृत्योद्वेगं चाप्नोति पापरोगैश्च पीड्यते ॥३०॥

पुत्रम् प्रत्युदितं सद्भिः पूर्वजैश्च महर्षिभिः १

विश्वजन्यमिमम् पुण्यमुपन्यासन्निबोधत ॥३१॥

भर्तुः पुत्रं विजानन्ति श्रुतिद्वैधन्तु भर्तुरि १

आहुस्तपादकं केचिदपरे क्षेत्रिणं विदुः ॥३२॥

क्षेत्रभूता स्मृतानां रीवीजभूतः स्मृतः पुमान् १

क्षेत्रवीजसमायोगात्सम्भवः सर्वदेहिनाम् ॥३३॥

विशेषं दुष्टं चिन्तित्वा जन्तोनिः श्लेषेऽप्युद्यच्छेत् १

उभयन्तु समं यत्र सा प्रसूतिः प्रशस्यते ॥३४॥

वीजस्यचैवगण्यः।।वीजदृक्कृष्टमुच्यते ।  
 सर्वभूतप्रसूतिर्हिबीजलक्षणलक्षिता ॥३५॥  
 यादृशन्तूप्यतेबीजंक्षेत्रेकालोपपादिते ।  
 तादृयोहतितत्तत्तज्जन्तुजंस्वैर्यजितंगुणैः ॥३६॥  
 इयम्भूमिर्हिभूतानांशास्वतीयोनिरुच्यते ।  
 नचयोनिगुणान्काञ्चिद्वीजम्पुष्पतिपुष्टिषु ॥३७॥  
 भूमावप्येककेदारेकालोप्तानिकृषीबलैः ।  
 नानारूपाणिजायन्तेबीजानीहस्वभावतः ॥३८॥  
 ब्रीहयःशालयोमुद्गास्तिलामाषास्तथायवाः ।  
 यथाबीजम्प्ररोहन्तिलभुनानीक्षवस्तथा ॥३९॥  
 अन्यदुप्तंजातं।।व्यतिथ्यतज्जोष्यते ।  
 उप्यतेयद्वियद्वीजन्तत्तदेवप्ररोहति ॥४०॥  
 तत्प्राज्ञेनविनीतेनज्ञानविज्ञानवेदिना ।  
 आयुष्कामेनवस्तथन्नजातुपरयोषिति ॥४१॥  
 अत्रगाथावायुगीताःकीर्त्तयन्तिपुराविदः ।  
 यथाबीजन्नवस्तथम्पुंसापपरिमहे ॥४२॥  
 नश्यतीषुर्यथापैद्यःखेविद्धमनुविध्यतः ।  
 तथानश्यतिवैक्षिप्रंबीजम्परपरिमहे ॥४३॥

पृथो पीमाम्पृथिवीम्भार्यीम्पूर्वविदोविदुः १

स्थाणुच्छेदस्यकेदारमाहुःशल्यवतोमृगम् ॥४४॥

एतावानेवपुरुषोयज्जायात्माप्रजेतिह १

विप्राःप्राहुस्तथाचैतद्योभर्तासास्मृताङ्गना ॥४५॥

नानेष्का विसर्गाम्भाम्भर्तुर्भीर्यीविमुच्यते १

एवंधर्म्मविजानीमःप्राक्प्रजापतिनिर्मितम् ॥४६॥

सकृदंशो नपततिसकृदाज्याप्रदीयते १

सकृदाहददानीतित्रीण्येतानिसतांसकृत् ॥४७॥

यथागोऽश्वोऽष्टदासीषुमहिथजाविकासुच १

नोत्पादकःप्रजाभागीतथैवान्यांगनास्वपि ॥४८॥

येऽक्षेत्रिणोवीजवन्तःपक्षेत्रप्रवापेणः १

तेवैसस्यस्यजातस्यनलभन्तेफलंकृचित् ॥४९॥

गृह्यमाणुवृक्षभोवत्सानांजनयेच्छतम् १

गोमिनामेवतेवत्सामोऽयंस्कन्दितमार्षभम् ॥५०॥

तथैवाक्षेत्रिणावीजम्परक्षेत्रप्रवापिणः १

कुर्वन्तिक्षेत्रिणामर्थनवीजीलभतेफलम् ॥५१॥

फलन्त्वनभिसन्धायक्षेत्रिणांवीजिनान्तथा १

प्रत्यक्षंक्षेत्रिणामर्थोवीजाद्योनिर्गरीयसी ॥५२॥

- क्रियाभ्युपगमान्वेतद्बीजार्थयत्प्रदीयते । १
- तस्येहभागिनौदृष्टौबीजक्षेत्रेऽप्युक्तम् ॥५३॥
- ओषवाताहृतंबीजंयस्यक्षेत्रेप्ररोहति । १
- क्षेत्रिकस्यैवतद्बीजन्नवप्तालभतेफलम् ॥५४॥
- एषधर्म्मोर्गिवाश्वस्यदास्युष्ट्राजाविकस्यच । १
- विहंगमहिषीणांचविज्ञेयःप्रसवम्प्रति ॥५५॥
- एतद्द्वःसारफल्गुत्वंबीजयोन्योःप्रकीर्तितम् । १
- अतःपरम्प्रवक्ष्यामियोषितान्धर्म्ममापदि ॥५६॥
- भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्यायागुरूपल्यनुजस्यसा । १
- यवीयसस्तुयाभार्यास्तुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥५७॥
- ज्येष्ठोयवीयसोभार्यायवीयान्वाग्यजस्त्रियम् । १
- पतितौभवतोगत्वानियुक्तावप्यनापदि ॥५८॥
- देवराज्ञासपिण्डः ॥५९॥ सस्यद्विभुक्तया । १
- प्रजेप्सिताधिगन्तव्यासन्तानस्यपरिक्षये ॥५९॥
- विधवायान्नियुक्तस्तुघृताक्तोवाग्यतोनिशि । १
- एकमुत्पादयेत्पुत्रन्नद्वितीयंकथंचन ॥६०॥
- द्वितीयमेकेप्रजनम्मन्यन्तेस्त्रीषुतद्विदः । १
- अनिर्वृतन्नियोगार्थमपश्यन्ताधर्म्मतस्तयोः ॥६१॥

- विधवायान्नियोगार्थेनिर्वृतेतुयथाविधि १
- गुरुवच्चस्नुषावच्चवर्तेयाताम्परस्परम् ॥६२॥
- द्विष्टोऽप्येविधिंहित्वावर्तेयातान्तुकामतः १
- तावुभौपतितौस्यातांस्नुषागगुरुतल्पगौ ॥६३॥
- नान्यस्मिन्विधवानारीनियोक्तयाद्विजातिभिः १
- अन्यस्मिन्निहित्युंजानाधर्महन्युःसनातनम् ॥६४॥
- नोद्वाहिकेषुमंत्रेषुनियोगःकीर्त्यतेकृचित् १
- नविवाहविधावुक्तंविधवावेदनम्पुनः ॥६५॥
- अयंद्विजैर्हिविद्वद्भिःपशुधर्मोविगर्हितः १
- मनुष्याणामपिप्रोक्तोवेणेराज्यम्प्रशासति ॥६६॥
- समहीमखिलाम्भुंजन्नाजर्षिप्रवरःपुरा १
- वर्णीनांसंकरंचक्रेकामोपहतचेतनः ॥६७॥
- ततःप्रभृतियोमोहात्प्रमीतपत्तिकान्त्रियम् १
- नियोजयत्यपत्यार्थन्तंविगर्हन्तिसाधवः ॥६८॥
- यस्याभ्रियेतकन्यायावाचासत्येकृतेपतिः १
- तामनेनविधानेननिजोविन्देतदेवरः ॥६९॥
- यथाविध्यधिगम्येनांशुःशुचिब्रताम् १
- मिथोभजेताप्रसवात्सकृत्सकृद्वतावृतौ ॥७०॥

- नदत्वाकस्यचित्कन्याम्पुनर्दद्याद्विचक्षणः १
- दत्त्वापुनःप्रयच्छन्हिप्राप्नोतिपुरुषानृतम् ॥७१॥
- विधिवत्प्रतिष्ठाप्य । पेत्यजेत्कन्यांविगर्हिताम् १
- याधितांविप्रदुष्टांवाह्यनाचोपपादिताम् ॥७२॥
- यस्तुदोषवतींकन्यामनाख्यायोपपादयेत् १
- तस्यतद्वितथंकुर्यात्कन्यादातुर्दुरात्मनः ॥७३॥
- विधायवृत्तिभ्यार्थीयाःप्रवसेत्कार्यवान्नरः १
- अवृत्तिकर्षिताहिस्त्रीप्रदुषेत्स्थितिमत्यपि ॥७४॥
- विधायप्रोषितेवृत्तिंजीवेन्नियममास्थिता १
- प्रोषितेत्वविधायैवजीवेच्छिल्पैरगर्हितैः ॥७५॥
- प्रोषितोधर्मकार्यार्थम्प्रतीक्ष्योऽष्टौनरःसमाः १
- विद्यार्थषड्यशोऽर्थवाकामार्थत्रैस्तुवत्सरान् ॥७६॥
- संवत्सरम्प्रतीक्षेतद्विषन्तींयोषितम्पतिः १
- उर्ध्वसंवत्सरान्त्वेनान्दायंहृत्वानसंवसेत् ॥७७॥
- अतिक्रामेत्प्रमत्तंयामत्तंरोगार्त्तमेववा १
- सात्रीन्मासान्परित्याज्याविभूषणपरिच्छदा ॥७८॥
- उन्मत्तम्पतितंक्लीवमवीजम्पापरोगिणम् १
- नत्यागोऽस्तिद्विषन्त्याश्चनचदायापवर्त्तनम् ॥७९॥



- मद्यपासाधुवृक्षाद्याभवेत्तुल्ययाभवेत् १  
 याधितावाधिवेत्तयाहिंसाऽर्थघ्नीचसर्वदा ॥८०॥  
 बन्ध्याऽष्टमेऽधिवेद्याब्देदशमेतुमृतप्रजा १  
 एकादशेस्त्रीजननीसद्यस्त्वप्रियवादिनी ॥८१॥  
 यारोगिणीस्यानुहितासम्पन्नाचैवशीलतः १  
 साऽनुज्ञाप्याधिवेत्तयानावमान्याचकर्हिचित् ॥८२॥  
 अधिविन्नातुयानारीनिर्गच्छेद्रुषितागृहात् १  
 सासद्यःसन्निरोद्धयात्याज्यावाकुलसन्निधौ ॥८३॥  
 प्रतिषिद्धापिचेद्यातुमद्यमभ्युदयेष्वपि १  
 प्रेक्षासमाजंगच्छेद्वासादण्ड्याकृष्णलानिषट् ॥८४॥  
 यत्ति स्वाश्चापराश्चैवविन्देरन्योषितोद्विजाः १  
 तासांवर्णक्रमेणस्याज्ज्यैष्ठ्यम्पूजाचवेश्मच ॥८५॥  
 भर्तुःशरीरशुश्रूषान्धर्मकार्यचनैत्येकः १  
 स्वाचैवकुर्यात्सर्वेषांज्ज्यैष्ठ्यःकथंचन ॥८६॥  
 यस्तुतत्कारयेन्मोहस्तज्ज्यास्त्यस्त्येतयान्यया १  
 यथाब्राह्मणचाण्डालःपूज्यस्त्यैवैवः ॥८७॥  
 उत्कृष्टायाभिरूपायवरायसदृशायच १  
 अप्राप्तामग्नितान्तस्मैकन्यान्दद्याद्यथाविधि ॥८८॥

- काममामरणातिष्ठेद्दहेकन्यर्तुमत्यपि १  
 नचैवैनाम्प्रयच्छेत्तुगुणहीनायकहिंचित् ॥८९॥  
 त्रीणिवर्षाण्युदीक्षेतकुमार्यृतुमतीसती १  
 उर्ध्वन्तुकालदेवस्य ॥९०॥ ॥९०॥  
 अदीयमानाभर्तारमधिगच्छेत्तुदेस्वयम् १  
 नैनःकिंचिदवाप्नोतिनचयंसाधिगच्छति ॥९१॥  
 अलंकारंनाददीतपित्र्यंकन्यास्वयंवरा १  
 मातृकम्भ्रातृदत्तंवास्तेनास्याद्यदितंहरेत् ॥९२॥  
 पित्रेनदद्याच्छुल्कंतुकन्याभृतुमतीहरन् १  
 सहिस्वाम्यादतिक्रामेद्धतूनाम्प्रतिरोधनात् ॥९३॥  
 त्रिंशद्वर्षोवहेत्कन्यां हृद्यान्द्वादशवर्षो ॥९४॥ १  
 त्र्यष्टवर्षोऽष्टवर्षावाधर्मेसीदतिसत्वरः ॥९४॥  
 देवदत्ताम्पतिभीर्याविन्दतेनेच्छयात्मनः १  
 तांसाध्वीम्बिभृत्यान्नित्यन्देवानाम्प्रियमाचरन् ॥९५॥  
 प्रजनार्थस्त्रियःसृष्टाःसन्तानार्थंचमानवाः १  
 तस्मात्साधरणोधर्मःश्रुतांपल्यासहोदितः ॥९६॥  
 कन्यायान्दत्तशुल्कायाम्प्रियेतयदिशुल्कदः १  
 देवरायप्रदातथायदिकन्यानुमन्यते ॥९७॥

आददीतनशूद्रोऽपिशुल्कं दुर्हितं रज्जुद्वयम् ॥ १ ॥

शुल्कं हि गृह्णन् कुक्षिं च नन्दुर्हितं विक्रयम् ॥ १९८ ॥

एतत्तु न परे च दानी परे जातु साधवः ॥ १ ॥

यदन्यस्य प्रातिज्ञाय पुत्रं न्यस्य दीयते ॥ १९९ ॥

नानुशुश्रूभ जात्वे तत्पूर्वेष्वपि हि जन्मसु ॥ १ ॥

शुल्कसंज्ञेन भूत्थनं नन्दुर्हितं विक्रयम् ॥ १९०० ॥

अन्योऽन्यस्यायमभिचारो भवेदाम णान्तिकः ॥ १ ॥

एष धर्मः समः स्रेष्ठोऽष्टः स्त्रीपुंसयोः परः ॥ १९०१ ॥

तथानित्यं यतेयातां स्त्रीपुंसौ तु कृतक्रियौ ॥ १ ॥

ग्रथानां भवे चरेतान्तौ वियुक्तावितरेतरम् ॥ १९०२ ॥

एष स्त्रीपुंसयोः स्रेष्ठोऽष्टोऽष्टोर्वोरतिसंहितः ॥ १ ॥

आपद्यपत्यप्राप्तिश्च दायभागन्निबोधत ॥ १९०३ ॥

उर्ध्वं पितुश्च मातुश्च समेत्य भ्रातरः समम् ॥ १ ॥

भजे रन्पैतृकं रिक्थमनीशास्ते हि जीवतोः ॥ १९०४ ॥

उयष्ठं च दत्तं गृह्णीयात् पितृव्यन्धनमशेषतः ॥ १ ॥

शेषास्तमुपजीवेयुर्यथैव पितरन्तथा ॥ १९०५ ॥

उयेष्टेन जातमात्रेण पुत्री भवति मानवः ॥ १ ॥

पितृणामनृणश्चैव सतस्मात्सर्वमर्हति ॥ १९०६ ॥

- यस्मिन्नृणंसन्नयतियेनचानन्त्यमश्नुते १
- सहवधर्मजःपुत्रःकामजानितान्विदुः ॥१०७॥
- पितेवपालयेत्पुत्रान्ज्येष्ठोभ्रातृन्यवीयसः १
- पुत्रवच्चापिवर्तेरन्ज्येष्ठेभ्रातरिधर्मतः ॥१०८॥
- ज्येष्ठःकुलंवर्द्धयति।वेनाशयतिवाग्दुः १
- ज्येष्ठःपूज्यतमोलोकेज्येष्ठःसद्भिरगर्हितः ॥१०९॥
- योज्येष्ठोज्येष्ठवृत्तिःस्यान्मातेवसपितेवसः १
- अज्येष्ठवृत्तिर्यस्तुस्यात्ससम्पूज्यस्तुबन्धुवत् ॥११०॥
- एवंसहवसेयुर्वापृथग्वाधर्मकाम्यया १
- पृथग्विवर्द्धतेधर्मस्तस्मादभ्यापृथक्क्रिया ॥१११॥
- ज्येष्ठस्यविंशउद्धारःसर्वद्रव्याच्चयद्वयम् १
- ततोर्द्धम्मध्यमस्यस्यातुरीयन्त्यवीयसः ॥११२॥
- ज्येष्ठश्चैवकनिष्ठश्चसंहरेतांयथोदितम् १
- येन्येज्येष्ठकनिष्ठाभ्यांतेषांस्यान्मध्यमन्धनम् ॥११३॥
- सर्वेषान्धनजातानामाददीताम्यमयजः १
- यच्चसातिशयंकिंचिद्दशतश्चाप्नुयाद्वरम् ॥११४॥
- उद्धारोदशस्व।स्तसम्पन्नानांस्वक्कर्म्मदुः १
- यत्किं।चेदेवदेयन्ज्यायसेमानवर्द्धनम् ॥११५॥

- एवंसमुद्धृतोद्गारेसमानंशान्प्रकल्पयेत् १  
 उद्गारेऽनुद्धृतेष्वेषामियंस्यादंशकल्पना ॥११६॥  
 एकाधिकंहरेज्येष्ठःपुत्रोऽध्यर्द्धन्ततोऽनुजः १  
 अंशमंशयवीयांसइतिधर्मोविधिः ॥११७॥  
 स्वेभ्योऽंशेभ्यस्तुकन्याभ्यःप्रदद्युभ्रीतरःपृथक् १  
 स्वात्स्वादंशाच्चतुर्भागात्पतिताःपुत्रैश्चैवः ॥११८॥  
 अजाविकंसेकशफन्नजातु वैधर्म्यजेत् १  
 अजाविकन्तु वैधर्म्यंज्येष्ठस्यैवविधीयते ॥११९॥  
 यवीयान्ज्येष्ठभार्यायाम्पुत्रमुत्पादय्यद्यदि १  
 सप्तस्तत्रविभागःस्यादितिधर्मोविधिः ॥१२०॥  
 उपसर्जनम्प्रधानस्यधर्मतो नोपपद्यते १  
 पिताप्रधानम्प्रजनेतस्माद्धर्मेणतम्भजेत् ॥१२१॥  
 पुत्रःकनिष्ठोज्येष्ठायंकनिष्ठायंचपूर्वजः १  
 तथ्यन्तत्र विभागःस्यादितिचेत्संशयोभवेत् ॥१२२॥  
 एकंवृषभमुद्गारंसंहरेत्तत्पूर्वजः १  
 ततोऽपरेऽज्येष्ठवृषास्तदूनं नास्वमातृतः ॥१२३॥  
 ज्येष्ठस्तुजातोऽज्येष्ठायंहरेद्वृषभघोऽश १  
 ततःस्वमातृतःशेषाभजेन्नितिधारणा ॥१२४॥

सदृशस्त्रीषुजातान्तपुत्राणांमावेशेयतः १

नमातृतोज्यैष्ठ्यमास्तजन्मतोज्यैष्ठ्यमुच्यते ॥१२५॥

जन्मज्येष्ठेनचाह्वानंस्वब्राह्मण्यास्वपिस्मृतम् १

यमयोश्चैवगर्भेषुजन्मतोज्येष्ठतास्मृता ॥१२६॥

अपुत्रोन्नेनविधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् १

यदपत्यम्भवेदस्यान्तन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥१२७॥

अनेनतुविधानेनपुराचक्रेऽथपुत्रिकाः १

।वेवृद्धार्थस्ववंशस्यस्वयन्दङ्गःप्रजापतिः ॥१२८॥

ददौसदशधर्मायकश्यपायत्रयोदश १

सोमायराज्ञेसत्कृत्यप्रीतात्मासप्तविंशतिम् ॥१२९॥

यथैवात्मातथापुत्रःपुत्रेणदुहितासमा १

तस्यामात्मनितिष्ठन्त्यांकथमन्योधनंहरेत् ॥१३०॥

मातुस्तुयौतकंयत्स्यात्कुमारीभागएवसः १

दौहित्रएवचहरेदपुत्रस्याखिलन्धनम् ॥१३१॥

दौहित्रोऽखिलंऽथपुत्रस्यपितुर्हरेत् १

सएवदद्याद्द्वौपिण्डौपित्रेमातामहायच ॥१३२॥

पौत्रदौहित्रयोर्लोकेनविशेषेऽस्तिधर्मतः १

तयोर्हिमातापितौसम्भूतौतस्यदेहतः ॥१३३॥

पुत्रिकायांकृतायान्त्यदिपुत्रानुजायते, १

सम्पत्तयेऽप्यगःस्याज्येष्ठतानास्तिहिस्त्रियाः ॥१३४॥

अपुत्रायाम्भृतायान्त्यपुत्रिणां दत्तं च न १

धनं तत्पुत्रं कृत्वा भर्ता हरेतैवाविचारय- ॥१३५॥

अकृतावाकृतावाऽपियं विन्देत्सदृशात्सुतम् १

पौत्रीमाताम् स्तेनदद्यात्पिण्डं हरेद्वनम् ॥१३६॥

पुत्रेण लोकां नुजायते पौत्रेणानन्त्यमश्नुते १

अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्रोतिविष्टपम् ॥१३७॥

पुन्नाम्नो नरकाद्यस्माद्वायते पितरं सुतः १

तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥१३८॥

पौत्रदौहित्रयोर्लोकेऽपि पुत्रोऽप्येव जन्मते १

दौहित्रोऽपि पुत्रमुत्रे न संनतः यतिपौत्रवत् ॥१३९॥

मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत्पुत्रिणा सुतः १

द्वितीयन्तः पुत्रस्तस्यास्तृतीयन्तत्पितुः पितुः ॥१४०॥

उपपन्नो गुणैः सर्वैः पुत्रो यस्य तु दत्तमिदं १

स हरेतैव तद्विषयं सम्प्राप्तोऽप्यन्यगोत्रतः ॥१४१॥

गोत्रविषयेऽप्यगः पुत्रं हरेद्विषयः क्वचित् १

गोत्रश्रवणानुगः पिण्डो यपैति दत्तः स्वधा ॥१४२॥

वैश्याजः सार्धमेवांशमंशं शूद्रासुतो हरेत् ॥ १५१ ॥



- सर्ववाञ्छकथजातन्तद्दशधापरिकल्प्य च १
- धर्म्यविभागंकुर्वीतविधिनाऽनेनधर्मवित् ॥१५२॥
- चतुरोऽंशान्हरेद्विप्रस्त्रीनंशान्क्षत्रियासुतः १
- वैश्यापुत्रोहरेद्द्व्यंशमंशंशूद्रासुतोहरेत् ॥१५३॥
- यद्यपिस्यात्पुत्रोऽप्यस्यपुत्रोऽपिवाभवेत् १
- नाधिकन्दशमाह्व्याच्छूद्रापुत्रायधर्मितः ॥१५४॥
- ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्रापुत्रोनरिक्थभाक् १
- यदेवास्यपितादद्यात्तदेवास्यधनम्भवेत् ॥१५५॥
- समवर्णीसुयेजाताःसर्वेपुत्राद्विजन्मनाम् १
- उच्चारंज्यायसेदत्वाभजेरन्नितरेसमम् ॥१५६॥
- शूद्रस्यतुसवर्णेवनान्याभार्याविधीयते १
- तस्यांजाताःसमांशाःस्युर्यदिपुत्रशतम्भवेत् ॥१५७॥
- पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवोमनुः १
- तेषांषड्विंशदायादाःषडुदायादबान्धवाः ॥१५८॥
- औरसःक्षेत्रजश्चैवदत्तःकृत्रिमएव च १
- गूढोत्पन्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥१५९॥
- कानीनश्चसहोढश्चक्रीतःपौनर्भवस्तथा १
- स्वयन्दत्तश्चशूद्रश्चषडुदायादबान्धवाः ॥१६०॥

- या दशम्फलमानोतिकुलवैः सन्त नृजलम् १
- ता दशम्फलमानोतिकुपुत्रैः सन्तरंस्तमः ॥ १६१ ॥
- यद्येकऋक्विथनो स्यातामौरसक्षेत्रजो सुतो १
- यस्य यत्पैतृकं ऋक्थं सत इह लीतनेतरः ॥ १६२ ॥
- एक एवौरसः पुत्रः। पितृव्यस्य वसुनः प्रभुः १
- शेषाणामानृशं स्यार्थम्प्रदद्यात्पुत्रजीवनः ॥ १६३ ॥
- षष्ठन्तु क्षेत्रजस्यांशम्प्रदद्यात्पैतृकाञ्चनात् १
- औरसो विः ॥ १६४ ॥। म्पत्र्यम्पंचममेव वा ॥ १६४ ॥
- औरसक्षेत्रजो पुत्रोपितृऋक्थस्य भागिनो १
- दशापरे तु क्रमशो गोत्रऋक्थांशभागिनः ॥ १६५ ॥
- स्वेक्षेत्रे संस्कृतायान्तु स्वयमुत्पादयेद्वियम् १
- तमौरसं विजानीयात्पुत्रः ॥ १६६ ॥
- यस्तल्पजः ॥ १६७ ॥। तिस्य वा १
- स्वधर्मेण नियुक्तायां स पुत्रः क्षेत्रजः स्मृतः ॥ १६७ ॥
- मातापितावादद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि १
- स दशम्प्रीतिसंयुक्तं स शयोदत्रिमः सुतः ॥ १६८ ॥
- स दशन्तु प्रकुर्याद्यंगुणदोषविचक्षणम् १
- कुत्रम्बुत्रगुणैर्युक्तं स विशेषश्च कृत्रिमः ॥ १६९ ॥

उत्पद्यतेगृहेयस्यनचज्ञायेतकस्यसः १

सगृहेगूढउत्पन्नस्तस्यस्याद्यस्यतल्पजः ॥१७०॥

मातापितृभ्यामुत्सृष्टन्तयोरन्यतरेणवा १

यम्पुत्रम्परिगृह्णीयाद्रूपविद्धःसउच्यते ॥१७१॥

पितृवेश्मनिकन्यातुयम्पुत्रंजनयेद्रहः १

तंकानीनंवदेन्नाम्नावोदुःकन्यासमुद्भवम् ॥१७२॥

यागर्भिणीसंस्क्रियतेज्ञाताज्ञातापिवासती १

वोदुःसगर्भोभवतिसहोदइतिचोच्यते ॥१७३॥

क्रीणीयाद्यस्त्वपत्यार्थम्मातापित्रोर्यमन्तिकात् १

सक्रीतकःइतस्तस्यसदृशोऽसदृशोऽपिवा ॥१७४॥

यापत्यावापरित्यक्ताविधवावास्वयेच्छया १

उत्पादयेत्पुनर्भूत्वासपौनर्भवउच्यते ॥१७५॥

साचेदक्षत्यभेदःस्याद्गतप्रत्यागतापिवा १

पौनर्भवेनभर्त्रीसापुनःसंस्कारमर्हति ॥१७६॥

मातापितृवावेहीनोयस्त्यक्तोवास्यादकारणान् १

आत्मानंस्पर्शयेद्यस्मैस्वयन्दत्तस्तुसःस्मृतः ॥१७७॥

रक्ष्यात्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुतम् १

सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवःस्मृतः ॥१७८॥

- दास्यांवादासदास्यांवायःशूद्रस्यसुतोभवेत् १
- सोऽनुज्ञातोहरेदंशमितिधर्मव्यवस्थितः ॥१७९॥
- क्षेत्रजादीन्सुतानेतानेकादशयथोदितान् १
- पुत्राणांविधिनाहुःस्त्र्यहोपान्मनीषिणः ॥१८०॥
- यएतेऽभिहिताःपुत्राःप्रसंगादन्यवीजजाः १
- यस्यतेवीजतोजातास्तस्यतेनेतरस्यतु ॥१८१॥
- भ्रातृणामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् १
- सर्वास्तांस्तेनपुत्रेणपुत्रिणोमनुरब्रवीत् ॥१८२॥
- सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् १
- सर्वास्तांस्तेनपुत्रेणप्राहपुत्रवतीर्भनुः ॥१८३॥
- श्रेयसःश्रेयसोऽलाभेपापीरानृक्थमर्हति १
- बहवश्चेत्तुसदृशाःसर्वेऽव्यक्तस्यभागिनः ॥१८४॥
- नभ्रातरौनपितरःपुत्राव्यक्तहराःपितुः १
- पिताहरेदपुत्रस्यव्यक्तभ्रातरएवच ॥१८५॥
- त्रयाणामुदकंकार्यंत्रिषुपिण्डःप्रवर्तते १
- चतुर्थःसम्प्रदातैषाम्पंचमोनोपपद्यते ॥१८६॥
- अनन्तरःसपिण्डाद्यस्तस्यतस्यधनम्भवेत् १
- अतउर्ध्वसकुल्यःस्यादाचार्यःशिष्यएवच ॥१८७॥

सर्वेषामप्यभावेतुब्राह्मणाऋक्थभागिनः १

त्रैविद्याः च योदान्तास्तथाधर्मो न हीयते ॥१८८॥

अहाय्यं ब्राह्मणं त्र्यंशं ज्ञानित्यमिति स्थितिः १

इतरेषान्तुवर्णीनां सर्वाभावे हरेन्नृपः ॥१८९॥

संस्थितस्यानपत्यस्य स गोत्रात्पुत्रमाहरेत् १

तत्र यद्वक्त्रं जातं तद्वक्त्रं प्रतिपादयेत् ॥१९०॥

द्वौ तु यौ विवदेयाता न्द्वाभ्यां जातौ स्त्रियाधने १

तयोर्यद्यस्य पित्र्यं स्यात्तत्स गृहीतनेतरः ॥१९१॥

जनन्यां संस्थितायान्तु समं सर्वे सहोदराः १

भजेरन्मातृकं ऋक्थभागेनैव नाभयः ॥१९२॥

यास्तासां स्युर्दुहितस्तत्तत्तन्मन्वेद्यथैतः १

मातामहाधनात् किं नित्यदेवप्रीतिपूर्वकम् ॥१९३॥

अध्यग्न्यध्यावाहनिकन्दत्तंच प्रीतिकर्मणि १

भ्रातृमातृपितृप्राप्तं षाड्विधं स्त्रीधनं स्मृतम् ॥१९४॥

अन्वाधेयं च यत्तत्पत्याप्रीतेन चैव यत् १

पत्यौ जीवति वृत्तायाः प्रजायास्तद्धनम्भवेत् ॥१९५॥

ब्राह्मदेवार्षिगान्धर्वप्राजापतेषु यद्वसु १

अप्रजायामतीताराम्भरिषा देयते ॥१९६॥

- यन्वस्याः स्याद्दत्तं विवाहेष्वामुरादेषु १
- अप्रजायामतीतायाम्मात पित्रोस्तदिथते ॥१९७॥
- स्त्रियान्तुयद्भवेद्वित्तम्पित्रादत्तंकथंचन १
- ब्राह्मणीतद्धरेत्कन्यातदपत्यस्यवाभवेत् ॥१९८॥
- ननिहीरंस्त्रियः कुर्युः कुटुम्बाद्बहुमध्यगात् १
- स्वकादपिचवित्राद्विस्वस्यभर्तुरनाज्ञया ॥१९९॥
- पत्यौजीवतियः स्त्रीभिरलंकारोधृतोभवेत् १
- नतम्भजे ददात्त दामजमानाः पतन्ति ते ॥२००॥
- अनंशौक्लीवपतितौजात्यन्धबधिरोतथा १
- उन्मत्तजउमूकाश्चयेचकेचिन्निरिन्द्रियाः ॥२०१॥
- सर्वेषामापेतुन्नाय्यन्दं तुंदात्तं पञ्चषिणा १
- यासाद्वादनमत्यन्तम्पतितोत्पददद्भवेत् ॥२०२॥
- यद्यर्थितातुदारैः स्यात्क्लीवादीनांकथंचन १
- तेषामुत्पन्नतन्तूनामपत्यन्दायमर्हति ॥२०३॥
- यत्किंचित्पितरिप्रेतेधनंज्येष्ठोधिगच्छति १
- भागोयवीयसान्तत्रयदिविद्यानुपालिनः ॥२०४॥
- अविद्यानान्तुसर्वेषामीहातश्चेन्नम्भवेत् १
- समस्तत्रविभागः स्यादपित्र्यइतिधारणा ॥२०५॥

विद्याधनन्तुयद्यस्यतत्रस्यैवधनम्भवेत् १

मैत्र्यमौडाहिकंचैवमाधुपर्किकमेवच ॥२०६॥

भ्रातृणायस्तुनेहेतधनंशक्तःस्वकर्मणा १

सनिर्भीज्यःस्वकादंशात्किंचिद्दत्त्वोपजीवनम् ॥२०७॥

अनुपघ्नन्पितृद्रव्यंश्रमेणबहुपाज्जितम् १

स्वयमीहितलब्धन्तन्नाकामोदातुमर्हति ॥२०८॥

पैतृकन्तुपिताद्रव्यमनवाप्तंयदाप्नुयात् १

नतत्पुत्रैर्भजेत्सार्द्धमकामःस्वयमज्जितम् ॥२०९॥

विभक्ताःसहजीवन्तोविभजेरनूपुनर्यदि १

समस्तत्रविभागःस्याज्ज्यैष्ठ्यन्तत्रनविद्यते ॥२१०॥

येषांज्येष्ठःकनिष्ठोवाहीयेतांशप्रदानतः १

अग्नयेतान्यतरोवापितस्यभागोनलुप्यते ॥२११॥

सोदर्याविभजेरंस्तंसमेत्यसहिताःसमम् १

भ्रातरोयेचसंसृष्टाभगिन्यश्चसनाभयः ॥२१२॥

योज्येष्ठोविनिकुर्वीतलोभाद्भ्रातृनृयवीयसः १

सोज्येष्ठःस्यादभागश्चनियन्तश्चराजभिः ॥२१३॥

सर्वएवविकर्मस्थानार्हन्तिभ्रातरोधनम् १

नचादत्वाकनिष्ठेभ्योज्येष्ठःकुर्वीतयौतकम् ॥२१४॥

- भ्रातृणामविभक्तानांयद्युत्थानम्भवेत्सह १
- नपुत्रभागंविषमम्पितादद्यात्कथंचन ॥२१५॥
- उर्ध्वविभागाज्जातस्तु ॥२१६॥ मेवहरेद्धनम् १
- संसृष्टास्तेनवायेस्युर्विभजेतसतैःसह ॥२१६॥
- अनपत्यस्यपुत्रस्यमातादायमवाप्नुयात् १
- मातर्यपिचवृत्तायाम्पितुर्माताहरेद्धनम् ॥२१७॥
- ऋणोधनेचसर्वस्मिन्प्रविभक्तः ॥२१८॥ १
- पश्चाद्दृश्येतयत्किंचित्तत्सर्वंसमतान्नयेत् ॥२१८॥
- वस्त्रम्पत्रमलंकारंकृतान्नमुदकंस्त्रियः १
- योगक्षेत्रंरंचनविभाज्यम्प्रचक्षते ॥२१९॥
- उत्पन्नो वेभागोवःपुत्राणांचक्रियाविधिः १
- क्रमशःक्षेत्रजादीनान्द्यूतधर्मन्निबोधत ॥२२०॥
- द्यूतंसमाद्वयंचैवराजाराष्ट्रान्निवारयेत् १
- राजान्तकरणावेतौद्वौदोषौपृथग्विहितम् ॥२२१॥
- प्रकाशमेतत्तात्स्कर्यंयद्देवनसमाद्वयौ १
- तयोर्नित्यम्प्रतीघातेनृपतिर्यत्नवान्भवेत् ॥२२२॥
- अप्राणिभिर्यत्क्रियतेतल्लोकेद्यूतमुच्यते १
- प्राणिभिःक्रियतेयस्तुसविज्ञेयःसमाद्वयः ॥२२३॥



द्यूतंसमाह्वयंचैवयः स्यात्कारयेतवा १

तान्सर्वा- एतदेवमप्युक्तं चोक्तं लिखितः ॥२२४॥

कितवान्कुशीलवान्क्रूरान्पाषंडस्थान्मानवान् १

विकर्मस्थाञ्छौण्डिकांश्चिप्रन्निर्वीसयेत्पुरात् ॥२२५॥

एतेराष्ट्रेवर्तमानाः शः प्रच्छन्नतस्कराः १

विनामक्रिययानित्यम्बाधन्तेभद्रिकाः प्रजाः ॥२२६॥

द्यूतमेतत्पुराकल्पेदृष्टं वैरकरम्भः १

तस्माद्यूतन्नसेवेतहास्यं येषां विदुषां च ॥२२७॥

प्रच्छन्नं वा प्रकाशं वा तन्निषेवेतयोनरः १

तस्य दण्डविकल्पः स्याद्यथेष्टं नृपतेस्तथा ॥२२८॥

क्षत्रविद्रुशूद्रयोनिस्तु दण्डं दातुमशक्नुवन् १

आनृण्यं कर्मणा गच्छेद्विप्रो दद्याच्छनैः शनैः ॥२२९॥

स्त्रीबालोन्मत्तवृद्धानां दुरिद्राणां च रोगिणाम् १

शिफाविदलरज्ज्वाद्यैर्विदध्यान् नृपतिर्दमम् ॥२३०॥

येनियुक्तास्तु कार्येषु हन्युः कार्य्याणि कार्यिणाम् १

धनोष्मणापच्यमानास्तान्निःस्वान्कारयेन्नृपः ॥२३१॥

कूटशासनकर्तृश्च प्रकृतीनां च दूषकान् १

स्त्रीबालब्राह्मणघ्नांश्च हन्याद्विद्रसेविनस्तथा ॥२३२॥

तीरितंचानुशिष्टंचयत्रकूचनयद्भवेत् ॥ १  
 कृतन्तद्धर्मतोविद्यान्नतद्भूगोष्ठितयेत् ॥ २३३ ॥  
 अमात्याः प्राड्विवाकोवायत्कुर्युः कार्यमन्यथा ॥ १  
 तत्स्वयं नृपतिः कुर्यान्तान्सहस्रं च दण्डयेत् ॥ २३४ ॥  
 ब्रह्महाचसुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ १  
 एते सर्वे पृथग्ज्ञेयामहापाता केनो न ॥ २३५ ॥  
 चतुर्णामपि चैतेषाम् प्रायश्चित्तमकुर्वताम् ॥ १  
 शारीरन्धनसंयुक्तन्दण्डन्धर्म्यम्प्रकल्पयेत् ॥ २३६ ॥  
 गुरुतल्पे भगः कार्यः सु ॥ २३७ ॥  
 स्तेये च श्वपदं कार्यम्ब्रह्महण्यशिराः पुमान् ॥ २३७ ॥  
 असम्भोज्यास्त्रयसंयाज्या असंपाठ्याः विवाहिनः ॥ १  
 चरेयुः ॥ २३८ ॥  
 इति सम्बन्धभिस्त्वेतेत्यक्तव्याः कृतलक्षणाः ॥ १  
 निर्दयानिर्नमस्कारास्तन्मनोरनुशासनम् ॥ २३९ ॥  
 प्रायश्चित्तन्तुकुर्वीणाः सर्ववर्णीयथोदितम् ॥ १  
 नां क्याराज्ञाललाटे स्युर्दीप्यास्तूतमसाहसम् ॥ २४० ॥  
 आगः सुब्राह्मणस्ते ॥ २४१ ॥  
 विवास्योवाभवेद्राष्ट्रात्सद्रव्यः स परिच्छदः ॥ २४१ ॥

- इते कृतवन्तस्तु पापान्येतान् कामतः ॥ १ ॥
- सर्वस्वहारमहीन्तकामतस्तुष्ट्याऽनम् ॥ २४२ ॥
- नाददीतनृपः साधुर्महापातकिनोधनम् ॥ १ ॥
- आददानस्तु तत्त्वोभात्तेन दोषेण लिप्यते ॥ २४३ ॥
- अप्सु प्रवेश्यतः ण्डं वरूणा योपपादयेत् ॥ १ ॥
- तवृत्तोपपन्नेवा ब्राह्मणे प्रतिपादयेत् ॥ २४४ ॥
- ईशोदण्डस्य वरूणो ज्ञान्दण्डधरो हि सः ॥ १ ॥
- ईशः सर्वस्य जगतो ब्राह्मणो वे पारगः ॥ २४५ ॥
- यत्र वर्जयते राजा पापकृद्भ्यो धनागमम् ॥ १ ॥
- तत्र कालेन जायन्ते मानवा दीर्घजीविनः ॥ २४६ ॥
- नैष्पद्यन्ते च सस्यानियथोप्ता निविशाम्पृथक् ॥ १ ॥
- बालाश्च न प्रमीयन्ते वे गृह्यन्ते च जायते ॥ २४७ ॥
- ब्राह्मणान्वाधमानन्तु कामा वरवर्णजम् ॥ १ ॥
- हन्याच्चित्रैर्बधोपायैरुद्धे जनकरैः पः ॥ २४८ ॥
- यावानबध्यस्य बधेतावान् बध्यस्य भोऽणे ॥ १ ॥
- अधर्मो नृ गतेऽप्येवमस्तु विनियच्छतः ॥ २४९ ॥
- उदितोऽयं विस्त शोभितो विव मानयोः ॥ १ ॥
- अष्टादशसुऽर्षोऽष्टादशस्य निर्णयः ॥ २५० ॥

- एवंधर्म्याणिताय्याणितायकुर्वन्हीपतिः १  
 देशानलब्धांस्त्रिप्सेतलब्धांश्चपरिपालयेत् ॥२५१॥  
 सम्यङ्निविष्टदेशस्तुकृतदुर्गश्चशास्त्रतः १  
 कंटकोद्धरणेनित्यमातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् ॥२५२॥  
 रक्षणादार्यावृत्तं च संलब्धं च धनानात् १  
 नरेन्द्रास्त्रिदिव्यान्तिप्रजापालनतत्पराः ॥२५३॥  
 अशासंस्तस्करान्यस्तुबलिंगृह्णातेऽपार्थिवः १  
 तस्यप्रक्षुभ्यतेराष्ट्रंस्वर्गाच्चपरिहीयते ॥२५४॥  
 निर्भयन्तुभवेद्यस्यराष्ट्रम्बाहुबलाश्रितम् १  
 तस्यतद्वर्जितेनित्यंसिच्यमानइवद्रुमः ॥२५५॥  
 द्विविधांस्तस्करान्नावेद्यात्परः चापहारकाः १  
 प्रकाशांश्चाप्रकाशांश्चारचक्षुर्महीपतिः ॥२५६॥  
 प्रकाशवंचकास्तेषांनानापण्योपजीविनः १  
 प्रच्छन्नवंचकास्त्वेतेयेस्तेनाटविकादयः ॥२५७॥  
 उत्कोचकाश्चोपधिकावंचकाः कितवास्तथा १  
 मंगलादेशवृत्ताश्चभद्राश्चक्षणिकैःसह ॥२५८॥  
 असम्यक्कारिणश्चैवमहामात्राश्चिकित्सकाः १  
 शिल्पोपचारयुक्ताश्चिपुण्ड्रः पण्ययोषितः ॥२५९॥

एवमादीन्विजानीयात्प्रकाशांल्लोककण्डका- १  
 निगूढचारिणश्चान्याननार्यानार्यलिंगिनः ॥२६०॥  
 तान्विदित्वापुनरुदेरुदैस्तत्कर्मकारिभिः १  
 चारैश्चानेकसंस्थानैःप्रोत्साद्यवशमानयेत् ॥२६१॥  
 तेषान्दोषानभिख्याप्यस्वेस्वेकर्मणितत्त्वतः १  
 कुर्वीतशासनं । उपसम्यक्सारापराधतः ॥२६२॥  
 नहिदण्डादृते शक्यः कर्तुम्पापविनियहः १  
 स्तेनानाम्पापबुद्धिर्वाप्येभृतंचरतांक्षितौ ॥२६३॥  
 सभाप्रपापूनाल्लवेगपद्यान्नावेक्ष्यः १  
 चतुष्पथाश्चैत्यवृक्षाःसमाजाःप्रेक्षणानिच ॥२६४॥  
 जीर्णोद्यानान्यरण्यानेकारूपावेशनानिच १  
 शून्यानिचाप्यगाराणिवनान्युपवनानिच ॥२६५॥  
 एवंविधं पृथग्देहान्गुल्मैःस्थावरजङ्गमैः १  
 तत्स्करप्रतिषेधार्थंचारैश्चाप्यनुचायेत ॥२६६॥  
 तत्सहायैरनुगतैर्नानाकर्मप्रवेदिभिः १  
 विद्यादुत्सादयेच्चैवनिपुणैःपूर्वतत्स्करैः ॥२६७॥  
 भक्ष्यभोज्योपदेशैश्चाल्लणानांचदर्शिनैः १  
 शौर्य्यकमीपदेशैश्चकुर्युस्तेषांसमागमसु ॥२६८॥



अग्निदान्भक्तदंशैवतथाशस्त्रावकाशदान् १

सन्निधानं प्रोषणं हत्यां चारमिवेष्टनः ॥२७८॥

तडागभेदकंहन्यादप्सु शुद्धबधेनवा १

तद्वापिप्रतिसंस्कुर्याद्वाप्यस्तूतमसाहसम् ॥२७९॥

कोष्ठागारायुधागारदेवतागारभेदकान् १

हस्त्यश्वरथहर्तृश्च हन्यादेवाविचारयन् ॥२८०॥

यस्तु पूर्वनि वेष्टस्य तडागस्योदकंहरेत् १

आगमं वा अपाभिन्द्यात्सदाप्यः पूर्वसाहसम् ॥२८१॥

समुत्सृजेद्राजमार्गेयस्त्वमेध्यमनापदि १

सद्वौकार्षीपणौ दद्यादमेध्यं चाशुशोधयेत् ॥२८२॥

आपहतोऽथ वा वृद्धो गभिणी बालश्च वा १

परिभाषणमर्हन्ति तच्च शोध्यमिति स्थितिः ॥२८३॥

चिकित्सकानां सर्वेषां मिथ्याप्रचरतान्दमः १

अमानुषेषु प्रथमो मानुषेषु तु मध्यमः ॥२८४॥

संक्रमध्वजश्च शीनाम्प्राते मानां च भेदकः १

प्रतिकुर्याच्च तत्सर्वम्पंच दद्याच्च तानि च ॥२८५॥

अदूषणं चान्दूषणं चान्दूषणे भेदने तथा १

मणीनामपवेधे च दण्डः प्रथमसाहसः ॥२८६॥

- समैर्हि विषमं यस्तु चरेद्वैमूल्यतोऽपि वा १
- सप्राप्नुयाद्दमम्पूर्वन्नरो मध्यममेव वा ॥२८७॥
- बन्धनानि ~~विषमं यस्तु चरेद्वैमूल्यतोऽपि वा~~ विवेशयेत् १
- दुःखेताय त्रदश्ये नृदेवद्वारः पापकारिणः ॥२८८॥
- प्राकारस्य च भेत्तारम्परिखाणां च पूरकम् १
- द्वाराणां चैव भंक्तारं क्षिप्रमेव प्रवासयेत् ॥२८९॥
- अभिचारेषु सर्वेषु कर्तव्यो द्विशतोदमः १
- मूलकर्मणि चानाप्तैः कृत्यासु विविधासु च ॥२९०॥
- ज्वलीनां चैव त्रयी चैव वीजोत्कृष्टन्तथैव च १
- मर्यादाभेदकश्चैव विकृतम्प्राप्नुयाद्दधम् ॥२९१॥
- सर्वकण्टकपापिष्ठं हेमकारन्तु पार्थिवः १
- प्रवर्तमानमन्यायेच्छेदयेत्तव शः सुरै ॥२९२॥
- सीताद्रथापहरणेशस्त्राणामौषधस्य च १
- कालमासाद्य कार्यं च राजा दण्डं प्रकल्पयेत् ॥२९३॥
- स्वाम्यमात्यौ पुरं राष्ट्रं कोषदण्डौ सुहृत्तथा १
- सप्तप्रकृतयो ह्येताः सप्तांगं राज्यमुच्यते ॥२९४॥
- सप्तानाम्प्रकृतीनान्तु राज्यस्यासां यथाक्रमः १
- पूर्वम्पूर्वगुरुतरं जानीयाद्भसनम्महत् ॥२९५॥



सप्तांगस्येह राज्यस्य विष्टब्धस्य त्रिः षड्वत् १

अन्योन्यगुणवैशेष्यान्न किञ्चिदतिरिच्यते ॥२९६॥

तेषु तेषु तु कृत्येषु तत्तदंगं विशिष्यते १

येन यत्साध्यते कार्यन्तत्तस्मिन् श्रेष्ठमुच्यते ॥२९७॥

चारेणोत्साहयोगेन क्रिययैव च कर्मणाम् १

स्वशास्त्रेण च रसास्ति त्वनित्यं विद्यान्महीपतिः ॥२९८॥

पीडनानि च सर्वाणि व्यसनानि तथैव च १

आरभेत ततः कार्यं संचिन्त्य गुरुलाघवम् ॥२९९॥

आरभेतैव कर्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः १

कर्माण्यारम्भमाणां हेतुस्तन्मन्त्रिर्निषेवते ॥३००॥

कृतं त्रेतायुगं चैव द्वापरं कलिरेव च १

राशोऽहम् ॥ जेह्वाणि राजाहियुगमुच्यते ॥३०१॥

कलिः प्रसुप्तो भवति स जाग्रद्व्यापारं युगम् १

कर्मस्वभ्युद्यतस्त्रेताविचरंस्तु कृतं युगम् ॥३०२॥

इन्द्रस्यार्क्षस्य वायस्य मत्स्यवरुणस्य च १

चन्द्रस्याग्नेः पृथिव्याश्च तेजो वृत्तन्नृपश्चरेत् ॥३०३॥

वार्षिकं चतुरो मासान् यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति १

तथाऽभिप्रवर्षेत्स्वं राष्ट्रं कामरिन्द्रः तंचरन् ॥३०४॥

अष्टौमासान्यथादित्यस्तोयंहरतिरश्मिभिः १

तथाहरेत्करंराष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतंहितम् ॥३०५॥

प्रविश्यसर्वभूतानियथाचरतिमारुतः १

तथाचारैःप्रवेष्ट्यंव्रतमेतद्विचारम् ॥३०६॥

यथायमःप्रियद्वेथोप्राप्तेकालेनियच्छति १

तथाराज्ञानियन्तथाःप्रजास्तद्वियमव्रतम् ॥३०७॥

वरूणेनगृथापाशैर्बद्धएवाभिदृश्यते १

तथापापान्निगृह्णीयाद्व्रतमेतद्विवारुणम् ॥३०८॥

परिपूर्णयथाचन्द्रं दृष्ट्वाहृथन्तिमानवाः १

तथाप्रकृतयोयस्मिन्सचान्द्रवतिकोनृपः ॥३०९॥

प्रतापयुक्तस्तेजस्वीनित्यंस्यात्पापकर्मसु १

दुष्टसामन्तहिंस्रश्चतदाग्नेयंव्रतंस्मृतम् ॥३१०॥

यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् १

तथासर्वाणिभूतानिविभ्रतःपार्थिवंव्रतम् ॥३११॥

एतैरुपायैरन्यैश्चयुक्तोनित्यमतन्द्रितः १

स्तेनान्राजाग्नेगृहीयात्स्वराष्ट्रेपरएवच ॥३१२॥

परामप्यापदम्प्राप्तोब्राह्मणान्नप्रकोपयेत् १

तेलेनंकुपिताहन्युःसद्यःसबलपानम् ॥३१३॥

२४६

नवमोऽध्यायः

यैःकृतःसर्वभक्ष्योऽग्निं पेयश्चमहोदधिः १

क्षयीचाप्यायितःसोमःकोननश्येत्प्रकोप्यतान् ॥३१४॥

लोकानङ्गान्सृजेयुर्येलोकाणांश्चकोपिताः १

देवान्कुर्युरदेवांश्चकःक्षिण्वंस्तान्समृधुयात् ॥३१५॥

यानुपाश्रित्यतिष्ठन्तिलोकादेवाश्चसर्वदा १

ब्रह्मचैवधनंयेषांकोहिंस्यात्तान्जिजीविषुः ॥३१६॥

अविद्वांश्चैवविद्वांश्चब्राह्मणोदेवतम्महत् १

प्रणीतश्चाप्रणीतश्चयथाऽग्निर्देवतम्महत् ॥३१७॥

श्मशानेष्वपितेजस्वीपावकोनैःकृतः १

हूयमानश्चयज्ञेषुभूयएवाभिवर्द्धते ॥३१८॥

एवंयद्यप्यज्ञेषुवर्तन्तेसर्वकर्मसु १

सर्वथाब्राह्मणाःपूज्याःपरमन्दैवतंहितत् ॥३१९॥

क्षत्रस्यातिप्रवृद्धस्यब्राह्मणान्प्रतिसर्वशः १

ब्रह्मैवस्तान्नेयन्तृस्यात्क्षत्रंहिब्रह्मसम्भवम् ॥३२०॥

अद्भ्योऽग्निर्ब्रह्मतःक्षत्रमश्मनोलोहमुत्थितम् १

तेषांसर्वत्रगन्तेजःस्वासुयोनिषुशाम्यति ॥३२१॥

नाब्रह्मक्षत्रमृध्नीतिनाक्षत्रम्ब्रह्मवर्द्धते १

ब्रह्मक्षत्रंचसम्पृक्तामेहचामुवर्द्धते ॥३२२॥

- दत्त्वाधनन्तुविप्रेभ्यःसर्वदण्डसमुत्थितम् १
- पुत्रेराज्यंसमासृज्यकुर्वीतप्रायणंरणे ॥३२३॥
- एवंचरन्सदायुक्तोराजधर्मेषुपार्थिवः १
- हितेषुचैवलोकस्यसर्वानभृत्यान्नियोजयेत् ॥३२४॥
- एषोऽखिलःकर्मविधिरुक्तोराज्ञःसनातनः १
- इमंकर्मविधिविद्यात्क्रमशोवैश्यशूद्रयोः ॥३२५॥
- वैश्यस्तुकृतसंस्कारःकृत्वादारपरिग्रहम् १
- वार्त्तायान्नित्ययुक्तःस्यात्पशूनांचैवरक्षणे ॥३२६॥
- प्रजापतिर्हिवैश्यायसृष्ट्वापरिददेपशून् १
- ब्राह्मणायचराज्ञेचसर्वाःपरिददेप्रजाः ॥३२७॥
- नचवैश्यस्यकामःस्यान्नरक्षेयम्पशूनिति १
- वैश्येचेच्छ्रुतिनान्येनरक्षितव्याःकथंचन ॥३२८॥
- मणिमुक्ताप्रवालानांलोहानान्तान्तवस्यच १
- गन्धानांचरसानांचविद्यादर्धबलाबलम् ॥३२९॥
- अस्त्राणांशुस्त्रिंशेऽर्धस्यदक्षेत्रदोषगुणस्यच १
- मानयोगंचजानीयानुलायोगांश्चसर्वशः ॥३३०॥
- सारासारंचभाण्डानान्देशानांचगुणागुणान् १
- लाभालाभंचपण्यानांपन्नाम्परिवर्जनम् ॥३३१॥

भृत्यानांच-गतिंविग्राह्याषाञ्चविविधानृणाम् १  
 द्रव्याणांस्थानयोगाञ्चक्रयविक्रयमेवच ॥३३२॥  
 धर्मेणचद्रव्यवृद्धावातिष्ठेद्यत्नमुत्तमम् १  
 दद्याच्चसर्वभूतान एवमेव प्रयत्नतः ॥३३३॥  
 विप्राणांवेद।वेदुषांगृह्युपान्यायशस्त्रिणां १  
 शुश्रूषैवतुशूद्रस्यधर्मैःश्रेयसःपरः ॥३३४॥  
 शुचिस्तृप्त्युशूषुर्मृदुवागनहंकृतः १  
 ब्राह्मणापाश्रयोनित्यमुत्कृष्टांजातिमश्नुते ॥३३५॥  
 एषोऽन्नापदिवर्णानामुक्तःकर्मविधिःशुभः १  
 आपद्यपिहियस्तेषांक्रमशस्तन्निबोधत ॥३३६॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ नवमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रकृत्यां संहितायान्दशमोऽध्यायः ॥

- अधीयीरंस्त्रयोवणीः स्वकर्मस्थाद्विजातयः १  
 प्रब्रूयाद्ब्राह्मणस्त्वेषान्नेतराविति निश्चयः ॥१॥  
 सर्वेषाम्ब्राह्मणो विद्यादृत्युपायान्यथाविधि १  
 प्रब्रूयादितरेभ्यश्च स्वयंचैव तथा भवेत् ॥२॥  
 वैशेष्यात्प्रकृतिश्चैष्ट्यान्नियमस्य च धारणात् १  
 संस्कारस्य विशेषाच्च वर्णीनाम्ब्राह्मणः प्रभुः ॥३॥  
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयोवणी द्विजातयः १  
 चतुर्थ एकजातिस्तु शूद्रो नास्ति तु पंचमः ॥४॥  
 सर्ववर्णेषु तुल्यामुपत्नीष्वक्षतयोनिषु १  
 आनुलोम्येन सम्भूताः स्त्रीणां ह्येते एव ते ॥५॥  
 स्त्रीष्वनन्तरजाता मुद्विजैरुत्पादितान् सुतान् १  
 सद्यश्चानेव तानाहुर्मातृदोषविगर्हितान् ॥६॥  
 अनन्तरा मुजातानां विधिरेष सनातनः १  
 द्वेकान्तरा मुजातानां धर्म्यं विद्यादिमं विधिम् ॥७॥

- ब्राह्मणाद्वैश्यकन्यायामम्बष्ठोनामजायते १
- निषादःशूद्रकन्यायांयःपारशवउच्यते ॥८॥
- क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायांक्रूराचारविहारवान् १
- क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरूयोनामप्रजायते ॥९॥
- विप्रस्यत्रिषुवर्णेषुनृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः १
- वैश्यस्यवर्णेचैकस्मिन्षडेतेऽपसदाःस्मृताः ॥१०॥
- क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांसूतोभवतिजातितः १
- वैश्यान्मागधवैदेहौराजविप्रांगनासुतौ ॥११॥
- शूद्रादायोगवःक्षत्राचण्डालश्चाधमोनृणाम् १
- वैश्यराजन्यविप्रासुजायन्तेवर्णसंकराः ॥१२॥
- एकान्तरेत्वानुलोम्यादम्बष्ठोग्रौयथास्मृतौ १
- क्षत्रवैदेहकौतडत्प्रातिलोम्येऽपिजन्मनि ॥१३॥
- पुत्रायेऽनन्तरस्त्रीजाःक्रमेणोक्ताविजन्मनाम् १
- ताननन्तरनाम्नस्तुमातृदोषात्प्रचक्षते ॥१४॥
- ब्राह्मणादुयकन्यायामावृतोनामजायते १
- आभीरोऽम्बष्ठकन्यायामायोगयान्तुधिग्वणः ॥१५॥
- आयोगवश्चक्षत्राचण्डालश्चाधमोनृणाम् १
- प्रातिलोम्येनजायन्तेशूद्रादपसदास्त्रयः ॥१६॥

- वैश्यान्मागधवैदेहौक्षत्रेभ्यस्तूतएवतु १
- प्रतीपमेतेजायन्तेपरेऽप्यपसदास्त्रयः ॥१७॥
- जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवतिपुंसः १
- शूद्राज्जातोनिषाद्यान्तुसवैकुक्कुटकःस्मृतः ॥१८॥
- क्षत्रुर्जातस्तथोग्रायांश्वपाकइतिकीर्त्यते १
- वैदेहकेनत्वम्बष्ठयामुत्पन्नोवेणउच्यते ॥१९॥
- द्विजातयःसवणीसुजनयन्त्यव्रतांस्तुयान् १
- तान्सावित्रीपरिभ्रष्टान्ब्रात्यानितिनिर्दिशेत् ॥२०॥
- ब्रात्यानुजायतेविप्रात्पापात्माभूर्जकण्टकः १
- आवन्त्यवाटधानौचपुष्पधःशैखएवच ॥२१॥
- अल्लोमल्लश्चराजन्याद्वात्यान्निच्छिविरेवच १
- नटश्चकरणश्चैवखसोद्रविउएवच ॥२२॥
- वैश्यानुजायतेब्रात्यात्सुधन्वाचार्यएवच १
- कारुषश्चविजन्माचमैत्रःसात्वतएवच ॥२३॥
- यभिचारेणवणीनामवेद्यावेदनेनच १
- स्वकर्मणांचत्यागेनजायन्तेवर्णसंकराः ॥२४॥
- संकीर्णयोनयोयेतुप्रतिलोमानुलोमजाः १
- अन्योऽन्यथतिषक्ताश्चतान्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥२५॥



सूतोवैदेहकश्चैव चण्डालश्च नराधमः १

मागधः क्षत्रहृत् क्षातिश्च तथा योगवत् एव च ॥२६॥

एते षट्सदृशान्वर्णीन् जनयन्ति स्वयोनिषु १

मातृजात्याम्प्रसूयन्ते गृहस्थसु योनिषु ॥२७॥

यथा त्रयाणां वर्णीनान् द्वयोरात्मास्य जायते १

आनन्तर्यात्स्वयोन्यान्नुत यावद्वैदेहकश्चैव च ॥२८॥

ते चापि बाह्यान् सुबहून्स्ततोऽप्यधिकदूषितान् १

परस्परस्य दारेषु जनयन्ति विगर्हितान् ॥२९॥

यथैव शूद्रो ब्राह्मण्यां वा खंजन्तुम्प्रसूयते १

तथा वा खतरं वा खश्चातुर्वर्ण्ये प्रसूयते ॥३०॥

प्रतिकूलं वर्तमाना वा खान् वा खतरान् पुनः १

हीना हीनान् प्रसूयन्ते वर्णीन् पंचदशैव तु ॥३१॥

प्रसाधनोपचारज्ञमदासन्दासजीवनम् १

सैरिन्द्रं वागुरावृत्तिं सूते दस्युरयोगवे ॥३२॥

मैत्रेयकन्तुवैदेहो माधूकं सम्प्रसूयते १

नृन्प्रशंसत्यजस्रं यो घण्टाताडोरूपो दये ॥३३॥

।नेषादोम एवं सूते दासन्नौ कर्मजीविनम् १

कैवर्त्तमिति यम्प्राहुः कथं वदन्ति विद्वान्भिः ॥३४॥

- तवत्त्वः त्वनायासुगर्हितान्नाशनासुच १  
 भवन्त्यागो व्रीध्वेतेजातिनाः पृथक्त्रयः ॥३५॥  
 कारावरोनिषादाः चर्मकारः प्रयत १  
 वैदेहिकादन्ध्रमेदोवहिर्य एतादृशो ॥३६॥  
 चण्डालात्पाण्डुसोपाकस्त्वक्सारव्यवहारवान् १  
 आग्निउकोनिषादेनवेदेष्टामेवजायते ॥३७॥  
 चण्डालेनतुसोपाकोमूलयसनवृत्तिमान् १  
 पुष्कस्यांजातेपापः सदासज्जनगर्हितः ॥३८॥  
 निषादस्त्रीतुचण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम् १  
 श्मशानगोचरं सूतेवाद्यानामपिगर्हितम् ॥३९॥  
 संकरेजातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः १  
 प्रच्छन्नावाप्रकाशावावेदितयाः स्वकर्मभिः ॥४०॥  
 सजातेऽनन्तजाः षट्सुताद्विजधर्मिणः १  
 सधर्मीणः सर्वेऽपध्वंसजाः स्मृताः ॥४१॥  
 तपोवीजप्रभावैस्तुतगच्छन्ति गेयुगे १  
 उत्कर्षचापकर्षचमनुगेऽपिहृत्तपः ॥४२॥  
 शनवैस्तुक्रियालोपादिमाः क्षत्रियजातयः १  
 पलत्वंगतालोके ब्राह्मणादर्शनेनच ॥४३॥

पौण्ड्रकाञ्चोद्भविताः शक्राः १

पारदापह्नुवाञ्जिनाः किरातादरदाः खशाः ॥४४॥

मुखबाहूरूपज्जानांयालोकेजातयोवहिः १

म्लेच्छवाचश्चार्यवाचः सर्वे ते दस्यवः स्मृताः ॥४५॥

ये द्विजानामपसदाये च पध्वंसजाः स्मृताः १

ते निन्दितैर्वर्तयेयुर्द्विजानामेव कर्मभिः ॥४६॥

सूतानामश्वसारथ्यमम्बष्ठानां चिकित्सनम् १

वैदेहकानां स्त्रीकार्यम्मागधानां वणिक्पथः ॥४७॥

मत्स्यघातो निषादप्रालम्बिश्च योगवस्य च १

मेदान्ध्रचुंचुमङ्गनामारण्यपशुहिंसनम् ॥४८॥

क्षत्रियपुङ्गवानान्तु विलौको बधबन्धनम् १

धिग्वणानां चर्मकार्यवेणानाम्भाण्डवादनम् ॥४९॥

चैत्यद्रुमश्मशानेषु शैलेषूपवनेषु च १

वसेयुरेते देशान्तवर्तयन्तः स्वकर्मभिः ॥५०॥

चण्डालश्च पचानान्तु वहिर्यामात्प्रतिश्रयः १

अपपात्राश्च कर्तव्याधनमेषां श्वगर्दभम् ॥५१॥

वासांसिमृतचेलानि भिन्नभाण्डेषु भोजनम् १

काष्णीयसमलंकाः पवित्रज्याचानेत्यशः ॥५२॥

- नतैःसमयमन्विच्छेत्पुरुषोधर्ममाचरन् १  
 व्यवहारोमिह स्तेषांवेवाहःसदृशैःसह ॥५३॥  
 अन्नमेषाम्पराधीनन्देयंस्याद्विन्नभाजने १  
 रात्रौनविचरेयुस्तेयामेषुनगरेषुच ॥५४॥  
 देनं चरेयुःकार्यार्थचिद्विताराजशासनैः १  
 अबान्धवंशवंचैवनिर्हरेरितिस्थितिः ॥५५॥  
 बध्याश्चहन्युःसततंयथाशास्त्रंनृपाक्षया १  
 बध्यवासांसिगृह्णीयुःशय्याश्चाभरणानिच ॥५६॥  
 वर्षीपेतमविज्ञातन्नरंकलुषोऽप्येव १  
 आर्यरूपमिवानार्यकर्मभिःस्वैर्विभावयेत् ॥५७॥  
 अनार्यतानिष्ठुरताक्रूरतानिष्क्रियात्मता १  
 पुरुषंयजयन्तीहलोकेकलुषयोनिजम् ॥५८॥  
 पित्र्यंवाभजतेशीलम्मातुर्वोभयमेववा १  
 नकथंचनदुर्योनिःप्रकृतिंस्वान्नियच्छति ॥५९॥  
 कुलेमुख्येऽपिजातस्ययस्यस्याद्योनिसंकरः १  
 संश्रयत्येवतच्छीलन्नरोत्पमपिवाबहु ॥६०॥  
 यत्रत्वेतेपरिध्वंसाजायन्तेवर्णदूषकाः १  
 राष्ट्रिकैःसहतद्राष्ट्रंदिप्रमेवावेनश्यति ॥६१॥

ब्राह्मणार्थे गवार्थे वादे त्यागोऽपस्कृतः १

स्वावात्मानं पपत्तौ च ब्राह्मणं सिद्धिकारणम् ॥६२॥

अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः १

तं सामासेकन्धर्मं चातुर्गुण्यं ब्रवीन्मनुः ॥६३॥

द्रायां ब्राह्मणाज्जातः श्रेयसाचेत्प्रजायते १

अश्रेयाञ्छ्रेयसीं जातिं गच्छत्यासप्तमात्रगात् ॥६४॥

शूद्रो ब्राह्मणत मेति ब्राह्मणं श्रूयते शूद्रताम् १

क्षत्रियाज्जातमेव न विद्याद्वैश्यात्तथैव च ॥६५॥

अनार्यायां सत्पन्नो ब्राह्मणानुयच्छया १

ब्राह्मण्यामप्यनार्याः श्रेयस्तु केति चेद्भवेत् ॥६६॥

जातो नार्य्यामनार्य्यायामार्य्यादार्यो भवेद्गुणैः १

जातोऽप्यनार्य्यादार्य्यायामनार्य्य इति निश्चयः ॥६७॥

तावुभावप्यसंस्कार्याविति धर्मेणैव निश्चयः १

वैगुण्याज्जन्मनः पूर्वोत्तरः प्रतिलोमतः ॥६८॥

गुणैर्जन्मेव सुदृष्टेऽज्ञातं संप्रत्यक्षेणैव १

तथान्यथा ज्ञात आर्य्यायां सर्वसंस्कारमिति ॥६९॥

बीजमेकप्रशंसन्ति क्षेत्रमन्यन्तीति १

बीजक्षेत्रे तथैवान्ये तत्र यन्त्यवस्थितिः ॥७०॥

- अक्षेत्रेवीजमुत्सृष्टमन्तरैवविनश्यति १  
 अवीजन्मपिक्षेत्रंकेवलंस्थण्डिलम्भवेत् ॥७१॥  
 यस्माद्वीजप्रभावेणतिर्यग्जागृष्योऽभवन् १  
 पूजिताश्चप्रशस्ताश्चतस्माद्वीजम्प्रशस्यते ॥७२॥  
 अनार्य्यमार्य्यकर्मिणमार्य्यचानार्य्यकर्मिणम् १  
 सम्प्रधार्य्याब्रवीद्वातानसमौनासमाविति ॥७३॥  
 ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थायेस्वकर्मण्यवस्थिताः १  
 तेसम्यगुपजीवेयुःषट्कर्मिणियथाक्रमम् ॥७४॥  
 अध्यापनमध्ययनंयजनंयाजनन्तथा १  
 दानम्प्रतियहश्चैवषट्कर्मिण्ययजन्मनः ॥७५॥  
 षण्णान्कर्मिणामस्यत्रीणिकर्मिणिजीविका १  
 याजनाध्यापनेचैवविशुद्धाच्चप्रतियहः ॥७६॥  
 त्रयोधर्मानिवर्तन्तेब्राह्मणात्क्षत्रियम्प्रति १  
 अध्यापनंयाजनंचतृतीयश्चप्रतियहः ॥७७॥  
 वैश्यम्प्रतितथैवैतेनिवर्तेरन्नितिस्थितिः १  
 नतौप्रतिहितान्धर्मान्मनुराहप्रजापतिः ॥७८॥  
 शस्त्रास्त्रभृत्वंक्षत्रस्यवणिक्पशुकृषिर्विशः १  
 आजीवनार्थन्धर्मस्तुदानमध्ययनंयजिः ॥७९॥

- वेदाभ्यासो ब्राह्मणस्य क्षात्रेयस्य च ह्यणम् १
- वार्त्तिकर्मैर्न वेष्ट्य गविषिष्यानिस्त्वर्गसु ॥८०॥
- अजो वंस्तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा १
- जीवेत्क्षत्रियधर्मज्ञस्य प्रत्यनन्तः ॥८१॥
- उभाभ्यामप्यजीवंस्तु कथं स्यात्तदेति चेद्भवेत् १
- कृत्वा भेदो रक्षमास्थाय जीवेद्देश्यस्य जीविकाम् ॥८२॥
- वैश्यवृत्त्याऽपि जीवंस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा १
- हिंसाप्रायाम्पराधीनां दृष्ट्वा ह्येतदेव वृत्तयेत् ॥८३॥
- कृषिं साध्विति मन्यन्ते सावृत्तिः स द्विगर्हिता १
- भूमिभूमिशयांश्चैव हन्ति काष्ठमयो मुखम् ॥८४॥
- इदन्तु वृत्तिवैकल्यात्त्यजतो धर्मनैपुणम् १
- विद्रपण्यमुद्धृतोद्धारं विक्रोयं वित्तवर्द्धनम् ॥८५॥
- सर्वान्नसानपोहेतदुत्तान्नं चातैलैः सह १
- अश्मनो लवणं चैव पशवोऽप्येवमानुषाः ॥८६॥
- सर्वचतान्तवं रत्नं शाणक्षौमाविकानि च १
- अपि चेत्स्वररत्नानि फलमूलतथोषधीः ॥८७॥
- अपः शस्त्रं विषम्मांसं सोमं गन्धाश्च सर्वशः १
- क्षीरं क्षौद्रं दधि घृतं तैलम् मधु गुडं कुशान् ॥८८॥

- आरण्यांश्चपशून्सर्वीन्दंष्ट्रिणश्चवयांसिच १
- मधन्नीलिंचलापांचसर्वाश्चैकशफास्तथा ॥८९॥
- कामरुत्पाद्यकृथात्स्वयमेवकृषीबलः १
- विक्रीणीततिलाञ्जुद्धान्धर्मार्थमचिरस्थितान् ॥९०॥
- भोजनाभ्यंजनाद्यानाद्यदन्यत्कुरुतेतिलैः १
- कृमिभूतःश्वविष्टायाम्पितृभिःसहमज्जति ॥९१॥
- सद्यःपततिभ्रांसेनलाक्षयालवणेनच १
- त्र्यहेणशूद्रीभवतिब्राह्मणःक्षीरावेक्रयात् ॥९२॥
- इतरेषान्तुपण्यानांविक्रयादिहकामतः १
- ब्राह्मणःसप्तरात्रेणवैश्यभक्ष्यान्नथच्छति ॥९३॥
- रसारसैर्निमातयानत्वेवलवणंरसैः १
- कृतान्नंचाकृतान्नेनतिलाधान्येनतत्समाः ॥९४॥
- जीवेदेतेनराजन्यःसर्वेणाप्यनयंगतः १
- नत्वेवज्यायसींवृत्तिमभिमन्येतकर्हिचित् ॥९५॥
- योलोभादधमोजात्यजीवेदुत्कृष्टधर्माभेः १
- तंराजानिर्धनंकृत्वाक्षेप्रमेनगृह्ययेत् ॥९६॥
- वरंस्वधर्मोविगुणो न पापक्यःसद्गुणैः १
- परधर्मेणजीवन्निहसद्यःपततिजातितः ॥९७॥



- वैश्योऽजीवनस्वधर्मेणशूद्रवृत्त्यागपेवर्तयेत् १
- अनाचरन्नकार्याणिनिवर्तेतचशक्तिमान् ॥९८॥
- अशक्नुवंस्तुशूद्राःकर्तुं द्विजन्मनाम् १
- पुत्रदारात्ययम्प्राप्तोजीवेत्कारुकर्मभिः ॥९९॥
- यैःकर्मभिःप्रचरितैःशुश्रूथन्तेद्विजातयः १
- तानिकारुकर्माणिशिल्पानिविविधानिच ॥१००॥
- वैश्यवृत्तिमनातिष्ठन्ब्राह्मणःस्वेपथिस्थितः १
- अवृत्तिकर्षितःसीदन्धर्मसमाचरेत् ॥१०१॥
- सर्वतःप्रतिगृह्णीयाद्ब्राह्मणस्त्वनयंगतः १
- पवित्रन्दुष्यतीत्येतद्धर्मतो नोपपद्यते ॥१०२॥
- नाध्यापनाद्याजनाद्वागर्हिताद्वाप्रतियहात् १
- दोषोभवतिविप्राणाञ्ज्वलनाम्बुसमाहिते ॥१०३॥
- जीवितात्ययमापन्नोयोऽन्नमन्नियतस्ततः १
- अपिपपंकेननस गपेनलिप्यते ॥१०४॥
- अजीगर्तःसुतंहन्तुमुपासर्पद्भुभुक्षितः १
- नचालिप्यतपापेनशुत्प्रतीकारमाचरन् ॥१०५॥
- श्वमांसमिच्छन्नातोऽनुन्धर्माधर्मविचक्षणः १
- प्राणानाम्परिरक्षार्थं वामदेवोऽल्लेखेत् ॥१०६॥

- भरद्वाजःक्षुधार्तिस्तुसपु-॥॥विज्जदेवदे १
- बह्वीर्गीःप्रतिजयाहवृधोस्तक्ष्णोम जातपाः ॥१०७॥
- क्षुधार्तिश्चातुमग्गागाद्विश्वाभिन्नःश्वजायनीम् १
- चण्डालहस्तादादायधर्मीधर्मविचक्षणः ॥१०८॥
- प्रतिय जाजनाद्वातथैवाध्यापनादपि १
- मन्तेभ्यःप्रत्यवरःप्रेत्यविप्रस्यगर्हितः ॥१०९॥
- याजनाध्यापनोनेत्यंक्रियेतेसंस्कृतात्मनाम् १
- प्रतियहस्तुक्रियतेभूद्रस्यप्यन्त्यजन्मनः ॥११०॥
- जपहोमैरपेत्येनोयाजनाध्यापनैःकृतम् १
- प्रतियहनिमित्तन्तुत्यागेनतपसैवच ॥१११॥
- शिलाञ्जलिभक्ष्याददीतिविप्रोऽग्निमन्यतस्ततः १
- प्रतियहाच्छिलःश्रेयंस्ततोऽप्युञ्छःप्रशस्यते ॥११२॥
- सीदद्भिःकुप्यमिच्छद्भिर्धनंवापृथिवीपतिः १
- याचःस्यात्स्नातकैर्विप्रैरादेत्संस्त्यागमिति ॥११३॥
- ७ कृतंचकृतात्सेद्वाह्ना जाविकमेवच १
- हिरण्यन्धान्यमन्नंचपूर्वम्पूजित्वाधवा ॥११४॥
- सप्तविंशतगमाधर्म्या योलाभःक्रयोजयः १
- प्रयोगःकर्मयोगश्चसत्प्रतियहएवच ॥११५॥

।वद्याशिल्पः शक्तिः सेवागोरयं विपाणेः कृषिः १

धृतिर्भैक्षं दुःखं विद्वत्स्य जीवनहेतवः ॥११६॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वाऽपि वृद्धिर्नैव प्रयोजयेत् १

कामन्तु खलु धर्मार्थं न दद्यात्पापीयसेऽल्पिकाम् ॥११७॥

चतुर्थमाददानोऽपि क्षत्रियो भागमापदि १

प्रजा ~~क्षत्रं क्षत्रं विद्वत्स्य विद्वत्स्य~~ च्यते ॥११८॥

स्वधर्मो विजयस्तस्य नाहवे स्यात्पराङ्मुखः १

शस्त्रेण वैश्यान् क्षित्वा धर्म्यमाहारयेद्दलिम् ॥११९॥

धान्येऽष्टमं विशां शुल्कं विंशं काषीपणावरम् १

कर्मोपकरणाः शूद्राः कारवः शिल्पिनस्तथा ॥१२०॥

शूद्रस्तु वृत्तिमाकांक्षन् क्षत्रमारधयेद्यदि १

धनिनं वाऽन्युपाराध्य वैश्यं शूद्रोऽजिज्जिविषेत् ॥१२१॥

स्वर्गार्थमुभयार्थं वा विप्रानाराधयेत्तु सः १

जातब्राह्मणशब्दस्य साद्यस्य कृतकृत्यता ॥१२२॥

विप्रसेवैव शूद्रस्य विशिष्टं कर्म कीर्त्यते १

यदतोऽन्यद्विकुरुते तत्र ~~न तत्र~~ ॥१२३॥

प्रकल्प्यातस्य तैर्वृत्तिः स्वकुटुम्बाद्यथार्हतः १

शक्तिं चावेक्ष्य दाक्ष्यं च भृत्यानां च परियहम् ॥१२४॥

- उच्छिष्टमन्नन्दातयंजीणीनिवसनानिच १  
 पुलाकाश्चैवधान्यानांजीणीश्चैवपा ॥१२५॥  
 नशूद्रेपातकंकिं।चेन्नचसंस्कारमिति १  
 नास्याधिकारोधर्मेऽस्तिनधर्मात्प्रतिषेधनम् ॥१२६॥  
 धर्मेऽसवस्तुधर्मज्ञाःसतांवृत्तमनुष्ठिताः १  
 गृह्यसूत्रेऽपिदुष्टाः।शंसं प्राप्नुवन्तिच ॥१२७॥  
 यथायथाहिसङ्गतमा।तेष्वत्यस्यैकः १  
 तथातथेमंचामुंचलोकम्प्राप्नोत्यनिन्दितः ॥१२८॥  
 शक्तेनापिहिशूद्रेणनकार्योऽधिनसंचरः १  
 शूद्रोहिधनमासाद्यब्राह्मणानेवबाधते ॥१२९॥  
 एतेचतुर्णावर्णानामापद्धर्माःप्रकीर्तिताः १  
 यान्सम्यगनुतिष्ठन्तोव्रजन्तिपरमांगतिम् ॥१३०॥  
 एषधर्मविधिःकृत्स्नश्चातुर्वर्ण्यस्यकीर्तितः १  
 अतःपरम्प्रवक्ष्यामिप्रायश्चित्तविधिंशुभम् ॥१३१॥

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्ताष्टांशोऽष्टाध्यायः ॥

॥ दशमोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांएकादशोऽध्यायः ॥

सान्तानिकंयक्ष्यमाणमध्वगंसार्ववेदसम् १  
 गुर्वर्थम्पितृमात्रर्थस्वाध्यायार्थ्युपतापिनः ॥१॥  
 नवैतानस्नातकान्वेद्याद्ब्राह्मणधर्मभिक्षुकान् १  
 निःस्वेभ्योदेयमेतेभ्योदानंविद्याविशेषतः ॥२॥  
 एतेभ्योहिद्विजाय्येभ्योदेयमन्नंसदक्षिणम् १  
 इतरेभ्योवहिर्वेदिकृतान्नन्देयमुच्यते ॥३॥  
 सर्वरत्नानिराजातुयथार्हम्प्रतिपादयेत् १  
 ब्राह्मणान्वेदविदुषोयज्ञार्थैर्वेददक्षिणाम् ॥४॥  
 कृतदारोऽपरान्दारान्भिक्षित्वायोऽधिगच्छति १  
 रतिमात्रम्फलन्तस्यद्रव्यदातुस्तुसन्ततिः ॥५॥  
 धनानितुयथाशक्तिविप्रेषुप्रतिपादयेत् १  
 वेदविदुषोऽपिदत्तोऽप्रेत्यस्वर्गसमप्नुते ॥६॥  
 यस्यत्रैवार्षिकम्भक्तम्पर्याप्तम्भृत्यवृत्तये १  
 अधिकंवागपि विद्येतससोमम्पातुमिति ॥७॥

- अतःस्वल्पीयसिद्धयेयःसोमम्विवतिद्विजः १  
 सपीतसोमपूर्वोऽपिनतस्याप्नोतितत्फलम् ॥६॥  
 शक्तःपरजनेदातास्वजनेदुःखजीविनि १  
 मध्वापातोविषास्वादःसधर्मप्रतिरूपकः ॥९॥  
 भृत्यानामुपरोधेनयत्करोत्यौर्द्ध्वदेहिकम् १  
 तद्भवत्यसुखोदकंजीवितञ्चमृतस्य च ॥१०॥  
 यश्चेत्यहंरुद्धःस्यादेकेनागेनयज्वनः १  
 ब्राह्मणस्यविशेषेणधार्मिकेसतिराजनि ॥११॥  
 योवैश्यःस्याद्बहुपशुर्हीनक्रतुरसोमपः १  
 कुटुम्बात्तस्यतद्व्यमाहरेद्यज्ञसिद्धये ॥१२॥  
 आहरेत्त्रीणिवाद्देवाकामंशूद्रस्यवेश्मनः १  
 नहिशूद्रस्ययज्ञेषुकश्चिदस्तिपरियहः ॥१३॥  
 योऽनाहिताग्निःशतगुरयज्वाचसहस्रगुः १  
 तयोऽहंकुटुम्बाभ्यामाहरदविचा यन् ॥१४॥  
 आदाननित्याच्चादातुराहरेदप्रयच्छतः १  
 तथायशोऽस्यप्रथतेधर्मश्चैवप्रवर्द्धते ॥१५॥  
 तथैवसप्तमेभक्तेःस्तुत्यानेषुह्यन्तः १  
 अश्वस्तनविधानेनहर्त्तव्यंऽीनकःभणः ॥१६॥

- खलात्क्षेत्रा गाराद्वायतोवाऽप्युपलभ्यते १
- आख्यातयन्तुतत्रस्मैपृच्छतेयदिपृच्छति ॥१७॥
- ब्राह्मणस्वंनहर्त्तव्यंक्षत्रियेणकाटाचन १
- दस्युनिष्क्रिययोस्तुस्वमजीवनहर्तुमर्हति ॥१८॥
- योऽसाधुभ्योऽर्थमादायसाधुभ्यःसम्प्रयच्छति १
- सकृत्वाप्लवमात्मानं सन्तारयतितावुभौ ॥१९॥
- यच्चनयज्ञशीलानान्देवस्वन्तद्विदुर्बुधाः १
- अयज्वनान्तुयाद्वितमासुरऽप्यदृश्यते ॥२०॥
- नतस्मिन्धारयेद्दण्डन्धार्मिकःपृथिवीपतिः १
- क्षत्रियस्यहिवालिश्याद्ब्राह्मणःसीदतिक्षुधा ॥२१॥
- तस्यभृत्यजनंज्ञात्वास्वकुटुम्बान्महीपतिः १
- श्रुतशीलेचविज्ञायवृत्तिन्धर्म्याम्प्रकल्पयेत् ॥२२॥
- कल्पयित्वाऽस्यवृत्तिंचरक्षेदेनंसमन्ततः १
- राजाहिधर्मषड्भागन्तस्मात्प्राप्नोतिरक्षितान् ॥२३॥
- नयज्ञार्थन्धनंशूद्राद्विप्रोभिक्षेतकर्हिचित् १
- यजमानोहिभिक्षित्वाचण्डालःप्रेत्यजायते ॥२४॥
- यज्ञार्थमर्थंभिक्षित्व योनिसर्वम्प्रयच्छति १
- सयातिभासतांविप्रःकाकतांवाशतंसमाः ॥२५॥

- देवस्वम्ब्राह्मणस्वंवालोभेनोपहिनस्तियः १
- सपापात्मापे लोकेगृध्रोच्छेद्येन जीवति ॥२६॥
- शष्टैश्च नरीं नित्यन्निर्वपेदब्दपर्यये १
- कृप्तानाम्पशुसोमानान्निष्कृत्यर्थमसम्भवे ॥२७॥
- आपत्कल्पेनयोधर्मकुरुतेऽनापदिद्विजः १
- सनाप्नोतिफलन्तस्यपरत्रेतिविचारितम् ॥२८॥
- विश्वैश्चदेवैःसाध्येश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभिः १
- आपत्सुमरणाद्गीतैर्विधेःप्रतिनिधिःकृतः ॥२९॥
- प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोऽनुकल्पेनवर्तते १
- नसाम्परायिकन्तस्यदुर्मतेर्विद्यतेफलम् ॥३०॥
- नब्राह्मणोवेदयेतकिंचिद्राजनिधर्मवित् १
- स्ववीर्येणैवताऽऽत्मानवानपकारिणः ॥३१॥
- स्ववीर्याद्राजवीर्याच्चस्ववीर्यम्बलवत्तरम् १
- तस्मात्स्वेनैववीर्येणनिगृह्णीयादरीन्द्विजः ॥३२॥
- श्रुतीरथर्वाङ्गिरसीःकुर्यादित्येवैवत्यन् १
- वाक्शस्त्रं वै ब्राह्मणस्तेनहन्यादरीन्द्विजः ॥३३॥
- क्षत्रियोबाहुवीर्येणतरेदापदमात्मनः १
- धनेनवैश्यशूद्रौतुजपहोमैर्विजोत्तमः ॥३४॥



- विधाताशासितावक्तामैत्रोब्राह्मणस्यदे १
- तस्मैनाकुशलम्ब्रूयान्नशुष्कांगिरमीरयेत् ॥३५॥
- नवैकन्यानयुवतिनील्पविद्योनबालिशः १
- होतास्यादग्निहोत्रस्यनार्तोनासंस्कृतस्तथा ॥३६॥
- नरकेहिपतन्त्येतेजुह्वतःसचयस्यतत् १
- तस्माद्वैतानकुशलोहोतास्याद्वेदपारगः ॥३७॥
- प्राजापत्यमदत्त्वाश्वमग्न्याधेयस्यदक्षिणाम् १
- अनाहिताग्निर्भवतिब्राह्मणोविभवेसति ॥३८॥
- पुण्यान्यन्यानिर्जुर्वीतश्चदधानोजितेन्द्रियः १
- नत्वल्पदक्षिणैर्यज्ञैर्यजेतेहकथंचन ॥३९॥
- इन्द्रियाणियशःस्वर्गमायुःकीर्तिर्भूपजाःपशून् १
- हन्त्यल्पदक्षिणोयज्ञस्तस्मान्नाल्पधनोयजेत् ॥४०॥
- अग्निहोत्र्यपविध्याग्नीन्ब्राह्मणःकामकारतः १
- चान्द्रायणंचरेन्मासंवोरहत्यासमंहितत् ॥४१॥
- येभूद्रादधिगम्यार्थमग्निहोत्रमुपासते १
- ऋत्विजस्तेजिह्वाणाभ्युदयान्देवगर्हिताः ॥४२॥
- तेषांसततमज्ञानांवृषलाग्न्युपसेविनाम् १
- पदामस्तकमाक्रम्यदातादुर्गीणिसन्तरेत् ॥४३॥

- अकुर्वन्विहितं कर्म नि नि तं च समाचरन् १  
 प्रसक्तश्चेन्द्रियार्थेषु प्रायश्चित्तीयतेनरः ॥४४॥  
 अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः १  
 कामकारकृतेऽप्याहुरेके श्रुतिनिदर्शनात् ॥४५॥  
 अकामतः कृतम्पापं वेदाभ्यासेन शुध्यति १  
 कामतस्तु कृतम्भोहात् प्रायश्चित्तैः पृथग्विधैः ॥४६॥  
 प्रायश्चित्तीयताम्प्राप्य देवात् पूर्वकृतेन वा १  
 न संसर्गं ब्रजेत्सद्भिः प्रायश्चित्ते कृते द्विजः ॥४७॥  
 इह दुश्चरितैः केचित्केचित्पूजितैस्तथा १  
 प्राप्नुवन्ति दुरात्मानो नरारूपविपर्ययम् ॥४८॥  
 सुवर्णचौरः कौनख्यं सुरापः श्यावदन्तताम् १  
 ब्रह्महाक्षय रोगित्वन्दौश्चर्म्यगुरुतल्पगः ॥४९॥  
 पिशुनः पौतिनासिक्व्यं सूचकः पूतिवक्त्रताम् १  
 धान्यचौरोऽङ्गहीनत्वमातिवैयर्थ्यामेश्वरकः ॥५०॥  
 अन्नहर्ता मयावित्कम्पैव ध्वं वागपहारकः १  
 वस्त्रापहारकः श्वैत्र्यम्पंगुतामश्वहारकः ॥५१॥  
 एवं कर्मविशेषेण जायन्ते सद्भिर्गर्हिताः १  
 जडभूकान्धबधिरावेकृताः कुतस्तथा ॥५२॥

- चरितयमत्तोदित्यभ्रायाश्चेतंविशुद्धये १  
 निन्द्यैर्हिलक्षणैर्युक्ताजायन्ते निष्कृतैः नसः ॥५३॥  
 ब्रह्महत्यासु पापानंस्तेयं गुर्वगनागमः १  
 महान्तिपातकान्याः संसर्गश्चापितैः सह ॥५४॥  
 अनृतंचसमुत्कर्षेराजगामिचपैशुनम् १  
 गुरोश्चालीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्यया ॥५५॥  
 ब्रह्मोज्झतावेदनिन्दाकौटसाक्ष्यंसुहृद्बधः १  
 गर्हितानाद्ययोर्जीग्धिः सुरापानसमानिषद् ॥५६॥  
 निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च १  
 भूमेव ज्ञानिनां च स्मृतम् ॥५७॥  
 रेतः सेकः स्वयोनीषुकुमारीष्वन्त्यजासु च १  
 सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुत्वात् ॥५८॥  
 गोबधोऽन्याज्यसंयाज्यं पशून्त्यागः ॥५९॥  
 गुह्यं च द्रव्यं च त्यागः स्वाध्यायाग्न्योः सुतस्य च ॥५९॥  
 परिवित्तिताः नृजेन परिवेदनमेव च १  
 तयोर्द्धानंच कन्यायास्तयोरेव च याजनम् ॥६०॥  
 कन्यायादूषणंचैव वार्द्ध्यं च तस्मै पदम् १  
 तडागारामदाराणामपत्यस्य च विक्रयः ॥६१॥

- व्रात्यतावान्धवत्यागोभृत्याध्यापनमेवच ।  
 भृताच्चाध्ययनादानमपण्यानांचविक्रयः ॥६२॥
- सर्वाकरेष्वधीकारोमहायंत्रप्रवर्तनम् ।  
 हिंसौषधीनांस्त्राजीवोऽभिचारोमूलकर्मच ॥६३॥
- इन्धनार्थमशुष्काणान्द्रुमाणामवपातनम् ।  
 आत्मार्थंचक्रियारम्भोनिन्दितान्नादनन्तथा ॥६४॥
- अनाहिताग्नितास्तेयमृणानामनपक्रिया ।  
 असच्छास्त्राधिगच्छांतौशोलथस्यचक्रिया ॥६५॥
- धान्यकुप्यपशुस्तेयम्मद्यपत्नीनिषेवणम् ।  
 स्त्रीशूद्रविद्रक्षत्रबधोनास्तिक्यंचोपपातकम् ॥६६॥
- ब्राह्मणस्यरुजःकृत्याघ्रातिरघ्रेयमद्ययोः ।  
 जैह्यंचमैथुनम्पुंसिजातिभ्रंशकरंस्मृतम् ॥६७॥
- खराश्वोष्ट्रमृगेभानामजाविकबधस्तथा ।  
 संकरीकरणंक्षेयम्मीनाहिमहिषस्यच ॥६८॥
- निन्दितेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम् ।  
 अपात्रीकरणंक्षेयमसत्यस्यचभाषणम् ॥६९॥
- कृमिकीटवयोहत्यामद्यानुगतभोजनम् ।  
 फलैधःकुसुमस्तेयमधैर्यंचमलावहम् ॥७०॥

एतान्येनांसिसर्वाणियथोक्तानिपृच्छावृत् १

येर्यैर्व्रतैरपोषन्तेतानिसम्यङ्निबोधत ॥७१॥

ब्रह्महाद्वादशसमाःकुटीकृत्वावनेवसेत् १

भैक्षशयात्मविशुद्ध्यर्थकृत्वाशवशिरोध्वजम् ॥७२॥

लक्ष्यंशस्त्रभृतांवास्याद्विदुषामिच्छयात्मनः १

प्रास्येदात्मनोऽसमिद्धेन्निवाकिशराः ॥७३॥

यजेतवाःश्वमेधेनस्वर्जितागोसवेनवा १

अभिजिद्विश्वजिह्वावात्रिवृताग्निष्टुताःपिवा ॥७४॥

जपन्वाऽन्यतमंवेदंयोजनानांशतंव्रजेत् १

ब्रह्महत्याऽपनोदायमितभुङ्गियतेन्द्रियः ॥७५॥

सर्वस्वंवेदविदुषेब्राह्मणायऽर्पयेत् १

धनंवाजीवनायालगृहंवासपरिच्छदम् ॥७६॥

हविष्यभुग्वाऽनुसरेत्प्रतिस्रोतःसरस्वतीम् १

जपेद्धानियताहारस्त्रिवेदेदस्यसंहिताम् ॥७७॥

कृतवापनोनिवसेद्भामान्तेगोव्रजेऽपिवा १

आश्रमेवृक्षमूलेवागोब्राह्मणहितेरतः ॥७८॥

ब्राह्मणार्थेगवार्थेवासःप्राणान्पतित्यजेत् १

मुच्यतेब्रह्महत्यायागोप्तागोब्राह्मणस्यच ॥७९॥

- अथवा भ्रातेरोद्भावासर्वस्वमवजित्यवा १  
 ।वेप्रस्तन्निमित्तेवाप्राणालाभेविमुच्यते ॥८०॥  
 एवं दृढव्रतोनित्यम्ब्रह्मचारीसमाहितः १  
 समाप्तेद्वादशेवर्षेब्रह्महत्यांथपोहति ॥८१॥  
 शिष्टावाभूामेदेनान्नरदेवसमागमे १  
 स्वमेनोऽवभृथस्नातोहयमेधेविमुच्यते ॥८२॥  
 धर्मस्यब्राह्मणोमूलमयंराजन्यउच्यते १  
 तस्मात्समागमेतेषामेनोविख्याप्यशुध्यति ॥८३॥  
 ब्राह्मणःसम्भवेनैवदेवानामपिदैवतम् १  
 प्रमाणंचैवलोकस्यब्रह्मात्रैवहिकारणम् ॥८४॥  
 तेषांवेदविदोब्रूयुस्त्रयोऽप्येनःसुनिष्कृतिम् १  
 सातेषाम्पावनायस्यात्पवित्राविदुषांहिवाक् ॥८५॥  
 अतोऽन्यतममास्थायविधिंविप्रःसमाहितः १  
 ब्रह्महत्याकृतम्पापंथपोहत्यात्मवत्तया ॥८६॥  
 हत्वागर्भमविज्ञातमेतदेवव्रतंचरेत् १  
 राजन्यवैश्यौचेजानावात्रेयीमेवचस्त्रियम् ॥८७॥  
 उक्ताचैवानृतंसाक्ष्येप्रतिरुध्यगुरुन्तथा १  
 अपहृत्यचानेक्षेपंकृत्वाचस्त्रीसुहृद्भूमम् ॥८८॥



एषाविचित्राभिहितासुरापानस्यनिष्कृतिः १

अतउर्द्ध्वम्प्रवक्ष्यामिसुवर्णस्तेयनिष्कृतिम् ॥९८॥

सुवर्णस्तेयकृद्भिप्रो । जानमाभेगम्यतु १

स्वकर्मख्यापयन्ब्रूयाननुशास्त्विति ॥९९॥

गृहीत्वामुसलं राजासकृद्वन्यात्तंस्वयम् १

बधेनशुध्यतिस्तेनोब्राह्मणस्तपसैवतु ॥१००॥

तपसापनुत्सुस्तुसुवर्णस्तेयजम्मलम् १

चीरवासाद्विजोऽरण्येचरेद्ब्रह्महणोव्रतम् ॥१०१॥

एतैर्व्रतैरपोहेतपापंस्तेयकृतन्दिजः १

गुरुस्त्रीगमनीयन्तुव्रतैरेभिरपानुदेत् ॥१०२॥

रुस्तल्प्यभिभाषेनस्तप्तेस्वप्यादयोमये १

सूर्मीज्जलज्जतीक्ष्णद्विषेऽप्यृत्युजादिशुध्यति ॥१०३॥

स्वयंवाशेऽनवृषणात्कृत्याधायचांजलो १

नैर्ऋतीन्दिशमातिष्ठेदानिपाताजिस्रगः ॥१०४॥

खट्वांगीचीरवासावाश्मश्रुलोविजनेवने १

प्राजापतंचरेत्कृच्छ्रमग्नेमेकंसमाहितः ॥१०५॥

चान्द्रायणंवात्रीन्मासानभ्यस्येन्नियतेन्द्रियः १

हविषेणयवाग्वावागुरुस्तल्पापत्यये ॥१०६॥



एतैर्व्रतैरपोहेयुर्हि पातान्नेषोऽप्यलम् १

उपपातकिनस्त्वेवमेभिर्नीनाविधैर्व्रतैः ॥१०७॥

उपपातकसंयुक्तोगोघ्नोमासंयवान्पिवेत् १

कृतवापोवसेद्गोष्ठेचर्म्मण तेनसंवृतः ॥१०८॥

चतुर्थकालमश्नीयादक्षारलवणम्भितम् १

गोमूत्रेणाचरेत्स्नानन्द्वौमासौनियतेन्द्रियः ॥१०९॥

दिवाऽनुगच्छेद्वास्तास्तुतिष्ठन्नूर्ध्वंरजःपिवेत् १

शुश्रूषित्वानमस्कृत्यरात्रौवीरासनंवसेत् ॥११०॥

तिष्ठन्तीष्वनुतिष्ठेत्तुव्रजन्तीष्वप्यनुव्रजेत् १

आसीनासुतथासीनोनियतोवीतमत्सरः ॥१११॥

आतुरामभिशस्तांवाचौरथाघ्रादिभिर्भयैः १

पतिताम्पंकलग्नांवासर्वोपायैर्विमोचयेत् ॥११२॥

उष्णेवर्षतिशीतेवामारूतेवातिवाभृशम् १

नकुर्वीतात्मनस्त्राणंगोरकृत्वातुशक्तितः ॥११३॥

आत्मनोयदिवाऽन्येषांगृहेक्षेत्रेऽथवाखले १

भक्षयन्तीन्नकथयेत्पिबन्तंचैववत्सकम् ॥११४॥

अनेनविधिनायस्तुगोघ्नोगामनुगच्छति १

सगोहृत्याकृतम्पापंत्रिभिर्मासैर्यपोहति ॥११५॥

- वृषभैकादशागाश्च दद्यात् ॥ १ ॥  
 अविद्यमाने सर्वस्वं वेदविज्ञो निवेदयेत् ॥ १११६ ॥  
 एतदेव व्रतं कुर्युरूपपातकिनो द्विजाः ॥ १ ॥  
 अवकीर्णविर्ज्जः अर्थवान् ॥ यजमथापेवा ॥ १११७ ॥  
 अवकीर्णीतुकाणेन गर्दभेन चतुष्पथे ॥ १ ॥  
 पाकयज्ञविधाननयजेत निर्धृतिनिशि ॥ १११८ ॥  
 हुत्वाऽनौविधिवज्रोमानन्ततश्च समित्युवा ॥ १ ॥  
 वातेन्द्रगुरुवह्नीनां जुहुयात् सर्पिषा हुन्तीः ॥ १११९ ॥  
 कामतोरेतसः सेकं व्रतस्थस्य ॥ १ ॥  
 अतिक्रमं व्रतस्याहुर्धर्मज्ञा ब्रह्मवाणिनः ॥ ११२० ॥  
 मारुतम्पुरुहूतं च गुरुम्प्रावकमवच ॥ १ ॥  
 चतुरो व्रतिनोऽभ्येति ब्रह्मन्तेजोऽहतीर्णिनः ॥ ११२१ ॥  
 तस्मिन्नेनासे प्राप्तेव सित्वा गृहभाजेन ॥ १ ॥  
 सप्तागारांश्च रेद्वैशं स्वकर्म परिकीर्तयन् ॥ ११२२ ॥  
 तेभ्यो लब्धेन भैक्षेण कृत्वा कालिकम् ॥ १ ॥  
 उपस्पृशंस्त्रिषवणत्वब्देन सविशुध्यति ॥ ११२३ ॥  
 जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वा न्यतममिच्छया ॥ १ ॥  
 चरेत्सान्तपतं कृत्वा जापत्यमनिच्छया ॥ ११२४ ॥

संकरापात्रकृत्यासुमासंशोधनमैन्दवम् १

मालेनीकरणायैः पुनः स्याद्यावक्तव्यहम् ॥१२५॥

तुरीयोबलः त्यायाः क्षत्रियस्यबधेस्मृतः १

वैश्येऽष्टमांशोवृत्तस्थेऽशूद्रेऽश्वेयस्तुषोऽशः ॥१२६॥

अकामतस्तुराजन्मविनिपात्यद्विजोत्तमः १

वृषभेकसहस्रागादद्यात्सुः ॥१२७॥

ज्येष्ठं चरेत्तानैयतोऽजटीमलहणोऽवतम् १

वसन्दूरतेऽयामादृक्षमूलनिकेतनः ॥१२८॥

एतदेवचरेत् ॥१२९॥

प्रमाप्यवैश्यं वृत्तस्थन्दद्याच्चैकशतंगवान् ॥१३०॥

एतदेवव्रतंकृत्स्नं षण्मासाञ्चूद्रहाचरेत् १

वृषभैकादशावाऽपि दद्याद्विप्रायगाः सिताः ॥१३०॥

माजीरनं तुल्यैः ॥१३१॥

श्वगोभेः तुल्यैः काश्चिद्वृद्धाव्रतंचरेत् ॥१३१॥

पयःपिवेन्निरात्रं वा योजनं वा श्वनोऽवजेत् १

३५५ शेतस्रवन्त्यां वा सूक्तं वा ॥१३२॥

अब्धिकाष्णीयमिन्द्रियात्सुः ॥१३३॥

पलालभारकं षण्देसेऽथैकं वैकयापकम् ॥१३३॥

घृतकुम्भं तैलद्राणन्तु त्रिद्वितीयौ १

शुकेद्वि गायनं वत्संक्रौंचं हत्वा त्रेहायनम् ॥१३४॥

हत्वा हंसं वलाकां च वक्रं वहिणमेव च १

वानरं श्येनभासौ च स्पर्शयेद्वा लणायगाम् ॥१३५॥

वारोदद्याद्वयं हत्वा पंचनालान् पाङ्गजम् १

अजमेषावनद्वा हंखरं हत्वेकं गायनम् ॥१३६॥

क्रथादांस्तु भृगान् हत्वा धेनुं द्यात्पयास्वेनीः १

अक्रथादान् वत्सतरीमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णालम् ॥१३७॥

जीनकार्मुकवस्तावीन् पृथग्दद्याद्विशुद्धये १

चतुर्णीमपि वणीनान् नारीर्हत्वा नवस्थिताः ॥१३८॥

दानेन बधनिर्णेकं सर्पीदानां भक्षक- १

एकैकशशरेत्कृच्छ्रं द्विजः पापापनुत्तये ॥१३९॥

अस्थिमतान्तु सन्तानां सहस्रस्य प्रमापणे १

पूर्णे चानस्य नस्थान्तु शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥१४०॥

किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमताम्बधे १

अनस्थं देवा हिंसायाम् प्राणायामेन शुश्रूषति ॥१४१॥

फलदानान्तु वृक्षाणां भेदेनेज्यम् ॥१४२॥ १

रत्नमवललतानां च पुष्पितानां च वीरूधाम् ॥१४३॥

अन्नाद्यजानांसत्त्वानां सजानांचसर्वशः

फलपुष्पोद्भवानांचघृतप्राशोविशोधनम् ॥१४३॥

कृष्टजानामोषधीनांजातानांचस्वयंवने ॥ १

वृथालम्भेऽनुगच्छेद्भान्दिनमेकम्पयोव्रतः ॥१४४॥

एतैर्व्रतैरपोखंस्यादेनोहंसासमुद्भूतः ॥ १

ज्ञानाज्ञानकृतंकृत्स्नंशृणुतानाद्यभक्षणे ॥१४५॥

अज्ञानाद्विष्णुमिपीत्वासंस्कारेणैवशुध्यति ॥ १

मतिपूर्वमनिर्देश्यम्प्राणान्तिकमितिस्थितिः ॥१४६॥

अपःसुराभाजनस्थामद्यभाण्डस्थितास्तथा ॥ १

पंचत्रिम्पिवेत्पीत्वाशंखपुष्पीशृतम्पयः ॥१४७॥

स्पृष्ट्वादत्वाचमदिरांविधिपत्प्राप्तैर्गृह्यच ॥ १

मूद्रोच्छिष्टाश्चपीत्वाऽपःकुशवारिपिवेत्त्र्यम् ॥१४८॥

ब्राह्मणस्तुसुरापस्यगन्धमाघ्रायसोमपः ॥ १

प्राणानप्नुत्रिष्टयंभूतम्प्राश्यविशुध्यति ॥१४९॥

अज्ञानाद्विष्णुमिपीत्वाऽपःसंस्पृष्टमेवच ॥ १

पुनःसंस्कारमर्हन्ति त्रयोवर्णाद्विजातयः ॥१५०॥

वपनम्भस्खलाण्डोभेयचव्योव्रतानिच ॥ १

निवर्तन्तेद्विजातीनामपुनःसंस्कारकर्मणि ॥१५१॥

- अभोज्यानान्तुभुक्त्वा न्नं स्त्रीशूरोच्छिष्टमवच १  
जग्ध्वामांसमभक्ष्यं च सप्तरात्रं यवान्पि वेत् ॥ १५२ ॥  
शुक्तानि च कषायांश्च पीत्वामेध्यान्यपि द्विजः १  
तावद्भवत्यप्रयतो यावत्तन्नं ब्रजत्यधः ॥ १५३ ॥  
विड्वराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कापेः ॥ १५४ ॥  
प्राश्य मूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ १५४ ॥  
शुष्काणि भुक्त्वा मांसानि भौमाः नेकवर्णानि च १  
अज्ञातं चैव शूनास्थमेतदेव व्रतं चरेत् ॥ १५५ ॥  
क्रथादशूकरोष्ट्राणां कुक्कुटाणां च भक्षणे १  
नरकाकखराणां च तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ॥ १५६ ॥  
मांसिकान्नन्तु योऽश्नीयादसमावर्तको द्विजः १  
सत्रीण्यहान्युपवसेदेकाहं चोदोत्सरेत् ॥ १५७ ॥  
ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मधुमांसं कथंचन १  
सकृत्वा प्राकृतं कृच्छ्रं व्रतशेषं समापयेत् ॥ १५८ ॥  
विडालकाकाखूच्छिष्टं जग्ध्वा स्वकुलस्य च १  
तेषां गोमूत्रावपन्नं च पिवेद्भक्ष्यं मुहूर्तमाहृतम् ॥ १५९ ॥  
अभोज्यमन्नं न्नात्तथ मात्मनः शुद्धिमिच्छता १  
अज्ञानभुक्तन्तूतार्यशोध्यं वाऽप्याशुशोधनैः ॥ १६० ॥

एषोऽनाद्यादनस्योक्तोऽवतानां विविधो विधिः ॥ १ ॥

स्तेयदोषापहर्तृणां व्रतानां द्वाविधौ विधिः ॥ १९६१ ॥

धान्यान्नधनचारीणिकृत्वा वापि विधिः ॥ १ ॥

स्वजातीयगृहादेव कृच्छ्राब्देन विशुध्यति ॥ १९६२ ॥

मनुष्याणामनुहरणे स्त्रीणां त्रेहस्य च ॥ १ ॥

कूपवापीजलानां च शुद्धिश्चान्द्रायणं स्मृतम् ॥ १९६३ ॥

द्रव्याणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वा न्यवेश्यते ॥ १ ॥

चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रन्तन्निरीत्यात्मशुद्धये ॥ १९६४ ॥

भक्ष्यभोज्यापहरणे या न शय्यासनस्य च ॥ १ ॥

पुष्पमूलफलानां च पंचगव्यं विशोधनम् ॥ १९६५ ॥

तृणकाष्ठद्रुमाणां च शुष्कान्नस्य गुडस्य च ॥ १ ॥

चेलचर्माभिषाणां च त्रिरात्रं स्यादभोजनम् ॥ १९६६ ॥

मणिमुक्तामृतामृतान्नामस्य जतस्य च ॥ १ ॥

अयःकांस्योपलानां च द्वादशाहं कणान्नता ॥ १९६७ ॥

कार्पसकीटजोर्णाणाम् द्वादशैकशफस्य च ॥ १ ॥

पक्षिगन्धौषधीनां च रज्ज्वाश्च त्र्यम्बकः ॥ १९६८ ॥

एतैर्व्रतैरपोहेत् पापं सत्यकृतं द्विजः ॥ १ ॥

अगम्यगमनीयान् व्रतैरेभिरपानुदेत् ॥ १९६९ ॥

- गुरुतल्पव्रतंकुर्याद्रेतः सिक्वाजलेषु १
- सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च ॥ १७० ॥
- पैतृष्वसेयीभ्यगिनीं स्वस्त्रीयाम्मातुरेव च १
- मातुश्च भ्रातुस्तनयां गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७१ ॥
- एतास्तिष्ठस्तु भार्यार्थे नोपयच्छेत्तु बुद्धिमान् १
- ज्ञाति त्वेनानुपेयास्ताः पततिषु पयन्नधः ॥ १७२ ॥
- अमानुषीषु पुरुष उदक्यायामयोनिषु १
- रेतः सिक्वाजले चैव कृच्छं सान्तपनं चरेत् ॥ १७३ ॥
- मैथुनन्तु समासेथ पुंसियोषिति वा द्विजः १
- गोयानेऽसु दिवा चैव स वासाः स्नानमाचरेत् ॥ १७४ ॥
- नाष्ट्यन्त्यमृत्योर्मृत्युर्दुष्काच प्रतिगृह्य च १
- पतत्यज्ञानतो विप्रोऽज्ञात्साध्यन्तु गच्छाते ॥ १७५ ॥
- विप्रदुष्टां स्त्रियम्भर्तानिरुन्ध्यादेकवेश्मनि १
- यत्पुंसः परदारेषु तच्चैनां चारयेद्भूतम् ॥ १७६ ॥
- साचेत्पुनः प्रदुष्येत्तु स द्युशे नोपयंत्रिता १
- कृच्छं चान्द्रायणं चैव तस्याः पावनं स्मृतम् ॥ १७७ ॥
- यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्विजः १
- तद्भैक्षः पुण्यः स्यात्पुण्यं विविधैर्वैषीपोऽति ॥ १७८ ॥



एषाम्पापकृतान्मुक्तास्तुणीमपिनिष्कृतिः १

पतितैःसम्प्रज्ञानानामेमाःशृणुतनिष्कृतीः ॥१७९॥

संवत्सरेणपततिपतितेनसहाचरन् १

याजनाध्यापनाद्यौनान्नतुयानासनाशनात् ॥१८०॥

योयेनपतितेनैषांसंसर्गियातिमानवः १

सतस्यैवव्रतंकुर्यात्तत्संसर्गविशुद्धये ॥१८१॥

पतितस्योदकंकार्यसपिण्डैर्बन्धवैर्वहिः १

निन्दितेहनिसायाद्देशात्यात्वेगुह्यज्जिह्वौ ॥१८२॥

दासीघटमपाम्पूर्णम्पर्यस्येत्येतवत्पदा १

अहोरात्रमुपासीरन्नशौचैःसह ॥१८३॥

निवर्तेरंश्चतस्मातुसम्भाषणसहासने १

दायाद्यस्यप्रदानंचयात्राचैवहिलौकिकी ॥१८४॥

ज्येष्ठताचनिवर्तेतज्येष्ठावाप्यंचयद्धनम् १

ज्येष्ठमप्राप्नुयाच्चास्ययवायान्गुणतोऽधिकः ॥१८५॥

प्रायश्चित्तेतुचरितैर्पूर्णकुम्भमपान्नवम् १

तेनैवसार्धम्प्रास्येयुःस्नात्वापुण्येजलाशये ॥१८६॥

सत्वप्सुतंघटम्प्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् १

सर्वाणिज्ञातिकार्याणियथार्धसमाचरेत् ॥१८७॥

एतमेवविधिं कुर्याद्योषत्सु गृहिता स्वापे १

वस्त्रान्नपानन्देयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥१८८॥

एनस्विभिरनिर्णितैर्नार्थकिंचित्सहाचरेत् १

कृतनिर्णेजनांश्चैवनजुगुप्सुवार्त्तिचित् ॥१८९॥

बालघ्नांश्चकृतघ्नांश्चविशुद्धाः पृथग्धर्मतः १

शरणागतहन्तं चस्त्रीहन्तुंश्चनसंवसेत् ॥१९०॥

येषान्द्विजानं ऽऽदिष्टाद्वाप्येत् २थाविधं १

तांश्चा यित्वात्रीन्तच्छ्रान्यथावेध्युपनाययेत् ॥१९१॥

प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः १

ब्रह्मणोऽप्यरेत्यक्तास्तेषामप्यतदादिशेत् ॥१९२॥

यद्गर्हितेनार्जयन्तिकर्मणा ब्राह्मणाधनम् १

तस्योत्सर्गेण शुध्यन्ति जप्येन तपसे वच ॥१९३॥

जपित्वा त्रीणि सः ॥ वैत्र्याः सहस्राणिसमाहितः १

मासंगोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यते सत्प्रतियहात् ॥१९४॥

उपवासकृशन्तन्तुगोव्रजात्पुनरागतम् १

प्रणतम्पारे पृच्छेत् सः ॥ त्र्यंशोऽप्यरेत्सौतिकम् ॥१९५॥

सत्यमुक्त्वा तु विप्रेषु विकिरेद्यवसंगवाम् १

गोभिः प्रवर्तिते तीर्थे कुट्टं स्तस्य पारयहम् ॥१९६॥

- ब्रात्यानां याजनं कृत्वा पेषामन्त्यकर्म च ॥ १९७ ॥  
 अभिचारमहीनं च त्रिभिः कृच्छैर्यपोहति ॥ १९८ ॥  
 शणागतम्पारत्यज्यवेदं विप्लव्यं च ह्येव ॥ १९९ ॥  
 संवत्सरं याहारस्तत्पापमपसेधति ॥ २०० ॥  
 श्वश्रुगालखरैर्दृष्टो ग्राम्यैः क्रव्याद्विरेव च ॥ २०१ ॥  
 नरश्वोष्ट्वरारहैश्च प्राणायामेन शुध्यति ॥ २०२ ॥  
 षष्ठान्नकालतामासं संहिताजप एव वा ॥ २०३ ॥  
 होमाश्च साकलानित्यमपांक्त्यानां विशोधनम् ॥ २०४ ॥  
 उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानन्तुकामतः ॥ २०५ ॥  
 स्नात्वा तु विप्रो दिग्वासाः प्राणायामेन शुध्यति ॥ २०६ ॥  
 विनाङ्गिरस्पुवाऽप्यार्तः शरीरं सन्निवेश्य च ॥ २०७ ॥  
 स चेलो वहिराप्लुत्य गामालभ्य विशुध्यति ॥ २०८ ॥  
 वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे ॥ २०९ ॥  
 स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥ २१० ॥  
 हूंकारम्ब्राह्मणस्योक्तात्वं कारं च गीयसः ॥ २११ ॥  
 स्नात्वा नश्नन्नहः शेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥ २१२ ॥  
 तावत्तत्पुण्येनैव पुण्येनैव पुण्येनैव पुण्येनैव ॥ २१३ ॥  
 पुण्येनैव पुण्येनैव पुण्येनैव पुण्येनैव पुण्येनैव ॥ २१४ ॥

अवगूर्यत्वब्दशतंस स्वभाभेहत्यच १

ज्जिगादय्याहणाय्य कम्प्रातेपद्यते ॥२०६॥

शोणितंयावतःपांन्संगृह्णातेमहीतले १

तावन्त्यब्दसहस्राणितत्कर्त्तानरकेवसेत् ॥२०७॥

अवगूर्यचरेत्कृच्छ्रमतिकृच्छ्रन्निपातने १

कृच्छ्रातिकृच्छ्रौकुर्वीतिविप्रस्योत्पाद्यशोणितम् ॥२०८॥

अनुक्तनिष्कृतीनान्तुपापानामपनुत्तये १

शक्तिंचावेक्ष्यपापंचप्रायश्चित्तम्प्रकल्पयेत् ॥२०९॥

यैरभ्युपायैरेनांसिमानवोय गृह्णाते १

तान्वोभ्युपायान्वक्ष्यामिदेवर्षिपितृसेवितान् ॥२१०॥

त्र्यहम्प्रातस्त्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् १

त्र्यहम्परंचनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्भिजः ॥२११॥

गोमूत्रंगोमयंक्षीरन्दधिसर्पिःकुशोदकम् १

एकरात्रोपवासश्चकृच्छंसान्तपनंस्मृतम् ॥२१२॥

एकैकंयासमश्नीयात्त्र्यहाणित्रीणिपूर्ववत् १

त्र्यहंचोपवसेदन्त्यमतिकृच्छंचरन्द्भिजः ॥२१३॥

तप्तकृच्छंचरन्विप्रोजलक्षीरघृतानिलान् १

प्रतित्र्यहम्पिवेदुष्णान्सकृत्स्नायीसमाहितः ॥२१४॥



स्थानासनाभ्यांविहरेदशक्तोऽधःशयीतवा ॥ १

ब्रह्मचा । व्रतीचस्याहुरदेवद्विजाचक्रिः ॥ २२४ ॥

सावित्रीचजपेन्नित्यम्पावेत्राणि शक्तितः ॥ १

सर्वेष्वेवव्रतेष्वेवप्राप्तयेत्यर्थः ॥ २२५ ॥

एतैर्द्विजातयःशोध्याव्रतैराविष्कृतैःनसः ॥ १

अनाविष्कृतपापांस्तुमंत्रैर्होमैश्शोधयेत् ॥ २२६ ॥

ख्यापनेनानुतापेनतपसाऽध्ययनेनच ॥ १

पापकृन्मुच्यतेपापात्तथादानेनचाषदि ॥ २२७ ॥

यथायथानरोऽधर्मस्वयंकृत्वान्नुभाषते ॥ १

तथातथात्वचेवाहिस्तेनाधर्मेणमुच्यते ॥ २२८ ॥

यथायथामनस्तस्यदुष्कृतंकर्मगर्हति ॥ १

तथातथाशरीरन्तत्तेनाधर्मेणमुच्यते ॥ २२९ ॥

कृत्वापापंहिसन्तप्यतस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ १

नैवंकुर्याद्विपुला इतिनिवृत्त्यापूयतेतुसः ॥ २३० ॥

एवंसंचिन्त्यमनसाप्रेत्यकर्मफलोदयः ॥ १

मनोवाङ्मूर्तिभिर्नित्यंशुभंकर्मसमाचरेत् ॥ २३१ ॥

अज्ञानाथ देवाज्ञानात्कृत्वाकर्मविगर्हितम् ॥ १

तस्माद्विमुक्तिमन्त्रिणां प्रोक्तं समाचरेत् ॥ २३२ ॥

- यस्मिन्कर्मण्यस्यकृतेमनसःस्यादलाघवम् १  
 तस्मिंस्तावत्तपःकुर्याद्यावत्तुष्टिकरम्भवेत् ॥२३३॥  
 तपोमूलमिदं सर्वन्दैवमानुषकं सुखम् १  
 तपोमध्यम्बुधैः प्रोक्तन्तपोऽन्तं वेददर्शिभिः ॥२३४॥  
 ब्राह्मणस्य तपोज्ञानन्तपः पत्रस्य रक्षणम् १  
 वैश्यस्य तु तपोवार्त्ता तपः शूद्रस्य सेवनम् ॥२३५॥  
 ऋषयः संयतात्मानः फलमूलः ॥२३६॥  
 तपसैव प्रपश्यन्ति त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥२३६॥  
 औषधान्यगदो विद्यादैवी च विविधा स्थितिः १  
 तपसैव प्रसिद्धः ॥२३७॥  
 यद्गुस्तरं यद्गुरापं यद्गुर्गयश्च दुष्कम् १  
 सर्वन्तु तपसा साध्यन्तपो हि दुरतिक्रमम् ॥२३८॥  
 महापातकिनश्चैव शेषाश्चान्तार्यकारिणः १  
 तपसैव शुक्लः ॥२३९॥  
 कीटाश्चाहिपतंगाश्च पशवश्च वयांसि च १  
 स्थावराणि च भूतानि ॥२४०॥  
 यत्किंचिदेनः कुर्वन्ति मनो व इमूर्तिभिर्जनाः १  
 तत्सर्वं निर्दहन्त्याशु तपसैव तपोधनाः ॥२४१॥

एतैव विमुञ्च्यन्त्याहणाय देवौकसः १

ज्याश्रप्राते गृह्णन्तिकामान्संवर्जयन्ति च ॥२४२॥

प्रजापतिरिति ॥ २४३ ॥ जत्प्रभुः १

तथैव वेदानृषयस्तपसा प्रतिपेदिरे ॥२४३॥

इत्येतत्तदेवामहाभाग्यम्प्रचक्षते १

सर्वस्यास्य प्रपश्यन्तस्तपसः पुण्यमुत्तमम् ॥२४४॥

वेदाभ्यासो न्वहं शक्त्या महायज्ञक्रियाक्षमा १

नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥२४५॥

यथैधस्ते जसावद्विः प्राप्तन्निर्दहति क्षणात् १

तथा ज्ञानाग्निना पापं सर्वं दहति वेदवित् ॥२४६॥

इत्येतदेन सामुक्तम्प्रायश्चित्तं यथाविधि १

अत उर्ध्वं रक्ष्यानाम्प्रायाश्चित्तं निबोधत ॥२४७॥

सथा हृतिप्रणवकाः प्राणायामास्तु षोडश १

अपि भ्रूणहणम्भासात्पुनन्त्यहरहः कृताः ॥२४८॥

कौत्सं जप्त्वा पश्यत्येतद्वासिष्ठं च प्रताप्य १

माहात्रं शुद्धवत्यश्मुपोऽपि विशुध्यति ॥२४९॥

सकृज्जप्त्वा स्यवामीरं शिवसंकल्पमेव च १

अपहृत्य सुवर्णन्तु क्षणाद्भवति निर्मलः ॥२५०॥



हविष्यन्तीयमभ्यस्यनतमंहइतीतिच १

३ पित्वापोरुषंसूक्तम्मुच्यतेरुस्तल्पगः ॥२५१॥

एनसांस्थूलसूक्ष्माणंचित्तीर्षन्नपनोदनम् १

अवेत्यृचंजपेदब्दंयत्किंचिदमितीतिवा ॥२५२॥

प्रतिगृह्याप्रतिग्राह्यम्भुक् चान्नंविगार्हतम् १

जपंस्तरत्समन्दीयम्पूयतेमानवत्त्र्यहात् ॥२५३॥

सोमारौद्रन्तुबह्वेनामासमभ्यस्यशुध्यति १

स्रवन्त्याभाचरन्स्नानमर्थ्यग्नामितिचत्र्यृचम् ॥२५४॥

अब्दार्द्धमिन्द्रमित्येतदेनस्वीकृतकंजपेत् १

अप्रशस्तन्तुकृत्वाऽसुमासमासीतभैक्षभुक् ॥२५५॥

मंत्रैःशाकलहोमीयैरब्दंहुत्वाघृतंद्विजः १

सुगुर्वप्यपहन्त्येनोजप्त्वावानमइत्यृचम् ॥२५६॥

महापातकसंयुक्तोऽनुगच्छेद्वाःसमाहितः १

अभ्यस्याब्दम्पावमानीर्भेक्षाहारोविशुध्यति ॥२५७॥

अ ण्येवात्ररभ्यस्यप्रयतोवेदसंहिताम् १

मुच्यतेपातकैःसर्वैःपराकैःशोधितस्त्रिभिः ॥२५८॥

त्र्यहन्तूपवसेद्युक्तस्त्रिरहोऽभ्युपयन्नपः १

मुच्यतेपातकैःसर्वैस्त्रिर्जपित्वाऽधमर्षणम् ॥२५९॥

यथाऽश्वमेधः क्रतुराद्सर्वपापापनोदनः १  
 तथाऽधमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥२६०॥  
 हत्वा लोकानपीमांस्त्रीनश्नन्नपियतस्ततः १  
 ऋग्वेदन्धारयन्विप्रो नैनः प्राप्नोति किंचन ॥२६१॥  
 ऋक्संहितां त्रिरभ्यस्य यजुषां वासमाहितः १  
 साम्नां वासरहस्यानां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२६२॥  
 यथामहाहूदम्प्राप्यक्षिप्तं लोष्टं विनश्यति १  
 तथादुश्चरितं सर्ववेदे त्रिवृत्तिमञ्जति ॥२६३॥  
 ऋचो यजुंषि चान्ये ऋग्वेदे विधानि च १  
 एष ज्ञेयस्त्रिवृद्धे दोयो वेदैर्न स वेदवित् ॥२६४॥  
 आद्यं यत्त्र्यक्षरम्ब्रह्म त्रयीयस्मिन् प्रतिष्ठिता १  
 स गुह्योऽन्यस्त्रिवृद्धे दोयस्तं वेदसवेदवित् ॥२६५॥

॥ इति मानवेधर्मशास्त्रे भृगुप्रोक्तायां संहितायाम् ॥

॥ एकादशोऽध्यायः ॥

॥ मानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायांद्वादशोऽध्यायः ॥

चातुर्वर्ण्यस्यकृत्स्नोऽयमुक्तोधर्मस्त्वयाऽनघ १  
 कर्मणाम्फलनिर्वृत्तिंशंसनस्तत्त्वतःपराम् ॥१॥  
 सतानुवाचधर्मीत्मा महर्षीन्मानवोभृगुः १  
 अस्यसर्वस्यशृणुतकर्मयोगस्यनिर्णयम् ॥२॥  
 शुभाशुभफलं कर्ममनोवाग्देहसम्भवम् १  
 कर्मजाऽपत्योद्भूताऽपुत्राऽधममध्यमाः ॥३॥  
 तस्येहत्रिविधस्यापित्र्यधिष्ठानस्यदेहिनः १  
 दशलक्षणयुक्तस्यमनोविद्यात्प्रवर्तकम् ॥४॥  
 परद्रव्येष्वभिध्यानम्मनसाऽनिष्टचिन्तनम् १  
 वितथाऽभिनिवेशश्चत्रिविधं कर्ममानसम् ॥५॥  
 पारुथ्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः १  
 असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयं स्याच्चतुर्विधम् ॥६॥  
 अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः १  
 परदारोपसेवाचशारीरं च त्रिविधं स्मृतम् ॥७॥

- मानसम्मनसैवायमुपभुंक्तेषुभाशुभम् १
- वाचावाचात्तुलंकर्मकायेनैवचकायिकम् ॥८॥
- शरीरजैःकर्मदोषैर्यातिस्थावरतान्नरः १
- वाचिकैःपक्षिमृगताम्मानसैरन्त्यजातिताम् ॥९॥
- वाग्दण्डोऽथमनोदण्डःकायः ॥३॥ उस्तथैवच १
- यस्यैतेनिहिताबुद्धौत्रिदण्डीतिसुच्यते ॥१०॥
- त्रिदण्डमेतन्निक्षिप्यसर्वभूतेषुमानवः १
- कामक्रोधौतुसंयम्यततःसिद्धिन्नियच्छति ॥११॥
- योऽस्यात्मनःकारयितातंक्षेत्रज्ञम्प्रचक्षते १
- यःकरोतितुकर्माणिसभूतात्मोच्यतेबुधैः ॥१२॥
- जीवसंज्ञोऽन्तरात्मान्यःसहजःसर्वदेहिनाम् १
- येनवेदयतेसर्वसुखन्दुःखंचजन्मसु ॥१३॥
- तावुभौभूतसम्पृक्तौमहान्क्षेत्रज्ञएवच १
- उच्चावचेषुभूतेषुस्थितन्तंथाप्यतिष्ठतः ॥१४॥
- असंख्यामूर्तयस्तस्यनिष्पतान्तशरीरतः १
- उच्चावचानिभूतानिसततंचेष्टयन्तियाः ॥१५॥
- पंचभ्यएवमात्राभ्यःप्रेत्यदुष्कृतातेनान्नृणाम् १
- शरीरंयातनार्थीयमन्यदुत्पद्यतध्रुवम् ॥१६॥

- तेनानुभूतायाभोःशरीरेणेहयातनाः १
- तास्वेवभूतः सुखोऽयन्तेविभागशः ॥१७॥
- सोऽनुभूयासुखोदकीन्दोषान्विषयसंगजान् १
- यपेतकल्मषोऽभ्येतितावेवोभौमहौजसौ ॥१८॥
- तौधर्ममपश्यतस्तस्मात्पापंचातान्द्रेतौसह १
- याभ्यामप्राप्नोतिसम्पृक्तः प्रेत्येहचसुखासुखम् ॥१९॥
- यद्याचरतिधर्मं तदाऽधर्ममल्पशः १
- तैरेवचावृतोभूतैः स्वर्गसुखमुपाप्नुते ॥२०॥
- यदितुप्रायशोऽधर्मसेवतेधर्ममल्पशः १
- तैर्भूतैः सपरित्यक्तोयामीः प्राप्नोतियातनाः ॥२१॥
- यामीस्तायातनाः प्राप्यसजीवोवीतकल्मषः १
- तान्येवपंचभूतः सुखोऽयन्तेविभागशः ॥२२॥
- एतादृष्ट्वाऽस्यजीवस्यगतीः स्वेनैवचेतसा १
- धर्मतोऽधर्मतश्चैवधर्मेदध्यात्सदामनः ॥२३॥
- सत्त्वं रजस्तमोऽहोऽन्विद्यादात्मनोगुणान् १
- त्रैवीप्येमान्स्थितोभावान्महान्सर्वानशेषतः ॥२४॥
- योयदैषांगुणोदेहेसाकल्येनातिरिच्यते १
- सतदातहुणप्रायन्तंकरातिशरीरिणम् ॥२५॥

- सत्त्वंज्ञानन्तमोऽज्ञानंरागद्वेषोरजःस्मृतम् १  
 एतद्व्याप्तिमदेतेषांसर्वभूताश्रितंवपुः ॥२६॥  
 तत्रयत्प्रीतिसंयुक्तंकिंचिदात्मनिलक्षयेत् १  
 प्रशान्तमिवशुद्धाभंसत्त्वन्तदुपधारयेत् ॥२७॥  
 यत्तुदुःखसमायुक्तमप्रीतिकरमात्मनः १  
 तद्रजोप्रतिघंविद्यात्सततंहारिदेहिनाम् ॥२८॥  
 यत्तुस्यान्मोहसंयुक्तमयत्तंविषयात्मकम् १  
 अप्रतर्क्यमविज्ञेयन्तमस्तदुपधारयेत् ॥२९॥  
 त्रयाणामपिचैतेषांगुणानांयःफलोदयः १  
 अय्योमध्योजघन्यश्चतम्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥३०॥  
 वेदाभ्यासस्तपोज्ञानंशौचमिन्द्रियनियहः १  
 धर्मक्रियात्मचिन्ताचसान्त्विकंगुणलक्षणम् ॥३१॥  
 आरम्भरुचिताधैर्यमसत्कार्यपरियहः १  
 विषयोपसेवाचाजस्रंराजसंगुणलक्षणम् ॥३२॥  
 लोभःस्वप्नोऽधृतिःक्रौर्यन्नास्तिक्यम्भिन्नवृत्तिता १  
 याः।नेष्टुताः।अदश्चतामसंगुणलक्षणम् ॥३३॥  
 त्रयाणामपिचैतेषांगुणानांत्रिषुतिष्ठताम् १  
 इदंसामासिकंज्ञेयंक्रमशोगुणलक्षणम् ॥३४॥

- यत्कर्मकृत्वाकुर्वन्श्चकरिथंश्चैवलज्जति १  
 तज्ज्ञेयंविदुषासर्वन्तामसंगुणलक्षणम् ॥३५॥  
 येनास्मिन्कर्मणालोकेख्यातिमिच्छतिपुष्कलाम् १  
 नचशोचत्यसंपत्तौतद्विज्ञेयन्तुराजसम् ॥३६॥  
 यत्सर्वेणेच्छतिज्ञातुंयन्नलज्जतिचाचरन् १  
 येनतुष्टतिचात्माऽस्यतत्सत्त्वगुणलक्षणम् ॥३७॥  
 तमसोलक्षणंकामोरजसस्त्वर्थ उच्यते १  
 सत्त्वस्यलक्षणन्धर्मःश्रेष्ठ्यमेवायथोत्तरम् ॥३८॥  
 येनयांस्तुगुणेनैषांसंसारान्प्रतिपद्यते १  
 तान्समासेनवक्ष्यामिसर्वस्यास्ययथाक्रमम् ॥३९॥  
 देवत्वंसात्त्विकायान्तिमनुष्यत्वंचराजसाः १  
 तिर्यङ्मन्तामसानित्यमित्येषात्रिविधागतिः ॥४०॥  
 त्रिविधात्रिविधैषांतुविज्ञेयागौणिकीगतिः १  
 अधमामध्यमाऽग्याचकर्म्मविद्याविशेषतः ॥४१॥  
 स्थावराःकृमिकीटाश्चमत्स्याःसर्पाःसकच्छपाः १  
 पशवश्चमृगाश्चैवजघन्यातामसीगतिः ॥४२॥  
 हस्तिनश्चतुरंगाश्चशूद्राम्लेच्छाश्चगर्हिताः १  
 सिंहाद्याघ्रावराहाश्चमध्यमातामसीगतिः ॥४३॥

- चारणाश्चसुपणीश्चपुरुषाश्चैवदाम्भकाः १
- रक्षांसिचपिशाचाश्चतामसीषूतमागतिः ॥४४॥
- सत्त्वामत्त्वानटश्चैवपुरुषाःशस्त्रवृत्तयः १
- द्यूतपानप्रसक्ताश्चजघन्याराजसीगतिः ॥४५॥
- राजानःक्षत्रियाश्चैवराज्ञांचैवपुरोहिताः १
- वादयुद्धप्रधानाश्चमध्यमाराजसीगतिः ॥४६॥
- गन्धर्वीगुह्यकायक्षाविबुधानुचराश्चये १
- तथैवाप्सरसःसर्वाराजसीषूतमागतिः ॥४७॥
- तापसायतयोविप्रायेचवैमानिकागणाः १
- नक्षत्राण्येन्द्रदैत्याश्चप्रथमासात्त्विकीगतिः ॥४८॥
- यज्वानऋषयोदेवावेदाज्योतींषिवत्सराः १
- पितरश्चैवसाध्याश्चद्वितीयासात्त्विकीगतिः ॥४९॥
- ब्रह्माविश्वसृजोधर्मोभिहानयत्तमेवच १
- उत्तमांसात्त्विकीमेतांगतिमाहुर्मनीषिणः ॥५०॥
- एषसर्वःसमुद्दिष्टस्त्रिप्रकारस्यकर्मणः १
- त्रिविधस्त्रिविधःकृत्स्नःसंसारःसार्वभौतिकः ॥५१॥
- इन्द्रियाणाम्प्रसंगेनधर्मस्यासेवनेन १
- पापान्संयान्तिसंसारानविद्वांसोनराधमाः ॥५२॥



- यांयायोनिन्तुजीवोऽयंयेनयेनेहकर्मणा १  
 क्रमशोयातिलोकेऽस्मिंस्तत्तत्सर्वन्निबोधत ॥५३॥  
 बह्वन्वर्षगणान्धोरान्नरकान्प्राप्यतत्क्षयात् १  
 संसारान्प्रतिपद्यन्तेमहापातकिनस्त्विमान् ॥५४॥  
 श्वश्रुकरखरोष्ट्राणांगोऽजाविमृगपक्षिणाम् १  
 चण्डालपुच्छशानांचब्रह्महायोनिमृच्छति ॥५५॥  
 कृमिकीटपतंगानांविड्भुजांचैवपक्षिणाम् १  
 हिंसाणांचैवसत्त्वानांसुरापोब्राह्मणोव्रजेत् ॥५६॥  
 लृताऽहिसरटानांचतिरश्चांचाम्बुचारिणाम् १  
 हिंसाणांचपिशाचानांस्तेनोविप्रःसहस्रशः ॥५७॥  
 तृणगुल्मलतानांचक्रथादान्दंष्ट्रिणामपि १  
 क्रूरकर्मकृतांचैवशतशोगुरतल्पगः ॥५८॥  
 हिंसाभवन्तिक्रथादाःकृमयोऽभक्ष्यभक्षिणः १  
 परस्परादिनःस्तेनाःप्रेताऽन्त्यस्त्रीनिषेविणः ॥५९॥  
 संयोगम्पतितैर्गत्वापरस्थैवचयोषितम् १  
 अपहृत्यचविप्रस्वम्भवतिब्रह्मराक्षसः ॥६०॥  
 मणिमुक्ताप्रबालानेहहृन्महोभेनमानवः १  
 विविधानिचरत्नानिजायतेहेमकर्तृषु ॥६१॥

- धान्यंहृत्वाभवत्याखुःकांस्यंहंसोजलंप्लवः १
- मधुदंशःपयःकाकोरसंश्वानकुलोघृतम् ॥६२॥
- मांसंगृध्रोवपाम्महुस्तैलन्तैलपयःखगः १
- चीरीवाकस्तुलवणम्बलाकाशकुनिर्दधि ॥६३॥
- कौशेयन्तित्तिरिहृत्वाक्षौमंहृत्वातुददुरः १
- कार्पासतान्तवंक्रौंचोगोधागांवाग्गुदोगुडम् ॥६४॥
- कुच्छुन्दरिःशुभान्गन्धान्पत्रशाकन्तुवर्हिणः १
- श्वानेष्टृत्तन्नंविषमकृतान्नन्तुशल्यकः ॥६५॥
- वकोभवतिहृत्वाग्निंगृहकारीसुपस्करम् १
- रक्तानिहृत्वावासांसिजायतेजीवजीवकः ॥६६॥
- वृकोमृगेभंयाघ्रोऽश्वम्फलमूलन्तुमर्कटः १
- स्त्रीमृक्षःस्तोककोवारियानान्युष्ट्रःपशूनजः ॥६७॥
- यज्ञातद्वापरद्रव्यमपहत्यबलान्नरः १
- अवश्यंयातित्तिर्यक्त्वंजग्ध्वाचैवाहुतंहविः ॥६८॥
- स्त्रियोऽप्येतेनकल्पेनहृत्वादोषमवाप्नुयुः १
- एतेषामेवजन्तूनाम्भार्यात्वमुपयान्तिताः ॥६९॥
- स्वेभ्यःस्वेभ्यस्तुकर्मभ्यश्च्युतावर्णाखनापदि १
- पापान्संसृत्यसंसारान्प्रेथतांयान्तिशत्रुषु ॥७०॥

वान्ताशयुल्कामुखःप्रेतोविप्रोधर्मीत्स्वकाच्च्युतः १

अमेध्यकुणपाशीचक्षत्रियःकटपूतनः ॥७१॥

मैत्राक्षज्योतिनःप्रेतोवैश्योः ॥७२॥

चैलाशकश्चभवतिशूद्रोधर्मीत्स्वकाच्च्युतः ॥७२॥

यथायथानिषेदन्तेभेदयान्विषयात्मकाः १

तथातथाकुशलतातेषान्तेषूपजायते ॥७३॥

तेभ्यासात्कर्मणान्तेषाम्पापानामल्पबुद्धयः १

सम्प्राप्नुवन्तिदुःखाणितापुनः ॥७४॥

तानिदेषुनयेषुनकेषुविवर्त्तनम् १

असिपत्रवनादीनिबन्धनच्छेदनानिच ॥७५॥

विविधाश्चैवसम्पीडाःकाकोलूकैश्चभक्षणम् १

करम्भवालुकातापान्कुम्भीपाकांश्चदारुणान् ॥७६॥

सम्भवांश्चवियोनीषुदुःखप्रायासुनित्यशः १

शीतातपाभिघातांश्चविविधानिभयानिच ॥७७॥

असकृद्गर्भवासेषुवासंजन्मचदारुणम् १

बन्धनानिचकष्टानिपरप्रेथत्वमेवच ॥७८॥

बन्धुप्रियवियोगांश्चसंचैवदुर्जनैः १

द्रव्यार्जनंचनाशंचमित्रामित्रस्यचार्ष्ण्यम् ॥७९॥

जरांचैवाप्रतीकारांयाधिभिश्चोपपीडनम् १

क्लेशाश्चविविधास्तांस्तान्मृत्युमेवचदुर्जयम् ॥६०॥

यादृशेनतुभवेत्तत्कर्मनिषेवते १

तादृशेनशरीरेणतत्तत्फलमुपाप्नुते ॥६१॥

एषसर्वःसमुद्दिष्टःकर्मणां वःफलोदयः १

नैःश्रेयसंकर्मविधिंविप्रस्येमन्निबोधत ॥६२॥

वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणांचसंयमः १

अहिंसागुरुसेवाचानैःश्रेयसकरम्पुण्यम् ॥६३॥

सर्वेषामपिचैतेषांशुभानामिहकर्मणाम् १

किंचिच्छ्रेयस्करतरंकर्मोक्तम्पुरुषम्प्रति ॥६४॥

सर्वेषामपिचैतेषामात्मज्ञानम्परंस्मृतम् १

तद्व्ययंसर्वविद्यानाम्प्राप्यतेह्यमृतन्तरः ॥६५॥

षण्णामेषान्तुसर्वेषांकर्मणाम्प्रेत्यचेन्न १

श्रेयस्करतरंज्ञेयंसर्वदाकर्मवैदिकम् ॥६६॥

वैदिकेकर्मयोगेतुसर्वाण्येतान्यशेषतः १

अन्तर्भवन्तिक्रमशस्तस्मिंस्तस्मिन्प्रवृत्त्याविधौ ॥६७॥

सुखाभ्युदयिकंचैवनैःश्रेयसकरमेवच १

प्रवृत्तंचनिवृत्तंचैवैकं कर्मवैदिकम् ॥६८॥

- इहचामुत्रवाकाम्यम्प्रवृत्तंकर्मकीर्त्यते १
- निष्कामंज्ञानपूर्वन्तुनिवृत्तमुपदिश्यते ॥८९॥
- प्रवृत्तंकर्मसंसेव्यदेवानामेतिसाम्यताम् १
- निवृत्तंसेवमानस्तुभूतान्यत्येतिपंचवै ॥९०॥
- सर्वभूतेषुचात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि १
- समम्पश्यन्नात्मयाजीस्वाराज्यमधिगच्छति ॥९१॥
- यथोक्तान्यर्पिकर्माणिपरिहायद्विजोत्तमः १
- आत्मज्ञानेशमेचस्याद्वेदाभ्यासेचयत्नवान् ॥९२॥
- एतद्विजन्मसाफल्यम्ब्राह्मणस्यविशेषतः १
- प्राप्यैतत्कृतकृत्योहिद्विजोभवतिनान्यथा ॥९३॥
- पितृदेवमनुष्याणांवेदश्चक्षुःसनातनम् १
- अशक्यंचाप्रमेयंचवेदशास्त्रमितिस्थितिः ॥९४॥
- यावेदवालाःस्मृतयोयाश्चकाश्चकुदृष्टयः १
- सर्वास्तान्नेष्कल्हःप्रेत्यतमोनिष्ठाहिताःस्मृताः ॥९५॥
- उत्पद्यन्तेचवन्तेचयान्यतोऽन्यानिकानिचित् १
- तान्यर्वाङ्गालिकतयानिष्फलान्यनृतातिच ॥९६॥
- चातुर्वर्ण्यत्रयोलोकाश्चत्वारश्चाश्रमाःपृथक् १
- भूतम्भवद्भविष्यच्चसर्ववेदात्प्रसिध्यति ॥९७॥

- शब्दःस्पर्शश्चरूपश्चरसोगन्धश्चपञ्चमः १
- वेदादेवप्रसूयन्तेप्रसूतिगुणकर्मतः ॥९८॥
- विभर्तिसर्वभूतानिवेदशास्त्रंसनातनम् १
- तस्मादेतत्परम्भन्येयज्जन्तोरस्यसाधनम् ॥९९॥
- सैनापत्यंचराज्यंचदण्डनेतृत्वमेवच १
- सर्वलोकाधिपत्यंचवेदशास्त्रविदर्हति ॥१००॥
- यथाजातबलोवद्विर्द्दहत्याद्रीनपिद्रुमान् १
- तथादहतिवेदज्ञःकर्मजन्दोषमात्मनः ॥१०१॥
- वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञोयत्रतत्राश्रमेवसन् १
- इहैवलोकेतिष्ठन्सब्रह्मभूयायकल्पते ॥१०२॥
- अज्ञेभ्योयन्थिनःश्रेष्ठायन्थिभ्योधारिणोवराः १
- धारिभ्योज्ञानिनःश्रेष्ठाज्ञानिभ्योव्यवसायिनः ॥१०३॥
- तपोविद्याचविप्रस्यनिःश्रेयसकरम्परम् १
- तपसाकिल्बिषंहन्तिविद्ययाऽमृतमश्नुते ॥१०४॥
- प्रत्यक्षंचानुमानंचशास्त्रंचविविधागमम् १
- त्रयंसुविदितंकार्यन्धर्मशुद्धिमभीप्सता ॥१०५॥
- आर्षेन्धर्मोपदेशंचवेदशास्त्राविरोधिना १
- यस्तर्केणानुसन्धत्तेसधर्मवेदनेतरः ॥१०६॥

नैःश्रेयसमिदं कर्म यथोदितमशेषतः १

मानवस्यास्य शास्त्रस्य रहस्यमुपदिश्यते ॥१०७॥

अनाम्नातेषु धर्मेषु कथं स्यादिति चेद्भवेत् १

यं शिष्टा ब्राह्मणा ब्रूयुः स धर्मः स्यादशंकितः ॥१०८॥

धर्मेणाधिगतो यैस्तु वेदः स परिवृंहणः १

तेशिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥१०९॥

दशावरावापरिषद्यन्धर्मम्पारकल्पयेत् १

त्र्यवरावाऽपि वृत्तस्था तन्धर्मनविचालयेत् ॥११०॥

त्रैविद्यो हेतुकस्तर्को नैरुक्तो धर्मपाठकः १

त्रयश्चाश्रमिणः पूर्वेपरिषत्स्याद्दशावरा ॥१११॥

ऋग्वेदः संहिता यजुर्वेदः सामवेदविदेव च १

त्र्यवरावाऽपि वेदविद्धर्मयं व्यवस्येद्विजोत्तमः ॥११२॥

एकोऽपि वेदविद्धर्मयं व्यवस्येद्विजोत्तमः १

सविज्ञेयः परो धर्मो नाज्ञानामुदितोऽयुतैः ॥११३॥

अव्रतानाममंत्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् १

सहस्रशः समेतानाम्परिषत्त्वं न विद्यते ॥११४॥

यं वदन्ति ततो भूता भूत्वा धर्ममतद्विदः १

तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वत्कृत् ननु गच्छति ॥११५॥

- एतद्वो-भिहितं सर्वन्निःश्रेयसकरम्परम् १
- अस्मादप्रच्युतो विप्रः प्राप्नोति परमं गतिम् ॥ ११६ ॥
- एवं स भगवान् देवोलोकानां हितकाम्यया १
- धर्मस्य परमं गुह्यम् मेदं सर्वमुक्तवान् ॥ ११७ ॥
- सर्वमात्मनिसम्पश्येत्सच्चासच्च समाहितः १
- सर्वं ह्यात्माने सम्पश्यन्नाधर्मे कुरुते मनः ॥ ११८ ॥
- आत्मैव देवताः सर्वाः सर्वमात्मन्यवस्थितम् १
- आत्मा हि जनयत्येषां कर्मयोगं शरीरिणाम् ॥ ११९ ॥
- खं सन्निवेशयेत्स्वेषु चेष्टनस्पर्शनेऽनिलम् १
- पक्तिदृष्टयोः परन्ते जः स्नेहेऽपोगां च मूर्तिषु ॥ १२० ॥
- मनसीन्दुन्दिशः श्रोत्रे क्रान्ते विष्णुम्बले हरम् १
- वाच्यग्निमित्रमुत्सर्गे प्रजने च प्रजापतिम् ॥ १२१ ॥
- प्रशासितारं सर्वेषामणीयां समणोरपि १
- इक्ष्वाभं स्वप्नधीगम्यं विद्यात्तम्पुरुषम्परम् ॥ १२२ ॥
- एतमेकेव दन्त्यग्निम्भनुमन्ये प्रजापतिम् १
- इन्द्रमेकेऽपरे प्राणमपरे ब्रह्मशाश्वतम् ॥ १२३ ॥
- एष सर्वाणि भूतानि पञ्चभिर्द्याप्य मूर्तिभिः १
- जन्मवृद्धिक्षयैर्नित्यं संसारयति चक्रवत् ॥ १२४ ॥



एवंयःसर्वभूतेषुपश्यत्यात्मानमात्मना ।

ससर्वसमतामेत्यब्रह्माभ्येतिपरम्पदम् ॥१२५॥

इत्येतन्मानवंशास्त्रम्भृगुप्रोक्तम्पठन् द्विजः ।

भवत्याचारवान्नित्यंयथेष्टाम्प्राप्नुयाद्भक्तिम् ॥१२६॥

---

॥ इतिमानवेधर्मशास्त्रेभृगुप्रोक्तायांसंहितायाम् ॥

॥ द्वादशोऽध्यायः ॥

---

॥ इतिमनुसंहितासमाप्ता ॥

॥ शुभम्भूयात् ॥

---

---

---

**NOTES ON THE TEXT**

---

---



## GENERAL NOTICE OF THE TEXT.

---

IN undertaking to print the Institutes of MENU in their original language, it became a matter of the first importance to collect as many manuscripts as could be obtained, and to have the power of collating the rest at pleasure. The difficulties attendant upon such an enterprise were, it will be evident, much enhanced by the distance, which my regular duties at this College forced me to be at from the press, during the printing of the greatest portion of the work. In editing Oriental works in the East, much aid is derived from native assistants: but in this country, every deficiency found in the compositor must be supplied by the editor; for the former is often ignorant of the very names and powers of the letters of the language in which the work is to be printed. Errours of the gravest nature must consequently be the result without the most unceasing watchfulness; and more particularly at the commencement of the undertaking. At length something like a language of the nursery arises between the editor and the compositor, which in the course of the progress of the work enables them to come to a mutual understanding of what is required. This answers on all common occasions; but is insufficient, and often useless,  
in

in all anomalous cases. To remedy an evil of such magnitude, and which seemed to set all hope of accuracy at defiance, I contrived the following plan. All the *Déva Nāgarī* types were arranged according to their classes and combinations, and every character, whether single or compound, was numbered. A copy of the alphabet thus arranged was put into the hands of the compositor, and, when any correction was to be made, the shape and number of the letter were specified in the margin of the proof-sheet. The result I trust will be found to be, that the present work will bear a fair comparison, for typographical accuracy, with most Oriental publications.

As my object was to make the text as clear and easy for the student as was consistent with the rules laid down by native grammarians, I have introduced the *ardd'hácára*, or apostrophe (ः), in every instance where the strict rule of grammar would authorise its insertion; namely, wherever a final आ, ए, or ओ was followed by an initial अ. At the same time it is right to state that, from an inspection of different mss. as well as of the Sanscrit works printed in India, it seems to be introduced at pleasure, wherever any final vowel is followed by an initial अ. To have imitated the native copyists in this deviation from grammar, would have been to introduce confusion instead of clearness into the text. Its admission being simply to point out that an initial vowel अ had been elided, we cannot, with any pretension to accuracy, allow its being inserted where two vowels are in a state of coalescence, or where an initial अ is preceded by a dissimilar vowel; as in the following instances,

instances, which are taken from the Calcutta edition of MENU, viz. ब्राह्मणस्या-सृगम् Chap. iv. v. 167, स्रवत्य-नोक्तम् Chap. ii. v. 74, and elsewhere.

Though the Calcutta edition has been made the foundation for the present text, I have, after a careful comparison with several MSS. assumed to myself, the right of an editor, to substitute whatever I conceived a better reading. As often as this has been the case, I have stated my reasons for making the emendation in the notes. Perhaps some scholars will be of opinion, that this power ought to have been exercised more frequently than has been done. It appears to me, however, that very considerable caution should be shewn in altering the texts of ancient works. Anomalous forms of grammar and diction may have been admissible at the period in which they were composed, of which grammars make no record, or with which we are unacquainted from our imperfect knowledge of original treatises on the subject. I refer to the notes for many particulars that will elucidate and support this remark.

The Calcutta edition of MENU, published by BA'BU' RA'M, though perhaps the most accurate of the works printed at his press, has many errors. Some relate to the text itself, others arise from the slovenly and indistinct manner in which the natives of Bengal Proper sound certain letters, and which consequently extends to the indifferant use of one for the other in writing, as a ज for a य, and a ब for a व, and *vice versa*. The irregular use of the last two letters for one another extends, nearly, to every verse in that edition. Many errors result from careless-

ness in the correction of the press. A list of them is subjoined to that edition; but it is so defective, that it might have been omitted without any essential loss to the work.

Having made the above remarks upon the Calcutta edition, it is but just to state, that that work is, for a native publication, very respectably edited. This latter remark, when contrasted with what has been before observed, conveys no inconsistency or contradiction; for it will be obvious that the business of collating, emending, and printing mss. is too novel in its nature in India, to have formed those habits in the inferior scholars, who would have the charge of preparing them for the press, to admit even a reasonable presumption, that that degree of skill has been yet attained which is essential to the restoration of the text of an ancient author. Having stated this, I feel it but due to myself, to say, that I mean not by such a remark to be supposed to infer that the present text is faultless. Much I have no doubt remains to be done; and a comparison with other mss. will help to clear up any difficulties that still remain.

From the good sense displayed by CULLU'CA BHATTA in his comment on MENU, styled *Menwart'ha Muctávali*, it is much to be regretted, that we have not a copy containing the undoubted text as restored by him. Had we this, little I am convinced would then be required in the way of emendation; for it appears to me that there is much reason to believe, that self-conceited and ignorant transcribers have occasionally tampered with the text as printed in the Calcutta edition. Thus the manuscript No. II.,  
does

does not always agree with that edition about certain words, though there is a perfect conformity between them in the *dicta* of the legislator. A reference to the remarks made upon No. II. will explain this subject.

In conformity with the mode practised in Bengal, the exact and definite nasal character, suitable to the case, has been occasionally printed. This has been more particularly attended to at the end of a hemistich, where the definite letter ऋ has been uniformly printed instead of the *anuswāra* (·), as often as the verse ended with it. We are very nearly placed, with regard to Oriental printing, in the same situation as the first inventors of the art; and it appears to me that the editors of the works printed in Calcutta have shewn their good sense in making use of the proper and definite nasal letter, wherever their space would admit it. The unequalled perfection of the Sanscrit alphabet consists in its containing a definite representative of every sound in the language; and it would be to show ourselves insensible of its merits over every other system of orthography, if we did not take advantage of its exactness, whenever there was no other reason to be adduced against it, but the careless habits of copyists. In following the plan of the Calcutta editors no rule of grammar is violated, and we are thereby enabled to bring the opinions of the natives themselves in support of the mode adopted in this work.





## NOTES.

---

THE following description is designed to explain the nature of the authorities consulted in the course of printing this work.

### No. I.

The Calcutta edition of the text of MENU, accompanied by the admirable comment of CULLU'CA BHATTA, styled *Menwart'ha Muctávali*. The preceding GENERAL NOTICE contains every remark I have thought necessary to make upon this edition.

### No. II.

A very valuable manuscript of the text of MENU, accompanied by the comment of CULLU'CA BHATTA. This is one of the numerous MSS. presented by H. T. Colebrooke Esq. to the East-India Company. It is marked J. <sup>p.</sup><sub>177</sub>, in the catalogue of their library. This manuscript appears to me to be that which was followed by the editors of the Calcutta edition. The agreement between them is too remarkable, not to have arisen from the one having been subservient to the other ; either the Calcutta edition has been printed from this, or the latter has

been corrected subsequently from it. In many cases where this copy agreed with the other mss. it has been altered, and these changes agree entirely with the text in the Calcutta edition; though it occasionally happens that such alterations are not emendations of the text. As they have been made with a very glossy ink they are easily detected.

It is not an ancient copy, and will be quoted as No. II.

### No. III.

For this valuable copy I am indebted to the kindness of Mr. Charles Wilkins, who lent it to me out of his private collection. He had it copied for him by a Maharratta *pandit*, who was afterwards employed by Sir William Jones. The large and beautiful copy of the *Rámáyana*, which is now in the library of the Royal Society, was transcribed by this copyist. The work in question is written in a very handsome and elegant hand. The words are released from their *sandhi*, and stand apart. It contains only the text; but I do not think it was copied from that established by CULLU'CA BHATTA; neither are its readings the same as those given by ME'D'HA'TITHI. There are many redundant verses, and frequent substitution of synonymous terms for those found in the Calcutta edition; but with these exceptions there is a general agreement with the latter work. When quoted, it will be called "Mr. Wilkins' manuscript, or copy."

## No. IV.

I consider this manuscript as the most valuable check upon the Calcutta edition it has been in my power to consult. It is one of those presented to the East-India Company by the GAIKAWA'R, and was evidently copied out for that purpose. Hence it has not had the advantage of being corrected and collated in the course of perusal; but its errors are merely those of a man who did not understand what he was copying, though careful in the execution of his work. The mistakes are confined to obscure compound letters, which are easily understood by the help of the Calcutta edition itself. There is often a surprising agreement between it and that work, even when all other authorities differ; an agreement so remarkable, that it would almost lead to a suspicion that it had been copied from it, if there were not occasionally the most remarkable discrepancies. Very often it has served to point out that an *anuswāra* had been omitted in the Calcutta edition. But its chief use, as being an independent text from the Western side of India, will be obvious, when it is remembered, that all the other copies were written on the Bengal or Eastern side of the peninsula, and may possibly have been copied in regular succession from one another; thereby perpetuating and multiplying errors of the most serious nature. It contains some verses that are not adopted by CULLU'CA BHATTA; and there are occasionally some couplets deficient: it has no comment. Whenever alluded to in  
the

the notes, it will be quoted as the “Bombay copy, or manuscript.”

### No. V.

This is one of the mss. presented by Mr. H. T. Colebrooke to the East-India Company, and is included in two volumes: the first, marked J.  $\frac{p}{1}$ , contains the first six chapters, and the second, J.  $\frac{p}{2}$ , comprises the last six chapters. It is a very carefully written manuscript, in a singularly compact and mature hand. The diphthongs are written like those of the provincial alphabet of Bengal; and the shape of the letters may be considered an approximation between the *Déva Nágari* and the *Bengáli*. I conjecture that it may have been written on the Western or North-Western side of India, as the letters  $\text{ॠ}$  and  $\text{ॡ}$  are frequently substituted for each other. Its date, which was written at the same time with the rest of the work, and found at the end of the ninth chapter, is 1648 of the *Sanvat*; which makes it 232 years old (A. D. 1824).

This work contains the text and comment of ME'D'HA'-TITHI, the son of VI'RA SWA'MI', whose name is written at the end of each chapter. It is a very valuable manuscript, though deficient in many places, owing to its having been copied from an incomplete or defaced work. Its deficiencies are marked by blanks. Its readings are in general very good; but it, in common with the other two copies of ME'D'HA'-TITHI, differs extremely in the eighth chapter from the other mss. But these differences, and the deficiencies, will be best observed in the course of  
of

of perusing the notes. It likewise contains in several places redundant verses.

If a conjecture might be offered, with regard to ME'D'HA'TITHI's comment and text, as appearing in this copy and in Nos. VI. and VII. it would be, that in the frequent transcriptions the work had undergone, (a proof of its antiquity), the labours of CULLU'CA BHATTA were rendered necessary, not merely for the purpose of giving a more clear and concise explanation of the text of MENU, but in reality to re-establish its true readings. No two comments of any authors can vary more in manner, and perhaps, in merit, than those of ME'D'HA'TITHI and CULLU'CA BHATTA. The prolixity and obscurity of the former, and the conciseness, clearness, and precision of the latter, quite justify the high eulogium pronounced upon it by Sir William Jones, in his preface to the English translation. It is sometimes very curious to observe how CULLU'CA BHATTA follows his predecessor; very often adopting his particular terms, when he agrees with him, and condensing in an admirably clear and masterly style, the jut of the other's remarks. His good sense is equally shewn in entering into detailed explanations of any obscure expression, though ME'D'HA'TITHI had, perhaps, been extremely concise in its elucidation, or altogether silent. Yet it very often happens that the prolixity of ME'D'HA'TITHI explains a technical or local expression, of which the *European* student might seek for in vain in the Dictionaries; and which CULLU'CA has left unnoticed, from conceiving, perhaps,

that it was familiarly understood, and required no interpretation.

These two volumes will be quoted as No. V.

### No. VI.

I have under this number classed two volumes, the first containing the first six chapters, and the latter the remaining six. They are of those presented to the East-India Company by Mr. H. T. Colebrooke. The first volume is marked in the catalogue of the East-India Company's Library, J. 233; the second J. 201. They contain the text and comment of ME'D'HA'TITHI. Though I have ranged them together for the sake of reference, the first volume is a much older and better written work than the second; yet there is a great resemblance between them. They form together a valuable work: when quoted here they will be called No. VI.

### No. VII.

Under this head I have included four volumes, the first of which, marked J. 198, contains the three first chapters, the second, numbered J. 199, comprises the fourth, fifth, sixth and seventh. In the third volume, J. <sup>D.</sup><sub>200</sub>, are the eighth, tenth and eleventh chapters. The ninth chapter, marked J. 142, forms a distinct volume, and the twelfth is altogether wanting. It is one of those presented by Mr. H. T. Colebrooke, to the East-India Company. When copied originally, this work was extremely faulty, but it has been collated, and there is  
not

not a page without a dozen obliterations, often of whole lines. It is very frequently imperfect. This likewise contains the text and gloss of ΜΕ'D'ΗΑ'ΤΙΤΗΙ, and will be quoted as No. VII.

#### No. VIII.

This manuscript contains only the last six chapters, with the exception of the ninth, of the text and comment of ΜΕ'D'ΗΑ'ΤΙΤΗΙ, and was presented to the East-India Company by Mr. H. T. Colebrooke, and is marked J, 149. It has been of little or no use, being destitute of any marks or divisions to distinguish the text from the comment. By occasional marginal insertions, it would seem to have been collated, but, like No. VII., it is full of obliterations.

N.B. I had not possession of Nos. V., VI., VII. and VIII., till the fifth chapter was printed off; but Mr. C. J. Mickle of the East-India Company's library, with the most obliging readiness, occasionally consulted them for me, and sent a transcript of any reading I was desirous of comparing with the authorities I had by me.

#### No. IX.

A manuscript belonging to the collection of the late Sir William Jones, and now in the possession of the Royal Society, containing but the text of ΜΕΝΥ. It is marked *a* 37, and has occasionally the meaning of a word in latin, apparently in the hand-writing of its former possessor. It is noted as "*imperfect*" in the catalogue made out



out by Mr. Wilkins. It, as well the next (*b* 37), was occasionally consulted, when I happened to be in town; but neither of them was of any essential use.

### No. X.

This is in the same collection as the foregoing, and is marked *b* 37. It is described as “*very imperfect*” by Mr. Wilkins. This and the former, when quoted, will be alluded to as *a* or *b* 37. R. S., or of the Royal Society’s library.

---

When the text of the Calcutta edition agreed with Mr. Wilkins’ manuscript and Sir W. Jones’ translation, it was considered to be good, and generally no further collation took place: except in cases where there was reason to doubt of the grammatical form of a word; but when there appeared a disagreement, further reference was made to the other authorities, and the differences discovered are recorded in the following notes.

## CHAP. I.

Verse 4, hemistich 2. In the Calcutta edition the strict CHA grammatical forms, deducible from the rules of euphony, are generally printed; in such cases I have preferred following it to copying the more popular and familiar modes. Thus, in this hemistich we find in that edition महर्षिञ्छ्रूयताम् compounded of महर्षिन् श्रूयताम्.

V. 20, h. 2. The form यावतिथः is not found, as a derivative, among the terminations in Mr. Wilkins' grammar; but it occurs in Forster's Essay, pages 584, 596, and 648, as an irregular suffix to form nouns of number, weight, and measure. The technical termination is termed तिथ. The final त् of the words ending in वत् is dropped. This termination may be subjoined to the following words, viz. एतावत्, गण, तावत्, पूग, यावत्, बहु, and संघ.

V. 38, h. 1. I have not deviated from the Calcutta edition in the form मेघाँश्च, in which the ँ seems indifferently used for the *anuswāra*, when followed by a sibilant. Perhaps it may be here employed on account of the preceding heavy letter.

V. 55, h. 1. The Bombay ms. and that of Mr. Wilkins, read तमोयद्वा instead of तमोयं; but Nos. II. V. VI. and VII. agree with the Calcutta, and the present, text.

V. 59, h. 2. All other authorities differ from the text, the Calcutta edition, and No. II. in giving सर्वमेव instead

CHAP. I. of सर्वमेषः; but I have preserved the reading in the Calcutta edition, taking it for granted, that when the sense was good, and agreed with Sir William Jones' translation, such readings would be, most likely, those that were sanctioned by the authority of CULLU'CA BHATTĀ. It is only when I have had reason to think that *his* text had been altered that I have ventured to make an emendation.

V. 64, h. 2. The Bombay ms. agrees with Mr. Wilkins in reading तावता in the second hemistich for तावतः. Nos. II. V. and VII. however, agree with the present text.

V. 72, h. 2. The Calcutta edition reads तावतीरात्रिमेवच. thus making a false concord. All the other authorities agree with our text. The ms. No. II. was originally the same as the rest; but has subsequently been altered to तावतीरात्रिमेवच which would be more correct than the Calcutta edition, if the accusative were required. But it will be clear that the last half of the hemistich is not under the same government as अहन्, but is quite independent, being merely supplied, as is remarked by CULLU'CA, to complete the verse. The reader will notice, that in the measure of sixteen syllables to the hemistich, in which this work is composed, the foot which contains eight syllables generally comprises a complete sense in itself. This peculiarity has often been of use in ascertaining the sense and genuineness of the text.

V. 81, h. 2. The Calcutta edition, and the ms. No. II. agree in reading प्रतिवर्त्तते while all the other authorities

give उपवर्तते. The former reading seems most analogous, as the idea of a *return* conveyed by प्रति seems peculiarly apt for the sense of the verse, “ *No advantage reverts to man by iniquity.*” It will be seen in the course of the notes, that the prepositions are frequently interchanged in the Calcutta edition; and the editors of that work have often made mistakes in substituting निः for नि. This has not been from oversight, because the same alteration had been previously made in No. II., but fortunately (as has been already stated) in a glossy ink, which admits of their being easily observed.

V. 83, h. 2. All the authorities differ from the Calcutta edition and No. II. They all read त्वेषावयः in the second hemistich, for त्वेषामायुः; the difference, however, is quite immaterial.

V. 89, h. 2. I have put the word प्रसक्तिः as found in all the authorities, in the accusative case, it being clearly under the government of अकल्पयत् in the preceding verse. In the Calcutta edition and in No. II. it is spelt as if derived from शक् “ *be able,*” but it will be evident that it should be from the root षञ्ज् “ *adhere,*” (see Chap. iv. v. 16 and elsewhere); the passage implying “ *non-attachment to sensualities.*” The other authorities likewise give समादिशन् for समासतः.

V. 106, h. 2. All the other mss. differ from the Calcutta edition and No. II. and give सततं for आयुथं; but Nos. V. VI. and VII. agree with those two in reading निःश्रेयसं, while the Bombay and Mr. Wilkins’ ms. read नैःश्रेयसं. In verses 334 of Chap. ix., and 82, 83, and 107 of

CHAP. I. of Chap. XII. may be seen similar phrases : both forms are correct.

V. 112, h. 2. The Calcutta edition, contrary to No. II. reads कल्पः in the nominative case, and puts its adjective in the same case to agree with it ; but it is clearly an error, for कल्पः in common with all the other things enumerated, is in the accusative case, and is governed by उक्तवान् of v. 118. The Bombay and Mr. Wilkins' ms. support No. II. This verse, and several more at the end of this chapter, are wanting in the copies of ME'D'HA'-TITHI's text and comment.

---

---

## CHAP. II.

CHAP. II. Verse 33, hemistich 2. The Bombay copy gives मनोरमं for मनोहरं ; in this it is supported by that of Mr. Wilkins, but all the others agree with the text. The latter epithet is extremely common, pervading the dialects ; but the former is less frequent.

V. 44, h. 2. In Mr. Wilkins' ms. and in Nos. V. VI. and VII. सूत्रिकं occurs for सौत्रिकं, but the Bombay copy has सूत्रकं. Frequent variations of a similar nature will be observed to occur in the course of the notes. The other authorities agree with the text.

V. 63, h. 2. Mr. Wilson's dictionary gives प्राचीनावीती instead of प्राचीनआवीती. Mr. Wilkins' and the Bombay ms. Nos. V. and VII. read प्राचीनमावीती, thus interposing

a म to eke out the measure, which is effected in the text CHAP. II. by the inherent vowel अ. Nos. II. and VI. agree with the Calcutta edition and the text.

V. 74, h. 2. The Calcutta edition and No. II., from which that work was most probably printed, read the last word of this couplet विशीर्यति in the *parasmaipada*, or active form, as if it belonged to the fourth conjugation, while the other authorities have विशीर्यते. All the lists of roots in my possession, viz. those of Mr. Wilkins, Mr. Wilson, Foster, and those of Dr. Carey in the *Bengálí* and *Déva Nágari* characters, state the root शृ “injure” to be of the ninth conjugation. To suppose the Calcutta edition and No. II. to be right, we must allow the root to belong to the fourth conjugation, and the lists to be defective. I have followed the other authorities; first, because they are the most numerous, and harmonize with the lists of roots and the grammars; and secondly, because if the root should eventually be found to be of the fourth conjugation, the form विशीर्यते will still be correct, as there is not the least difference of form between the *átmanépada*, or middle voice, of the fourth conjugation and the passive voice. It must not be omitted, that the form विशीर्यति, as if it belonged to the fourth conjugation, is found in the comment of the Calcutta edition and in No. II., Chap. III. v. 226. The sense too seems to require a neuter, and not a passive verb.

It is to be remarked, that the fourth conjugation contains the great body of the neuter verbs, while at the same time it is that which in its middle voice is identical

CHAP. II. tical, in form, with the passive. . My object is now to shew, that whatever purpose is effected by the letter य, which is the distinctive sign of the passive voice, is equally accomplished by the same letter for the 'fourth conjugation. In all languages there are certain verbs that might be almost indifferently classed under the passive or neuter voice ; and such instances frequently occur in MENU, the elucidation of which has led me to lengthen this note.

The verb जायते "*he is born,*" is classed by the Sanscrit grammarians in the fourth conjugation, though, had they ranged it with the passive verbs, it would not have been changed in the slightest degree in form. That they have not done so shews the correctness of their notions of grammar. Dr. Johnson, in his Dictionary of the English Language, states that the verb "*to be born*" is neuter-passive. The verb is originally passive, for when all its parts are supplied, it means "*to be borne by a mother;*" but in its popular and elliptical use, being employed without any reference to its agent, as when we say, "*he was born last year,*" it becomes truly a neuter verb, for it then merely affirms the first appearance of a child in the world. The verb *nascor*, in latin, may be contested as belonging to the passive by its form, and to the neuter by its use ; for it answers the stipulations of a deponent verb, which requires a *passive* form without a passive signification. The French derivative of *nascor*, i. e. *naître*, is laid down to be neuter in the dictionary of the French Academy. In *Hindustání* the passive and some other verbs are conjugated with *jáná* "*to go,*" and none but  
neuter

neuter ones with *hóná* “to be ;” and in that language “to be born” is *paidú hóná*, and therefore *neuter*. Thus we see that we have the analogy of language for considering “to be born” as neuter by its use, whatever may be the conclusion we come to by a reference to its derivation.

Perhaps the following reason for the solution of the equivocal nature of some neuter verbs may be of service, as affording a clue for determining their classification, and to shew *why* there is that similarity between the fourth conjugation and the passive voice in Sanscrit.

Both the subject in the passive and neuter voice have no *will* or *choice* in the action implied by the verb: thus, in the sentence “*he dies*,” the subject is affected by a STATE over which he has no controul, and which he would resist if he could; and in that of “*he is killed*,” he suffers from an ACTION he cannot avoid. In both these instances the subject is exposed to but one result, independant of his *will*; the having or not having which, constitutes the real distinction in all animal sufferings and actions. Hence I conceive it is, that there is such a similarity between the fourth conjugation and the passive voice, for whether the subject of the verb be exposed to a *state*, or to an *action*, which is unavoidable, he must be the *object*. If a conjecture might be offered as to the sense of the increment य, which forms the passive and the fourth conjugation, I would say, that it is connected with या or इ “go,” and that it fills the same office in Sanscrit which is done by the derivative *jáná* “to go,” in *Hindustání* and the other dialects.

To



CHAP. II. To define the distinction in doubtful cases between a neuter and a passive verb, we have therefore only to consider whether the subject suffers from a *state* or an *action*; that is, whether there is the agency of an individual, or of natural causes, in producing the effect implied by the verb.

But if it be necessary, on the one hand, to distinguish accurately between the passive and the neuter, it is equally important to discriminate between the neuter and the intransitive verb, in nice and doubtful cases; for the neuter verb holds an intermediate place between the passive and the intransitive: and here again the same test will give us the true definition: namely, if the action implied by the verb depends upon its subject, we may be certain it is not neuter, and that the verb is consequently either transitive or intransitive. Had a rule of this kind, which would afford a logical arrangement, been kept in view, we should not have our grammarians differing about the nature of neuter verbs. That they have been much perplexed in making distinctions, upon imperfect grounds of judgment, may be seen by referring to Mr. Lindley Murray's English Grammar, on the Verb. The presence or absence of volition in the nominative can alone enable us to determine the nature of the verb, and consequently by that test are we to be guided whether the nominative is the *agent* or the *object*. Upon this view of the matter I have arranged the different verbs as follows: and have given examples, lest any doubt should arise as to their classes.

## VOLUNTARY.

CHAP. II.

<i>The</i> <i>Nominative</i> THE AGENT.	{	Intransitive,	as <i>He runs, stands, sits.</i>
		Transitive,	— <i>He kills, strikes, &amp;c.</i>
		Reflective,	— <i>He kills, &amp;c. (himself).</i>
		Causal,	— <i>He causes to kill, strike, &amp;c.</i>

## INVOLUNTARY.

<i>The</i> <i>Nominative</i> THE OBJECT.	{	Impersonal,	as <i>It rains, thunders, snows, &amp;c.</i>
		Neuter,	— <i>He dies, sleeps, drowns, &amp;c.</i>
		Passive,	— <i>He is killed, struck, &amp;c.</i>
		Causal Passive,	— <i>He is caused to be killed, &amp;c.</i>

V. 84, h. 2. A considerable difficulty presented itself in selecting the proper reading in the second hemistich of this verse, owing to the disagreement of authorities. I have, in consequence, followed the Calcutta edition. For the word दुष्करं Mr. Wilkins' ms. Nos. II. V. VI. and VII. give अक्षरं, but the Bombay ms. has अक्षयं. I did not venture to alter the Calcutta text, because its very dissimilarity made me doubtful whether the editors of that work had not referred to some decisive authority by which they had been guided. If a conjecture might be allowed as to the true reading, it would be for अक्षरं, because it makes a sort of pun; which the scholar will often observe in similar passages in MENU; though the comment of CULLU'CA BHATTA, in No. II. seems rather to support अक्षयं.

V. 101, h. 2. I was kindly favoured by Mr. A. W.

CHAP. II. Von Schlegel with critical remarks on the first portion of this work : they extend to the end of v. 93 of the fourth chapter. The mistakes of the press which he noted, had been previously discovered ; in some cases, even the leaves in which they occurred had been cancelled before the receipt of his letter containing his remarks. These, therefore will be unnoticed ; but such as relate to emendations of the text I shall quote in their proper places, with the exception of one or two, which from their nature very naturally led him into error, as he had no comment to consult. The first of that gentleman's critical remarks relates to the expression सम्यगक्षविभावनात्, which he suggests should be सम्यगक्षविभावनात्. I quote his own words : “ Car la fin du second vers doit répondre à celle du premier : l'une et l'autrefois l'ablatif gouverné par la preposition आङ् doit exprimer ici le *terminus ad quem*, et आ + ऋ fait अर्.” This remark is perfectly grammatical in principle ; and the reading approved of by Mr. Schlegel is found in Mr. Wilkins' ms. Nos. VI. and VII. : but, on the other hand, the reading of our text is confirmed by the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, and the very ancient copy No. V. What causes me to hesitate in at once adopting Mr. Schlegel's emendation is the circumstance of so many authorities reading the other way, and the possibility of सम्यक् itself governing the fifth case, like other words of similar formation ending in अञ्च्, as प्राक् in प्राङ्नाभिवर्धनात् MENU, Chap. II. v. 29, l. 1. This part of grammar requires

quires much elucidation, and a list of particles, with the cases they govern would be of great service to the scholar. CHAP. I

V. 115, h. 1. A mistake is made in the Calcutta edition, where विद्यान्नियत is printed, but all the authorities give विद्यानियत, “*thou mayest know of subdued organs;*” thus agreeing with the translation.

V. 120, h. 1. There seems to be a little uncertainty whether there are two modes of spelling उर्द्ध्व. Some MSS. give उर्ध्व but very rarely. The first form is alone found in Mr. Wilson’s dictionary. I think the former mode most classical, and it is found in several MSS. particularly in the Bombay copy.

V. 136, h. 2. An *arka* was omitted in the Calcutta edition, after बन्धुः which is in the nominative case, in common with all the other things enumerated. No. II. has it written subsequently in a different ink and handwriting. It is found in all the others.

V. 156, h. 2. The learned translator has rendered विदुः “*they considered;*” but the sense rather requires a present signification, for which this fifth tense is commonly employed. See Mr. Wilkins’ Gram. p. 174.

V. 163, h. 1. बुध्यते is the form commonly adopted in the Calcutta edition for बुध्यते; but as the form ध्य is equally good and more simple than the व्य, it has been invariably adopted. The form ध्य is found in all the authorities except the Calcutta edition and No. II.

V. 169, h. 1. } The reader will observe that the last

V. 171, h. 2. } vowel of the word मौंजी has been made short

CHAP. II. short in these two verses to answer the measure. 'This circumstance is noticed by CULLU'CA BHATTA in his comment.

V. 177, h. 2. In the Calcutta edition and in No. II. we find शुक्कानि for शुक्तानि, both in the text and comment. The Bombay ms. would seem to support the Calcutta edition, if it were not remembered, that in compound letters, from their equivocal nature in manuscripts, no dependence can be placed upon them, when they are not supported by the sense and the etymology. But in many cases the letter त् in that and other mss. is written very like ल्, when compounded with another letter. The other authorities give शुक्तानि, which is confirmed by the sense of the comment, by Mr. Wilson's Dictionary, and by Sir William Jones' translation. If further proof were required, we have that of the Calcutta edition itself, and of No. II., with all the others in Chap v. v. 10, and elsewhere.

V. 204, h. 1. I cannot find any authority for सस्तर, as found in the Calcutta edition and in No. II., and the same orthography is given in the comment. Whether it is an error of the press cannot be easily determined; but the text has been printed प्रस्तर, to agree with every other authority and the dictionaries.

V. 206, h. 2. The Calcutta edition has चाधम्मीन् instead of चाधम्मीत्. The latter reading has been adopted, being supported by all the mss.

V. 223, h. 1. समाचारेत् in the Calcutta edition is decidedly an error, being both contrary to grammar and

and to the measure of the verse ; I have therefore printed CHAP. II.  
समाचरेत्.

V. 249, h. 2. Mr. Schlegel suggests that नचेहाजायते should be न चेह जायते. All the mss. however agree with our text.

---

---

### CHAP. III.

Verse 10, hemistich 2. Mr. Schlegel has very correctly CHAP. III.  
remarked, that the first foot of this verse contains *nine* syllables ; and that the reading must therefore be false. He is 'supported by Nos. V. VI. and VII., which read तन्वोष्ठ केशदशनाम्. It is remarkable, that the very words of the text have been adopted by CULLU'CA in his comment : the same have been translated by Sir W. Jones, and are found in the Calcutta edition, No. II., Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. The reading of Nos. V. VI. and VII. would afford a different sense ; namely, "*of delicate lips, hair and teeth.*" At the time this passage was printed I was not in possession of the three last authorities ; and if I had, I should have been perplexed to know which reading to have followed ; as my intention has been to restore the text as established by CULLU'CA BHATTA. May we not suppose that a false quantity or a redundant syllable may have been made by the original compiler ?

V. 30, h. 1. An error of the press occurs in the

CHAP. III. first part of this couplet in the Calcutta edition, which causes a doubt as to the real reading intended by its editors. If we suppose that सहतौ “*they two together*,” was meant instead of सहनौ which makes no sense, then this emendation will be unsupported by any other authority; for all read सहोभौ “*both together*,” not even excepting No. II. I have in consequence adopted the latter reading.

V. 33, h. 1. It is worthy of remark, that छित्वा is found with only one त in all the authorities. This is undoubtedly an error, as the root is छिद् “*to cut in two*.” The same reason cannot be urged for this anomaly which can be advanced for सत्त्व, which appears to be by long use, as correct as सत्त्व. The latter word has such a common use that it would be natural to write it in a contracted form; but छित्वा being a participle of only casual application, the rejection of the second त can only have arisen from the wish of transcribers to save themselves trouble. In one other place in MENU, where it occurs, it is equally contracted.

V. 57, h. 1. Contrary to all the other mss. and Sir W. Jones' translation, both No. II. and the Calcutta edition read विनश्यन्ति in the plural, though the sense requires the verb in the singular number to agree with its own nominative. The necessary correction has therefore been made in this work.

V. 67, h. 2. Mr. Schlegel suggests that चान्वाद्विर्की would be preferable to चान्वाहिकी; but the latter reading is found in every ms. The former mode of spelling applies to आद्विर्की as derived from अहन्, “*a day*,” but the

present word is apparently the attributive of अन्वहं “daily,” CHAP. III. and is I think quite correct. The form अन्वहं, may be seen in Chap. II. v. 167, h. 2., and elsewhere.

V. 68, h. 1. The word which is printed in the text चुह्नी is done so in conformity with the Calcutta edition, No. II. V. and the Bombay ms. ; but Nos. VI. VII. and Mr. Wilkins' ms. read चुल्ली, which is supported by the *Amera Cōsha*, and Mr. Wilson, and is preferred by Mr. Schlegel. Though the form which has been adopted is not in either of those collections, I believe it to be admissable and perhaps more ancient than the other, which is merely its less guttural sound. It occurs in the dialects with the aspirate after the ल, as if it were spelt *chulhá*, a proof of the former existence of the aspirate, and strongly supporting the Calcutta edition. Thus we find the word चिन्न *chihna* always written and sounded *chinha* in the dialects. We should very speedily curtail and limit the words in this language if we allowed no forms to be correct but those found in the *Cōshas*; I have therefore, on the above authorities, retained this variety in the orthography. In the same hemistich Mr. Schlegel suggests that अपस्कर might be preferable to उपस्कर; but all the authorities support the latter word.

V. 81, h. 1. Mr. Schlegel has very accurately shewn that there is a false quantity in the first foot, which as it now stands ends thus ~ ~ ~, and must therefore be wrong; and he very happily suggests that it may be right to read अर्चयेतषीन्. In this emendation he is supported by Nos. V. VI. and VII. and the Bombay copy seems to have intended



HAP. III. intended the same reading, but there is a fault in the passage: a न being given instead of त, and the *arka* not being very clear. No. II. had, originally, the same reading, but has been corrected into अर्चयेत्तृषीन् by the same hand and in the same ink as the rest of the work. Mr. Wilkins' ms. confirms this last reading. In the present text we have a mistake, which is likewise found in the Calcutta edition, where the passage reads as with us अर्चयेत्तृषीन्, with a short for a long, agreeably to the usual orthography of the word ऋषिः. To allow Mr. Wilkins' ms. and the correction in No. II. to be right, we must suppose that ऋषिः may have its first syllable long, either by right, or by poetical licence: and we at once settle the question that अर्च् may be of the common form, which Mr. Wilkins (in his list of roots) states is allowed to be so only by some authorities. I very much incline to Mr. Schlegel's emendation, and the reading of Nos. V. VI. and VII.

V. 83, h. 2. The word किञ्चित् in the neuter is found in this verse in the Calcutta edition, and in Nos. II. and VII. The verse is wanting in No. V., but all the others agree in giving कञ्चित्, which is the right reading, as it agrees in the accusative with the masculine noun द्विजं. It has been corrected in No. VI.

V. 93, h. 2. Considerable discrepancies prevail with regard to the word मूर्तिः which the Calcutta edition and all the authorities except the Bombay copy and No. VI. read without the *visarga*. It has subsequently been inserted in Mr. Wilkins' ms., and is clearly required by the sense, as तेजोमूर्तिः is a *bahuvrihi* or compound epithet.

V. 100, h. 1. The word शिल being only found in the CHAP. III. neuter in the Dictionaries, Mr. Schlegel proposes that we should probably read शिलानि instead of शिलान्. All the authorities read as it is printed, except No. II. which has शिलाम्, which it again repeats as the catch-word to the comment.

V. 105, h. 2. The Calcutta edition is unsupported by the context or by any of the authorities in reading प्राप्ताः in the plural: it should be प्राप्तेः. वसन् by mistake has been printed for वसेत्, which is the reading of every authority except the Calcutta edition, This error is likewise noticed by Mr. Schlegel.

V. 106, h. 2. An error has crept into the Calcutta edition, in giving वा in the second hemistich of this verse. The sense so clearly requires that we should read च with all the authorities, that this substitution in the Calcutta edition must be by an oversight.

V. 107, h. 1. In substituting उपासनम् for उपासनाम् I have only followed every authority except the Calcutta edition. No. II. was the same as the others originally, but has been altered to agree with the Calcutta edition. Though both forms are admissible, yet it will be allowed, that, in authorities which have no decided preference over one another, it will be safest to go with the greatest number, particularly when the majority is so overpowering as in the present instance.

V. 114, h. 1. The readings with regard to the first hemistich of this couplet vary so much, that perhaps

CHAP. III. it will be best to give them in full. Mr. Wilkins' ms. reads,

सुवासिनीः कुमारांश्च रोगिणी गर्भिणीस्तथा

The Bombay copy agrees with this reading exactly, except in the first syllable, for which it substitutes स्व. No. V. agrees with Mr. Wilkins too, except in the words कुमारांश्च "*and boys,*" in place of which it reads कुमारींश्च "*and girls.*" Nos. V. and VI. substitute सुवासिनी without *visarga*; but in every other respect agree with Mr. Wilkins' manuscript. In all the copies except the Calcutta edition and No. II. the word तथा is found for स्त्रियः. I have preserved the entire reading of the Calcutta edition and No. II. because of their exact agreement, and the extreme differences that prevail in the rest. Yet if a conjecture might be offered with regard to the true reading, it would be for that of Mr. Wilkins' ms. for the following reasons; first, that the other persons enumerated are in the plural; and secondly, that in CULLU'CA's comment, as well as in that of ME'DHA'TITHI, the word is repeated in the plural form सुवासिन्यः and explained नवोदाः स्त्रियः "*newly married women*" or "*brides.*" Mr. Wilson, in his Dictionary, following Mr. Colebrooke, differs from the comment in assigning the sense of सुवासिनी and स्ववासिनी to be "*a woman, married or unmarried, residing in her father's house.*" Mr. Schlegel suggests that the form गर्भिणीस्त्रियः should be गर्भिणीःस्त्रियः.

V. 129, h. 1. The sense of the second hemistich seems to be suspended upon that of the first, and would apparently

parently require the present participle भोजयन्, as suggested by Mr. Schlegel ; but every authority reads भोजयेत् as with our text.

V. 122, h. 2. The word चन्द्र has been substituted for चेन्दु in conformity with all the authorities except the Calcutta edition and No. II. because the sense does not seem to require the particle च which precedes इन्दु in these two.

V. 123, h. 2. It is not easy to explain why the word समन्ततः has been substituted for प्रयत्नतः which is required by the context, and is supported by every other authority. Even No. II., between which and the Calcutta edition there is such an identity of text, in general, does not support it in this instance.

V. 125, h. 2. In the first hemistich कृत्ये is substituted for कार्ये in all the authorities, except No. II. and the Calcutta edition. I have followed these two, because I think the word कार्यः is more usual in the sense required.

The word प्रसज्जेत in the second hemistich, is rather perplexing. All the authorities except No. II. differ from the Calcutta edition, and read प्रसज्येत. But the Calcutta edition and No. II. support themselves, in reading exactly the same in Chap. vi. v. 55, h. 1 and 2, where a similar expression occurs. Yet both these two agree with all the others in Chap. iv. v. 16, h. 1. where we find प्रसज्येत and not प्रसज्जेत. As no root from which either can be derived is found in the fourth conjugation, we must understand the Calcutta edition and No. II. to employ the word in a neuter sense, while the others must be conceived to be passive,

CHAP. III. passive, and derived here, as well as Chap. IV. v. 16, h. 1. from षंज् “attach.” The proofs given in the note on v. 55, Chap. VI. will shew that I have done right to follow No. II. and the Calcutta edition. In Mr. Wilkins’ list of roots षंज् “go, move” is given as the root of सञ्जति and सञ्जते; but Mr. Wilson in his Dictionary gives षस्ज् “move, go.”

V. 148, h. 2. Mr. Schlegel thinks that we should read यार्जी in the dual for याज्यौ in the same case; but though the word याज्यः does not occur in Mr. Wilson’s Dictionary as an agent, it is so used again in MENU, Chap. VIII. v. 338, h. 1.

V. 185, h. 1. In Mr. Wilson’s Dictionary, the word which we have printed त्रिणाचिकेतः occurs in the form त्रिणात्रिकेतः; as no authority is quoted by which the true reading might be traced out, it is most likely one of those words which that gentleman mentions in his preface to have been taken from MENU, and collected in his private reading. The letter च is so like the letters त्र in the character in which his Dictionary is printed, that I have but little doubt that the त्र occurs for च by a mistake of the press. Had he suggested an etymology of the word, we might have formed a tolerably accurate conjecture on the subject. The latter portion of the compound appears to be a volitive form of कित् “know.” No. II. in the comment, reads त्रिणाचिकेतः; and in the text for च we have a व. Mr. Wilkins’ ms. has तृणाचिकेतः but formerly had the first syllable त्रि. The Bombay copy has तृणाचिकेतुः. No. V. and VI. agree with Mr. Wilkins’ ms. and No. VII. with

with our text. Mr. Schlegel had likewise remarked the CHAP. III. difference between the orthography of the word in the text, and that in Mr. Wilson's Dictionary.

V. 106, h. 2. The manuscripts are divided about the reading of the second hemistich. The Calcutta edition is supported in अतिथिपूजनम् by Nos. II. VI. and VII. while Mr. Wilkins, the Bombay ms. and No. V. agree in giving अतिथिभोजनम्. All, however, accord in reading अतिथिपूजनम् in verse 70; I have in consequence followed the Calcutta edition.

V. 133, h. 2. In reading दीप्ति instead of दीप्तान् I have followed the Calcutta edition and No. II.; both make equally good sense and metre.

V. 169, h. 1. अपांक्त of the Calcutta edition has been altered to अपांक्त्य to make the word agree with v. 176, 182, and 183, and all the mss. except No. II. in which the letter य has apparently been obliterated.

V. 201, h. 1. The Calcutta edition, contrary to every authority, reads देवमानवः for देवदानवः; but, independently of these, the sense of v. 194, 199, and the remaining portion of this very verse forbids it. The phrase may be again seen in Chap. VII. v. 23, h. 1: it has become proverbial in the dialects, and implies "*gods and daemons.*"

V. 202, h. 2. All the authorities give उपकल्पते and not उपकल्पते as is found both in No. II. and the Calcutta edition. The root कृप् is not of the fourth conjugation; and, from its apparently having a neuter sense, it cannot have a passive voice (See v. 74, Chap. II.). But in some other passages in the Calcutta edition even,

CHAP. III. it should clearly be without the य. See Chap. III. v. 266 and 272.

V. 214, h. 1. This verse is altogether deficient in Nos. VI. and VII. In the Bombay ms., in Mr. Wilkins' copy, and in No. V. सर्वमावृत्परिक्रमम् is found instead of सर्वमावृत्यविक्रमम्. This reading does not seem to give such good sense as the first.

V. 221, h. 1. Mr. Wilson, among many other senses of the word वृत्तः gives “*dead*,” being that which is required by the context, if we read with all the authorities except the Calcutta edition. To establish its text it will be necessary to reverse the meaning, and translate the word “*alive*.” For तुवृत्तः which is found in every authority, and even in No. II. by a correction, (for it had नु originally), the Calcutta edition gives नवृत्तः.

V. 228, h. 2. It is singular that No. II. should have altered परिवेषयेत् into परिवेषयेत, as if it were in the middle voice, for it destroys the measure, giving a syllable more than it should to the foot. The Calcutta edition has the same error. This is a further instance of the connexion between those two works. No. V. is faulty in this verse ; but has the word in the common form. No. VI. has the letter त् obliterated, but the correction has been omitted. No. VI. confirms the text in this word, but varies in other respects. In place of the vowel introduced by the others, at the end of the pontential, it has the particle च, and it further varies from all but No. VII. in substituting प्रचोदयन् for प्रचोदयन्. It is quite clear that all these alterations have been made under the idea that the first foot

foot was a syllable short, which can hardly be accounted for in so many works. Mr. Wilkins' and the Bombay ms. are correct.

V. 229, h. 1. Some copies read पातयेत् for आपातयेत्, and interpose a च to complete the measure. No. II. and the Bombay copy support the text.

V. 234, h. 2. The following reasons have guided me in putting आसनम् for आसने. In Nos. V. and VII., the Bombay ms. and Mr. Wilkins' copy it is so found. In No. VI. the case appears to have been added in a less glossy ink than the rest. The verb दद्यात् does not seem applicable for the sense requisite, if we read the word in the seventh case, with the Calcutta edition, Nos. II. and VI. दध्यात् would be more suitable. Is it not possible that in the time of CULLU'CA the practice of giving the *Népál*-blanket had been changed into merely covering the ground with it? Sir W. Jones has followed the meaning as given by CULLU'CA in his text and comment.

V. 237, h. 1. A reference to the verse preceding this will be sufficient to shew that अश्नातिवाग्यतः in the singular, as printed in the Calcutta edition, must be wrong, and that it should be in the plural to agree with the sense, and with every other authority except No. II,

V. 240, h. 2. In No. II. there is a mark over the word गच्छति which seems to have been mistaken by the Calcutta editors for an *anuswára*, otherwise it seems difficult to conceive how they could have read this word in the plural, contrary to the sense, and to every other manuscript.



CHAP. III. V. 251, h. 1. Both No. II. and the Calcutta edition differ from the other mss. and the grammar in reading **आचमयेत्** for **आचामयेत्**. It is true that roots in the causal form ending in **अम्** do not generally augment their penult vowel, by R. 460 of Mr. Wilkins' grammar; but that very rule contains an exception in favour of **चम्**, **कम्** and **अम्**. This exception is confirmed by Dr. Carey, p. 486. The root **चम्**, even in the first conjugation, when preceded by the preposition **आङ्** augments its vowel, See Mr. Wilson's Dictionary, Forster's Essay, p. 448, rule 101, and Dr. Carey's Grammar, page 201.

V. 259, h. 2. The rule regarding the negative or interdictory particle **मा** seems somewhat obscure. Mr. Wilkins, in his grammar, Rule 1310, lays down, that the augment of the first preterite should be rejected when preceded by **मास्म**; but by an error, the word **भवेत्** of the potential is given as the example. In Rule 1313, the fifth tense has an example of the use of **मा** in the expression **मा भूत्** where the elision of the augment is implied by the manner in which it is printed. Dr. Carey is still more express as to its use. He states that "**अम्** (the augment) is constantly prefixed to the *Dhatoo*, in the fourth, fifth, and tenth tenses, unless it be constructed with the privative **मा**." In Forster's Essay, page 684, Rule 677 *b*, and 678 *a*, two examples are given of the employment of **मा** and **मास्म** before the tenses **घी** and **टी**, in both of which the augment is dropped. For the purpose of more clearly seeing the differences of the various readings upon this point, the following extracts have been made. In the  
present

present couplet we have in our text and in the Calcutta CHAP. III. edition, Nos. II. V. VI. and in Mr. Wilkins' ms. as follows:

१ श्रद्धाचनोमायगमद्बहुदेयंचनोऽस्त्विति १

No. VII. at present agrees with these: but it originally was the same as the Bombay manuscript, and read **माविगमत्**. The celebrated verse in the *Rámáyana*, Book I. Section ii. v. 18, which it is there asserted is the first that was ever uttered, supports the text.

१ मा निषाद प्रतिष्ठा त्वमगमः शास्वतीः समाः १

१ यत् क्रौंचमिशुनादेकमबधीः काममोहितम् ॥

In Chap. VIII. of *MENU*, verse 84, we read

१ मावमंस्थाः स्वमात्मानं नृणां शास्त्रेणुत्तमम् १

which is supported by every authority: and again in the same book, v. 92.

१ तेन चेद विवादस्ते मागंगा माकुरुन्गमः ॥

This reading is confirmed by the other copies. The second Chap. v. 116, contains another instance of the use of **मा** before the third preterite. No argument can be founded upon it, as it will support either opinion, and may, or may not, be said to have its initial vowel, owing to its being immediately preceded by the long **आ**. But this cannot be said of the first of the two last examples which would have **मावामंस्थाः** instead of **मावमंस्थाः** if it had not rejected its augment. The example in Chap. II. v. 114, is this १ असूयकायमामादाः १ “give me not to the scorner.” Under all these difficulties I have not ventured to differ from the Calcutta edition.

CHAP. III. Another example may be quoted from v. 15, h. 2, Chap. VIII., but it is too equivocal to say what was originally intended. Either अ or व would cause the preceding *visarga* to be changed into ओ; but the apostrophe (') has been retained agreeably to the Calcutta edition.

V. 266, h. 1. It has been before remarked in the note on v. 202 of this Chapter, that the root कूप् seems to be a neuter noun, and that it is consequently incapable of becoming passive (See v. 74, Chap. II.), and being of the first conjugation, the य of that voice is inadmissible. All the authorities except No. V. in which the verse is wanting, and No. II., read उपकल्पते and not उपकल्प्यते as in the Calcutta edition.

V. 271, h. 2. In proportion as the words are of rare occurrence or obsolete is the variation of the readings of the mss. Thus **वाङ्मणिः** which is so spelt in Mr. Wilson's Dictionary, and is there rendered "*rhinoceros*," Sir W. Jones translates "*the long eared white goat*," In ME'D'HA'TITHI's comment, this word is interpreted **जरच्छागः** "*an aged goat*;" and is there supported by the following quotation from the *Vēda*:

१ त्रिपिवंत्विन्द्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिम् ।

१ वाङ्मोणसन्तुतम्प्राहुर्याशिकाःपितृकर्मणि ॥

An explanation of the meaning of त्रिपिवः follows ; but I select that given by CULLU'CA, (who quotes the same passage), as the shortest. नद्यादौपयः पिवतो यस्य त्रीणि जलं शृणोति स त्रिपिवः । जिह्वा च त्रिभिः पिवतीति त्रिपिवः ॥ Perhaps a translation of both may be of service to the young scholar.

*Verse.*

*Verse.*

CHAP. III.

“The white lord (of the herd) of goats, decrepid with age, who takes a triple-draught, him those skilled in sacrifice call *várdd'hrínasa* in the (solemnization of) rites to the manes.”

*Comment.*

“Of him drinking water in a stream &c. (these) three, (*viz.*) the two cars and the tongue, touch the fluid, and he imbibes with the three: this (is the sense of) *tripiva*, or he who takes a triple-draught.”

Hence we see the propriety of Sir W. Jones' translation. Respecting the orthography of this word there is some doubt, Mr. Wilson spells it वाङ्गीणस; No. II. the Calcutta edition, Mr. Wilkins' copy and No. VI. by correction in the text, read वाङ्गीणस. The Bombay ms. has वाधीणस and in this is supported by No. VI. in one place. No. V. seems to confirm Mr. Wilson; but it is not very clear, from the manner in which that ancient copy is written, whether there is an *arka* over the ध or not. I have printed the word वाङ्गीणस: after the orthography given in Mr. Wilson's Dictionary, which was approved of by Mr. Colebrooke, whom I consulted upon it. I forgot to mention that No. V. reads वाणीणस:

V. 272, h. 2. Here even No. II. gives उपकल्पते without the य which is found in the Calcutta edition, and is supported by the other mss. See Chap. III. v. 202 and 266.

V. 274, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins'

CHAP. III. Wilkins' copy all agree in reading जायान् in the first hemistich, while all the others give भूयात्. The forms जायात् and जन्यात् in the precativè of the common form are both recorded in Foster's Essay, but are omitted in Mr. Wilkins' Grammar.

V. 275, h. 2. It should be noticed, that आनन्त्यम् instead of अनन्तम् is found in the Bombay ms. and that of Mr. Wilkins. All the other mss. agree with the text.

V. 281, h. 2. A little variety is found in the different authorities. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, read with us पांचयज्ञिकम्, while Nos. V. VI. and VII. (by a correction), give पांचयाज्ञिकम्. Mr. Wilkins' ms. has पांचयज्ञियम्.

V. 282, h. 1. The same difference is found in this couplet, where Nos. V. VI. and VII. read पैतृयाज्ञिकः instead of पैतृयज्ञियः. The Bombay ms. has पैतृयज्ञिकः. Mr. Wilkins' copy varies from all in reading पैत्रयज्ञियः but the word पैत्र for पैतृ appears to be so by a subsequent alteration. Mr. Wilson's Dictionary supports the latter form.

V. 284, h. 2. Every authority, including *a* and *b* 37 r. s. make the first foot of the second hemistich a syllable too long; but the measure is easily mended, as it has been suggested by Mr. Colebrooke, (who kindly afforded his opinion on the subject), if in place of तथा we substitute either तु or च when the foot will be प्रपितामहांस्त्वदित्यान्. This gentleman remarks that the measure is not good; neither is it so in the first *pāda* of the same *śloca*. The

measure

measure being the *Vipulá vactra*, admits a tribrachys, CHAP. III  
 amphimacer, molossus, &c. &c. in the first and third *páda*.  
 The unusual length of the verse had been remarked by Mr.  
 Schlegel.

In the Asiatick Researches, Vol. x. pages 440 and  
 462; every information regarding *Sanscrit* and *Prácrit*  
 prosody will be found in an admirable essay, by Mr.  
 Colebrooke; and that portion which relates to the admissi-  
 ble varieties of the *Anustubh sloca* or *vactra* I have sub-  
 joined, as the original essay may not be accessible to every  
 one.

“ The most common *Sanscrit* metre is the stanza of four  
 “ verses, containing eight syllables each; and denomi-  
 “ nated from the name of the class, *Anushtubh*. Several  
 “ species of it have been described. Two very simple  
 “ kinds of it occur, consisting of iambic, or trochaic feet  
 “ exclusively.\* The rest are included in one general desig-  
 “ nation.† But several analogous species are compre-  
 “ hended under the denomination of *Vactra*. Here the  
 “ laws of the metre, leaving only the first and eighth  
 “ syllables indeterminate, require either a bacchius  
 “ or an amphibrachys‡ before the eighth syllable, and  
 “ forbid

\* “ The first termed *Pramāni*, the other *Samāni*. Considered as a species of uni-  
 “ form metre, the first is also named *Nagaswarupini* or *Matallicā*; and the second is  
 “ denominated *Mallicā*. There is also a regular measure which alternates trochees  
 “ and iambics, and is denominated *Manavacācrīdā*: and another, named *Chitrapadā*,  
 “ consisting of two dactyls and a spondee.”

† “ *Vitāna*.”

‡ “ The metre is named *Pathyā* when an amphibrachys is introduced in the 2d  
 “ and 4th verses; some say in the 1st and 3d.”

CHAP. III. “ forbid an anapaest or tribrachys after the first ; as also  
 “ in the 2d and 4th verses of the stanza, an amphimacer.  
 “ A variety of this metre introduces a tribachys before  
 “ the eighth syllable in the 1st and 3d verses, and a  
 “ bacchius in the 2d and 4th.\* And another sort,† which  
 “ admits five varieties, requires the penultimate syllable to  
 “ be short in the 2d and 4th verses ; and introduces before  
 “ the 8th syllable of the 1st and 3d verses, a dactyl,  
 “ anapæst, tribrachys, amphimacer, or molossus.

“ The metre, which is most in use, is one of the species  
 “ now described, in which the number of syllables is de-  
 “ terminate (*viz.* 8) ; but the quantity variable. CA’LI-  
 “ DA’SÁ appropriates to this metre the term *S’loca* (abbrevi-  
 “ ated from *Anushtubh s’loca*) ; and directs, that the fifth  
 “ syllable of each verse be short ; the sixth, long ; and  
 “ the seventh alternately long and short. The mythologi-  
 “ cal poems under the title of *Purán’a*, and the metrical  
 “ treatises on law and other sciences, are almost entirely  
 “ composed in this easy verse ; with a sparing intermix-  
 “ ture of other analogous sorts, and with the still rarer  
 “ introduction of other kinds of metre. The varieties of  
 “ the *Anushtubh S’loca*, which most frequently occur,  
 “ make the 5th, 6th, and 7th syllables of the 1st and 3d  
 “ verses all long or all short ; or else the 5th long with the  
 “ 6th and 7th short. Thus varied, it is much used by the  
 “ best poets. CA’LIDA’SÁ has employed it in the 2d and  
 “ 6th cantos of his poem, entitled *Cumára sambhava* ; and  
 “ in

\* “ *Chapalá.*”

† “ *Vipulá.*”

“ in the 1st, 4th, and several others of the *Raghuvans'a*. CHAP. III  
 “ The 2d and 19th cantos of MA'G'HA's poems are in this  
 “ metre, and so is the 11th of the *Cirátúrjuníya*.” *Asiatick  
 Researches, Vol. X. p. 440.*

V. 285, h. 1. I have followed the Calcutta edition, No. II. and the Bombay ms. in reading वा, as it appears to me the option afforded by that particle is preferable to the simple copulative sense of च; which is found in Mr. Wilkins' copy, and Nos. V. VI. and VII. Sir W. Jones' translation favours the latter, and not the former reading.

V. 286, h. 1. Every thing said with regard to 281 may be again repeated here; except that No. V. reads पंचयज्ञिकम्.

---

## CHAP. IV.

Verse 15, hemistich 2. The expression कल्पमानेषु is CHAP. IV  
 found in every authority except the Calcutta edition and No. II., and I have accordingly adopted it, because the more familiar term विद्यमानेषु seems to have been substituted as more familiarly intelligible.

V. 16, h. 1. See the remarks, Chap. III. v. 125, on प्रसज्येत.

V. 37, h. 2. The Calcutta edition differs, most likely by an error of the press, from all the authorities, in  
 omitting



CHAP. IV. omitting the *anuswāra* of मध्यं which is required by the sense.

V. 48, h. 1. Mr. Schlegel thinks that we should read वाय्वग्नी in the dual form, instead of वाय्वग्नि; but all the authorities agree in reading the compound as it is printed. I regret to say that I am not able to quote Mr. Schlegel's critical remarks beyond this note.

V. 52, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads प्रतिगु in the second hemistich, as if it were in composition. No. V. has it प्रतिगुं while all the others, with the exception of No. VII. in which the couplet is wanting, agree with the text in reading प्रतिगां. The reader can refer to Rule 1061 of Mr. Wilkins' Grammar for the form when in composition.

V. 57, h. 1. In the first hemistich of this couplet, as in the last of 99, the form स्वपेत् is found in both the Calcutta edition and No. II. According to all the authorities ष्वप् is of the second conjugation, common form, and should therefore take the termination यात् in the first person of the potential. All the other mss. read स्वप्यात्; but Nos. V. VI. and VII. make it follow and not precede शून्यगृहे. The text has in consequence been made to agree with the grammar.

V. 61, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition and No. II. agree in reading जन, in the second hemistich, and not गण; yet I have preserved the latter, because it is again repeated in other texts of CULLU'CA BHATTA.

V. 64, h. 2. There is much variety in the readings of the last word in this couplet. Mr. Wilkins' copy has  
 ॥वे सृष्टेत्

विरामयेत् the Bombay ms. reads विराजयेत्. No. V. CHAP. IV gives विरोध्यन् perhaps for विरोध्येत्. No. VI. affords another variety, viz. विवारयेत्, with which No. VII. agrees by a subsequent obliteration, as it formerly stood विवारोधयेत्. No. II. and the Calcutta text both accord in reading विरावयेत्.

V. 89, h. 2. Sir William Jones, in enumerating the various places of torment, agrees with the text, the Calcutta edition, and No. II. in reading संहत instead of संघात as is found in every other authority. Again, as he coincides with every authority except the Calcutta edition and No. II. in reading पूतिमृत्तिक instead of प्रतिमूर्त्तिक. I have made the text to conform to his reading.

V. 90, h. 2. The Calcutta edition and No. II., which I have followed, both read लोहदारक; while Sir William Jones is supported by Mr. Wilkins' ms. in reading लोहंगारक. No. V. has लोहभारक, with which No. VII. formerly agreed, but has been altered to लोहचारक, which is likewise the reading of No. VI. and the Bombay ms. Under so many varying authorities I have not ventured to differ from the Calcutta edition. CULLU'CA in his comment merely states, generally, that the account of these various places of punishment, is to be found in the *Mārcandēya*, and other *purānas*. A reference to these would no doubt satisfactorily establish the proper reading.

V. 92, h. 1. The word ब्राह्म of the first hemistich is so written in the Calcutta edition and No. II.; but in No.

CHAP. IV. VII. the Bombay ms. and that of Mr. Wilkins it is spelt ब्रह्म्ये, and No. VI. is so by a subsequent correction. No. V. reads ब्रह्म. The comment supports the text.

V. 99, h. 1. An error of the press occurs in the first hemistich of the Calcutta edition, in reading जन्निधौ for सन्निधौ. In the second hemistich, likewise, परिश्रान्तो should be read for परिश्रान्ते.

V. 99, h. 2. It has been already remarked in the note on v. 57, that the root ष्वप् is only recorded as being of the second conjugation. I have ventured to alter स्वपेत् into स्वप्यात् for the same reasons as in the former instance, yet it is proper to state that every authority reads in this hemistich स्वपेत्.

V. 125, h. 2. The Calcutta edition differs from every authority in reading क्रमतः for क्रमशः. The variation is trifling, but I have restored what I conceive the right termination.

V. 128, h. 1. According to Mr. Wilkins' Grammar, page 429, either अमावास्या or अमावस्या is good; but all the authorities except the Calcutta edition, read the penultimate syllable long. The difference is however so trifling, that I have not made any alteration.

V. 130, h. 2. In the second hemistich we find बभ्रुणः the sixth case of बभ्रुः declined as if it were a neuter, and not as a masculine noun, ending in उ, which if according to rule would be बभ्रोः.

V. 147, h. 1. All the authorities agree in reading जपेत् and not आभ्यसेत्, as is found in the Calcutta edition and No. II.; yet I have not altered it, because in the very

next

next two verses, in continuation of the same subject, CHAP. IV they all employ the word **आभ्यास**.

V. 149, h. 2. The form **आनन्त्य**, is found in every authority, except the Calcutta edition and No. II. where we read in the second hemistich **अनन्त**. As this last form is likewise an adjective, and has already been supported by many of the authorities, (See note on Chap. III. v. 275), I have not ventured to alter it. The form **आनन्त्य** will be found in Chap. III. v. 272, where there can be no doubt of its correctness.

V. 152, h. 1. The correctness of the word **मैत्र** in so unusual a sense might be doubted, if it were not supported by the comment, which is here quoted to establish its genuineness.

॥ मित्रदेवताक्त्वान्मैत्रःपायुःतद्भवत्वान्मैत्रंपुरीषोत्सर्ग ॥

But for this explanation it might fairly be conjectured to be misprinted for **मौत्र**. See **मित्रं** Chap. XII. v. 121, h 2.

V. 164, h. 1. In the Calcutta edition **नैनं** is read for **नैव**, and in No. II. we have the same by a subsequent alteration. No. II. appears, however, to have formerly read **नैनं**, and in this it is supported by every other authority, including Sir William Jones' translation, and the mss. in the Royal Society's library marked *a* and *b* 37. I have therefore corrected the text to **नैनं**.

V. 168, h. 2. The expression **अमुत्रत्यैः** of the Calcutta edition seems to afford no satisfactory sense. In adopting **अमुत्रान्यैः** I have followed Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. No. V. has **अमुत्रात्यैः**. No. VI. was the same, but now agrees with Mr. Wilkins, &c. No. VII. has

CHAP. IV has undergone some alteration, but at present agrees with No. V. In selecting the present reading, I have been guided by the comment, Sir W. Jones' translation, and the force of verse 33 of Chap. v.

V. 185, h. 1. In venturing to read **ह्यास्वा**, instead of **ह्यास्वः**, as it is found in the Calcutta edition and No. II. I have been guided by the apparent sense of the passage and the authority of Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. The two mss. of the Royal Society's library likewise read **स्वा**. Some of these authorities put **स्वा** before, and some after **ह्या**.

V. 205, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads **हुते** for **तते** in the first hemistich: the others accord with the last reading. But though all agree in reading **हुते** for **कृते** in the same hemistich, I have not made any alteration, as it is supported by the Calcutta edition and No. II.

V. 208, h. 2. An error has crept into the Calcutta edition, where **वेक्षितश्च** is found for **वेक्षितंच**. This last reading is supported by every other authority, and is required by the sense.

V. 209, h. 2. From the frequency with which the *anuswāra* is omitted in the mss. there is some difficulty in ascertaining the true reading in such forms as **विदुषा** and **विदुषां**, particularly when both afford equally good sense. The Calcutta edition reads the word in the genitive case, and this is supported (I think by a subsequent correction) by Nos. II. and VI. and by the two mss. marked *a* and *b* 37 of the Royal Society's library. All the others read the word in the third case. Owing to these discrepancies

I have followed the Calcutta edition, Sir William Jones' CHAP IV translation, and the most obvious sense.

V. 215, h. 2. Sir William Jones, following the comment of CULLU'CA, considers the second class of prohibited persons, mentioned in the last hemistich, to be workers in cane. ME'D'HA'TITHI, on the contrary, considers the class in question to be players on musical instruments, and consequently reads the word वेण. But if "*a splitter or worker in cane*" be intended, we must read वैण: a derivative of वेणु "*a cane or bambu.*" The Calcutta edition, therefore, appears to be wrong in reading वेण "*a musician.*" No. II. is imperfect, the word not being legible, though some alteration has been attempted; its comment is likewise faulty. I have followed the Bombay ms. in reading वैण, which is supported by Mr. Wilson's Dictionary. No. V. has वर्ण, which must be faulty.

V. 221, h. 1. The sense of the commencement of this couplet does not seem clear, as it stands in the Calcutta edition, Nos. II. and V. viz. यहेतेन्येत्वभोज्यान्नाः. The Bombay ms. is evidently incorrect, being moreover a syllable short; it has एतेन्यत्वभोज्यान्नाः. Nos. VI. and VII. have a syllable too much, and read यहेतेभ्योन्येत्वभोज्यान्नाः yet they rather support Mr. Wilkins' ms., which I have followed, the difference being almost confined between एभ्यः and एतेभ्यः. The reading adopted seems corroborated by CULLU'CA's comment.

V. 231, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' copy, read विष्टपं in

CHAP. IV. the last hemistich, the others have पिष्टपं. According to Mr. Wilson's Dictionary, both forms are good.

V. 232, h. 2. The reading सार्ष्टिताम् is confirmed by the Calcutta edition, the text of No. II. the Bombay ms. Mr. Wilkins' copy, and that marked *a* 37 in the Royal Society's library. The following copies give साश्वतं viz. Nos. V. VI. VII. The ms. marked *b* 37 R.S. has by an error साश्वदं and No. II. in the comment reads साश्वत्रतां.

V. 250, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have निर्नुदेत् contrary to the rules of euphony, which require निर्णुदेत्. The proper reading is supported by the Bombay ms. Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' copy reads निर्वदेत्.

V. 258, h. 2. It should be recorded here, that all the authorities as well as the measure support चिन्तयानः as it is found in the second hemistich. The root चित् (इ), being of the tenth conjugation, should make, according to rule. चिन्तयमानः in the active participle of the proper form. If we suppose the latter to have been the true reading, originally, it will be necessary to leave out the particle हि, otherwise there will be a syllable too much. I incline, however, for the first reading, as I think I remember to have met it in other works; and because in Chap. VIII. v. 32, there is a similar anomaly in the use of अवेदयानः.

Note.—Since printing page 358, v. 99, I feel reason to doubt whether the form स्वप्यात् be admissible or not at the end of a second or fourth *páda*; even though the last letter of the double consonant be a liquid. If this doubt be valid we must read स्वपेत्.

## CHAP. V.

Verse 25, hemistich 2. The word विक्रियाः has no CHAP  
*visarga* in the Calcutta edition, nor in No. II.; but it is  
 found with it in all the other mss.

V. 28, h. 1. Mr. Wilkins' ms. affords a solitary in-  
 stance, in reading प्राणस्यार्थ for प्राणस्यान्नं.

V. 38, h. 1. An important difference occurs about the  
 words कृत्वोह, which I have preserved because it is ex-  
 pressly countenanced by CULLU'CA's comment, and the  
 Bombay ms. Mr. Wilkins' copy formerly had the same,  
 but it has subsequently been altered to कृत्वेह (कृत्वा + इह).  
 This latter form is that of Nos. V. VI. and VII. The  
 affix कृत्वस् is employed to modify the sense of words  
 relating to portions of time, as is known to every scholar.  
 See Mr. Wilkins' grammar, Rule 1040. The expletive  
 ह is merely an ornamental adjunct to complete the sound  
 and metre. It is singular that notwithstanding this ex-  
 press notice in the comment, No. II. reads कृत्वेह in the  
 text.

V. 40, h. 2. The word उत्सृतीः is found in the last  
 hemistich of the Calcutta edition, and it is spelt उत्श्रितीः  
 in No. II. This latter form of the word, if spelt according  
 to rule, would make उच्छ्रितीः which is the mode in which  
 it is found in Mr. Wilkins' ms. in the Bombay copy, and  
 in b 37 R. S. Mr. Wilson's Dictionary, and v. 170 of  
 Chap. VII. confirm this, as we there find उच्छ्रित the perfect  
 participle



CHAP. V. participle of the same etymon. Nos. V. VI. and VII. read उच्छृतीः. *a* 37 R. S. has उत्थितां.

V. 41, h. 2. The Calcutta edition, contrary to the sense and every other authority, reads हिन्स्यान् instead of हिन्स्यान (हिन्स्याः + न) of the second hemistich.

V. 42, h. 2. The Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. and *a* and *b* 37 R. S. read पशून् in the accusative plural, contrary to the Calcutta edition and No. II. which have the accusative singular. Sir W. Jones' translation supports the plural form, which is further required to complete the sense of the first hemistich. The 42d and 43d couplets are not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 47, h. 1. I have ventured to restore धृतिं into रतिं in the first hemistich, because it was so in No. II. and is so in the Bombay copy, in Mr. Wilkins' ms. and in Nos. V. VI. VII. and *a* and *b* 37 R. S. It is true that CULLUCA mentions the word धृति; but this may be merely explanatory of the general idea, and owing to his often adopting a different word to convey the sense of the text with clearness.

V. 59, h. 2. Owing to the Calcutta edition and No. II. reading the first word आवीक् with the first vowel long, to the Bombay copy having आची, and to Mr. Wilkins' ms. reading आवा, and my not being at the time of printing in possession of Nos. V. VI. and VII. the word has been so printed instead of अवीक्; for though Mr. Wilson's Dictionary supports the last form, there appeared to me reason to doubt whether the word आवीक् might not be  
equally

equally good, particularly as even the two copies, namely, CHAP. V the Bombay ms. and Mr. Wilkins', though faulty in the rest of the word, agreed with the Calcutta edition in reading the first vowel long. However, Nos. V. VI. and VII. have it short, and in Chap. VIII. v. 30 the word again occurs, where it is short in all. It is likewise so written in Mr. Wilkins' Sanscrit Grammar, p. 545, and in Dr. Carey's, p. 764. The manuscript *a* 37 R. S. agrees with Mr. Wilkins' copy; and *b* 37 R. S. reads with our text, the Calcutta edition, and No. II. *viz.* आर्वाक्.

V. 67, h. 2. Great discrepancies are found in the mss. when the prepositions नि or निर् occur, one being continually substituted for the other, though reversing the sense. The same observations will hold with regard to the derivatives from the roots वृ and वृत्. The Calcutta edition, No. II. (by a subsequent correction of नि into निर्) and No. VII. agree in reading निर्वृत्, which is supported by Mr. Wilson's Dictionary and the etymology of the term. No. VI. nearly confirms this reading, as it has निर्वृत्. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and *b* 37 R. S. read निवृत्, while No. V. and *a* 37 R. S. differ from all in reading निवृत्ति. Nos. V. VI. and VII. all substitute मुंडकानां for चूडकानां.

V. 69, h. 2. Mr. Wilkins' ms. in the second hemistich reads क्षेपेयुः for क्षपेयुः. The Bombay copy has क्षिपेत. *b* 37 R. S. on the contrary gives क्षपेत, and No. V. reads क्षेपेत, while क्षपेयुः is supported by the Calcutta edition, Nos. II. VI. VII. and by *a* 37 R. S.

CHAP. V. V. 73, h. 1. The Calcutta edition, and No. II. (by a subsequent alteration), read निर्मज्जेयुः instead of निमज्जेयुः; for the latter reading we have the authority of the Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. No. V. and a 37 R. S.; while for the former we have in addition Nos. VI. and VII. The two last are decidedly so, for the letter म is doubled under the *arka*. Yet I have ventured to read with the greater number of authorities.

V. 84, h. 1. Instead of अघाहानि (अघ + अहानि) of the first hemistich, which is supported by the Bombay ms. and Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' copy reads, by subsequent alteration, अघत्तानि, which has not to my knowledge any sense. No. II. was right, but the last आ in the word has been obliterated with yellow orpiment, the usual pigment employed for this purpose. a 37 R. S. has अशहानि, and b 37 R. S. अहानि. In proportion as a term is obscure will the mss. be found to be defective.

V. 84, h. 2. Mr. Wilson only gives the form सनाभिः in his Dictionary. All the authorities agree in reading सनाभ्यः.

V. 94, h. 2. From the indistinctness with which the mss. are generally written, there would be no possibility of discovering the true reading but for the comments. The very equivocal shape of the words चात्र (च + अत्र) is the probable cause why in every ms. even including No. II. we find चात्र substituted in the last hemistich.

V. 97, h. 2. No verse in the work has given more trouble than this, in the hope of reconciling the syntax, etymology, and sense. The difficulty lies in reading प्रभवाप्ययम् as  
it

it is found in the Calcutta edition, and in Mr. Wilkins' CHAP. V  
ms. The sense required is very clear. The idea is the  
“*beginning and end,*” “*commencement and cessation,*” or  
any similar opposition of terms. प्रभव answers for the  
first very well ; but अत्यय is not found in any Dictionary,  
and does not seem to admit of derivation. The word is  
expressly countenanced by CULLU'CA's comment, where  
it is said to imply विनाशः “*destruction.*” No. II. reads  
by an error in the text प्रभवस्थियं, but agrees with the  
Calcutta edition in the comment. Under such express  
authority I have not ventured to make any alteration or  
emendation, but I think it is not the true reading, and I  
state the following reasons for this belief. Nos. VI. and VII.  
in both text and comment, read प्रभवाप्ययौ. Now this  
cannot be right, because the term must be considered as  
an epithet qualifying शौचाशौचं, and consequently should  
agree with the latter in number, case, and gender, as it is  
found to do in the Calcutta edition. No. V. has, both in  
the text and comment, प्रभवाव्ययौ and agrees with Nos.  
VI. and VII. in explaining the passage to mean प्रवृत्तिनि  
वृत्ती, “*beginning and end.*” The Bombay ms. has  
प्रभवोद्ययं, which I have little doubt is misspelt for  
प्रभवोत्ययं, as it is found in b 37 R. S. This last, in my  
opinion, approaches the true reading (प्रभवात्ययं), as the  
sense of अत्ययं, “*end, death,*” contrasts exactly with  
प्रभव, “*beginning, birth.*” a 37 R. S. is two syllables  
short, and reads प्रभयम्.

V. 103, h. 1. Though the Calcutta edition is supported  
by Nos. V. VI. and VII. in reading एवच in the last  
hemistich

CHAP. V. hemistich instead of एववा, I have ventured to substitute the last, which is required by the sense, and is supported by the comment of the Calcutta edition. Both text and comment of No. II. had एववा originally. This reading is further supported by Mr. Wilkins' copy and the Bombay ms.

V. 103, h. 2. Though सचेल be found in the Calcutta edition, Mr. Wilkins' copy, and Mr. Wilson's Dictionary, yet I have preferred सचैल, which is supported by the Bombay copy, Nos. II. V. VI. and VII. a 37 R. S. reads the same, and Mr. Wilkins gives चैल as an example when explaining the root चिल्, in his list of roots. चैल is not noticed by Mr. Wilson in his Dictionary.

V. 113, h. 1. I think the Calcutta edition and No. II. are decidedly in error in reading हैमरौष्यं for हेमरूष्यं which is the reading in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. The last three, likewise, read अग्नेश्च before अपाम् at the commencement of the couplet.

V. 114, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy read ताम्रायस्कांस्य, all the others ताम्रायःकांस्य. The difference is trifling.

V. 115, h. 1. The Calcutta edition reads आप्लवन in the text, and उल्लवन (उत्प्लवन?) in the comment. No. II. has उत्प्लवन in the text, and प्लवन in the comment. Mr. Wilkins' ms. reads उत्पवन, but formerly had उत्प्लवन. This last is likewise the reading of b 37 R. S. The Bombay copy, Nos. VI. and VII. read उत्पवन; but No. V. reads उक्तावन by an evident error of the copyist, for in  
the

the comment of that ms. as well as in that of Nos. VI. CHAP. v. and VII. the word is spelt उत्पवन. Mr. Wilson, in his Dictionary, states that उत्पवन implies the “*straining of fluids before using them for religious purposes.*” That उत्पवन is the word intended is clear, because the sense required is the act of purifying liquids; but according to CULLU’CA’s comment this is effected by stirring them with a couple of blades of *cusa*-grass, and not by straining them.

V. 117, h. 2. The word स्प्य is neither found in any Dictionary nor is it mentioned in any of the comments, simply because it must be of the most popular use. In Mr. Wilkins’ ms. there is only स, but it is found in every other ms. But for Sir W. Jones’ translation its meaning would be unknown, he describes it as an instrument for collecting grain. It may not be out of place here to mention that the word उलूखल is spelt उलूषल in No. V. which tends to shew that that ancient copy comes from the Western or North-Western side of India, where ष is popularly used indifferently for ख, and with the same sound, viz. *kha*.

V. 119, h. 1. I have altered चेलवत् into चैलवत् for the same reason as already given in the note on v. 103.

V. 122, h. 2. The letter न् of the compound मृन्मयं is changed into न् by Rule 35<sup>b</sup> of Mr. Wilkins’ Grammar; but I am not aware whether, in a casual compound, the rules of euphony must be carried so much further as to require the न् being changed into ण्, because of its following the letter ऋ. In the Calcutta edition in this couplet, and in the next verse, as well as in other places, how-

CHAP. V.

ever, the compound is written मृण्मयं. In No. II. it is likewise so spelled, v. 123, but it is written मृन्मयं in this couplet. In all the other authorities, including *a* and *b* 37 R. S. the term is spelt मृन्मयं. Both the comment of the Calcutta edition and of No. II. read मृन्मय in this distich.

V. 124, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is supported by Nos. V. VI. VII. and by *b* 37 R. S. in reading संमार्जनेनांजनेन, while the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, and *a* 37 R. S. read with us संमार्जनोपांजनेन. The word उपांजन is explained in the comment of ME'D'HA'TITHI on v. 122, to mean, "*the coating or smearing the ground or floor with a plaster of cow-dung, &c.*" The word is not found in Mr. Wilson's Dictionary.

V. 128, h. 1. The Calcutta edition has तृष्यं in the first hemistich, which I have altered into तृष्यं, as it is found in Mr. Wilkins' copy. No. II. reads तृष्यं, and *b* 37 R. S. तृष्यै, apparently for the 4th case of तृप्तिः. The other mss. seem to read तृष्यं; but there is little reliance to be placed upon them in the case of compound letters.

V. 129, h. 1. The word पण्यं is put पण्ये in the Calcutta edition, but the first mode is supported by Nos. II. V. VI. VII. the Bombay copy and Mr. Wilkins' ms.

V. 129, h. 2. भैक्षं is found for भैक्ष्यं in the Bombay copy and in Mr. Wilkins' ms.; but Nos. II. V. VI. and VII. read भैक्ष्यं.

V. 135, h. 1. Supported by Sir William Jones' translation, Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and Nos. V.

VI.

VI. and VII. I have ventured to substitute कर्णविष्णुखाः CHAP. V for घ्राणकर्णविद्. The Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. read मूत्रं in the nominative, all the others make it to form part of the compound.

V. 136, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads वामकरे instead of एकत्रकरे; but this last reading is supported by the Calcutta edition, Nos. II. V. the Bombay ms. and b 37 R. S. In No. VI. the word करे was alone written, but वाम has since been inserted in the margin. No. VI. had एकत्रकरे but it has been altered into वामकरे. This last is the reading of a 37 R. S.

V. 138, h. 2. Though Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy agree in चाप्यन्नं (च + अपि + अन्नं instead of चअन्नं I have adhered to the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. The cæsure is made by चं.

V. 142, h. 2. An important typographical error has crept into the Calcutta edition, in the second hemistich, where आप्रयतः is printed for अप्रयतः.

V. 146, h. 2. In Mr. Wilkins' ms. धर्म and not धर्मान् is found in the second hemistich. The Bombay copy and No. V. read धर्म without the *anuswára*, which is an error of the copyists, and therefore supports Mr. Wilkin's ms. The comment of the Calcutta edition and No. II. both read धर्म; but the text of those two, as well as of Nos. VI. and VII. read धर्मान्. The difference is not of much consequence, and I have not ventured on any alteration, because the plural form is supported by Sir William Jones' version.



CHAP. V. V. 151, h. 1. The Calcutta edition, contrary to every authority and the plain context of the injunction contained in this couplet, reads च for वा in the first hemistich.

V. 165. } These two couplets are not found in the three  
V. 166. } copies of ME'D'HA'TITHI.

---

## CHAP. VI.

CHAP. VI. Verse 5, hemistich 2. It must be by an error of the press that एतान्येव, and not, as the sense requires, एतानेव, is found in the Calcutta edition; for every other authority reads the last.

V. 7, h. 1. Instead of भक्ष्यं Mr. Wilkins' ms. has भैक्ष्यं. The Bombay copy reads भक्ष्यः and Nos. VI. and VII. have भक्षः. No. V. reads भक्ष without any case by error. I have adhered to the Calcutta edition in reading भक्ष्यं.

V. 14, h. 2. Sir William Jones is supported by Nos. II. and VII. and by Mr. Wilson's Dictionary, in reading श्लेषातक. The Calcutta edition, the Bombay copy and No. V. read श्लेषान्तक, and No. VI. has श्लेषान्तिक. I have conformed to the reading supported by Sir W. Jones and Mr. Wilson, which is confirmed by *a* and *b* 37 R. S. I wish here to remark, that the *anuswāra* may be left out by mistake, as it frequently is, and that of two opinions, one

one supported by its insertion, and the other by its omission, the former is much the stronger. Mr. Wilson assigns as the derivation “श्लेष्मन् *phlegm*, अत *to go (to remove).*” But if we should read श्लेष्मान्त, then the derivation might be श्लेष्मन् “*phlegm*,” अन्त “*an end, death.*” “*Antagonistick to phlegm.*”

V. 20, h. 1. In the Calcutta edition शुक्ल is printed for शुक्ले which is the reading of all the mss.

V. 24, h. 1. In conformity with Sir W. Jones’ version, No. II. and the Bombay ms. I have preserved तर्पयेत्, the reading of the Calcutta edition. Mr. Wilkins’ ms. No. VI. and a 37 R. S. have तर्पयन्. No. V. reads तर्पयत्. No. VII. has now तर्पयन्, but formerly read तर्पयित्. b 37 R. S. gives तर्पत्.

V. 24, h. 2. Mr. Wilkins’ ms. stands alone in reading तीव्रतर for उग्रतर.

V. 25, h. 1. The commencement of this couplet as it stands in the Calcutta edition and No. II. viz. अग्निनात्मनिवैतानात् seems contrary to the construction usually employed in MENU, and is different from what is found in the other mss. Nos. V. VI. VII. and b 37 R. S. read अग्निश्चात्मनिवैतानान् which I have followed. Mr. Wilkins’ reads the same nearly, simply substituting तु for च. The Bombay ms. has अग्निश्चात्मनि, &c. which is likewise the reading of a 37 R. S. These two last must be wrong, as अग्निश्च ought to be in the accusative plural to agree with वैतानान्. The Calcutta edition is quite in error in reading वैतानात् instead of वैतानान्. This cannot be consi-

CHAP. VI. dered an error of the press, because No. II. which was correct originally, has been altered to agree with it.

V. 29, h. 2. Mr. Wilkins' ms. and No. V. both read संशुद्धये instead of संसिद्धये, and in this they are confirmed by *b* 37 R. S. But that this is an error of the text in No. V. is shown by its comment, where we have the last and not the first word. *a* 37 R. S. reads संशुद्धये. Mr. Wilkins' ms. is further in error in reading श्रुतीः for श्रुतीः. Nos. VI. VII. and *a* and *b* 37 R. S. omit the *visarga* of this word. No. V. reads श्रुति, and the Bombay copy was so too, but has been corrected.

V. 31, h. 1. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, *a* and *b* 37 R. S. read चास्थाय (च + आस्थाय) for वास्थाय. This last reading is however supported by Sir W. Jones' version, and Nos. II. V. VI. and VII.

V. 32, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is unsupported by any other authority, in reading वृत्तीनां for चर्यानां.

V. 33, h. 1. The Calcutta edition, by an error of the press, reads भुविदृत्य for तुविदृत्य. *a* 37 R. S. भुविदृत्य. *our*

V. 34, h. 1. Mr. Wilkins' ms. differs from all the authorities in reading गच्छेत्कृतहोमः. *a* 37 R. S. has गच्छेत् हुतहोमः ; all the others agree with the Calcutta edition.

V. 43, h. 2. CULLU'CA, in explaining the word अशंकु सुकः which he renders स्थिरमतिः "of steadfast mind," says that others read असंचयिकः. In fact this is the reading in Mr. Wilkins' ms., in the Bombay copy, and in *a* and *b* 37 R. S. The same should be found in the text of

ME'D'HA'TITHI,

MED'HA'TITHI, Nos. V. VI. and VII. because they in CHAP. V their comments say "*others read अशंकशुकः*;" but instead of what might be expected from the intimation given by CULLU'CA, and this indication in their comments, अशंकशुकः and not असंचयिकः is found in their texts. Mr. Wilson spells this word संकशुकः without the privative. No. II. in the text has असंकशुकः but in the comment we have असंकशुकः. No. V. gives असंकशुधः in the text, but in the comment we have असंकशुकः. In No. VI. the word had been forgotten in the text, but in the margin it is written असंकशुकः. The comment, however, spells the word अशंकशुकः. No. VII. in both text and comment appears to have read असंकशुकः which has in every place been altered into अशंकशुकः. Under all these conflicting authorities I have not ventured to deviate from the Calcutta edition.

V. 43, h. 2. Mr. Wilkins' ms. and a 37 R. S. stand unsupported in reading समन्वितः for समाहितः.

V. 45, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has जीवनं for जीवितं, which is the reading of every other authority.

V. 45, h. 2. The Bombay ms. Nos. V. VI. and VII. read निर्वेश for निर्देश. The sense of निर्वेश "*wages*," agrees very well with Sir W. Jones' translation; but CULLU'CA BHATTA is express in the use of निर्देश which he explains in the comment. Mr. Wilkins' ms. has निदेश which has the same sense as निर्देश in Mr. Wilsons' Dictionary. b 37 R. S. reads निदेश, but a 37 has had an र added, and now reads निर्देश.

CHAP. VI. V. 54, h. 1. See the remark on मृन्मयं, Chap. v. v. 122.

V. 55, h. 1. The Bombay ms. differs from every other copy in reading प्रव्रज्येतविस्तरात्. It may be said even to differ from itself in varying from what it gives in Chap. III. v. 125, where it agrees in form with all the other authorities in what may be considered the same idea and expression. In addition to what has been already remarked on that passage, it may be mentioned here, that Nos. VI. and VII. and *b* 37 R. S. read प्रसज्येत; *a* 37 R. S. has, and No. V. had, प्रसज्जेत, which some late reader has altered into प्रसज्जेत. The word (h. 2.) सज्जति, which is so spelt in every copy, affords the most decisive evidence that प्रसज्जेत is the true reading. It is right, however, to notice that the comment of No. II. in explaining विषये ष्वपिसज्जति has विषयेष्वपिप्रसज्येत while the Calcutta edition reads the last word प्रसज्जेत.

V. 58, h. 1. Mr. Wilkins' copy is again solitary in reading अतिपूजित for अभिपूजित.

V. 59, h. 2. The similarity in the forms of ह्रि and क्रि as written in some of the manuscripts, is perhaps the reason why क्रियमाणनि occurs for ह्रियमाणनि in Mr. Wilkins' ms.

V. 66, h. 1. It appears to me that वसन् is better than रतः which is found in the Calcutta edition, Nos. II. VI. and VII. Yet Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. V. read वसन्. Supported, however, as रतः is, I have not ventured to make any alteration.

The word भूषितः is given for दूषितः in the Bombay CHAP. VI. ms., and in Nos. V. VI. and VII. The same word is found with the following explanation in the comment, viz. कुसुमकटकाद्याभरणैः “*Adorned with flowers, golden bracelets, or other ornaments.*” CULLU’CA, contrary to his usual plan, takes no notice of this variation, but explains दूषितः to imply आश्रमलिंगरहितः “*Destitute of the external symbols of his order.*” Sir W. Jones has followed the comment in rendering this “*Equal-minded towards all creatures.*” सर्वभूतेषु ब्रह्मबुद्ध्या समदृष्टिः “*Looking with an equal eye, by (the light of) divine knowledge upon all beings.*”

V. 70, h. 2. All the authorities agree in making विज्ञेयं to agree with तपः and not with प्राणायामाः.

V. 81, h. 2. Nos. V. VI. and VII. read सर्वद्वन्द्वैर्विनिर्मुक्तैः, all the others have it as is found in the Calcutta edition, सर्वद्वन्द्वविनिर्मुक्तैः.

V. 89, h. 1. It is singular that Mr. Wilkins’ ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read श्रुति instead of स्मृति. That the last is the right reading cannot be doubted. Sir W. Jones so read it, and it is stated in Chap. II. v. 9, that the वेद and the श्रुति are the same; hence as the वेद is expressly mentioned, स्मृति must be the other authority quoted. The *Sruti* and the *Smṛiti* are to the *Hindus* what the Law and the Prophets were to the Hebrews.

## CHAP. VII.

CHAP. VII. Verse 32, hemistich 1. Mr. Wilkins' ms. is supported by Nos. V. and VII. in reading न्यायवृत्तिः for न्यायवृत्तः. No. VI. did read the same, but has been altered.

V. 41, h. 1. Mr. Wilkins' ms. the Calcutta edition, and No. II. read वेणः, the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. have वेनः. This name again occurs so spelt in Chap. IX. v. 66, in the Calcutta edition, and in No. II.

V. 41, h. 2. There are many discrepancies in the readings of this hemistich. I have followed the Calcutta edition, which agrees with Sir W. Jones' version. No. II. has सुंदापैजवनश्चैवसुमुखेनिमिरेवच. In this there is an evident error, सुमुखे being put for सुमुखो, which is the reading of the comment. Mr. Wilkins' ms. has सुदाःपैजवनश्चैवसुमुखोनिमिरेवच. The Bombay copy exactly agrees with this. No. V. reads thus, सुंदःपेजवनश्चैवसुरथोनेमिरेवच. Here we have the first syllable of the second name spelt पे and not पै, and likewise the first syllable of निमिः written ने, and the third name altogether different. No. VI. exactly corresponds with this reading. No. VII. agrees with the Calcutta edition, with the exception of giving यवन for जवन with a ज. As the comment of ME'D'HA'RITHI does not repeat the names, there is no check to keep them correct, or to enable the reader to confirm them. In CULLU'CA BHATTA's comment, the names are repeated, but there is some discrepancy between

tween the Calcutta edition and No. II., the former CHAP. VII. reading **पियवनस्यपुत्रःसुदासोनामा**, “SUDA’S<sup>SA</sup>, the son of PIYAVANA.” Sir W. Jones makes the substitute to be SUDA’MAN. The comment of No. II. was nearer to Sir W. Jones’ translation, as it was originally **पिजवस्यपुत्रःसुदानामा**, and in this it nearly coincided with its own text; but by a marginal emendation we are to read **सुदासः**. This last alteration is, I think, an error, for if **यवन** is the true reading, then the first should be **सुदासः**; but if **पैयवन** is so considered, then we must necessarily take a word a syllable shorter, and read either **सुदा**, **सुदः**, or **सुंदः** according to some one of the clashing authorities. Still, however, none of these support the word SUDA’MAN, which is put as an alternative by Sir W. Jones. See remarks on v. 110, Chap. VIII.

V. 54, h. 1. Mr. Wilkins’ ms. is unsupported in reading **मौनान्** for **मौलान्**.

Mr. Wilkins’ ms. and Nos. V. and VI. read **लक्ष्यान्**. All the others have **लक्षान्**. According to Mr. Wilson’s Dictionary both forms are good.

V. 54, h. 2. Mr. Wilkins’ ms. has **वाष्टौवा** (**वा** + **अष्टौ** + **वा**) in which it is supported by the Bombay ms. and No. VII. It seems, however, to have formerly agreed with the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI. in reading **चाष्टौवा** (**च** + **अष्टौवा**). I have adhered to the Calcutta edition, because I think the **वा** after **अष्टौ** renders that before it not merely unnecessary, but redundant. No. II. seems formerly to have read **वा**, but has been altered into **च**.



CHAP. VII. V. 55, l. 2. The Calcutta edition has किंतुराज्यं. No. II. किचराज्यं, No. V. किंराज्यंच, and No. VI. the same as No. V. But here the sense requires an interrogation of astonishment, which is found in the form किमु in the Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. and No. VII. This particle is familiar to every Sanscrit scholar, and occurs in line 11 page 2 of the *Hitôpadêsa*, where we have the phrase किमु यत्र चतुष्टयं “*How much more when there are the four?*”

V. 59, l. 1. An instance here occurs of what has been already mentioned, with regard to the employment of निर for नि, and *vice versâ*. The Calcutta edition reads निःक्षिपेत्, and the comment explains the term to mean समर्पयेत् “*he should entrust,*” a sense borne out by the meaning of निक्षेप “*a pledge or deposit.*” Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, No. VII. and Nos. V. and VI. in the comment, have नि and not निर. In Nos. V. and VI. the first hemistich is wanting in the text, which proves some connexion between those two copies. No. VI. has had the deficiency supplied in the margin, apparently at no very distant period, and in it the word is thus spelt, *viz.* निःक्षिपेत् with two errors.

V. 59, l. 2. समारभेत् is confirmed by the Calcutta edition, Nos. II. and VI., while Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VII. have समाचरेत्.

V. 68, l. 1. The Bombay ms. and No. VII. read the च after सर्व; Mr. Wilkins' ms. the Calcutta edition, and No. II. insert it before that word. Nos. V. and VI. again agree

agree with one another in being deficient in verses 68, 69, CHAP. VII. 70 and 71.

V. 72, h. 1. Considerable obscurity accompanies the word **अप्सराः**, which is the reading of the Calcutta edition, and of No. II. by a correction, but what the last authority had originally is not discoverable. Mr. Wilkins' ms. reads **आश्रयापराः**. The Bombay ms. gives **आश्रयाश्चराः**. No. V. differs in having **आश्रयापुरा**. No. VI. agrees with No. V., while No. VII. appears originally to have read **अपराः** which has since been corrected by a marginal emendation into **आश्रयापुरा**. The ms. a 37 R. S. reads by an interpolation of the comment **गर्नाशयानक्रादयःचराः**. b 37 R. S. reads **आश्रयापुराः** which may be a mere deficiency of the pen for **अपुराः**. Notwithstanding these discrepancies of the various texts, the comments of Nos. V. and VI. read **अप्सराः** and explain it to mean **ग्राहकुर्मादयः** "sharks, tortoises, &c." No. VII. affords the same explanation, but reads the word **अपुराः**. Following the mere analogy of the language this last would appear to be the true reading ; but the root **मृ** affords us as good a derivation as **चरू**. The only difficulty that presents itself in selecting **अप्सराः** is, that the word is not recognised in the sense of "*aquatick animals*," but seems peculiarly appropriated to the celestial nymphs of **INDRA**'s heaven.

V. 74, h. 2. Instead of **विधीयते** which is found in the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, and Mr. Wilkins' ms. reads **विशिष्यते**. Nos. V. VI. and VII. have **दुर्गाणिकारयेत्**.

CHAP. VII. V. 80, h. 2. An error has crept into our text in following the Calcutta edition, **आम्नायपरः** is the true reading : and not **आम्नायापरः**. The former reading is supported by Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. VII. A new proof is here afforded of the connection between Nos. V. and VI. Both read by mistaking equivocal letters **स्पोवाप्रायपरः**.

V. 98, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads **विचलेत्**, while all the others read **च्यवेत्**.

V. 99, h. 2. The mistakes in the use of **नि** and **निर्** have been already noticed in note 59, Chap. VII. No. II., the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read **निक्षिपेत्**, as is required by the context ; for every pious gift may be considered as a sort of deposit placed with worthy objects for sacred purposes. The Calcutta edition and Mr. Wilkins' ms. read **निक्षिपेत्**.

V. 101, h. 2. Here again the same difference occurs in the mode of writing **निक्षिपेत्**, except that Mr. Wilkins' ms. omits the *visarga*, and that the Bombay copy substitutes the word **योजयेत्**.

Mr. Wilkins' ms. is clearly in error in reading **बुद्धा** for **बुद्धि**, as the latter is explained by the comment.

V. 105, h. 2. For **गूहेत्**, which is countenanced by CULLU'CA's comment, and is found in the Calcutta edition, in No. II., Mr. Wilkins' ms. has **गृहेत्**, the Bombay copy **गृहे**, No. V. reads **ग्रह**. No. VI. had **गूहे**, which has been altered into **गूहेत्**. No. VII. likewise reads **गूहेत्**.

V. 125, h. 1. The Calcutta edition has राजाकर्मसु CHAP. VII.  
instead of राजकर्मसु.

V. 132, h. 2. The Calcutta edition and No. II. again agree in the spelling of मृन्मय. See note 122, Chap. v., and in this instance it is supported by Mr. Wilkins' ms. We may therefore suppose that one or other mode is optional.

V. 135, h. 1. Mr. Wilkins' ms. stands alone in reading श्रुतवृत्तिं for श्रुतवृत्ते.

V. 145, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has हुत्वाग्नीन्, the others हुताग्निः. A mistake of a syllable in this verse, in No. V., which is likewise found in No. VI. leaves no doubt that the latter is copied from it.

V. 149, h. 1. As it is possible that तिर्यग्योनः may be equally good with तैर्यग्योनः, I have followed the Calcutta edition. In this and in v. 150, h. 1, some authorities read one way, and some the other.

V. 154, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads अनुरागोपरागः the other authorities agree with the text.

V. 162, h. 2. The Bolognese copy, Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VI. read द्वैधेक्षणमेवच instead of द्विविधः संश्रयः स्मृतः. This couplet is not in No. VII.

V. 165, h. 2. मित्रस्य is read in Mr. Wilkins' ms. after संहतस्यच, all the others read मित्रेण.

V. 169, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has प्राप्त्वातु for तद्दे which is found in all the other authorities.

V. 188, h. 2. Agreeably to what is laid down by Mr. Wilkins in Rule 627 of his Grammar, निविश is found in the proper form potential in all the authorities except his

CHAP. VII. his own ms. and No. VII. In the former it is read in the common form, as follows:—निविशेत्सतदास्वयं, where it may be observed that the pronoun स is introduced for the purpose of giving the due length to the *páda*. No. VII. is clearly in error, for it reads हिविशेत्. If we suppose हि to be correct, then the proper form is inadmissible; but if this last be right, then नि should be substituted for हि.

V. 193, h. 1. Nos. V. and VI. agree with Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy in reading the first hemistich thus कौरुक्षेत्रांश्चमत्स्यांश्चपांचालान्सूरसेनजान्, while the Calcutta edition, Nos. II. and VII. have the passage as it is printed, without converting कुरुक्षेत्र and पांचाल into gentile nouns. All read मत्स्यान् and not मात्स्यान्, as would be required by conforming to the analogy of पांचालान्. That the reading adopted is the true one, will be seen by referring to Rule 895 of Mr. Wilkins' Grammar, where it is laid down, that, "when a patronymic formed by any of the foregoing rules is put in the plural number, the distinctive affix to the primitive is omitted." And further, that, "it is common to put the names of certain countries in the plural number, to denote the inhabitants."

V. 200, h. 1. परिक्षये and not असम्भवे is found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. VII. The couplet is altogether omitted in Nos. V. and VI. I have followed the reading of the Calcutta edition and No. II. which is favoured by Sir W. Jones' translation.

V. 205, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has वर्तते for विद्यते. No. VII.

VII. is altogether deficient, it begins with the last hemistich, and finishes with another quite different ; it then omits up to v. 212, which it makes to follow v. 213. The others read विद्यते. Nos. V and VI. omit all the verses from v. 205 up to v. 213. CHAP. VI

V. 223, h. 2. The Calcutta ms. has a typographical error in reading प्रणधीना for प्रणिधीना.

V. 226, h. 2. स्वस्थ and सुस्थ, though apparently differing in etymology, seem to be used indifferently for one another in all the manuscripts. Following the Calcutta edition I have printed the former, which is the form in which the word is found in that work, as well as in the Bombay ms. Nos. V. VI. and VII., excepting that it is spelt स्वस्थ with an श in the Bombay copy. Nos. V. VI. and VII. Mr. Wilkins' ms. and No. II. have असुस्थ.

---

### CHAP. VIII.

Verse 4, hemistich 2. उपकर्म is given for अपकर्म in Mr. Wilkins' ms. The Bombay copy reads अवकर्म. Nos. V. and VI. have अयकर्म, where the प has been mistaken for a य.

CHAP.  
VIII.

V. 15, h. 2. See the remarks on the prohibitive मा, Chap. III. v. 259.

CHAP.  
VIII.

V. 16, h. 2. लोपयेत् is found in every authority, except Mr. Wilkins' ms. where we read चालयेत्.

V. 31, h. 2. आहरेत् is substituted for अर्हति in Mr. Wilkins' ms. The verse does not occur in Nos. V. and VI. but the rest read अर्हति.

V. 41, h. 2. Mr. Wilkins' ms. again differs from all the rest in reading प्रतिपालयेत् for प्रतिपादयेत्.

V. 46, h. 2. Nos. II. VII. and the Bombay copy agree in reading प्रकल्पयेत्, but Mr. Wilkins' ms. has विकल्पयेत्.

V. 47, h. 2. Nos. V. VI. and the Bombay copy read धनिकस्य, while Mr. Wilkins' ms. has बालकस्य. No. VII. is deficient in this verse.

V. 57, h. 1. There is considerable disagreement among the mss. in the readings of the first *pāda* of this verse. Mr. Wilkins' ms. exactly agrees with the Calcutta edition and No. II. The Bombay copy has ज्ञातारः सन्तिचेत्युक्त्वा. Nos. V. and VI. read सन्तिज्ञातारइतिक्त्वा. No. VII. reads ज्ञातारः सन्तित्युक्त्वा but by an insertion in the margin we are to read मे after सन्ति. In following the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' ms. I have been guided by CULLU'CA's comment. There a second reading is stated to be optional in the following words, ॥ज्ञातारः सन्तिमेत्युक्त्वाइतिवापाठः॥ But the scholar will ask how मे + इति can coalesce into मेति. Here we again have the following remark by CULLU'CA अत्रछान्दसमिकारस्यपररूपत्वं (in No. II. we have अपर and not पर) “*Here, owing to the metre, there is a contrariety*

*in the letter इ.*" But for this express notice I should have been inclined to adopt the reading found in the Bombay ms.

V. 75, h. 2. The Bombay ms. and No. VII. read **एवैति** for **अभ्येति**. No. V. and VI. omit all the verses from 58 to 136. All the copies of **ME'D'HA'TITHI**, viz. Nos. V. VI. and VII. are particularly defective in this Chapter.

V. 79, h. 2. There is a typographical error in the Calcutta edition, where **विधिनातेन** is printed for **विधिना नेन**.

V. 80, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' ms. read **वेत्थ** and not **वित्थ**, as is required by p. 174 of Mr. Wilkins' Grammar. The Bombay ms. has **विस्थ**. In No. VII. the couplet was omitted, but it is inserted in the margin, apparently by the hand of the copyist, and the first *pādu* reads thus **यद्वयोरनयोरित्थं**. In this the letter **व** has been omitted, and an *anuswāra* improperly inserted. I have not ventured to make any alteration, as the reading of the Calcutta edition and No. II. is supported by Mr. Wilkins' ms. This may, perhaps, be an ancient grammatical form.

V. 82, h. 2. This hemistich affords an instance of the use of **आइ**, governing the accusative case, in the instance of **शतमाजाती**: "*as far as an hundred births.*" In Chap. IX. v. 101, h. 1, it may be seen employed with the nominative.

V. 91, h. 2. **आत्मनि** is substituted for **मुनिः** in Mr. Wilkins' ms. but the latter reading is supported by the Calcutta edition, Nos. II. and VII. and by the Bombay copy.



CHAP.  
VIII

copy. CULLU'CA's comment likewise recognises मुनिः, which it explains by सर्वज्ञः.

V. 98, h. 1. Rule 7 of Mr. Wilkins' Grammar must be somewhat extended to account for गवानृते (गो + अनृते). In Foster's Essay, p. 25 and 30, it will be seen that the rule is *general*. But as this work is in the hands of but few, I quote the rule.

"The ओ of गो before an अ is three-fold, before any other vowel it is two-fold :

" *Ex.*—गो अयं or गोयं or गवायं,

गो and ईश make either गवेश or गवीश,

गो and यूति only make गव्यूति."

It will not be out of place, perhaps, to observe that even the last example differs from Mr. Wilkins' Grammar, where two modes instead of one are assigned for गो and यूति.

V. 99, h. 2. अवदाः the second person singular of the third preterite may, apparently, be optionally long or short in the penultimate, according to Rule 429 of Mr. Wilkins' Grammar; but according to Foster's Essay, Rule 125, p. 454, and Dr. Carey's Grammar, p. 304, it should be long. It is found short in the Calcutta edition, No. II., Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. Nos. V. VI. and VII. are deficient in this verse. Here the metre absolutely requires the elision of the augment : See note on v. 259, p. 348.

V. 104, h. 1. यत्रोक्तौतु instead of यत्रर्तौतौ is found in Mr. Wilkins' ms. the word ऋत "truth," being omitted, and तु introduced to fill up the measure. The Bombay ms. has

has the right reading, but No. VII. agreed originally with Mr. Wilkins' ms. and has subsequently had न्ना introduced into the margin, and ने obliterated after यत्र.

V. 110, h. 2. The Calcutta edition reads वैयवन (वै + यवन) instead of पैयवन, which is the reading intended by CULLU'CA, as पियवनापत्य is found in his comment. No. II. has in the text पैजवन. The Bombay copy, likewise, has पैजवन. No. VII. gives वैजवन. I have restored the text, in conformity with the opinion of CULLU'CA and Sir W. Jones. See note on v. 41, Chap. VII.

V. 132, h. 2. त्र्यसरेणु is given in the Calcutta edition, in this and the following couplet, instead of त्रसरेणु, which is the reading of Sir W. Jones, Mr. Wilson's Dictionary, Nos. II. and VII., and of the Bombay copy and Mr. Wilkins' ms.

V. 134, h. 1. त्रियवन्तु, which is a compound of the class called द्विगु (Mr. Wilkins' Grammar, page 574), is corroborated by No. II. and the Bombay ms. Mr. Wilkins' ms. has त्रियवस्तु, but this appears to be by a subsequent alteration; for it formerly seems to have agreed with the others: यवः is a noun masculine.

V. 135, h. 2. The Bombay ms. and No. V. support Mr. Wilkins' ms. in reading रूप्य for रौप्य, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. I have made no alteration. Nos. VI. and VII. are deficient in this verse.

V. 136, h. 2. The Calcutta edition and No. II. seem to be evidently in error in reading कार्षापणं instead of

CHAP.  
VIII.

दार्षाणः, which is the reading found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. V.

V. 165, h. 1. Of the two words योगाधमन, the latter is not found in any dictionary, but though not expressly introduced into the comment, seems there to be explained by बन्धक “*a pledge, pawn or gage,*” which agrees with the meaning assigned by Sir W. Jones. Nos. V. and VI. have योगावापन, which is supported by their comments. The latter word is, however, equally obscure with the other. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy agree with the Calcutta edition and No. II. in reading योगाधमन.

V. 165, h. 2. Sir W. Jones' version countenances the वापि found in the Calcutta edition and in No. II., while Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. and VI. have चापि.

V. 169, h. 1. CULLU'CA's comment supports the version of Sir W. Jones, by interpreting the word कुलं “*the inspector of causes.*”

V. 172, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads आदानात् for स्वादानात्, and seems in this to be favoured by No. II. but the Bombay copy and Nos. V. and VI. have the latter reading.

धर्म is found for वर्ण in Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VI. and is further countenanced by Sir W. Jones' translation, but the latter word is supported by the Bombay ms. and CULLU'CA's comment. No. II. has been made to conform to the present reading, but it does not seem clear what word was formerly read. No. II. is further

further deficient in one line of the comment of this couplet.

The Calcutta copy reads अवलानान्, while the Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. Nos. II. V. and VI. have दुर्बलानान्. I have in consequence followed No. II. and the others.

V. 178, h. 1. Contrary to Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. II. V. and VI. the Calcutta edition has मिथ्यः instead of मिथः. The first of these words is not recognized by any of the Dictionaries.

The Bombay ms. differs from all in reading विवदमानयोः instead of विवदतान्मृणाम्.

V. 184, h. 2. उभौनियसदाप्यःस्यादिति is the form in which the second hemistich begins in the Calcutta edition and in No. II. Mr. Wilkins' ms. has undergone some alteration, and now stands उपसंगृह्यदाप्यःस्यादिति. The Bombay copy has सन्निगृह्योभयंदाप्यइति. Nos. V. and VI. agree with this last reading, except in the first syllable, for which they substitute से, which is evidently an error.

V. 199, h. 2. इतिस्थितिः instead of यथास्थितिः is found in the Bombay ms. and in No. VI. by a marginal correction; for the word had been omitted in the body of the text.

V. 201, h. 2. In Mr. Colebrooke's translation of the *Digest of Hindu Law*, we have this verse, and the commentator seems to imply that some other reading had विशुद्धंस्यात् instead of विशुद्धंहि; but Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. all agree in the latter

CHAP.  
VIII

latter reading. No. V is left in blank here, being copied from some imperfect ms.

V. 203, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and Nos. VI. and VII. have सावद्यं (स + अवद्यं) for चासारं (च + असारं) but the latter reading is found in the Calcutta edition and No. II.

The Calcutta edition is in error in reading दूरेण for दूरेन (दूरे + न).

V. 212, h. 2. Mr. Wilkins' ms. stands alone in reading नादेयं for नदेयं.

V. 215, h. 1. भृत्यः instead of भृतः is found in Mr. Wilkins' ms. but four other mss. coincide in reading भृतः.

V. 216, h. 1. Another instance occurs here, and in the following couplet, of the indifference with which the word is written, either सुस्थः or स्वस्थः. The Calcutta edition here reads after the last form, and in v. 217, h. 1, after the first form. No. II. has सुस्थः in both. Mr. Wilkins' ms. the same. The Bombay copy in each case has स्वस्थः. Nos. VI. and VII. have not v. 217, but in v. 216 read स्वस्थः. I have followed No. II.

V. 239, h. 1. The Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. Nos. VI. and VII. all agree in reading नावलोकयेत्, which seems to be supported by Sir W. Jones' version, where the expression is rendered "*over which a camel could not look.*" The Calcutta edition and No. II. read नवलोकयेत्. I have not, however, differed from the two last, to follow the authorities first mentioned, because the comment repeats the words नवलोकयेत्. अवलोकनं means the looking down

down or observing anything, which accords very well with the idea of looking over a hedge; while the other rather implies the looking with a scrutinizing eye at any thing.

V. 243, h. 2. The Calcutta edition has क्षेत्रियस्य, while every other authority, including No. II. has क्षेत्रिकस्य, which is likewise the reading of the Calcutta edition in v. 241, h. 2. I have in consequence deviated from it in this verse.

V. 246, h. 2. By an error of the press, perhaps, the Calcutta edition has क्षारणः instead of क्षारिणः.

V. 253, h. 2. Nos. VI. and VII. agree with the Bombay ms. in reading विनिश्चयः instead of विनिर्णयः, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilkins' ms. has विनिर्णये.

V. 260, h. 2. Instead of चारिणः which is found in the Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have गोचरान्. No. V. is altogether deficient in the verse; but Nos. VI. and VII. read शतशस्तथा.

V. 261, h. 2. Though तथा is found in the Calcutta edition, No. II. the Bombay copy, Nos. VI. and VII., Mr. Wilkins' ms. reads तदा.

V. 262, h. 2. There is a little variation in the mss. between विनिर्णयः and विनिश्चयः. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read in the first of these forms; Mr. Wilkins' ms. has it likewise, but in the 7th case singular. No. VI. has the second mode, and No. VII. puts it in the seventh case singular. No. V. omits the verse.

V. 265, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is unconfirmed by any other authority in reading अपकार for उपकार; perhaps

CHAP.  
VIII.

it is by an omission of the copyist that the preceding म is not qualified with an उ.

V. 266, h. 1. In the Calcutta edition, Nos. II. and VI. we find विनिर्णये, while in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. VII. the same word is written in the nominative case.

V. 271, h. 2. The Calcutta edition has निःक्षेप्यो, but is unsupported, even by No. II. in reading the *visarga*, as if the word was found with the preposition निर instead of नि. The other authorities vary much in the word itself: thus Mr. Wilkins' ms. has निधेयो; the Bombay copy reads निखेयो; No. VI. निश्चयो, and No. VII. leaves the medial letter blank, and has नि प्यो; which shews that the copyist was uncertain as to the proper letter.

V. 277, h. 2. All the authorities agree in reading विनिश्चयः, except Mr. Wilkins' ms. which has विनिर्णयः.

V. 281, h. 1. The great similarity in the use of अप and अव is shewn in the words अपकृष्ट and अवकृष्टः, for the first reading we have the authority of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy; while we have Mr. Wilkins' ms. and Nos. VI. and VII. for the second one: they appear to be both equally good; but the first has been followed, as it is found in the Calcutta edition.

V. 285, h. 1. The Calcutta edition is unsupported by any authority, and likewise by its own comment, in reading उपभोगं instead of उपभोगी, which has been accordingly adopted.

V. 287, h. 1. It is singular that the form अवपीडनानां instead of अवपीडनायां is found in Nos. VI. and VII. and Mr. Wilkins' ms. The Bombay copy reads पीडनं.

V. 288, h. 2. The form राज्ञो is supported by the Calcutta edition, by No. II. and by CULLU'CA's comment, while Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. VI. and VII. read राज्ञे.

V. 292, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is solitary in reading दंउो for दंउं, which is found in the rest.

V. 295, h. 2. The Calcutta edition, which has been followed, is supported by No. II. and the Bombay copy, in reading प्राणभृतस्, while Mr. Wilkins' ms. Nos. VI. and VII. have प्राणभृतं. Both forms are good, but by the first we must understand that "*animals*" in the accusative plural are intended, while by the latter we are to take the sense as in the accusative singular.

V. 298, h. 1 and 2. The forms माषिकः and माषकः have been adopted in conformity with the Calcutta edition and No. II. The first manner of deriving the word seems more analogous to grammatical rules, and is supported by Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. VI. and VII.

V. 299, h. 1. It must be by a typographical error that we read प्रिश्यो in the Calcutta edition, all the authorities, including No. II. read शिश्यः. It will be observed that No. V. has not been quoted, being altogether deficient in this part of the work.

V. 309, h. 1. For अनपेक्षित, which is found in the Calcutta



CHAP.  
VIII.

Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. and No. VII. read अनवेक्षित. No. V. gives अनरक्षित.

V. 325, h. 1. There are some variations in the different authorities about कूरिखायाः, which is the reading of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy. Mr. Wilkins' ms. reads खुरिकायाः. Nos. VI. and VII. have स्फुरिकायाः.

V. 362, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is undoubtedly in error in reading ये for ते which is found in every other authority.

V. 368, h. 2. For प्रसंगविनिवृत्तये, which is the reading of the Calcutta edition and of No. II., the form प्रसंगविनिवर्तयेत् is found in Mr. Wilkins' ms. The Bombay copy agrees with the Calcutta edition, excepting that it finishes with a *visarga*. The distich is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 369, h. 2. The word शिफा is not given in the sense of "whip" in Mr. Wilson's Dictionary, but it there occurs in that of a fibrous root, which probably was employed for the purpose. Mr. Wilkins' ms. has शिखा, but the Bombay copy reads the same as the Calcutta edition and No. II. The verse is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 374, h. 2. No. II. and Mr. Wilkins' ms. read सर्वस्वी instead of सर्वस्वैः. The Bombay ms. is not clear, but seems to lean to the former. No. V. VI. and VII. are deficient in this verse. I have adhered to the Calcutta edition.

V. 375, h. 1. I have followed the Calcutta edition in reading सर्वस्वदण्डः, though perhaps the form सर्वस्वदण्ड्यः, which is found in No. II. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy, may be the more preferable one. Nos. V. VI. and VII. are deficient.

V. 383, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads उभे instead of तुते; but the latter reading is supported by No. II. and the Bombay ms. The verse is not found in Nos. V. VI. and VII.

V. 402, h. 1. Mr. Wilkins' ms. substitutes तथा for अथवा, but is unsupported by No. II. and the Bombay copy.

---

## CHAP. IX.

Verse 11, hemistich 2. Considerable difficulty presents itself in determining the true reading of this hemistich. But for the number of authorities that support the Calcutta edition in the word पारिणायस्य, I should have been inclined to follow Mr. Wilkins' ms. which reads पारिनाय्यस्य. For the former word we have the authority of Nos. V. and VII. and that of the Bombay copy, which is very little different, namely, पारीणयस्य. The word पारिणाय्य, as derived from परिणय "marriage," would admit of the meaning given to it in the comment,

CHAP. IX. while परिणाह implies “*the breadth or periphery of a circle.*” Mr. Wilkins’ ms. is however decidedly faulty in reading अनु for अन्न, and वेक्षणे for चेक्षणे (च + इक्षणे). No. II. has by a subsequent alteration, in a different coloured ink, the word पारिणहस्यावेक्षणे, which formerly was पारिणाह्यस्यवेक्षणे. To countenance अवेक्षणे, the fifth syllable of the second *pāda* has been made long, which is contrary to the metrical canons usually followed in MENU. I have adhered to the Calcutta edition.

V. 17, h. 1. The authorities are nearly balanced between अनार्जवम् and अनार्यताम्. The first reading is found in the Calcutta edition, Nos. V. and VII.; and the latter in No. II. Mr. Wilkins’ ms. and the Bombay copy. No. VI. is deficient.

V. 23, h. 2. Mr. Wilkins’ ms. is unsupported in reading अर्चनीयताम् for अर्हणीयताम्.

V. 24, h. 2. उत्कृष्टं is substituted in Mr. Wilkins’ ms. for उत्कर्ष.

V. 43, h. 1. क्षिप्रः is found in Mr. Wilkins’ ms. Nos. V. and VII.; all the others except No. VI., which is defective, read विद्धः as with us.

V. 47, h. 2. The Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins’ ms. the Bombay copy and No. VII. read ददानि; but No. V. has ददामि. No. VI. is defective.

V. 61, h. 1. Mr. Wilkins’ copy and No. V. read एक, all the others एके.

V. 62, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read निर्वृते, all the others have निर्वृत्ते. The same word occurs preceded by the privative अ, in the 61st couplet, hemistich

tich 2. Mr. Wilson's Dictionary supports the reading **CHAP** adopted in the text.

V. 65, h. 1. **नोद्वाहकिषु** is, by an alteration, given in Mr. Wilkins' ms., but what it was originally is not very clear: all the other authorities read as with the text, **नोद्वाहिकेषु**.

V. 65, h. 2. Mr. Wilkins' ms. must be in error in reading **भेदनं** for **वेदनं**; all the others agree in the latter reading.

V. 79, h. 2. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read **द्विषन्त्याश्च**; but Mr. Wilkins' ms. Nos. V. VI. and VII. have **द्विषाणाया**. The Calcutta edition has been followed, being confirmed by the Bombay copy.

V. 86, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have **स्वजातिः**; Mr. Wilkins' ms. reads **सज्जातिः**, the Bombay copy **सजातिः**, which is equally good as that of the Calcutta edition. No. V. reads **साजातिं**, No. VI. **सजातिं**, and No. VII. **सज्ञातिं**.

V. 93, h. 1. I quote the readings of the various authorities to shew how they vary in what ought to be a very clear case. The Calcutta edition and No. II. read correctly **पित्रेन** (**पित्रे + न**), Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VII. **पित्र्येण**. The Bombay copy has **पित्रेण** and No. VI. **पित्रेव**.

V. 103, h. 2. All the authorities except the Calcutta edition and No. II. read **धर्म** for **भागं**, I have not made

CHAP. IX. made any alteration, as the phrase seems to have become colloquial.

V. 126, h. 1. The word **ज्यैष्ठेन**, as found in No. II. and Mr. Wilkins' ms. seems better than **ज्येष्ठेन**, which I have printed in conformity with the Calcutta edition. The Bombay copy reads nearly the same, namely, **ज्येष्ठेन**. No. V. has **ज्येष्ठे**, and No. VII. **ज्येष्ठेच**. No. VI. caret. All these latter readings favour the Calcutta edition, which may be the true reading, and is rather countenanced by Sir W. Jones' translation.

V. 131, h. 1. **यौतकं** looks as if altered to **पौतकं**, in No. II., but the Calcutta edition, the Bombay copy, and No. V. have the first mode. Mr. Wilkins' ms. and Nos. VI. and VII. have **यौतुकं**, but the letter **उ** has evidently been subsequently added in No. VI.

V. 132, h. 1. **रिक्थं** is found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and Nos. V. and VII. The verse is wanting in No. VI. I have preserved the form **ऋक्थं**, as found in the Calcutta edition and No. II.; both being equally good. The first form will however be found in v. 147, h. 2.

V. 149, h. 1. The Calcutta edition and the Bombay copy read **आनुपूर्व्येण**, while all the others have **आनुपूर्वेण**.

V. 204, h. 2. The Calcutta edition has **अनुपालितः**, Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. VI. read **अनुपालिनः**, No. II. **अनुषालिनः**, No. V. **अनुलेपनः**, and No. VII. **अनुलिपितः**. I have followed Mr. Wilkins' ms.

V. 214, h. 2. Mr. Wilkins' ms. stands alone in reading **यौतुकं** for **यौतकं**. See note on v. 131, h. 1.

V. 231, h. 2. The Bombay copy has been followed CHAP. IX  
in reading निःस्वान् instead of निस्वान्, which is found  
in No. II. Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VII.  
निस्वासान् is found in No. VI. The preposition निः, as  
implying *exclusion, deprivation, &c.* is better than नि,  
which is its opposite.

V. 256, h. 1. No. II. Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. VI.  
and VII. all agree in reading द्रव्यापहारकान्; but the  
Bombay copy has द्रव्यापहरिणः. The Calcutta edition,  
by a typographical error, has omitted the ह in the last  
word, or would otherwise have agreed with No. II. and  
the other authorities.

V. 258, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has औत्कोचकाश्च in-  
stead of उत्कोचकाश्च, which is found in the Calcutta  
edition, the Bombay copy, Nos. II. V. VI. and VII.

V. 264, h. 1. For पूष, which is found in the Calcutta  
edition and in No. II. Mr. Wilkins' ms. has यूष,  
and the Bombay copy सृष. Nos. V. VI. and VII. are  
defective in this verse. CELLU'CA gives अपूष in his com-  
ment; both forms are equally good.

V. 268, h. 1. उपदेशैश्च, is found in the Calcutta edition  
and in No. II.; but Mr. Wilkins' ms. and the Bombay  
copy have अपदेशैश्च, as in the second hemistich. I have  
followed the Calcutta edition, as a little variation may  
have been designed by the compiler to prevent tauto-  
logy.

V. 275, h. 1. प्रतिकूल्येषु is found in Mr. Wilkins' ms.  
alone; all the others read प्रतिकूलेषु.

CHAP. IX. V. 275, h. 2. Mr. Wilkins' ms. differs from all the other authorities, in reading उपकारकान् for उपजापकान्.

V. 280, h. 1. कोषागार is substituted for कोष्ठागार in Mr. Wilkins' ms., but No. II. and the Bombay copy read, by an error of the copyist, कोष्ठ. Nos. V. VI. and VII. are defective in this couplet.

V. 281, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read भिद्यात् instead of भिन्द्यात्, which is found in the Bombay copy. Nos. V. VI. and VII. are again deficient. I have followed the Bombay copy, as there can be no doubt of its correctness.

V. 286, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has अपराधे for अपवेधे, which is the reading of the Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy. But Nos. V. VI. and VII. have अपिबधे. The Calcutta edition has been followed.

V. 294, h. 2. सप्तगं is found in the Calcutta edition and No. II. All the others vary considerably. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have समस्तं. No. V. is obscure, but seems to read तप्त. No. VI. has समक्ष, and No. VII. सप्तमं. I have adhered to the Calcutta edition and No. II.

V. 303, h. 1. The authorities are divided between वायोश्च and वातस्य. For the first reading we have the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII. and for the second one we have Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy.

V. 308, h. 1. Instead of अभि, which precedes दृश्यते in the Calcutta edition, and in No. II. Mr. Wilkins'

ms. has प्र, but the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. CHAP. IX. have हि before it.

V. 314, h. 1. The Calcutta edition has भक्ष्यो, which has been followed in our text. No II. reads भक्ष्वो. The Bombay copy, and Mr. Wilkins' ms. have भक्षो, which is supported by No. VI., but Nos. V. and VII. read with the Calcutta edition.

V. 314, h. 2. I have preserved the word सोमः which is found in the Calcutta edition and No. II.; yet Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. have चेन्दुः(च + इन्दुः).

V. 324, h. 1. The Calcutta edition, No. II., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. read चरन्मदा; but Mr. Wilkins' ms. reads चलंसमा, and No. VI. चरणसदा.

V. 335, h. 2. The Calcutta edition and No. II. have ब्राह्मणायश्रयो, in which the य must be a misprint for a प, which is the reading I have adopted. The Bombay copy and No. V. seem to read the same as the Calcutta edition, but the difference between a प and a य in the mss. is so little, that nothing decisive can be often gathered from a comparison. Mr. Wilkins' ms. reads ब्राह्मणोपाश्रयो and No. VI. ब्राह्मणोयाश्रयो. From these two examples it is clear that they are designed to express the word उपाश्रयः. Neither this nor अपाश्रयः are found in the Dictionaries. I have followed Mr. Wilkins' ms., as conveying the most intelligible sense.



## CHAP. X.

CHAP. X. Verse 3, hemistich 1. The Calcutta edition and No. II. read वैशेष्यात्, which is confirmed by the Bombay ms. Nos. V. and VI. But Mr. Wilkins' ms. has वैशिष्यात्. No. VII. has वैश्येष्यात्.

V. 20, h. 2. अभिनिर्दिशेत् is found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading विनिर्दिशेत्.

V. 21, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has शेष, the Bombay copy षेष. No. V. seems to read either शेख or शेखर्. No. VI. शखर and No. VII. शैखर. I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading शैख, which is supported by Sir W. Jones' translation.

V. 35, h. 1. Though the Calcutta edition and No. II. read मृतवत्प्रभृत्युनारीषु I have followed Mr. Wilkins' copy, the Bombay ms. Nos. V. VI. and VII. in reading मृतवत्प्रभृत्स्वनार्यासु as the more probable reading.

V. 38, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is solitary in reading शूल for मूल.

V. 40, h. 1. For प्रदर्शिताः, which is found in all the other authorities, Mr. Wilkins' ms. has पिगर्हिताः.

V. 41, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read सजानि for स्वजाति, which is found in the other authorities. Both seem equally good, and I have made no alteration.

V. 41, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read CHAP. X.  
 सधर्मीणः, which is supported by the Bombay copy, Nos.  
 V. VI. and VII. Mr. Wilkins' ms. reads स्वधर्मीणः.

V. 42, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads जन्मसु; but all  
 the others have जन्मतः.

V. 44, h. 1. The Calcutta edition No. II. and Mr.  
 Wilkins' ms. read पौण्ड्रक, while the Bombay copy and  
 Nos. V. VI. and VII. agree in reading पुण्ड्रक. I have  
 made no alteration in the Calcutta text, which is confirmed  
 by Sir W. Jones' translation.

V. 47, h. 1. Mr. Wilsons' Dictionary does not contain  
 the form चिकित्सनम्, which is found in the Calcutta  
 edition and No. II.; but it has चिकित्सनम्, which is  
 found in Mr. Wilkins' copy, the Bombay ms. Nos. V. VI.  
 and VII. I have, however, not made any alteration.

V. 47, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads वैदेहिकानां, but  
 all the other authorities have वैदेहकानां. Mr. Wilkins'  
 ms. likewise gives पथं, which is read पथः by the rest.

V. 50, h. 1. The Calcutta edition, Nos. II. V. VI.  
 and VII. read चैत्य, while Mr. Wilkins' ms. and the Bom-  
 bay copy have चैत्र. According to Mr. Wilson's Dic-  
 tionary both modes are good in the sense required.

V. 51, h. 2. अपपात्र is found in the Calcutta edition,  
 Nos. II. and VI., but Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy,  
 Nos. V. and VII. read अवपात्र. See note on v. 281,  
 Chap. VIII.

V. 52, h. 1. चैलानि is found in the Calcutta edition  
 and Mr. Wilkins' ms., all the others read चैलानि. From

CHAP. X. this and the former instances it is clear that both forms are good. See note on v. 103, h. 2, Chap. v.

V. 61, h. 1. The Calcutta edition is clearly in error in reading परिध्वंसाज्जायन्ते instead of परिध्वंसाजायन्ते, which is found in Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, Nos. II. VI. and VII. परिसाज्ञायात is given in No. V.

V. 62, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads शुद्धि instead of सिद्धि, which is found in all the other authorities.

V. 66, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read श्रेयस्त्वं केचिद्वेदवेत्, but the other authorities differ considerably. Mr. Wilkins' ms. has श्रेयान् कस्त्वनयो, the Bombay copy has श्रेयस, but the remainder is uncertain. No. V. reads श्रेयस्त्वं केचिद्वेदवेत्. No. VI. gives श्रेयस्त्वं, but the rest is not clear, and No. VII. has श्रेयस्त्वं कचिद्वेत्. The Calcutta edition and No. II. have been followed: all the rest are more or less faulty.

V. 79, h. 1. No. II. differs from the Calcutta edition in reading भृत्यं for भृत्वं (भृत् + त्वं), and is supported by the Bombay copy. Mr. Wilkins' ms. has कृतिं. Nos. V. and VI. read भृत्यं, but No. VII. agrees, apparently by a subsequent alteration, with the Calcutta edition, which I have followed.

V. 82, h. 2. Mr. Wilkins' copy and the Bombay ms. agree in reading गोरक्ष्य, but the Calcutta edition and other authorities have गोरक्ष.

V. 90, h. 1. The Calcutta edition has कृथा, which is confirmed by Nos. II. and V. Mr. Wilkins' ms. and No. VI. read कृथात्, but the Bombay copy and No. VII. have

have कृथा, which I have adopted, because it is the third case of कृषिः, and seems to suit better with the sense. CULLU'CA BHATTA likewise explains it by कृषणन in the same case. CHAP. X.

V. 92, h. 2. Though all the authorities are against the Calcutta edition and No. II., I have followed those two in reading शूद्रा instead of शूद्रो. In Mr. Wilkins' Grammar, Rule 1023, it will be seen that certain declinable words when put in construction with the roots कृ, भू and अस्, take the termination ई, and are made indeclinable to attribute a new nature or quality to a thing.

V. 99, h. 2. Nos. VI. and VII. have पूत्रदारात्ययेप्राप्ते in the locative case, but the Calcutta edition, No. II. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy read पूत्रदारात्ययम्प्राप्तो. No. V. is deficient in this couplet. I have not deviated from the Calcutta edition.

V. 114, h. 2. I have not ventured to make any alteration in the text of the Calcutta edition, which reads अदोषवत्, and is supported by Nos. II. VI. and VII. and by the Bombay copy. Mr. Wilkins' ms. and No. V. have अदोषकृत्.

---

## CHAP. XI.

Verse 1, hemistich 1. I have adopted सार्ववेदसं, which is found in No. II., and was formerly in the Bombay copy CHAP. XI.

CHAP. XI. It is likewise the reading of Nos. V. VI. and VII. The Calcutta edition has सर्ववेदसं . and Mr. Wilkins' ms. reads सार्ववेदिनं .

V. 4, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. and VII. read दक्षिणाम् , as has been printed in the present work ; but Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have दक्षिणाः . Nos. V. and VI. read without the *visarga*, दक्षिणा .

V. 6, h. 2. It is not a little singular that a text of so much importance to the sacerdotal order should only be found in the Calcutta edition, No. II. and Sir William Jones' translation. It is not found in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, Nos. V. VI. or VII. Are we to consider it a pious fraud, designed at once to benefit the cause of learning and of the priesthood?

V. 9, h. 2. Mr. Wilkins' ms. and No. V. read धर्मः , all the others धर्मे , without the *visarga*.

V. 21, h. 2. No. II. Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. VI. and VII. have बालिष्यात् , which has been adopted in the text ; but the Calcutta edition reads बालिप्स्यात् . The Bombay copy gives the form बालिस्स्यात् , which is not recognized by Mr. Wilson's Dictionary.

V. 35, h. 2. No. II. has been altered, and agrees with the Calcutta edition in reading शुष्का , and is confirmed by Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VII. ; but the Bombay copy and No. VI. read शुक्ला .

V. 41, h. 1. Mr. Wilkins' ms. differs from every authority, and reads the first *páda* अग्निहोत्रप इध्याग्नीन् .

V. 50, h. 1. I have followed the Calcutta edition, No. II. and Mr. Wilkins' ms. in reading पौतिनासिक्यं , for which

which Nos. VI. and VII. substitute **पूतिनासिक्यं** ; and the CHAP. XI.  
Bombay copy and No. V. read **प्रतिनासिक्यं** .

V. 50, h. 2. The Calcutta edition and Nos. II. V. VI. and VII. read **आतिरेक्यं**, Mr. Wilkins' ms. **आतिरेक्यं** and the Bombay copy **आतिरेक्य** .

N.B.—The verse which is numbered 52 in Sir W. Jones' translation is not printed in the order of the verses in the Calcutta edition ; but, in imitation of No. II. it is printed on the margin of the page. It would seem as if the editors were in doubt whether it was authorised by **CELLU'CA BHATTA** ; for he merely states in general terms, though at considerable length, the necessity of expiating sins and crimes in the present birth, to prevent the punishment awarded to them in v. 49, 50, 51, and in this dubious verse. The Bombay ms. is deficient in this couplet, but it is found with various differences in the other authorities. These will be quoted in full. I have not printed it among the other verses of the text, as it appeared to me, from the manner in which it is inserted in the Calcutta edition and No. II., and the total silence of the Bombay copy, that there was great reason to doubt its genuineness. It will be necessary, therefore, to observe, that from verse 51 to the end of this chapter Sir W. Jones' version will be always one couplet in advance of the Sanscrit text : thus v. 53 in his translation corresponds with v. 52 of the Sanscrit, and so on till the chapter is finished. This might have been obviated, either by inserting the verse in the original text, or by taking away the couplet from Sir W.

CHAP. XI. Jones' version, but I have thought it preferable to keep each part of the work perfect in its kind.

The Calcutta edition and No. II. read,

१ दीपहर्तीभवेदन्धःकाणोनिर्वीपकस्तथा १

१ हिंसारुचिःसदारोगीवातांगःपारदारिकः ॥

which agrees with Sir W. Jones' version.

But Mr. Wilkins' ms. has

१ दीपहर्तीभवेदन्धोकाणोनिर्वीपकोभवेत् १

१ हिंसायां व्याधिभूयिष्ठोजहिंसायां तु नीरजः ॥

No. V. varies a little, and reads

१ दीपहर्तीभवेदन्धोकाणोनिर्वीपकोभवेत् १

१ हिंसायाव्याधिभूयस्त्वं अरोगित्वमहिंसया ॥

Nos. VI. and VII. exactly agree with this reading, except that they have भवेदन्धः and not भवेदन्धो.

V. 56, h. 2. Nos. V. VI. and VII. support the Bombay copy in reading गर्हितान्नाद्ययोजग्धिः instead of गर्हितानाद्ययोजग्धिः, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. Mr Wilkins' ms. supports these, with the exception that it omits the *arka* over the ज.

V. 58, h. 1. The Bombay copy, and Nos. II. and VI. support the Calcutta edition in reading स्वयोनीषु; but Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VII. have स्वयोन्यासु. No. II. did not always read as it does at present, but has been altered.

V. 59, h. 1. I have ventured to differ from the Calcutta

cutta edition, and Nos. II. and V., which read the first CHAP. XI. hemistich

१ गोबधोऽयाज्यसंयाज्यपारदायामविक्रयाः १

thus making but one compound of the whole hemistich, with the exception of the two first words. Mr. Wilkins' ms. has संयाज्यं, and विक्रयौ, which is as good as the one adopted in our text. The Bombay copy has संयाज्यं and विक्रयः. But I have preferred the reading found in Nos. VI. and VII. viz. संयाज्यं and विक्रयम्. Of these authorities it will be seen that four of them make संयाज्यं to end in the first *páda* with an *anuswára*; and I have in consequence selected that reading for the second *páda*, which followed the same order.

V. 60, h. 1. The Calcutta edition and No. II. are one syllable too long in the first *páda*, owing to their ending it with the word उदे, viz. १ परिवित्तितानुजेनोदे १; but Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and Nos. V. and VI. omit the word उदे, and agree in all the remainder of the hemistich with the Calcutta edition and No. II. In No. VII. the hemistich is found thus;

१ परिवेत्तान्जेनूदेनपरिवेदनमेव १

In this it will be readily seen there are many errors.

V. 79, h. 2. I have deviated from the Calcutta edition and Mr. Wilkins' ms. in this passage, which read गोब्री क्षणस्यच, contrary to themselves in v. 95, Chap. v. No II. the Bombay copy and Nos. V. VI. and VII. support the present text in this passage, and in v. 95, Chap. v.

V. 80, h. 1. The Bombay copy has प्रतिरोद्धो, with which



CHAP. XI. which Mr. Wilkins' ms. agrees by an alteration: all the others agree with the text.

V. 80, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has तुनिमित्ते, the Bombay copy reads तन्निमित्तो, and No. V. वन्निमित्ते.

V. 82, h. 1. Though No. II. now agrees with the Calcutta edition and Nos. V. VI. and VII., it did not do so originally, but has been altered to conform to it. The word शिष्टा is recognised by CULLU'CA in his comment, and is there explained by निवेद्य. Mr. Wilkins' ms. has शिष्टानां and the Bombay copy शिथावा.

V. 85, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. VI. and VII. read पवित्रं, and Mr. Wilkins' ms. did so formerly, but now reads पवित्रा, which is the reading of the Bombay copy, and seems to be indispensable to agree with the word वाक्. Mr. Wilkins' ms. differs from all the other authorities in reading एषां for तेषां, which is the first word of the couplet.

V. 92, h. 2. The words अपनुत्यर्थ have been introduced into the text in the place of अपनुद्यर्थ, which are found in the Calcutta edition, Nos. VI. and VII. Mr. Wilkins' ms. and Nos. II. and V. read अपनुद्यर्थ. The first word is clearly formed with अप + णुद् + ति by Rule 830 of Mr. Wilkins' Grammar, and will be found occurring in the fourth case at the end of verse 106.

V. 95, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads पिशाचानां in place of पिशाचान्नां, which is found in the Calcutta edition. Nos. II. V. VI. and VII. The Bombay copy drops a syllable, and reads पिशानां.

V. 102, h. 2. It must be by a poetical licence for the CHAP. XI. sake of the metre, that अपानुदेत् is found in every copy, with a long आ after the letter प. See verses 75, 92 and 106, where it is short. This couplet is not found in No. V.

V. 103, h. 1 and 2. No. II. now agrees with the Calcutta edition and the text, but did read अभिभाषेन, which is likewise the reading of Mr. Wilkins' ms. in this word. Mr. Wilkins' copy likewise differs, and has the word तल्पो and मुष्यात् for स्वप्यात्, and श्लिष्यन् for श्लिष्येत. The Bombay copy likewise has तल्पो and मुष्यात्; but in the rest of the couplet agrees with the Calcutta edition. No. V. has तल्पो, but is wanting in the word स्वप्यात्, and substitutes आलिंग्य for श्लिष्येत्. Nos. VI. and VII. read तल्पमुष्यात् and आश्लिष्य, but agree with the Calcutta edition in the remainder of the distich.

V. 104, h. 2. The Calcutta edition and Nos. VI. and VII. agree in reading नैर्ऋती; but No. II. has नैर्ऋतीं, and Mr. Wilkins' ms. नैर्ऋत्या. The Bombay copy seems to have been intended to agree with the Calcutta edition, as it has नर्ऋती, having the *arka* omitted, perhaps by an error of the copyist. No. V. reads नैर्ऋति. The Calcutta edition has been followed, being in part supported by Mr. Wilson's Dictionary.

V. 106, h. 1. अभ्यस्येत् is found in the Calcutta edition and No. II. and is quite correct if the verb be of the fourth conjugation in this peculiar sense; but Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and Nos. VI. and VII. read the word

CHAP. XI. अभ्यसेत्, as if it belonged to the first conjugation. No. V. has अभ्यासन्. I have adhered to the Calcutta edition.

V. 107, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is supported by the Bombay copy in substituting विविधैर्नियमैरिमैः for हभिनी नाविधैर्व्रतैः, but Nos. II. V. VI. and VII. support the Calcutta edition and the present text.

V. 111, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. VII. read तथासीन instead of तथासीनो which is the reading of the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI.

V. 112, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read अभिशस्ता, which has been followed in the text; but Mr. Wilkins' ms. has अतिशस्ता, and the Bombay copy reads अभिषक्ता. No. V. substitutes अभिषक्तानां च, and Nos. VI. and VII. read अभिषक्तां च.

V. 112, h. 2. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy read मग्नावासर्वप्राणैर्विमोचयेत्. No. V. has लग्ने, and substitutes प्राणे for प्राणैः. Nos. VI. and VII. agree with Mr. Wilkins' ms. except that they read लग्ना for मग्ना. I have not made any alteration from the Calcutta edition and No. II. except dropping the redundant रू in विर्मोचयेत्.

V. 117, h. 2. This hemistich is a syllable too long in the first *pādu* in the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. VII. and VIII. The Bombay copy reads १ अवकीर्णैर्व्रतेशुध्येत् १ and Mr. Wilkins' ms. has १ अवकीर्णीचशुद्धर्थ १. These two contain the right number of syllables, but are deficient in the *exception* required, and which is expressed by the word वड्डी in the other authorities. I have thought it better to make no alteration.

V. 118, h. 1. No. II. and Mr. Wilkins' ms. read CHAP. XI. कालेन instead of काणेन, which is found in all the other authorities. Sir W. Jones recognises both forms in his translation, by the words " must sacrifice a *black* or a one-eyed ass."

V. 118, h. 2. The Calcutta edition must be correct in reading निऋतिं, which is supported by Nos. V. and VI. and very nearly by Mr. Wilkins' ms. which has निऋतिं, without the *arka*, most likely by an omission of the copyist. Sir W. Jones has NIRRITI. No. II. is clearly in error in reading नैऋति, and the Bombay ms. is still more faulty in the word नैऋती, in which there is an न for an त, and a long ई. In the note on v. 104, it will be observable that the word निऋतिः is there in its derivative form, and is in all likelihood perfectly correct as नैऋती. No. VII. differs from all and reads नैऋतं.

V. 119, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has अनन्तश्चसमित्युचा instead of अन्तश्चसमेत्युचा, which is found in the Calcutta edition, and No. II. The Bombay copy has अन्तस्वसनष्टफवा, which is quite faulty. No. V. reads the first word like the Calcutta edition, but finishes with समृतस्युचावा. Nos. VI. and VII. vary a little from the Calcutta edition and read समित्युचा. The difficulty lies in the choice between सम and सम्. The comment supports the text in the following words १ तदन्तेसमासिचन्तुभारतइत्येतयाञ्चवा १, some of which are not intelligible.

CHAP. XI. V. 122, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. V. read सप्तागारं च, but all the others have सप्तागाराञ्च.

V. 123, h. 2. An error seems to have crept into the present work in inadvertently following the Calcutta edition in the expression त्रिषवणत्व (तुः), which, according to Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy, should be त्रिषवणम्. Nos. II. VI. and VII. read the same, except that they substitute न for ण, but the latter letter is found in the same expression in Mr. Wilsons' Dictionary. No. V. is altogether different.

V. 125, h. 2. All the authorities differ from the Calcutta edition and read यावकः, and not यावकैः as is found in the Calcutta edition.

V. 127, h. 2. It is very singular that the Calcutta edition and No. II. substitute सुचरितव्रतः for शुद्धर्थमात्मनः, which is the reading of all the other authorities, and of CULLU'CA BHATTA, who says आत्मशुद्धर्थम्. No. V. reads, evidently by an error of the copyist, बुद्ध, &c. I should have read with the greater number, perhaps, in this case, if the text had not been fully supported by Sir W. Jones' translation.

V. 130, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has कृच्छ्रं, but all the others have कृत्स्नं, which is supported by Sir W. Jones.

V. 157, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and No. V. have समावृत्तको, which is nearly confirmed by the Bombay copy, which gives समावृत्तिको; but the Calcutta edition is supported by Nos. II. and VI. The reading of the Calcutta edition is likewise found in No. VII. but it is by a subsequent alteration.

I have not thought it advisable to deviate from the CHAP. XI. Calcutta edition.

V. 160, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads शुद्धत्वं instead of उत्तार्य. The Bombay copy has उद्धार्य, and No. V. शुद्धर्थ. The rest barely differ from the Calcutta edition.

V. 162, h. 2. No. V. agrees with the Calcutta edition and No. II. in reading स्वजातीय; all the others have स only for the first syllable. See note on v. 41, Chap. x.

V. 171, h. 1. The form पैतृष्वसेयीं is found in the Calcutta edition, and is recognised by Mr. Wilson's Dictionary, and by Mr. Wilkins' Grammar, Rule 891; but that of Dr. Carey, p. 632, only specifies पैतृष्वस्त्रीय. Nos. II. VI. and VII. have पैतृष्वस्त्रेयीं. The Bombay copy varies a little and reads पितृस्वस्त्रेयीं, and No. V. has पितृष्वस्त्रीयां. Both the latter forms are unaffected by वृद्धिः. I have followed the Calcutta edition, as the form of the word found in it is quite correct.

V. 172, h. 1. Mr. Wilkins' ms. reads नोपगच्छेत; all the other authorities have नोपयच्छेत, except that the Calcutta edition and Nos. II. and VI. read the word in the common form, and add तु to complete the measure; while the others read the word in the proper form.

V. 179, h. 1. For एषा, which is the reading of the Calcutta edition and No. II. (in the latter the *anuswāra* appears to have been added subsequently), Mr. Wilkins' ms. has एषा, and the Bombay copy, Nos. VI. and VII. एताः. No. V. reads कृतः. I have followed the Calcutta edition.

CHAP. XI. V. 180, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have समाचरन्, while all the others read सहाचरन्.

V. 188, h. 1. The Calcutta edition appears to be in error in reading एतदेवविधिं; but No. II. the Bombay copy and No. V. read the first word एतं, to agree with विधिं, which is masculine. Mr. Wilkins' ms. Nos. VI. and VII. read एवं. See verse 217 of this Chap. where the same expression occurs in the correct form.

V. 194, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is solitary in reading परियहान् for प्रतियहान्.

V. 195, h. 2. I have ventured to alter प्रतिपृच्छेयुः into परिपृच्छेयुः, the latter being the reading of every authority except the Calcutta edition and No. II. The preposition परि is further supported by CULLU'CA's comment.

V. 197, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and Nos. VI. and VII. read विशुद्ध्यति, but the Calcutta edition, Nos. II. and V. read with the present text यपोहति.

V. 198, h. 2. अवसेधति is found in Mr. Wilkins' ms. the other works read the preposition अप.

V. 200, h. 1. An *anuswāra* is read over अन्न in Mr. Wilkins' ms. but not in the others.

V. 202, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read सन्निवेश्यच, Mr. Wilkins' ms. has सन्निवेश्यच, and Nos. V. VI. and VII. सन्निषेद्यतु. The Bombay copy is deficient in this verse.

V. 207, h. 1. Mr. Wilkins' ms. substitutes तलात् for तले; but the Bombay copy, Nos. V. VI. and VII. read द्विजन्मनः.

द्विजन्मनः. In Chap. IV. it will be seen that v. 168 is al- CHAP. XI.  
most identical with this.

V. 217, h. 2. The Calcutta edition reads चान्द्रायण, without the *anuswāra*, but it is found in all the other authorities, and has been inserted in the present text.

V. 218, h. 1. At the end of the first hemistich Mr. Wilkins' ms. reads स्थितः, but all the other authorities agree with the text in reading स्थिते.

V. 218, h. 2. I have adhered to the Calcutta edition and No. II. in reading हविथाशी, though Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and Nos. V. VI. and VII. read हविथस्य.

V. 221, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads the first words of this hemistich सर्वेकुशल, by a subsequent alteration; but it is not clear what was the original reading. All the authorities have सर्वाकुशल. Mr. Wilkins' ms. is likewise unsupported in substituting महर्षयः for महर्षभिः.

V. 223, h. 1. I have altered the phrase त्रिरहस् of the Calcutta edition and No. II. into त्रिरद्भस्, to make it agree with Mr. Wilkins' ms. Nos. V. VI. and VII. This reading is further supported by the Calcutta edition and the other authorities in h. 1, v. 259 of this Chapter, *q. v.*; and for the sake of making the grammar of the text agree with itself, as is required by the copulative च, I have followed Mr. Wilkins' ms. No. II. and the Bombay copy in reading त्रिर्निशायाः. The Bombay copy reads the first phrase त्रिरन्हं. The Calcutta edition, Nos. V. VI. and VII. read the second phrase त्रिर्निशायां.



CHAP. XI. V. 231, h. 2. The Calcutta edition is supported by Nos. II. VI. and VII. in reading मनोवाङ्मूर्तिभिः, and likewise by the comment, which explains the passage by the words मनोवाक्कायैः. The Bombay copy reads nearly the same as the Calcutta edition, viz. मनोवाक्मूर्तिभिः; but Mr. Wilkins' ms. and No. V. substitute कर्मभिः for मूर्तिभिः, intending evidently to read the same as in v. 236, Chap. II. where the expression मनोवचनकर्मभिः will be seen to occur.

V. 233, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is unsupported by any of the other authorities in reading स्यात् तु लाघवं in the place of स्यादलाघवम्.

V. 234, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and No. V. have दैवं मानुषकं; but Nos. II. VI. and VII. and the Bombay copy agree with the Calcutta edition, in reading दैवमानुषकं, to which I have adhered in the text.

V. 238, h. 2. Though I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading सर्वन्तु, I think the form सर्वन्तत्, found in Mr. Wilkins' ms. and Nos. VI. and VII. is to be preferred. The Bombay copy has तत्सर्व, which is likewise good; but No. V. is faulty in reading सव तत्र.

V. 241, h. 1. It has just been observed in the note on v. 231, that the authorities differ about मनोवाङ्मूर्तिभिः, the same phrase occurs in this verse in the Calcutta edition and No. II. and is again confirmed by the comment, which gives मनोवाग्देहैः. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy

copy are consistent with themselves, and read as before; CHAP. XI. but Nos. V. VI. and VII. substitute वाक्कायकर्मभिः.

V. 244, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads this hemistich thus:

१ सर्वेतपःप्रशंसन्तितपःपुण्यसमुद्भवं ॥

The last word is clearly an error, as it ought to be समुद्भवं to agree with तपः, which is neuter. The Bombay copy agrees with the Calcutta edition and No. II., except that it reads उद्भवं for उत्तमं; but Nos. V. VI. and VII. read

१ सर्वस्यास्यप्रपश्यन्तस्तपसःपुण्यमुद्भवं ॥

I have adhered to the Calcutta edition.

V. 245, h. 1. The Calcutta edition, No. II. and the Bombay copy read क्षमा, but Mr. Wilkins' ms. has क्षमः, and Nos. V. VI. and VII. have क्षमाः.

V. 248, h. 1. The Calcutta edition and No. II. are at variance, the former reading सव्याहृतिप्रणवकाः, and the latter having the second word सप्रणवाः, which is likewise the reading of Mr. Wilkins' ms. The comment likewise repeats the same form. The other authorities differ considerably, and have a syllable too much in this *páda*. I have thought it better to preserve the reading of the Calcutta edition, and record the other reading here.

V. 249, h. 2. The mss. vary with regard to the reading of some of the words of this couplet, but the present reading seems incontestible, as it is supported by the texts alluded to being quoted in the comments. The principal difference consists in Mr. Wilkins' ms. substituting माहेन्द्रं for माहित्रं, but the latter word is fully supported by the comment.

CHAP. XI. V. 250, h. 1. For अस्यवामीयं of the Calcutta edition, Mr. Wilkins' ms. substitutes अस्यमाहीपं; but the Bombay copy, by an error of the pen, reads a च for a व, or would otherwise agree with the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII.

V. 250, h. 2. Mr. Wilkins' ms. substitutes जप्त्वातु, and the Bombay copy जप्त्वाच for जपित्वा, which is found in all the other authorities.

V. 259, h. 2. The Calcutta edition is supported by Nos. II. V. VI. and VII. in reading त्रिर्जपित्वा, &c., while Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy have जप्त्वा त्रिर, &c.

V. 263, h. 1. The authorities are divided between the word क्षिप्तं and क्षिप्रं; for the former reading we have the Calcutta edition, Nos. II. V. VI. and VII., and for the latter we have Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. The comment throws no light on the subject, and I have followed the Calcutta edition, &c.



## CHAP. XII.

CHAP. XII. Verse 16, hemistich 2. Mr. Wilkins' ms. varies from the Calcutta edition and No. II. in reading यातनात्मीयम् instead of यातनार्थीयम्. Nos. V. and VI. are deficient in  
this

this verse. Sir W. Jones' version supports the Calcutta CHAP. XII. edition and No. II.

N. B.—This chapter is not found in No. VII. which will account for its not being quoted.

V. 21, h. 2. No. VI. and Mr. Wilkins' ms. read संपरित्यक्त, but the Calcutta edition, Nos. II. V. and the Bombay copy agree with our text in reading the first syllable स (सः), instead of सं.

V. 23, h. 2. दद्यात् is substituted for दध्यात्, in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and No. V.; but the latter reading is found in the Calcutta edition and No. II. and seems supported by Sir W. Jones' translation, as well as by CULLU'CA's comment, which has संगतंकुर्यात्. The verse is not found in No. VI.

V. 26, h. 2. Mr. Wilkins' ms. has आश्रयं instead of अश्रितं, which is found in every other authority, except No. VI., which is deficient in this verse.

V. 30, h. 2. Mr. Wilkins' ms. reads अयो, but every other authority has अय्यो.

V. 32, h. 1. Though I have followed the Calcutta edition and No. II. in reading रुचिता, all the other authorities substitute रतिता, which I think quite as good as the other. The comment explains the phrase by १ फलार्थकम्भीनुष्ठानशीलता १.

V. 38, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read यथोत्तरम्, which appears to be the reading intended by the comment; but all the other authorities have यथाक्रमं.

CHÁP. XII. V. 41, h. 1. I have altered एषा into एषां, which is the reading of Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy and No. V. The Calcutta edition and No. VI. read the word without the *amuswára*; but either form will make good sense and grammar.

V. 42, h. 2. The Bombay copy and CULLU'CA's comment exactly correspond with the Calcutta edition and No. II. in the reading of this verse. Nos. V. and VI. agree with one another, but differ from the Calcutta edition in substituting शृगालाश्च for मृगाश्च, and सरीसृपाः instead of सकच्छपाः. Mr. Wilkins' ms. reads the verse as follows :—

१ स्थावराक्रमयःकीटामत्स्यानक्रासरीसृपाः१

१ पशवश्चशृगालाश्चजघन्यातामसीगतिः॥

Sir William Jones gives the *shakal* (शृगालाश्च) instead of the मृगाश्च of the Calcutta edition, &c. Supported as this verse is I have not made any alteration.

V. 44, h. 2 The word तामसेषु is found in Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy; but the Calcutta edition, Nos. II. V. and VI. give तामसीषु, which I have followed. If the masculine form is considered as the better reading, we must suppose that the word गुणः is understood, and if the feminine is preferred we must suppose it to be गतिः. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy confirm themselves in reading राजसेषु in the masculine form in v. 47, h. 2.

V. 47, h. 1. Nos. V. and VI. substitute विविधी in the place of विबुधाः. The first of these words appears to be

an error of the copyist, and the latter is confirmed by CHAP. XII. Mr. Wilson's Dictionary.

V. 49, h. 2. The Calcutta edition, Nos. II. V. and VI., read द्वितीया, but Mr. Wilkins' ms. has मध्यमा, which is supported by Sir W. Jones' version. The comment likewise employs the latter word. I have not, however, varied from the Calcutta edition, &c. as the word द्वितीया is so fully supported, and may have been employed for the sake of variety.

V. 50, h. 1. I am inclined to think that the reading of the Calcutta edition and No. II. which I have followed, is not so good as that of Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. The Calcutta edition and No. II. read महानयत्तमेवच, while all the others have महानय कएवच. The error arose from not attending to the fact, that it is to the Regents of the *Mahat* and the *Ayucta*, and not to the principles, that souls endued with the property of goodness are conveyed.

V. 51, h. 1. The Calcutta edition reads त्रिःप्रकारस्य, but all the other authorities have त्रिप्रकारस्य, which I have adopted.

V. 63, h. 1. The authorities vary considerably about the word तैलपयः. The Calcutta edition and No. II. have तैलपकः, Mr. Wilkins' ms. gives वै तैलपः, the Bombay copy reads तौलपपः in which it is clear that the औ is written for the letter ऐ, and the second प for a य. No. V. has तैलपायकः, and No. VI. has the same form, but preceded by a वै. I have followed the reading which

CHAP. XII. was intended by the Bombay copy. The text and comment, singularly enough, differ from Sir W. Jones' translation, and understand a bird, and not an insect (the cockroach), by this word.

V. 63, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is quite unsupported in substituting चक्रवाकः for चीरीवाकः.

V. 72, h. 1. The word मैत्राक्षज्योतिकः is so fully explained in the comment, that there can be no doubt as to the correctness of its form, which is confirmed by the text of the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilkins' ms. has मैत्राख्यो ज्योतिषः. The Bombay copy reads the same as the Calcutta edition, except that it substitutes ख्य for क्ष, and Nos. V. and VI. have क्षि for क्ष.

V. 76, h. 2. दुःसहान् is substituted in Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and Nos. V. and VI. for दारुणान्; but the latter reading is supported by the comment and by Sir W. Jones' translation.

V. 78, h. 1. The form जन्मच is found in the Calcutta edition No. II. and the Bombay copy. Mr. Wilkins' ms. has जन्मसु, and Nos. V. and VI. जनन. I have not differed from the Calcutta edition.

V. 82, h. 1. The Calcutta edition, No. II, the Bombay copy, and the comment read सर्वः, but Mr. Wilkins' ms. has धर्मः, and Nos. V. and VI. read सर्गः.

V. 82, h. 2. The Calcutta edition and No. II. read this hemistich thus :

१ नैश्रेयसकरं कर्म विप्रस्येदन्निबोधत ॥

The Bombay copy substitutes the reading adopted in the text,

text, which is supported by all the other authorities, with two trifling variations, *viz.* No. V. has निःश्रेयसं, Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VI. have हनं instead of इमं.

V. 86, h. 1. Mr. Wilkins' ms., the Bombay copy, and Nos. V. and VI. substitute पूर्वेषां for सर्वेषां, which is found in the Calcutta edition and No. II. The comment seems rather to lean to the reading in Mr. Wilkins' ms. I have however made no alteration in the text, which is on the whole supported by Sir W. Jones' version.

V. 88, h. 2. The Bombay copy supports the Calcutta edition and No. II. in reading प्रवृत्तं; but Mr. Wilkins' ms. has प्रवृत्तिं.

V. 90, h. 1. Sir W. Jones' translation confirms the reading of the Calcutta edition, and the present text, in the word साम्यताम्. No. II. reads सास्यताम् evidently by an error of the copyist. Mr. Wilkins' ms. has पाष्णितां, the Bombay copy साक्ष्यतां. No. VI. gives सात्म्यतां, with which No. V. seems to agree, but the writing is not clear.

V. 90, h. 2. The root सेव् “serve,” is of the first conjugation, yet Mr. Wilkins' ms. reads सेवमानः, as if of the fourth conjugation; for the passive sense is inadmissible. All the other authorities support the list of roots and the implied sense, which require सेवमानः.

V. 90, h. 2. The Bombay ms. and Nos. V. and VI. support Mr. Wilkins' ms. in reading अभ्येति. This reading is undoubtedly faulty, because it is at variance with the plain context of the verse, and the hopes held out in their religion. Disinterested acts of religion are the sole means  
by



CHAP. XII. by which they believe eternal liberation of soul from the accidents of matter can be obtained. Hence the word अत्येति, as found in the Calcutta edition and No. II. is the right reading. This word is explained by अतिक्रामति “*he surpasses*,” in CULLU’CA’s comment, which perfectly supports Sir W. Jones’ version of the passage. अभ्येति implies “*he attains*,” which would reverse the true sense.

V. 97, h. 2. I have ventured to differ from the Calcutta edition, Mr. Wilkins’ ms. Nos. II. V. and VI., which read १ भूतम्भयम्भविष्यं च १. The idea intended is, as rendered by Sir W. Jones, “*all that has been, all that is, and all that will be*.” The first word is therefore right, the second, if correct, is out of its place and should be last, and the third word is ungrammatical in all the authorities just quoted, and should be भविष्यच्च (भविष्यत् + च). The reading of the Bombay copy is perfect in my opinion, and I have therefore adopted it, viz. १ भूतम्भवद्भविष्यच्च १ containing the participles past, present, and future, of भू “*be*.”

V. 98, h. 1. I fear the text is incorrect in reading रूपश्च in the masculine, agreeably to the Calcutta edition and No. II. Mr. Wilson’s Dictionary only gives it as a noun in the neuter, Mr. Wilkins’ ms. the Bombay copy, and Nos. V. and VI. read रूपं च.

V. 100, h. 1. Mr. Wilkins’ ms. the Bombay copy and No. V. read सेनापत्यं; but the Calcutta edition and No. II. read the word (with *vridddhi*) सैनापत्यं. No. VI. is deficient in this couplet.

V. 104, h. 2. Mr. Wilkins' ms. the Bombay copy, and CHAP. XII  
No. V. read कल्मषं; but I have followed the Calcutta edi-  
tion and No. II. in reading कित्त्विषं. The verse is not  
found in No. VI.

V. 105, h. 2. For शुद्धि, which is found in the Calcutta  
edition and No. II., Mr. Wilkins' ms. substitutes सिद्धि,  
and the Bombay copy शुधि. Nos. V. and VI. read  
कर्मबुद्धि, and not धर्मशुद्धि.

V. 109, h. 1. Mr. Wilkins' ms. is unsupported in read-  
ing अभिगतः; all the other authorities have अधिगतः.

The word परिवृंहणः is not found in Mr. Wilson's Dic-  
tionary; but the participle is there given. Nos. V. and  
VI. read the epithet सपरिवृंहिणः, all the other autho-  
rities agree with the text.

V. 111, h. 1. Mr. Wilkins' ms. has हेतुक; but all the  
other authorities read हेतुक. Both forms are found in  
Mr. Wilson's Dictionary.

V. 115, h. 2. Mr. Wilkins' ms. is quite solitary in read-  
ing बन्धून् for वन्तून्.

V. 117, h. 2. The form मयेदम् is found in Mr. Wilkins'  
ms.; but all the others read ममेदम्.

V. 118, h. 2. I have followed the Calcutta edition,  
which is supported by No. V. in reading in the second  
hemistich सम्पश्यन्, while even No. II. as well as the  
other authorities, read सम्पश्येत्. The suspense of the af-  
firmation upon this word seems to require the reading as  
found in the Calcutta edition, which I have accordingly  
followed.

CHAP. XII. V. 120, h. 1. Mr. Wilkins' ms. and Nos. V. and VI. read स्वेषु for खेषु, which is supported by Sir W. Jones' version; and is undoubtedly the reading intended, from the double meaning of the word खं.

V. 121, h. 1. The word कोष्ठे, given in Mr. Wilkins' ms. is substituted for क्रान्ते, which is found in all the other authorities. The meaning of the first word in this passage must be "*stomach*;" that of the latter is stated to be "*foot*" in the comment, which is supported by Sir W. Jones' version.

The Bombay copy, Mr. Wilkins' ms. Nos. V. and VI. read हरिम्; but as विष्णुः had been just alluded to, we must be convinced that this is an error. Sir W. Jones' version, the comment, the Calcutta edition, and No. II. all support the evident context, and read हरम्.

V. 123, h. 1. The Bombay copy has एनमेके, &c. instead of एतमेके, which is the reading of the Calcutta edition and No. II.; but Mr. Wilkins' ms. reads एवमेके.

V. 125, h. 2. The word सनातनम् is substituted for परम्पदम् in Mr. Wilkins' ms.; but the latter word is confirmed by the Bombay copy, the Calcutta edition, and No. II.

Nos. V. and VI. have not the verses 123 and 125.



## SUPPLEMENTARY NOTES.

---

IN the course of printing the foregoing Notes, some few subjects presented themselves that seemed deserving of notes ; these, together with a few remarks on the use of the apostrophe ('), are here subjoined.

### CHAP. I.

Verse 85, hemistich 1. There is a difficulty of choice in such expressions as **द्वापरेपरे**, whether we should understand the last word to be **पर** or **अपर** ; if the latter, the apostrophe (') ought to be inserted. Both words mean the same thing, *viz.* " *other.*" To determine what was the intention of the author of **MENU**, we must refer to such passages as are not equivocal. In Chap. **vii.** v. 157, the expression **चापराः (च+अपराः)** will be seen. The Calcutta editors seem generally to have preferred this last form ; for it will be observed in this Chap. v. 61, that an apostrophe has been printed in conformity with the Calcutta edition ; the same may be seen in Chap. **viii.** v. 210 ; yet, by a singular deviation, they have omitted it in this verse. The form **पर** seems to be employed when the word is either used as a noun, or absolutely.

CHAP. I. V. 114, h. 1. The Calcutta edition reads the first *páda* as one compound ; but from the comment it is quite clear that the word योगं should be separate, as it governs धर्म. All the authorities support the comment and the present text.

## CHAP. II.

CHAP. II. Verse 79, hemistich 2. Contrary to the rule intended to be followed, the apostrophe has been inserted between the words एव and अहिः. The same is in the Calcutta edition.

V. 101, h. 2. All that has been hazarded in the note on v. 101, h. 2, in page 334, is much corroborated by Rule 1073 of Mr. Wilkins' Grammar, q. v. Dr. Carey, in his Grammar, page 834, Rule 18, gives the same definition and example, viz. प्रत्यग्यामात् to illustrate it.

V. 234, h. 2. Following the Calcutta edition, an apostrophe has been printed between तस्य and अफलाः.

## CHAP. III.

CHAP. III. Verse 12, hemistich 2. An apostrophe has been improperly printed between क्रमशः and वराः. The comment intends the latter word ; yet under one point of view the word अवराः will make this hemistich to imply nearly the same thing, viz. " *these inferior women may be taken in succession.*"

V. 38, h. 2. It will be easily observed, that the phrase उदजः

उढजः in this hemistich, is contrary to the sense as well as to the example of its previous use in this couplet, which require उढाजः. CULLU'CA BHATTA notices this irregularity in the word, and states it nearly in the very words he had employed to mark the irregularity of मौंजी in Chap. 11. verses 169 and 171. (See note in page 335,) viz.

१ कायोढजइतिड्यापोःसंज्ञाह्न्दसोर्बहुलमितिह्रस्वत्वम् ॥

V. 64, h. 1. Following up the spirit of the note just given on v. 38, h. 2, the phrase शूद्रापत्यैः should have an apostrophe between शूद्रा and अपत्यैः.

V. 100, h. 1. It ought to have been stated in the previous note on this verse, that the comment supports the masculine form शिलः, and states it to imply "the grains left in a reaped field."

V. 141, h. 1. An apostrophe should be inserted between सा and अभिहिता.

V. 185, h. 1. It has been remarked in the note on this verse, page 344, that the latter portion of the word त्रिणाचिकेत appears to be a volitive form of क्ति "know;" but this root being of the third conjugation, which takes the form चिकेत्ति "he knows," (Wilkins' Grammar, page 212) it may with equal or more propriety be referred to it.

## CHAP. IV.

CHAP. IV. Verse 167, hemistich 1. This hemistich contains, in imitation of the Calcutta edition, an apostrophe in opposition to the strict rule of grammar.

## CHAP. V.

CHAP. V. Verse 12, hemistich 2. In addition to what has been said in page 440, Vol. II, I wish to refer to Mr. Wilson's highly beautiful and poetical version of the *Mégha Duta*, p. 92, note, verse 554, where it will be seen that that able scholar has noticed the circumstance of the शुक्ः or parrot, and the सारिका or *maina* (a species of jay), being generally associated together.

## CHAP. VII.

CHAP. VII. Verse 170, hemistich 2. The word उच्चित which is found in all the authorities, will confirm the reading adopted in Chap. v. verse 40, and which has already been remarked upon in page 363.

V. 203, h. 1. The Calcutta edition and No. II. read धर्म्यान्, which I have followed ; all the other authorities read धर्मीन्. The comment explains the hemistich thus :

१ तेषांचपरकीयान्धर्मीदन्पेतानाचारान्देशधर्मतयाशास्त्रेणाभ्युपेतान्प्रमाणीकुर्यात् ॥

V. 209,

V. 209, h. 1. The word प्रकृतिम् is found in the Calcutta CHAP. VII. edition, No. II. Mr. Wilkins' ms. and the Bombay copy. There appears to be a difficulty in reconciling it with the noun मित्रं, which must be understood in the nominative case to agree with the passive verb.

This couplet is not in Nos. V. VI. and VII., and these mss. are very different from the others towards the end of this book. The comment explains this hemistich as follows:

१ धर्मज्ञंकृतोपकारस्यस्मर्त्तृसानुरागमनुरक्तंस्थिरकार्यारम्भमप्री  
तिमत्प्रकृतिकंयत्तन्मित्रमतिशयेनशस्यते ॥

#### CHAP. VIII.

Verse 211, hemistich 2. An apostrophe ought to have CHAP. VIII. been inserted between कर्तव्या and अंश .

#### CHAP. IX.

Verse 20, hemistich 1. The apostrophe between चरन्ति CHAP. IX. and अपतिव्रता is not strictly necessary.

V. 98, h. 1. The word ददत् is printed ददन्, in imitation of the Calcutta edition. Nos. II. and V. and the Bombay copy read correctly ददत्. (See Mr. Wilkins' Grammar, Rule 675.) No. VI. is deficient. No. VII. and Mr. Wilkins' ms. were correct, but have been altered to ददन्.



CHAP. IX     V. 100, h. 1. The Calcutta edition, Nos. V. and VII. had the word अनुश्रुम long in the penultimate ; but No. II. and the Bombay copy agree with the grammar, and read it short. I have made no alteration.

THE END.

---

LONDON

PRINTED BY COX AND BAILLY,  
GRÆT QUEEN STREET

# ERRATA.

## TEXT.

Page.	Chap.	Vers.	Hemistich.	Correct.	Incorrect.
१५	II.	३	1	संकल्प	संकलप
१६	II.	३१	2	शूद्रस्य	शुद्रस्य
४६	III.	४९	1	पुमान्	पुमाम्
४६	III.	४९	2	पुमान्	पुमाम्
४६	III.	५१	2	गृह्णन्कुल्कं	गृह्णन्कुल्कं
५४	III.	१०५	1	वसेत्	वसन्
६९	III.	२३४	2	तिलैश्च	निलैश्च
७७	IV.	१३	2	स्वर्ग्य	स्वर्ग
८६	IV.	९२	2	मूलान्	मुलान्
१०६	V.	२२	1	यज्ञ	यज
१६१	VII.	२०९	1	प्रकृतिमेव	प्रकृतिमैव
२१५	IX.	३७	2	पुथति	पुष्पति
२२२	IX.	९६	1	ददत्	ददन्
३०४	XII.	९६	2	तानिच	तातिच

## NOTES.

Page.	Line.	Correct.	Incorrect.
329	6	विशीर्यति	विशीर्यति
339	15	चिह्न	चिन्न
342	7	कुमारीश्च	कुमारीश्च
348	18	tenth	fifth
376	21	क्रियमाणानि	क्रियमाणनि
376	21	ह्रियमाणानि	ह्रियमाणनि
383	26	तदात्वे	तदवे
395	25	शिश्व	शिश्वः
391	20	यथास्थितेः	यथास्थितिः
394	27	उपभोगो	उपभोगी

*Letters broken in some Copies.*

TEXT.

Page.	Chap.	Verse.	Hemistich.	Perfect.
७४	III.	२८२	२	ग्रेर्दि
८२	IV.	५५	१	नापि
१४०	VII.	२१	२	रोत्तरम्
१८२	VIII.	१६३	२	नसिध्यति
२२२	IX.	१०६	१	मानवः
२४३	IX.	२९२	२	क्षुरैः
२५८	X.	८१	१	अजीवं
२८७	XI.	२०८	१	च्छ
२९९	XII.	४४	१	दाम्भिकाः
३०६	XII.	११०	१	परिक्

NOTES.

Page.	Line.	Perfect.
346	6	विक्रमम्
388	16	अवदीः
406	19	वृत्तिं





